

GRADOVKH

časopis za književno-jezična, društvena i prirodosnanstvena pitanja

GRADOVRH

Časopis Matice hrvatske

Utemeljen 2004.

Godište XV, br. 15, ožujak 2019.

Naklada

Matice hrvatske – Tuzla

Za nakladnika

Marica Petrović

Glavna urednica

Marica Petrović

Redakcija

*Marica Petrović, Biljana Stahov, Alen Matošević, Petar Matanović, Marijana Nikolić,
Marinko Mrkonjić, Danijel Barišić, Romeo Knežević*

Recenzenti

*Marijana Nikolić (b/h/s/c jezik), Sanel Jurida Hadžiahmetović (engleski jezik),
Ivica Tokić (njemački jezik)*

Lektura

Biljana Stahov

Likovna oprema

Marina Trogrlić

Adresa uredništva i administracije

Tuzla, Kazan mahala 2/II; tel/fax: + 387 (0)35 257 033, e-mail: marica.petrovic1@bih.net.ba
Uplate na žiro-račun kod UniCredit banke 3383002200429402

Redakcija ovoga broja zaključena je 10. ožujka 2019.

Grafičko oblikovanje

Branko R. Ilić

Časopis je indeksiran u bazi podataka

Central and Easter European Online Library (CEEOL)

Tisak

Printcom, Tuzla

GRADOVRH

*časopis za književno-jezična, društvena
i prirodoznanstvena pitanja*

MATICA HRVATSKA – TUZLA

ožujak 2019.

Sadržaj

Marica Petrović: <i>Uvodnik</i>	7
---------------------------------------	---

FILOZOFIJA

Romeo Knežević: <i>Napetost drame ishrane, produžetka vrste, skloništa od prirode</i>	11
---	----

GEOGRAFIJA

Dr.sc. Snježana Musa, Marija Jukić: <i>Toponimija Lašvansko-lepeničko-fojničke doline kao čimbenik prostornog identiteta</i>	21
---	----

JEZIČNO – KNJIŽEVNE TEME

Alen Matošević: <i>Ljekaruša</i>	43
Marica Petrović: <i>Imena u djelima Ćire Truhelke</i>	59
Marijana Nikolić: <i>Polisindetsko i ili und-und stil u jeziku</i>	69
Indira Šabić: <i>Habitus facit hominem – odijelo čini/predstavlja čovjeka (odjeća, obuća i odjevni dodaci kao motivi postanka bh. prezimena)</i>	77
Emina Hodžić: <i>Phraseologismen mit dem Substantiv Ohr in der deutschen Sprache und ihre Entsprechungen in der bosnischen Sprache</i>	95
Demir Alihodžić: <i>Orientalist Fantasies in Graphic Narratives: Depictions of the Orient in Neil Gaiman's The Sandman</i>	111
Selma Veseljević Jerković: <i>Being Divergent: The Representation of Race and Gender in Adaptations of Young Adult Dystopian Fiction</i>	119
Ema Tomić: <i>Biblija kao izvor frazeoloških izraza u bajkama braće Grimm i njihova upotreba u savremenom njemačkom i b/h/s jeziku</i>	135

KAZALIŠTE

- Srdjan Vukadinović,
Boris Balta: *Hrvatska drama na sceni mostarskog HNK* 175

KNJIŽEVNOST

- Ivo Mijo Andrić: *Pripovijetke/crtice (izbor)* 193

MUZIKOLOGIJA

- Gabriela Petrović: *Ein lautstarker Aufschrei gegen Rassismus:
Billie Holiday und Strange fruit* 207

PEDAGOGIJA

- Ivana Milosavljević: *Primijenjeni teatar – umjetnost
ili društvena akcija* 217

PSIHIJARIJA

- Mitra Mirković-Hajduković,
Elvir Bećirović: *Dnevnobolnički psihoterapijski
tretman pacijenata* 225

SOCIJALNI RAD

- Erna Lučić,
Vanesa Malkić: *Izazovi u obrazovanju socijalnih radnika
u kontekstu globalne humanitarne krize* 243

IZ NAŠEG ARHIVA

- Fra Petar Matanović: *Dvadeset i peta obljetnica Hrvatskoga glasnika
u Tuzli (1992-2018)
Pokretanje i sadržaj Hrvatskoga glasnika* 255

Uvodnik

*Ni ti, Bosno, ne daj da tuga srce ti skrši,
Nego želje svom Ocu veledušnom poj!*

J. Kovačević, *Genetlijakon*, 108-109

Gradovrh je godišnjak i tako će biti. To je realna slika stvarnosti i tako će, do daljnjega ostati.

U prošlom uvodniku imali smo nadu:

Četrnaesti broj Gradovrha izlazi u prvom dijelu godine jer imamo namjeru u 2018. izdati dva broja. U vremenu kada se gase časopisi s velikim proračunima, razvikanijih naslova pa i s određenim tradicijama, bit će to stanoviti podvig Ogranka Matice hrvatske iz Tuzle. Pogotovo što smo do sada izlazili kao godišnjak i činilo nam se da nikada nećemo postići željeni cilj – izaći više puta u godini!

Evo petnaestoga broja koji izlazi u 2019, a ne (najavljeno!) u 2018! Da je bilo sreće, sada bismo izlazili 16. put. Namjera nije realizirana! Nema najavljenoga „podviga“ pa, skrušena srca i sabrane pameti, priznajemo – zaletjeli smo se. Vrijeme i prostor (baš tako doslovce!) nam nisu naruku i nećemo više imati neostvarive planove. Dabogda da izlazimo i svake godine, trebali bismo biti zadovoljni.

Nije neskromno pogledati unatrag 14 godina, pogledati *Monografiju* i jubilarni broj *Tuzla u Gradovrhu*, pa „dići Bogu ruke“ i reći – Hvala Ti!

Baš tako! Nema mjesta kukanju i žalopojkama, ali, kada bismo kome pričali u kakvim uvjetima radimo, ne bi nam vjerovali. Nepodržani i nepoduprti ni s jedne

strane, prepušteni sudbini i nafaki, blagoslovu i čudesima, skromnim zahtjevima suradnika, redakcije, recenzenata i lektora.

Gradovrh XV. ima priloge iz raznih oblasti, manje-više, uobičajenih u prethodnim brojevima.

Književno-jezične su teme i u *Gradovrhu XV.* najbrojnije. Priloge iz jezika i književnosti poslalo je osam suradnika. Dio je radova na njemačkome i na engleskom jeziku.

Već smo pisali o tome da u radakciji imamo stav da se objavljuju samo nagrađivani tekstovi, ili prilozi etabliranih umjetnika. U ovome broju imamo pripovijetke/crtice Ive Mije Andrića.

Iz psihijatrije objavljujemo jedan prilog, a iz filozofije, muzikologije, kazališta, pedagogije i socijalnoga rada, po jedan.

Dugo nismo imali prilog *Iz našega arhiva*. Evo fra Petra Matanovića, utemeljitelja časopisa *Hrvatski glasnik* koji se, u prigodi obljetnice, prisjeća: *Dvadeset i peta obljetnica Hrvatskoga glasnika u Tuzli (1992-2018)*. Pokretanje i sadržaj časopisa

Kao i u ranijim brojevima, poštovali smo pravo na vlastiti izbor pa priloge pisane na različitim pravopisima hrvatskoga jezika nismo pravopisno ujednačavali.

Tekstove pisane na bosanskome, srpskom i crnogorskome jeziku nismo kroatizirali, a nisu prevedeni ni tekstovi na engleskome i njemačkom jeziku. Uredništvo zahvaljuje suradnicima, dobročiniteljima i svim onima koji nas podržavaju na razne načine.

Urednica

GRADOVKH

FILOZOFIJA

Napetost drame ishrane, produžetka vrste, skloništa od prirode

Napetost je uvijek sila između dva pola, dvije strane, u razlici (između njih). Ona nas pokreće. Ona sve pokreće. Ne može se biti na obje strane. Sve je uvijek (na koncu) na jednoj strani, da nije tako onda sile napetosti ne bi ni bilo, pa čak ni mene ne bi bilo. Sve je na koncu uvijek na drugoj strani, jer da nije tako onda napetosti ne bi ni bilo. Sve je uvijek ili na jednoj ili na drugoj strani (na koncu konaca; treće ne postoji). Svako svjesno biće ne može biti ujedno (i na koncu) svjesno i jedne i druge strane, jer tada bi ono nadišlo vlastitu napetost, odnosno ukinulo je, a to nije moguće. Ta uloga (jedne od napetih strana) me najviše određuje. To znači i da je *moj pogled* (svjetonazor) na napetost bitno ograničen mojom ulogom u njoj (u napetosti), koja ponajviše ne ovisi o meni. To dalje znači da o takozvanoj samoj napetosti (napetosti 'po sebi', kako su govorili stari filozofi) jedva da mogu (da se može) išta i kazati. I tu (u toj točki) se sve izvanredno mnogo (i relativno trajno) komplicira. Najprije u odnosu/ima jedne strane sa drugom/drugim stranama, polom ili polovima.¹ Tih entiteta je toliko jako mnogo, da njihov određeni broj, količinu (kvantitet), nije moguće utvrditi (ni matematički), i koji (entiteti) se isto tako javljaju u isuviše mnogo sadržajnih oblika, čiju subjektivnu raznovrsnost (kvalitet), također, nije moguće iscrpno opisati (filozofski, književno, biološki (znanstveno), geološki (znanstveno), ili bilo kako drugačije.).

NAPETOST I OGRANIČENOST MIŠLJENJA. Moj pogled, svjetonazor je dakle uvijek na jednoj strani (jednostran) i određen tom napetošću. U njemu (upravo u mom pogledu, svjetonazoru) se razlike (koje proizvode napetost) najviše i najprije ogledaju. To znači da je on (moj svjetonazor) ponajprije i

¹ Te 'polove' ću dalje nazivati pokatkad i uvjetno, i entitetima, pa čak i 'bićima' (a bilo koje imenovanje i bilo kojega pola uvijek i neizostavno uključuje i mene kao entitet, moju stranu).

ponajviše slijep. Entiteti ili bića o kojima ću (ovdje) izričito govoriti su ljudi, životinje, biljke, takozvana neživa priroda (kamen, zemlja, voda...) i, o od čovjeka stvorenim neživim stvarima (košulja, bomba, kompjuter, itd., ali i tvorevine kao što su države, parlamenti, sudovi, saobraćajna pravila, itd). Čovjek (ili većina) smatra, da jedino on ima razvijen svjetonazor, to jest sposobnost mišljenja. I to izgleda (po svemu) nije sporno. Međutim, pri pažljivijem pogledu ta se tvrdnja sasvim logično nužno raspada. Zašto? Zato što naše mišljenje također funkcionira prema pravilima malih i finih napetosti koje proizlaze iz razlika, a koje je naša tvrdnja namjerno ili nehotice ukinula tvrdeći: kako *'jedino' čovjek* ima sposobnost mišljenja² i tako nas odvela u zabludu. Naime, već dugo znamo, čovjek nije i ne mora biti prema Darwinovim znanstvenim otkrićima, kraj evolucije. Možda će se naime za milijun godina evolutivno razviti razvijenije biće od čovjeka. Prema tome radi intelektualne higijene i skromnosti suprotan pol u takvom jednom stavu, pretpostavljen kao drugi pol s jednakom ili višom sposobnošću mišljenja koja našu nadilazi, bio bi ovdje i potreban i sasvim u redu.

ZAJEDNIČKA NAPETOST U ŽIVOM SVIJETU. Napetost koju dijelimo sa drugim živim entitetima je prije svega napetost drame ishrane, produžetka vrste, skloništa od takozvane nežive prirode, zaštite tijela od drugih potencijalno opasnih entiteta, ili od hladnoće ili vlage. Bez svega toga mi se kao živa vrsta ne bismo mogli održati na ovoj planeti. (Uz određene varijacije i prilagodbe stanje stvari je isto ili slično i sa životinjama i biljkama.) Napeti ste dok obrađujete njivu, ili (ako ste životinja) dok lovite gazelu trkom od 120 km na sat, kako biste došli do hrane. Napeti ste kad ulazite u seksualni odnos, razumije se, na drugačiji (to jest ugodan) način napeti, ali bez sumnje napeti. Ta drama spolnog života bez koje nema nastavljanja života živih vrsta se iskonski ponavlja, što se tiče čovjeka od njegovih početaka od prije oko tri i pol, četiri miliona godina u zapadnoj Africi³, ali i kao najsuštinskiji dio svega ostalog živog svijeta javlja se i stalno ponavlja već davno, prije oko 700 miliona godina s počecima prvih životinjskih organizama⁴. Napeti smo – jer da nismo, ne bismo mogli doći do hrane (ta

² U elementarnoj logici je to poznato kao problem regressus ad infinitum, pod terminima *viši rodni pojam* i *jednostavni pojam* (bez sadržajnih oznaka), tj. da nikada samo jedan jedini apsolutni najviši pojam nije mogući.

³ **Lucy** je vjerojatno najpoznatiji svjetski fosil hominida. Otkrili su je Donald Johanson i Tom Gray 1974. godine kod Hadara u Etiopiji. Lucy je živjela prije nekih 3,2 milijuna godina (Izvor: [https://hr.wikipedia.org/wiki/Lucy_\(australopitek\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Lucy_(australopitek))).

⁴ Najstariji poznati životinjski fosili, stari oko 700 milijuna godina, iz geološkog razdoblja Ediakarija su fosili cjevastih i listolikih organizama mekih tijela (Izvor: <https://hr.wikipedia.org/>

unutrašnja napetost naših organizama nas stavlja u pokret). Ali i hrana je, bilo koja vrsta hrane, pored drugih osobitosti također kao živa ili kao neživa tvar u istom stanju napetih, molekularnih, atomskih odnosa. Tako unoseći hranu u sebe, mi ustvari unosimo novu napetost u organizam jer smo prethodnu potrošili. Tako smo došli do određene apstraktne analitike, iz koje izranja jedinstvo svega, kao napetosti, a entiteti se gube. Ovaj analitički zaključak je zavodljiv, ali prihvatiti ga, značilo bi počiniti istu onu pogrešku kao gore, kada tvrdimo da jedino čovjek ima sposobnost mišljenja. Drugim riječima, razlika se ne smije ukinuti, odnosno entiteti bez napetosti ne postoje, kao što ni napetost bez entiteta ne postoji.

NAPETOST OD GLADI I SPOLNE ŽUDNJE. Naše mišljenje mnogo više ovisi o našoj napetosti, nego obrnuto (napetost od našeg mišljenja). Postoji mnogo drugih faktora koji utječu na našu napetost, i jače nego samo mišljenje. Mišljenje u jednom entitetu je unutrašnja napetost (u stanju unutrašnje napetosti). Već krvni tlak u našim venama je također jedna vrsta unutrašnje napetosti između žive tekućine krvi i stjenki vena, odnosno arterija. Hrana, koju unosimo u organizam, kako bismo obnovili njegov tonus, odnosno napetost i mogli nastaviti dalje biti aktivni, obrađivati njivu, držati predavanje itd., je faktor koji najviše utječe na našu unutrašnju napetost. Sazrijevanje ženskih i muških spolnih ćelija jednako tako proizvodi napetost koja traži spolnu aktivnost. Naše zadovoljstvo u tome je nevažno, osim što nakon spolne aktivnosti nismo više tjelesno napeti, odnosno i dalje jesmo ako nismo bili aktivni. Cilj spolne aktivnosti je nastajanje novih ‘napetih entiteta’, jedinki iste vrste, a ne zadovoljstvo odnosno ugodna opuštenost⁵, nastavljanje života (bilo koje žive) vrste, cilj koji za nas neshvatljivom snagom i značajem nadilazi naš pojedinačni individualni značaj.

PSIHOLOŠKA NAPETOST. Psihološki se unutrašnja napetost javlja kao posljedica aktivnosti mišljenja o događajima u kojima je jedinka sudjelovala, o planovima koji su u procesu realizacije, o ulozi koju igra u socijalnom sustavu ili u sloju kojem pripada, o aktivnosti mišljenja o nepredvidivim interakcijama s drugim ljudima i osjećajima koji se odatle razvijaju. Nepobitno se i u svakom slučaju naše mišljenje upravo ovim temama najviše bavi i u njih se najviše zapliće. Napetost kao unutrašnju psihološku napetost jedne jedinke, entiteta

wiki/Evolucija; Bing Shen, Lin Dong, Shuhai Xiao, Michał Kowalewski “The Avalon Explosion: Evolution of Ediacara Morphospace”, Science 4 January 2008: Vol. 319 no. 5859 pp. 81–84).

⁵ Ovaj stav može nekome zvučati isuviše rigorozno no dalja objašnjenja i obrazloženja će ublažiti taj stav i pokazati da to nije tako.

je najteže pratiti, njezin tok i sadržaj iako je unutrašnja psihološka napetost najčešća, najproširenija i stvarna⁶. Psihološki je zato naše mišljenje o bilo kojem entitetu, kao i o sebi najviše, najčešće, konfuzno. Jasno ili kristalno jasno, mišljenje se javlja jedino u znanostima i ono uvijek razlikuje entitete, prema tome uvijek je i ograničeno. Filozofija, koja poštuje razlike između entiteta i osnovne postulate logičkog mišljenja⁷ čija egzaktnost je jednaka onoj u matematici, mora se staviti pod isti nazivnik znanosti, odnosno, ima pod navedenim uvjetima jednako jasno mišljenje.

NAPETOST U FIZIČKOM SVIJETU. Površina vode u čaši je napeta polovima sila kohezije⁸ (koja 'štiti' entitet vode) i adhezije (sile koja 'štiti' entitet čaše). Zato je površina vode nekako ulupljena, udubljena, zavijena na krajevima površine uz stjenku čaše. Svakako da je ovakvo opisivanje sila pomalo neuobičajeno jer su u znanosti fizike odavno opisane drugim riječima i matematički su ti odnosi također i kvantificirani (količinski iskazani)⁹. Opisujući ih ovdje na ovakav način (što je inače za filozofiju primjeren i prihvatljiv način izražavanja) to također ne znači da izmišljam - kako to za filozofiju pejorativno isuviše rado i često vole reći – toplu vodu.

NAPETOSTI U SVIJETU LJUDSKIH PROIZVODA. Odakle dolaze naše (među) ljudske napetosti? S važnije ih strane dijelimo sa svim drugima živim entitetima, s biljkama i životinjama (drugih živih entiteta nema), ali ih dijelimo (dolazimo u interakciju) i s neživim entitetima. Ali s naše ljudske strane u odnosima s onim 'našim neživim entitetima' koje smo sami proizveli, napetost se također javlja, s entitetima kao što su države (republike, monarhije), institucije (parlamenti, sudovi, općine, itd.), zakoni (građanski, krivični itd.), razni propisi i pravila (radna, saobraćajna, običajna, itd.) kao i predmeti i/ili strojevi što smo

⁶ Napetost također ne proizlazi samo od mišljenja nego i od ostalih naših osjetilnih i psihičkih sposobnosti, osjetila vida, sluha, itd., volje, memorije.

⁷ Tradicionalno i po dugovječnosti važenja najpoznatiji su logički postulati *identitet* i *princip proturječnosti*.

⁸ **Kohezija** (franc. *cohésion*, prema lat. *cohaerere*: prijanjati, biti povezan), je privlačna međuatomska ili međumolekularna sila koja djeluje između susjednih čestica tvari (preuzeto s: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Kohezija>).

⁹ Na primjer: **Površinska napetost** (znak σ) je fizikalna veličina koja opisuje svojstvo površine tekućine zbog kojega se ploština (površina) slobodne površine tekućine smanjuje. Količnik je uložena rada dW i promjene ploštine dA slobodne površine, to jest: $\sigma = dW/dA$ (izvor: ista stranica kao u fus noti 2).

ih proizveli u tvornicama za najraznovrsnije potrebe: košulje, rakete, parne turbine, ili nešto treće, peto, stoto, itd. Na moju najveću žalost, napetosti koje dijelimo s drugim živim entitetima i koje su važnije, mi smo skloni zamijeniti, zanemariti i podcijeniti u korist naših vlastitih tvorevina. Da stvar bude još gora napetost koja nam dolazi od naših proizvoda je značajno veća i često graniči s neurozom, odnosno psihičkim preopterećenjem jer su proizvedeni s pomoću naše sposobnosti mišljenja, kao i zbog naše generičke sujete. Odatle se lako stavljamo u ulogu bića s najnadmoćnijim položajem na planeti. A istodobno isuviše olako i spremno zaboravljamo našu malu moć spram fizičke premoći takozvane nežive prirode primjerice: vode, kroz snagu poplava, zemlje, kroz zemljotrese i vulkane, zraka, kroz oluje, vatre, kroz požare. Koliko nam mnogo napetosti donose naše društvene tvorevine bez kojih također ne možemo živjeti (zajedno¹⁰), možda se najbolje vidi u državnim zajednicama i institucijama koje smo razvili, jer te napetosti svi vlastitim očima svakodnevno gledamo kao štrajkove, demonstracije, nemire na državnim granicama, države u ratu, svađe pa i fizičke obračune u parlamentima, drame u sudskim procesima itd.

NAPETOST SUBJEKTIVNO. Subjektivno, napetost ne znači ništa, osim u verbalnim iskazima ‘osjećam se psihički napet’ ili ‘napeti su mi mišići’ ili ‘ne osjećam se dobro’, ili ‘ništa mi nije jasno’, ili ‘do đavola sa životom’, ‘vrućina je nesnosna’, itd., i to, čak i neovisno o tomu, postoji li ili ne iza njih (tih verbalnih iskaza) neko činjenično stanje. To ne znači da subjektivnost subjektivnih iskaza ne znači ništa. Subjektivno promatrana napetost nekog bića je uvijek prikrivena, u pozadini je i mora se otkrivati, pronicati, o sebi šalje poruke uvijek kroz indicije, nikada izravno, kroz znakove, držanje tijela, i slično. Naprotiv, ona znači sve ili znači najviše! Radi se o životnim osjećajima svijeta koji nas okružuje koji su uvijek jedinstveno individualni, lični, pojedinačni (onoliko pojedinačni koliko ima ljudi na planeti, a danas je to preko 7 milijardi i 600 miliona), jednokratni i uvijek isključivo samo naši. Toliko mnogo i na takav način naši, kao što je i smrt samo naša. To su osjećaji. Subjektivno, mi smo kao ljudski entiteti čini se neograničeno slobodni u korištenju riječi i pojmova, ovisno o subjektivnim raspoloženjima svakoga od nas, o određenim ljudima s kojima smo u kontaktu, o događajima u kojima smo sudjelovali, o nekom bilo kojem trenutnom razlogu, o našoj faktičnoj aktivnosti, itd. Subjektivno voda ugodno **gasi** moju žeđ, ona je za mene **hladna** ili **topla**; kao kiša je nekome estetski **privlačna**, za meteorologa

¹⁰ Još je Aristotel davno primijetio kako je čovjek *zoon politicon*, jer bi, da nije takav, morao biti ili bog ili životinja.

zanimljiva ili **banalna**, za sav živi svijet je **opasna** u izvanrednim prilikama kao elementarna sila itd. Isti subjektivni opisi vrijede na primjer za vatru (**ugodna** i **korisna** toplina, **bolni** i **destruktivni** požari), za zemlju (**blagorodna** plodnost, **strašna** i **nemilosrdna** kao zemljotresi), ili zrak (**mirisni** ozon, **divlje** oluje). Zahvaljujući čovjekovom mišljenju i tehnici koju smo razvili, i subjektivni opisi entiteta ljudskih proizvoda su još neprebrojiviji i nepregledniji od ovih jer je to ‘potpuno naš svijet’ u kojem boravimo najviše i kojim se bavimo najviše i u kojem se osjećamo kao ribe u vodi. Prema tome, upravo iz te subjektivnosti koja je najčešća i tričava jer je svakodnevna i proširena kao trava na zemlji – iako nijedna travka¹¹ za sebe samu to neće priznati ni za živu glavu! – čini se, naš život buja, jedinstven je i zanimljiv i nezamjenljiv, neovisno o kojem sloju, rasi, materijalnom položaju, spolu ili dobi... ljudskog bića, čovjeka bila riječ.

PRIKRIVENE NAPETOSTI, PRIMJERI. Našim odnosima vladaju neznatne subjektivne nijanse, one su u vrhu naših prioriteta. **Cipele** (životinje i biljke nemaju i ne trebaju cipele): moje cipele su od kože, njegove nisu; moje cipele su ručni rad s osmišljenim detaljima, a tvoje industrijski izrađene prema kalupu; boja mojih cipela se slaže s bojom pantalona, a njegove se ne slažu; njegove cipele su za proljeće, a ne za ljeto (a sada je ljeto); njegove cipele nisu moderne, moje jesu; njegove cipele su neuredne, nisu čiste i namazane kremom, a moje jesu; u cipelama u kojima dolazi na posao došao je i na svečani prijem; moje su cipele proizvedene u slavnijoj modnoj kući od njegove; moja patike su baš za trčanje, a njegove nisu, itd...Ili, **profesija/poziv**: ja zarađujem više i radim lakši posao nego on; moj posao je čist, a njegov prljav; radim posao koji volim, a on posao koji ne voli; svoj posao radim s lakoćom s pola snage, jer sam u njemu vješt, a on s velikim naporom jer ‘mu posao ne leži’; od svog posla toliko zarađujem, da bih od sada pa do kraja života mogao ništa da ne radim, a on se zapleo u investicije i svaki mu čas prijeti bankrot; u svom poslu se mogu izraziti (što mislim, kome ili čemu pripadam, šta osjećam prema nekome ili nečemu...), a on radi potpuno bezličan posao; radim samo tri sata dnevno, a on 9 ili 10 sati; radim kao slikar u svakoj prilici, koliko mi se sviđa, hoću i mogu, i pri tom sam sve više bogat u razumijevanju i osjećanjima, proizvodim djela koja šire mir, sreću i blagostanje u meni i oko mene, a on uživa kao general armije jedino u zadovoljstvu moći što odlučuje o toliko ljudi i toliko i toliko aviona, tenkova, topova, bombi itd.; izrađujem ručni rad u pristojnim uvjetima svog doma i

¹¹ Veliki hrvatski pjesnik Dobriša Cesarić će za isti fenomen živog bića, koji filozofski ovdje opisujem i koristim za to riječ *travka*, u svojoj čuvenoj pjesmi Slap, poetski koristiti riječ *kap*.

prodajem ga po pristojnoj cijeni, a on se prži i znoji na zemlji na suncu, a onda kisne ili mrzne se nestrpljivo na tržnici u iščekivanju kada će već prodati to svoje zdravo povrće oko kojeg se toliko trudio i po kojoj cijeni itd. Ili, drugi sadržajno različiti primjeri ukratko. **Djeca:** naša djeca su pristojna, njihova nisu. **Zubi:** moji zubi su lijepi i zdravi, njegovi žuti i nagriženi. **Udruženje:** naše udruženje je čvrsto i posvećeno svojim ciljevima, a njihovo slabo i nesložno... I tako dalje, i tako dalje. Naglašeno proizvođenje subjektivnih razlika može ići toliko daleko da netko zaposlen u uredu kao činovnik neke uprave može vidjeti razliku i prednost u materijalu kojim je obloženo sjedalo njegove stolice od stolice njegovog kolege istog položaja, ili netko ići do subjektivnih razlika u bojama ukrasnih traka na šesirima dviju djevojaka...

(Nastavit će se)

ГРЯДОВИ

ГЕОГРАФИЈА

Dr.sc. Snježana Musa
Marija Jukić

Toponimija

Lašvansko-lepeničko-fojničke doline kao čimbenik prostornog identiteta

Uvod

Lašvansko-lepeničko-fojnička dolina, kao sastavni dio geografske regije Srednja Bosna, odnosno dio Srednjoosanskog kantona i administrativno-političke cjeline, čini njen središnji, po svojim kulturno-geografskim karakteristikama, veoma specifičan prostor.

Ovaj prostor je kroz povijest svrstavan u različite regije, a u vrijeme srednjovjekovne bosanske države činio je teritorij srednjovjekovnih župa Lepenica, Mel i Lašva te razvio i svoje specifičnosti (kulturne, jezične, kulinarske, graditeljske, običajne). Upravo to su i čimbenici u izdvajanju i formiranju mentalne slike u izdvajanju vernakularne regije. Te specifičnosti vidljive su i u toponimiji navedenoga prostora, jer je ona odraz historijsko-gospodarskog kontinuuma i kao takva čini element prostornog (regionalni/lokalni) identiteta. Lašvansko-lepeničko-fojnička dolina ima površinu oko 1.889 km². U reljefnom pogledu, ovo je brdsko-planinski prostor, između 500 i 1.500 metara nadmorske visine, raščlanjen visokim planinama Vlašića, Vranice, geomorfološki ispresijecan riječnim dolinama Lašve i Fojnice s pritokama koje svojim tokovima određuju i osnovu prometnih pravaca.

Predmet rada i metode istraživanja

Predmet istraživanja je geografska implikacija toponimije, odnosno njezine semantike, pragmatike i semiotike kao elementa jezične osobitosti i raznolikosti na

teritoriju središnje Bosne, tj. Lašvansko-fojničko-lepeničke doline kao njezinog dijela i vernakularne regije. Taj, kroz povijest često izdvojen prostor riječnih sljevova Lašve, Lepenice i Fojnice, ima elemente arealne drugosti, što ovo istraživanje definira u prvom redu kao regionalnu geografsku studiju, baziranu na regionalno-geografskom istraživanju topografskih karata i nazivlja koja se ondje nalaze.

Metodička i praktična istraživanja u ovom su radu višeslojna i polivalentna, a ogledaju se, kako u nerazvijenoj geografskoj terminologiji u analizi, klasifikaciji, identifikaciji i lokalizaciji toponima, tako i u geografskom istraživanju tradicionalnih regija. Osnovna svrha znanstvenog istraživanja u očituje se kroz dopunu i nadogradnju postojećih, te u pripremu i kreiranje novih, inovativnih pristupa izučavanja geoprostora: toponimije, kao prostornih podataka pohranjenih na topografske karte različite starosti, regionalne geografije i specifične geoprostorne odrednice zavičajnosti, koja u osnovi i čini vernakularnu regiju.

Prostorni i vremenski obuhvat istraživanja

Prostorni obuhvat istraživanja je geografska regija Srednja Bosna, odnosno njen dio koji prostorno obuhvaća sljeve rijeke Lašve, Lepenice i Fojnice. U navedenom prostoru unutar Srednje Bosne, kojeg je obilježilo političko, administrativno i mentalno uokvirivanje, prepoznao se tip kulturne regije-vernakularna regija imenovana kao Lašvansko-lepeničko-fojnička dolina. Navedeno područje koje se administrativno poklapa s teritorijem općina Kiseljak, Kreševo, Fojnica često među stanovnicima percipira kao Lepeničko-fojnička dolina, dok se Busovača, Vitez, Novi Travnik i Travnik percipiraju kao Lašvanska dolina. U ovome radu prostor se promatra kao objekt istraživanja, preko analize toponima u kojemu su subjekti socijalne skupine (aktivne i pasivne) koje se, opet u prostoru očituju kroz sferu ljudskih djelovanja. Iz te interakcije proizlazi i međusobna isprepletenost objekta (prostora) i subjekta (stanovnika) što dovodi do formiranja kolektivnih, odnosno prostornih identiteta na makrorazini (globalnoj, nacionalnoj) i mikrorazini (lokalnoj) (Claval, 1998.).

Slika 1: Prostorni obuhvat Lašvansko-lepeničko-fojničke doline

Pri tome se analizirani prostor Lašvansko-lepeničko-fojničke doline promatra kroz prizmu percepcije njenih stanovnika u sadašnjem vremenu, a rezultati se dopunjuju analizom toponima sa TK 25 000, u različito vrijeme rađeni, koji su upravo stoga odraz geografsko-historijskih promjena, te kao takve imale su utjecaj i na formiranje prostornog identiteta u vernakularnoj regiji.

Pregled dosadašnjih istraživanja

Dosadašnja istraživanja ove problematike su višeslojna, višedisciplinarna i tansdisciplinarna: geografskim pristupom toponimiji bavili su se Mastilo, N. (2005.) i Pavić, R. (1978.) Pavić je u svojim početnim radovima postavio okvir za geografska istraživanja toponimije. Na temelju Pavićevih postavki, daljnji rad na geografskoj analizi toponima i toponimije u Hrvatskoj nastavili su geografi kao što su Faričić, J. (2007.; 2011.), Fuerst-Bjelš B. (2000.), Matas, M. (2001.), Crljenko, I. (2008.a, 2008.b; 2012.). Svakako da se u interdisciplinarnim radovima moraju koristiti i radovi jezikoslovaca među kojim su najistaknutiji Brozović-Rončević D.(2011.), Šimunović, P. (1983.; 2008.; 2011.; 2013.) i dr.

Posebnu ulogu u geografskom pristupu izučavanja toponima imala je Mastilo, N. (2005.) koja u svom „Rečniku geografskih termina“ razlaže geografske pristupe toponimima, posebno naglašavajući razliku između toponimike i toponimije. Ipak, činjenice ukazuju kako značajnijih radova iz ove geografske oblasti u Bosni i Hercegovini nije bilo.

Na direktan ili indirektan način toponimijom su se na prostoru Lašvansko-lepe-
ničko-fojničke doline bavili i autori izvan geografske struke, među istaknutijima

su povjesničari Palavestra, V. (1973.), Anđelić, P. (1966., 1982.), jezikoslovci, Dumbović, V. (1975.), Pudić, I. (1963.), čija djela pružaju vrlo važan izvor informacija i geografima za analizu toponimije ovoga prostora.

Važnost subjektivnog poimanja prostora bila je temom brojnih istraživanja, prepoznata je ne samo u socijalnoj i regionalnoj, već i kroz radove u političkoj geografiji autora kao što su Paasi, A. (1999.); Norton, W. (2006.); Agnew, J. A. (2011.), kao i u prostornom planiranju posebno kod Roca, Roca, (2007.); Oliveira i dr., (2010.); Roca i dr., (2011.). Kako navodi Vukosav, B., Furest, B. (2015.), u tom je kontekstu oblikovan model *Identerra* baziran na utvrđivanju subjektivne i afektivne vezanosti ljudi za određeno mjesto, odnosno topofiliji, o čemu govori Tuan Y.-F. (1990.), kao i nekim afirmacijama prostornog identiteta kroz kvalitetu života (Roca i dr.2011.), s osnovnim ciljem utvrđivanja strateški relevantnih elemenata lokalnog i regionalnog razvoja poput osjećaja teritorijalnog pripadanja i teritorijalne privlačnosti (Oliveira i dr., 2010.).

Na osnovi navedenog mogu se napraviti dva osnovna smjera u geografskom definiranju i poimanju vernakularne regije: prostorni (izražen kroz analizu elemenata prostornog identiteta) i regionalni (izražen kroz kulturno-geografske specifičnosti regije unutar veće prostorne cjeline).

1. Svaki identitet ima svoju prostornu dimenziju jer svako kolektivno ili individualno djelovanje nužno posjeduje prostorni kontekst, tako da su ovo i geografska istraživanja jer „sve se događa negdje“ (Paasi, 1999., 2002a; 2002b; 2003.; Paasi, Häkli, 2003.). Interes geografa za proučavanje identiteta te njegovo simboličko očitovanje u kulturnom krajebrazu prisutan je u kulturalnoj geografiji od 70-ih godina 20. st. Od stranih kulturalnih geografa koji su pisali o prostornim identitetima značajni su W. Zelinsky (1980.), značajnija djela iz ove domene u literaturi 90-ih godina prošlog stoljeća pojavljuju se kod autora kao što je Bloom, W.,1990.; Anderson, B., 1991.; Entrikin, J., 1991., 1996., 2011.,; Massey, D., 1995.; Clavala, P. 1993.; Crang, M.,1998.; Mitcell, D., 2000.; Oliveira i dr., 2010.; Roca i dr., 2011., itd. Istraživanjem prostornih identiteta u hrvatskoj stručnoj literaturi bavili su se Fürst-Bjeliš, B. (1996.; 2011.), Mirošević, L., Vukosav, B. (2010), Mirošević, L. (2010)., Vukosav, B., Fuerst-Bjeliš, B. (2015.). Ova problematika je obrađivana i u radu Hanjalić, A. (2014.) koja je u svojem magistarskom radu izdvojila kulturne regije BiH. Značajniji i sveobuhvatni rad u okvirima geografa Bosne i Hercegovine o prostornim identitetima je rad iz 2015.g. „*Vernacular regions as a determinant for development of creative tourism in Bosnia and Herzegovina*“ pod autorstvom S. Musa, Ž. Šiljković i A. Čelik u kojem se po prvi putra analizira uloga kulture u

identitetu i spojnicu s vernakularnom regionalizacijom. U istom kontekstu značajno je navesti teorijsko istraživanje hrvatskog geografa Pejnovića, D. (2010.) koji se u svojem radu „*Geografske osnove identiteta i njegovo značenje za održivi razvoj geoprostora*“ dotiče i prostora Bosne i Hercegovine.

2. Činjenica jeste da vernakularna regionalizacija predstavlja postupak identifikiranja regionalnih cjelina nekog prostornog identiteta, odnosno doživljajem kolektivne pripadnosti određenom prostoru. Budući da sadrži jedinstvene fizičko-geografske, socio-geografske i kulturne determinante, prostor je osnova za formiranje, oblikovanje i održavanje prostornog identiteta. Termin „vernakularna“ je riječ latinskog porijekla, koristi se još od ranog 17. stoljeća i znači „urođeno“, „maternje“¹. Današnji porast interesa za autohtonim i iskonskim, tradicijom i običajima, može se shvatiti kao reakcija na procese globalizacije i osjećaj otuđenosti.

Vernakularna kulturna regija kao pojam za određeni prostor, prema kojem populacija osjeća pripadnost, te se identificira sa istim, a pritom nema oštre granice, zasniva se na fizionomskoj, gospodarskoj, političkoj i historijskoj osnovi. Za razliku od formalne kulturne regije, ovdje se rijetko pokazuje kulturna homogenost.

U istraživanju koje uključuje analizu toponima odabranog prostora korištena je statistička, interpretativna, komparativna i egzemplarna metoda, a glavni izvor podataka su topografske karte (TK 1:25.000 i austrijska topografska karta (1:50.000).

Uz anketni upitnik, koji je izravna metoda prikupljanja podataka, o izraženosti prostorne identifikacije govori svakako i analiza toponima i njihovog značenja kroz vremenski i povijesni kontinuitet te je na taj način proveden i neposredan način izražavanja prostornog identiteta.

TEORIJSKI OKVIR

Geografi u pristupu toponimima imaju specifičnu ulogu, jer ih, kako ističe J. Faričić, „mogu proučavati s historijsko-geografskog, regionalno-geografskog, kulturno-geografskog, demogeografskog i kartografskog aspekta.“ (Faričić 2009). Kartografija je pritom geografima ključno sredstvo istraživanja. Stoga se u ovom istraživanju primjenio kartografski pristup korištenjem TK 1:25.000 – listovi Zenica 474-1-3; 474-3-1,2, 3, 4; 474-4-1,3 Jajce 473-2-4; Sarajevo 525-1-1,2,3;

¹ URL2: Riječnik stranih riječi Oxford, Dostupno na: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/vernacular> (28.2.2014).

Konjic 524-2-2, potom TK 1:50000 –Karte des Nortwestbalkan 1:50.000 Deutsche Heereskarte; Herausgegeben vom OKH/Gen ST d H-Chef des Krigeskarten-und Vermessugwesn, 1943. Tumačenje samoga imena kreće se u domeni lingvistica, ali za istraživanje neophodno je poznavanje osnovnih terminoloških odrednica.

Pojam i vrsta toponimije

Geografska imena predmet su znanstvenoga istraživanja ne samo jezikoslovlja već i geodezije, geografije, kartografije, povijesti, arheologije, demografije i drugih znanosti, a toponomastika u njihovim istraživanjima ima status pomoćne znanstvene discipline. Kako navodi Crljenko (2008.) toponimi ili geografska imena su vlastita imena prirodnih i društveno-geografskih objekata u prostoru (Crljenko, I. 2008. :77). Prema Matasu (2008.) znanost koja se bavi proučavanjem toponima naziva se toponimija (toponimika), dio je toponomastike (istražuje zemljopisna imena kao jezične podatke), a koju proučava onomastika (lingvistička grana) koja još izučava i antroponime (vlastita imena) te etnonime (imena naroda), (Matas, M. 2001. :121). Iako je toponomastika dio jezične znanosti, za njeno potpuno razumijevanje neophodna su i izučavanja iz drugih znanstvenih područja, kao što su na primjer povijest i geografija. Mastilo, N. (2005.) u svom djelu „Rečnik geografskih termina“ razlaže geografske pristupe toponimima i posebno naglašava razliku između toponimike i toponimije. U svom rječniku ona navodi kako je toponimika „Nauka o geografskim nazivima (toponimima), njihovom značenju, strukturi, poreklu i arealima rasprostranjenosti. Toponimija se razvija u tesnoj uzajamnoj vezi sa geografijom, istorijom, etnologijom, lingvistikom. Praktični aspekt toponimije je transkripcija geografskih naziva koja ustanovljava načine njihovog pisanja, odnosno prenošenja iz jednog jezika u drugi, što je od značaja za kartografsko predstavljanje, vojne ciljeve i sve vrste komunikacija“. (Mastilo, N., 2005. dostupno na URL 3<https://tadic.education/geografski-recnik/>). Prema Šimunoviću (1983.) neprihvatljivo je gledište po kojemu je onomastička građa za lingvistu samo puki popis imena kojemu se istražuju porijeklo i jezična pripadnost, za povjesničara samo zbir povijesnih osoba, lokaliteta u kronikama ili ljetopisima koje treba kronologizirati i ubaciti u povijesni kontekst, ili pak da su toponimi za geografa tek pomoćna nomenklatura na geografskim kartama po čijim se pismenima identificira vrsta pojedinih objekata jer ništa od navedenog nije osnovni i bitni predmet toponomastike (Šimunović, P. 1983.; 232). Kako navodi Faričić (2007.) proučavanje toponima privlači pozornost brojnih stručnjaka iz različitih disciplina te je neophodno naglasiti interdisciplinarnost proučavanja

bez koje je i nemoguće razumjeti toponimiju nekog prostora. Tu su nezaobilazni jezikoslovci – toponomastičari (proučavaju etimologiju, način nastanka i razvoja određenog lika imena i time rješavaju toponomastičke probleme kao što su odnosi između lokalizama i standardnih toponima, usklađivanje toponimije s normama standardnog jezika, problem transkripcije, transliteracije i sl.), zatim geografi (toponime smatraju kulturološkim konstruktima koji imaju neko značenje i iz kojih se mogu iščitati geografske odrednice prostora), povjesničari (bave se problemom preuzimanja geografskih naziva iz različitih izvora – stare karte, bilješke, preimenovanje toponima u prošlosti koja su pratila društveno-političke promjene u prošlosti), kartografi i geodete (toponime promatraju kao geografske elemente karte koje valja smjestiti u određene dijelove karte) te arheolozi (na temelju rasprostranjenosti arheoloških lokaliteta odražavaju vrijeme nastanka i nestanka nekog etnosa), (Faričić, J., 2007.; 148-179). Kriteriji za podjelu toponimije su raznoliki. Tako se s obzirom na etimologiju (Pavić, R., 1978.; 102) mogu podijeliti na lingvističku² i semantičku ili geografsku (historijo-geografska) toponimiju iz koje se iščitava određeni geografski i povijesni sadržaj (npr. lokacijski toponimi, morfonimi, zoonimi, etnonimi, ojkonomi, i sl.), prikazuje procese migracija stanovništva, funkciju naselja, etno-religijski sastav stanovništva, društveno-ekonomski razvoj teritorija, promjene u okolišu itd. Kako navodi Ханмагомедов (2011.) toponimi su rezultat ekspresije teritorijalnosti fizičko-geografskih, socio-ekonomskih i političkih čimbenika koji stvaraju veze na relaciji „čovjek-okoliš“ i „ljudi-teritorij“ (Ханмагомедов Х.Л., 2011.; 31-35)

Geografski aspekti toponimije

Prema Hellelandu (2006) geografska imena su odraz prostorne stvarnosti, ali i rezultat svakodnevne ljudske komunikacije koja se temelji na usmenoj i pisanoj jezičnoj komunikaciji, te su i dio kulturne baštine određenog prostora. Zato se geografska imena mogu smatrati najstarijim živućim oblikom kulturne baštine (Helleland, B. 2006. :121-128), jer se koriste usmenim prenošenjem s generacije

² Promatranje toponima kao pridjeva (npr. Ormanov potok), apelativa (npr. ojkonom Brdo prema apelativu brdo), metafore (Vratolomski potok, Džehenemski potok), kalke, polukalke, deminutivi (Vodice), zatim analiza etimologije, pojava metateza, antonima (riječi suprotnog značenja, npr. ojkonomi Gornji i Donji Palež, Velike i Male Sotnice – ojkonom), ktetika (npr. posvojni pridjevi od imena naseljenog mjesta, npr. Mrački potok – od ojkonomi Mrakovi), (Pavić, R., 1980.; 102), endonime (imena geografskih objekata na onom jeziku kojim se govori na području na kojemu je smješten toponim) i egzonime (geografsko ime koje se upotrebljava na nekom jeziku za geografski objekt koji se nalazi izvan područja na kojemu se taj jezik govori), (Crljenko, I. 2008.; 79)

na generaciju, nerijetko i više tisućljeća. Svaki je toponim nastao s razlogom. Njegovim iščitavanjem moguće je doći do zaključka po čemu/komu je neki objekt u prostoru dobio ime, u kakvom su odnosu geografski objekt i njegovo ime, zašto je iz nekih toponima jednostavno doći do zaključka kakva je to veza, a iz drugih pak ne.

Već je naveden interdisciplinarni aspekt u proučavanju toponomastika, u kojem se može promatrati odnos geografije s toponomastikom, poviješću, etimologijom i dr. Kada je riječ o odnosu geografije i toponomastike nekoliko je mogućih dodirnih točaka između ovih disciplina. Kako naglašava i Faričić (2009.) geografi toponime mogu proučavati sa historijsko-geografskog, regionalno-geografskog, kulturno-geografskog, demografskog i kartografskog aspekta (Faričić, J. 2009. :52). Geografska klasifikacija toponima klasificira geografske objekte prema njihovim pripadnim nazivima, pri tome ne ulazeći u jezična obilježja imena. Prema Paviću (1980.) u semantičkoj ili geografskoj (historijsko-geografska) toponimiji se razlikuju logični i nelogični ili slučajni toponimi, primarni i sekundarni, skupn i pojedinačni toponimi, toponimi s dvostrukim značenjem, historijski ili nasljedni toponime (Pavić, R., 1980.121-134). Isti autor navodi da se toponimi mogu analizirati s dvije točke gledišta: sinkrono analiziranje (analiziraju se svi toponimi u određenom ograničenom vremenskom razdoblju) i dijahrono analiziranje (analiziraju se pojedini ili svi toponimi nekog prostora, odnosno njihove promjene kroz različita vremenska razdoblja), a za osnovna geografska toponimijska istraživanja najčešće se koristi sinkrona metoda (Pavić, R., 1978.; 112). S obzirom na prostorni obuhvat, toponimi se dijele na makrotoponime (javljaju se na kartama mjerila 1:30.000 i sitnijem), mezotoponime (svojeviti za karte mjerila 1:25.000 do 1:300.000) i mikrotoponime (toponimi zabilježeni na planovima i kartama krupnijeg mjerila od 1:25.000) (Pavić, R.;1978.; 123., Matas, M. 2001.; 122-123).

Različiti autori pri podjeli geografskih imena navode nekoliko različitih podjela. Tako ih Faričić (2006.) dijeli na teritorionime, regionime, oronime, merionime, hidronime, ojkonime, nesonime, hodonime (Faričić, J. 2006.; 5-9), dok Pavić (1978.) navodi nešto drugačiju podjelu na lokacijske, predjelne, klimatske, florističko-vegetacijske toponime, zoonime, etnonime, religijsko crkvene toponime, ojkonime (patronime i urbonime), ekonomske toponime, vojne i administrativne toponime, memorijalne toponime i povijesne toponime (Pavić, R., 1978. :114-115). Prema Donaldu J. Orthu (2006.) toponimi se mogu podijeliti na one koji imenuju: naseljena mjesta (gradove, sela), političke i administrativne teritorijalne jedinice (države, pokrajine, općine), prirodno-geografske objekte (vodotoke, planine, jezera, mora), izgrađene objekte (brane, aerodromi, ceste),

područja i mjesta koja imaju posebno značenje (vjersko-vjerski lokaliteti, polja, pašnjaci, ribolovna područja) (u: Crljenko, I., 2008. :79). Podolsky, N.V. (1978.: 14) toponime dijeli na ojkonime (asteonimi i komonimi), oronime, hidronime, drimonime, agronime, hidronime (potamonimi, vrisonimi, limonimi), speleonime i dromonime.

O značenju toponima u oblikovanju geografskih predodžbi govori Pavleš (2011.) te kaže kako je iščitavanjem toponima moguće je stvoriti sliku i o okolišu (prirodnom i kultiviranom) na određenom prostoru. Tako toponimi mogu ukazivati na prirodni okoliš imenovanjem određenog prostora prema vrstama biljaka, životinja, geografskim osobitostima terena, šumama, ali i kultiviranim površinama - prometu, cestama, građevinama, naseljima, posjedima (Pavleš, R. 2011. :8-23).

Toponimija tako predstavlja kulturno-povijesnu baštinu, te kao takva čini okvir zavičajne prepoznatljivosti i posebnosti svakog područja. Rezultat su uzajamnog utjecaja čovjeka na prostor, kao i prostora na čovjeka kroz etno-lingvistički sastav stanovništva, demografske procese, društveno-ekonomski razvoj prostora, promjene prirodnog okoliša zajedno s fizičko-geografskim i povijesnim uvjetima. Na taj način toponimija čini i osnovu za izdvajanje vernakularne regije Lašvankso-lepeničko-fojničke doline unutar geografske regije Srednja Bosna.

Toponimija kao indikator prostornog (regionalnog) identiteta

Svaki je toponim stvoren s razlogom, što znači da je onaj tko je imenovao određeni geografski objekt (pojedinaac ili društvena skupina) imao razlog davanja baš tog imena određenom geografskom objektu s kojim se identificirao. Nerijetko je, da čovjek, svoje osjećaje veže za određeni toponim, tj. da ime nekog geografskog objekta u pojedincu ili čak i društvenim skupinama izaziva određene osjećaje, ugodne ili neugodne. Mnoge događaje iz života mi percipiramo kroz toponime, ali rijetko kada razmišljamo što taj toponim i znači. Toponimi su svojevrsna vizit karta za upoznavanje prostora (grada, regije, zemlje) te je potreba za upoznavanjem naziva mjesta, razumijevanjem njihova značenja, razvoja, postanka, sasvim prirodna za čovjeka. U toponimima su sačuvani motivi i sadržaji duhovne i materijalne kulture određenog geografskog prostora. Prema Fuerst-Bjeliš (2000.) geografsko ime, odnosno toponimi, mogu se smatrati i ključnom odrednicom prostornih identiteta u kvalitativnom smislu jer predstavljaju najširi kontekst zajedničke svijesti o nekom prostoru. Toponimija i percepcija prostora usko su povezane i ta veza proizlazi iz prostornih i socio-kulturnih okolnosti

(Fuerst-Bjeliš, B. 2000.; 349). Za Shulza i sur.(2008.) određena imena za mjesta, regiju ili područje nameću se kao nositelj percepcije obuhvata prostornih jedinica, ali i kao simbol kolektivnih osjećaja o nekom području (Shulz i dr. 2008.; 267-274), a u kontekstu povezanosti matičnih stanovnika s prostorom, tj. vernakularne regije kao nositelja prostornog identiteta. U tom smislu, kako navode Vukosav i Fuerst- Bjeliš (2015.), toponim se može smatrati glavnim nositeljem percepcije o nekom prostoru kao elementarnim simbolom svih činitelja nekog područja. Sukladno tomu, ime kojim stanovništvo naziva prostor u kojemu živi, ključna je odrednica poimanja kvantitativnih i kvalitativnih sastavnica nekog prostora te je stoga analizom referentnosti za pojedine dijelove prostora moguće utvrditi postojanje vernakularnih regija (Vukosav, B., Fuerst-Bjeliš, B. 2015. : 28).

Vernakularna regija je regija čije je postojanje bazirano na percepciji njenih stanovnika. „Proizvod je prostorne percepcije njenih stanovnika i rezultat kolektivne svijesti pripadanja datom prostoru“³. To je prostorna cjelina izdvojena na osnovu kulturnih artefakata i antropogenih obilježja koji su međusobno povezani i u tolikoj mjeri sjedinjeni da svakoj regiji daju karakter individualizirane prostorne cjeline različite od ostalih. Ona je tip tradicionalne (povijesno-geografske) regije koja objektivno postoji kao izdvojeni i prepoznatljiv prostor. Prisutne su u svijesti ljudi i u prostornim okvirima, unatoč brojnim administrativno-teritorijalnim i općim socio-kulturnim promjenama. Pojedine regije se uklapaju u postojeću političko-administrativnu diferencijaciju zemlje, dok su neke izgubile prostornu cjelovitost i povijesno-geografske granice integrirajući se u nove administrativne okvire. Međutim, promjena regionalnog sistema ne dovodi nužno do uništavanja postojeće regionalne svijesti, jer ona može i dalje postojati. Istraživani tip regije je složen tip regije. Posljedica je vremenski dugotrajnog razvoja identiteta povezanog s teritorijalnošću. Istraživanja složenih tradicionalnih cjelina/sistema nužno obuhvata širok raspon kriterija i elemenata kao što su: jezik, religija, socijalni status, elementi materijalne kulture, političko-geografska zbiivanja, prirodna sredina, prometni sistem i dr. Regionalna svijest je oblik kolektivne/grupne svijesti koji proizilazi iz osjećaja homogenosti područja. Elementi koji čine regionalnu svijest su: zajednički način života (odnosno podijeljena

³ URL 4: <http://mds.marshall.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1455&context=etd&sei-redir=1&referer=http%3A%2F%2Fwww.google.ba%2Furl%3Fsa%3Dt%26rct%3Dj%26q%3Dvernacular%2Bregion%26source%3Dweb%26cd%3D22%26ved%3D0CC4QFjABOBQ%26url%3Dhttp%253A%252F%252Fmds.marshall.edu%252Fcgi%252Fviewcontent.cgi%253Farticle%253D1455%2526context%253Detd%26ei%3DbQq5UfflDvSQ4ASL3ICQBw%26usg%3DAFQjCNHqzqfL4QdUaCVRkKMz52QwLkethhg%26bvm%3Dbv.47810305%2Cd.bGE#search=%22vernacular%20region%22> (09.02.2018.)

egzistencija koja izrasta iz međusobnih ljudskih kontakata dovoljno dugo), vanjske ekspresije ili materijalizacija (pejzaži, tip graditeljstva i dr.). Kako navode Musa, S., et al. (2015.) "vernakularna regija je najuže povezana s prostorom na kojem čovjek živi. Čovjek i prostor su dvije neodvojive kategorije koje međusobno djeluju jedna na drugu. Kroz vrijeme čovjek se prilagođavao prostoru odnosno prostor je prilagođavao svojim potrebama. U tom spoju datog prostora i potrebe, rodio se i formirao različit način života i izraza čovjeka. Na vernakularnu regiju se može gledati kao na različite prostore sa svim prirodnim datostima koje su uticale na bogat i raznolik izražaj čovjeka, kako u materijalnom tako i u nematerijalnom pogledu (Musa, et al., 2015.). Budući da „Bez Čovjeka bi Priroda bila Prostor i samo Prostor“ (Kojève, 1990: 358), vernakularna regija postaje autentični izraz čovjeka na određenom prostoru (Musa, et al., 2005). Sve posebnosti koje se razlikuju od Prirode i daju jedinstvenu osobnost kreativnom izrazu čovjeka možemo nazvati vernakularna regija.

Toponimi igraju veliku ulogu na lokalnoj, regionalnoj, ali i na nacionalnoj razini, posebno u multietničkim društvima, kakvo je i bosanskohercegovačko, u kojima svaka promjena izaziva vrlo snažna osjećanja. Kako navodi i Saprović, A. (2003. :179) „toponimi - nazivi mjesta su jedan od najdugotrajnijih nacionalnih simbola i najvažnija su značajka nacionalnog i teritorijalnog (prostornog) identiteta.“ Toponimi su utoliko važniji jer pretvaraju fizičko-geografsku stvarnost u povijesno i društveno iskustvo (Tilley, C. 1994. :18.). Toponimi su veza s prošlošću kroz koje se reflektiraju različiti scenariji i aktivnosti u prošlosti (Helleland, B. 2012. :100) kao što su demografski procesi, društveno-gospodarske aktivnosti, djelovanje na okoliš, povijesne mijene i sl.

Kako naglašava Mayesr (2006.) analiza toponima sadrži širi socijalni kontekst koji je moguće iščitati iz svakodnevnih situacija, npr. uz predstavljanje i navođenje vlastitog imena kao identifikacija često se navodi i „od kuda“ smo (Mayesr, G. 2006. :320-343). Tako, ovisno o sugovorniku predstavljanje može biti kategorizirano prema prostornim jedinicama različite veličine (Mirošević, L., 2011.; 84), npr. Kiseljačanin, Bosanac, Hercegovac, Europljanin, i sl. Preko iščitavanja geografskih imena moguće je ukazati na povezanost prostora i čovjeka. Na taj način su geografska imena, za razliku od materijalnih elemenata, znatno dugovječniji kulturni proizvod preko kojega se prostor pamti, prepoznaje i dijeli. Ona manifestiraju i sve tri komponente kolektivne identifikacije jer sadrže svijest o zajedničkom prostoru, prošlosti i kulturi (Mirošević, L., 2011.; 84), a što su ujedno i komponente prostornog identiteta. Upravo zbog simbolike koju toponimi nose (povijesna, geografska, kulturna, jezička, etnološka) u tradicijskoj materijalnoj i duhovnoj kulturi određenog naroda predstavljaju bitnu odrednicu

njegovog identiteta i njegove povijesne, kulturne i jezične baštine (Crljenko, I., 2008.; 78), a samim time i prostornog identiteta. Kostanski (2009.) naglašava i tzv. toponimijsku ovisnost, jer onoliko koliko čovjek snažno veže svoje osjećaje i iskustvo za određene toponime, utoliko oni snažno utječu na formiranje prostornog identiteta (lokalnog / regionalnog / nacionalnog). O tome kako autentično i koliko dugo naziv mjesta predstavlja objekt u prostoru i ljude koji tu žive, ovisi i veza toponim - čovjek –što je i nazvano „toponimska ovisnost“ (Kostanski, L. 2009. :146).

Rezultati i diskusija

1.a. Jezik i dijalekti kao element prostornog identiteta LLF doline

Jezik je komunikacijski okvir i jedan od temelj koji daje identitet svakom narodu (Krešć, K, 2014.: 264). Svladavanje jezika nerazlučiv je dio procesa oblikovanja osobnog i istovremeno kolektivnog identiteta. Jezik je najjači identifikacijski agens. „Čuvanjem svojega jezika, svaka zajednica doprinosi i vlastitoj jezičnoj kulturi i očuvanju kulturnog naslijeđa“ (Krešić, K., 2014.:264). Prema Ustavu, u BiH su u službenoj upotrebi tri jezika – hrvatski, srpski i bosanski. Tako Kukić, S. (2017.) naglašava: „...navedeni jezici su, kao navodi međutim, proizvod Daytonskog ustava i u toj formi nisu postojali i pri posljednjim predratnim popisima. Činjenica jeste kako se na ovim prostorima već dulje vrijeme jezik koristi kao oružje i oruđe u dokazivanju i zahtijevanju nekih političko-teritorijalnih ali i pravno i administrativno definiranih formi“. Dalje u svom elaboriranju prof. Kukić navodi: „no, jezična diferencijacija je, ako je temeljem raspoloživih podataka suditi⁴, u najznačajnijoj mjeri nakon rata slijedila etničko svrstavanje“ (Kukić, S., 2017. :52).

Unutar svakoga jezika postoje dijalekti i lokalizmi za koje se veže jedno mjesto ili jedna zajednica ljudi. Svaka zajednica ima svoje priče, način govora, povijest i tradiciju koju je prenosila i čuvala. Na prostoru Lašvansko-lepeničko-fojničke doline se lokalno izdvajaju dva dijalekta i to: šćakavsko-ijekavski dijalekt za koji Brozović navodi da se govori u dolini Fojnice⁵, Kreševa, Sutjesci i Varešu (Brozović, D., 2007. :162), te da se uklapa u tzv. staro, zapadnoštokavsko tj.šćakavsko narječje. Kao glavnu osobinu ovog dijalekta na navedenom

⁴ Rezultati popisa stanovništva 2013. godine.

⁵ Brozović je 1957. obranio disertaciju pod nazivom „Govor u dolini rijeke Fojnice“ koja je objavljana 2007. godine u 13. knjizi *Hrvatskog dijelaktološkog zbornika* u Zagrebu, te 2012. u 10. knjizi *Bosanskohercegovačkog dijelaktološkog zbornika* u Sarajevu (Hrnjica, S., 2017.:39)

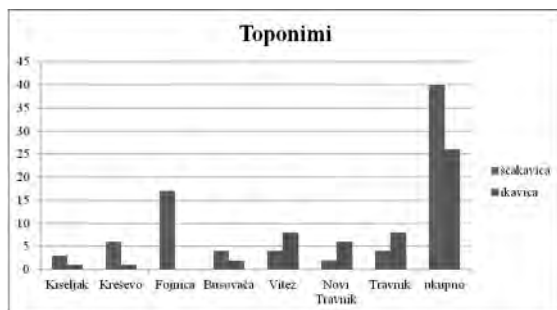
prostoru autor navodi : „najvažnija crta za lokaciju ovog govora jest refleks „zgj, skj“ (odnosno zg i sk + prednji vokal) gdje u dolini Fojnice, Kreševu, Sutjesci i Varešu imamo samo žž i ść i to ovaj govor nesumnjivo uklapa u staro t. zv. zapadnoštokavsko narječje, t. j. šćakavsko“ (Brozović, D., 2007.:162). Ijekavsko-šćakavski dijalekt bi prema Brozoviću obuhvaćao kompleks međurječja Bosne i Drine, te prostor Fojničke doline (Brozović, 2007. :162.). Ovaj dijalekt naziva se još i istočnobosanski podijeljen na poddijalekte sjeverni i južni⁶ (Jahić, Dž. i sur., 2000. :35)

Osnovna osobina govora u slivu Lašve jeste autohton ikavskošćakavski govor štokavskog dijalekta, a samo u busovačkom kraju, obuhvaćenom ovim slivnim područjem, postoji i uzak pojas koji pripada ijekavskošćakavskom istočnobosanskom dijalekatskom kompleksu (Valjevac, N., 2002.:266). Ikavizam i šćakavizam ovdje su autohtoni i zajednička su osobina ovdašnjeg muslimanskog i katoličkog stanovništva. Ovaj govor pripada srednjobosanskom poddijalektu ikavskog novoštokavskog (zapadnog) poddijalekta, obuhvaća prostor između rijeka Vrbasa i Bosne (Halilović, S. 2009.:23-24; Jahić, Dž. i sur., 2000.:35), a najdosljedniji ikavsko-šćakavski govor je u dolini Lašve, gornjem toku Vrbasa i Rame (Jahić, Dž. i sur., 2000.:35). Šćakavizam je osnovna karakteristika govora navedenog područja, s tim da se krajem XX. stoljeća razlika u govoru Hrvata i Bošnjaka, najviše osjeti, posebno kada je riječ o uporabi glasa „h“ koji se u govoru Hrvata gubi ili mijenja sonantom „v“ (Alić, E., 2012.:151, Valjevac, N., 2002.: 266). Kako navodi Valjevac (2002.:267): „suvremena civilizacija je prekinula ili preusmjerila tok spontanog jezičnog razvoja, što je sudbina naših narodnih govora“.

Svaki toponim pripada određenoj jezičnoj zajednici, te ima i svoj areal rasprostiranja (Šimunović, P., 1983.: 251). Kao takvi, vrlo su značajan spomenik jezične baštine nekog prostora. Analizirajući toponime Lašvansko-lepeničko-fojničke doline kroz prizmu dijalekata, odnosno zastupljenosti šćakavice i ikavice u toponimima (TK 1:25000) uočeno je sljedeće:

Od ukupno 2113 toponima koliko ih se nalazi na TK 1:25000, njih 26 upisano je ikavicom, a 46 šćakavicom dakle, prevladavaju toponimi upisani standardnim štokavskim narječjem.

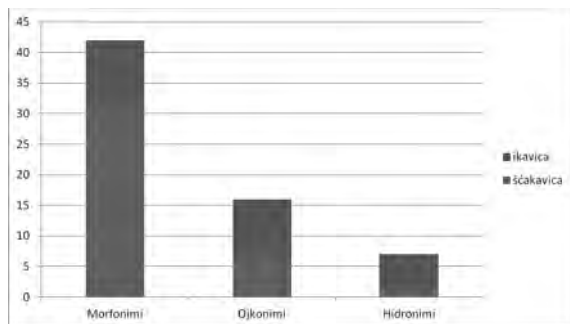
⁶ sjeverni poddijalekt obuhvaća područje sjeverno od rijeke Krivaje i istočno od rijeke Bosne (tuzlanska regija), a južni dolinu rijeke Fojnice (češći stari oblici deklinacije: meja, preja, dojdem, pitje, isl.) (Jahić, Dž. i sur., 2000.:35-36)

Slika 2: Prikaz broja toponima Lašvansko-lepeničko-fojničke doline na šćakavici i ikavici

Izvor: TK 1:25000

Toponimi na šćakavici nešto su manje zastupljeniji na području Novog Travnika u odnosu na ostatak Lašvansko-lepeničko-fojničke doline, dok se najviše toponima na šćakavici nalazi na teritoriju općine Fojnica, odnosno slijevu rijeke Fojnice. U slijevu rijeke Lašve uočljive je veći broj toponima na ikavici. Ovim se potvrđuju i prethodna istraživanja govora u dolini rijeke Fojnice, te slijevu Lašve koje su uradili spomenuti Brozović, D., (2007.) i Valjevac, N. (2002.).

Najveći broj toponima upisanih šćakavicom su morfonimi, zatim slijede ojkonmi, a najmanje je hidronima. Ikavicom je najviše upisano hidronima, slijede ojkonimi, a najmanje je morfonima (slika 11).

Slika 3: Pojavnost toponima po kategorijama na šćakavici i ikavici

Izvor: TK 1:25000

Među toponimima Lašvansko-lepeničko-fojničke doline, njih 65 (3,07%) je upisano šćakavicom i ikavicom. Od toga je 64,6% morfonima, 24,6% ojkonima i 10,8% hidronima.

Promatrajući odnos šćakavica/ikavica, među morfonimima 76% ih je upisanih šćakavicom, a 24% ikavicom, kod ojkonima je 44% njih upisano šćakavicom, 56% ikavicom. Kod hidronima prevladavaju hidronimi upisani ikavicom, njih 85,7%.

*1. b. Toponimijska ukupnost kao slika identifikacije regije
Lašvansko-lepeničko-fojničke doline*

Identificirajući se s prostorom na kojemu živi, čovjek mu se, na različite načine nastojao što više približiti. U tom nastojanju, jedan od načina je bio i davanje imena nekom lokalitetu ili objektu. To je uvjetovalo nastanak brojnih geografskih imena-toponima koji su, među ostalim, elementi prostorne identifikacije i predmet brojnih istraživanja.

Za potrebe izrade ove disertacije, analizirani su toponimi koji se nalaze na TK karti 1:25.000, odnosno mezotoponimi. Mezotoponimi su svojstveni za karte mjerila 1:25.000 do 1:300.000 (Pavić, R.;1978.; 123., Matas, M. 2001.; 122-123).

Kao izvor za toponimiju Lašvansko-lepeničko-fojničke doline uzete su prvenstveno dostupne, ne sasvim suvremene topografske karte, rađene od strane VGI⁷, 1:25.000, zatim austrijska topografska karta⁸ 1:50.000, popisi naselja i naseljenih mjesta (URL 28 <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/PopisNaseljenaM-1.pdf>- pristup 5.6.2018.), prema preliminarnim rezultatima popisa stanovništva 2013. godine, enciklopedijska izdanja Akademijinog rječnika hrvatskog ili srpskog jezika (korištena za utvrđivanje značenja pojedinih toponima i njihovog povijesnog okvira), te druga relevantna literatura.

Prostor Lašvansko-lepeničko-fojničke doline toponimijski je vrlo bogato. Na osnovi identifikacije istih na nabrojanim izvorima izdvojeno je 2113 toponima. Toponimi su podjeljeni u 3 osnovne skupine prema njihovom značenju: hidronime, ojkonime i morfonime.

Daljnja podjela vršena je prema općoj geografskoj matrici na prirodno-geografske i društveno-geografske, kako će u nastavku i biti obrađeni.

⁷ TK 1:25000 – listovi Zenica 474-1-3; 474-3-1,2, 3, 4; 474-4-1,3; Jajce 473-2-4; Sarajevo 525-1-1,2,3; Konjic 524-2-2.

⁸ TK 1:50000 –Karte des Nortwestbalkan 1:50.000 Deutsche Heereskarte; Herausgegeben vom OKH/Gen ST d H-Chef des Krigeskarten-und Vermessugwesn, 1943.

Tablica 1: Prikaz ukupnog broja toponima Lašvansko-lepeničko-fojničke doline prema TK 1:25.000

TOPONIMI	OJKONIMI	HIDRONIMI	MORFONIMI	UKUPNO
Morfonimi	51	26	270	347
Hidronimi	24	36	24	84
Fitonimi i zoonimi	83	63	240	386
Klimatski toponimi	5	15	20	40
Položajni	38	19	84	141
Tlo	9	13	55	77
Etnotoponimi	3	2	6	11
Ekonomski toponimi - stočarski i poljodjelski	43	11	150	204
Ekonomski toponimi - ostali	40	21	40	101
Kulturna toponimija - profana	17	13	60	90
Kulturni toponimi - sakralna	11	1	25	37
Patronimi	194	11	40	245
Vlasnički odnosi	22	60	90	172
Migracijski toponimi	2	0	0	2
Ostali	58	38	80	176
Ukupno	600	329	1.184	2.113

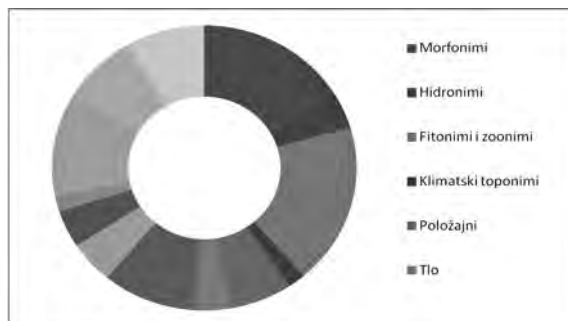
Izvor: TK 1:25000

Dobijeni rezultati kazuju kako se može izdvojiti nekoliko toponimijskih karakteristika Lašvansko-lepeničko-fojničke doline:

1. Među toponimima najviše je morfonima 56% , ojkonimi 28%, te hidronimi najmanje 16% svih toponima Lašvansko-lepeničko-fojničke doline.
2. Podjelom toponima na prirodno-geografske (morfonimi, hidronimi, fitonimi i zoonimi, klimatski toponimi, položajni toponimi i toponimi koji ukazuju na karakteristike tla) i društveno-geografske (etnotoponimi,

ekonomski toponimi, toponimi sakralne i profane toponimije, patronimi, migracijski toponimi, toponimi koji odražavaju vlasničke odnose), uočljivo je da prevladavaju toponimi prirodno-geografskog karaktera sa 50,8%.

Slika 4: Grafički prikaz broja toponima Lašvansko-lepeničko-fojničke doline prema TK

Među njima su najbrojniji fitonimi i zoonimi (36% toponima prirodno-geografskog karaktera), a najmanje toponima koji upućuju na karakteristike tla (7,1% toponim prirodno-geografskog sadržaja).

Lašvansko-lepeničko-fojnička dolina je kotlinsko-palinska oblast u kojoj veliki broj toponimi nose nazive prema biljnom (fitonimi) ili životinjskom (zoonimi) svijetu (18,3% svih toponim). Toponimi (hidronimi) Lepenica i Fojnica upućuju na fitonime⁹, po kojima lepeničko-fojnička dolina nosi naziv, dok je toponim Lašva (hidronim) po kojemu se naziva prostor lašvanske doline, nejasnog postanka.

- Među toponimima društveno-geografskih sadržaja (40,7 % toponima), prevladavaju patronimici s 24%, te ekonomski (stočarski i poljodjelski) toponimi, njih 20%, dok je najmanje toponima koji ukazuju na migracijska kretanja stanovništva svega 0,2% toponima društveno-geografskih obilježja.

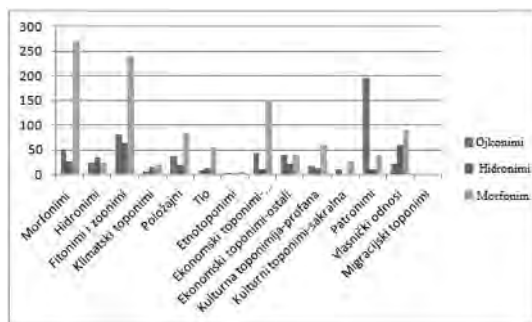
Etnotoponimi su rjeđe zastupljeni, i čine 1% toponima koji ukazuju na društveno-geografske karakteristike Lašvansko-lepeničko-fojničke doline, među njima je moguće izdvojiti ojkonomi Hercezi, hidronim Herceški potok i Arapuša, te morfonimi Turska smrt, Turkovača, Vlaška ravan i najmarkantniji oronim Vlašić. Tako se se u nekima od njih mogu prepoznati kretanja stanovništva, kao što je slučaj s ojkonomom Hercezi koji (ukazuje na doseljavanje stanovnika iz Hercegovine.), vremensko razdoblje nastanka npr. Turska smrt i Turkovača, te Arapuša upućuju na Osmanski period ili

⁹ Lepnica – lepen-biljka-jablan; Fojnica – hvoja-jelova ili borova grana (Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, 1880./1882.-1976., JAZU, Zagreb
- Lepen – vrsta vinove loze bijelog grožđa (Skok, P., 1971. :289).

pak gospodarsku djelatnost i etničku pripadnost stanovika koja je tu živjela, npr. oronim Vlašić, toponim Vlaška ravan (na planini Vranica) ukazuju na stočarsko valško stanovništvo.

4. Oko 8,3% toponima pripada onima koji se nisu mogli svrstati niti u jednu od navedenih skupina, jer se iz njihovoga naziva nije moglo jasno iščitati značenje i sami postanak nazivlja.

Slika 5: Odnos broja toponima prema kategorijama

Zaključak

U oblikovanju geografskih predodžbi pomoću toponima moguće je stvoriti sliku o okolišu, kako prirodnom (koji se imenuje prema vrstama biljaka, životinja, geografskim osobitostima terena, šumama) tako i društveno-geografskim datostima - prometu, cestama, građevinama, naseljima, posjedima i dr. Razlog je to da toponimija predstavlja kulturno-povijesnu baštinu, te kao takvi čine okvir zavičajne prepoznatljivosti i posebnosti. Rezultat uzajamnog utjecaja čovjeka i prostora daje podlogu za izdvajanje vernakularne regije Lašvankso-lepeničko-fojničke. Areal posebnosti, koji vernakularna regija jest, može imati dva aspekta istraživanja: prostornu dimenziju i identifikaciju regionalnih osobitosti. Vernakularna kulturna regija se identificira na fizionomskoj, gospodarskoj, političkoj i historijskoj osnovi.

Geografsko istraživanje toponima oslanja se na topografske karte, koje su osnovni materijal pri istraživanju, a aspekt istraživanja može biti historijsko-geografski, regionalno-geografski, kulturno-geografski, demogeografski ili kartografski.

Lašvansko-lepeničko-fojničke dolina na topografskim kartama 1:25.000 predstavljena je s ukupno 2.113 toponima: i samo njih 26 upisano je ikavicom, a 46 šćakavicom, odnosno toponimija ovog područja podrazumijeva standardne jezičke forme.

Među toponimima najviše je morfonima 56% , ojkonimi 28%, te hidronimi najmanje 16% svih toponima Lašvansko-lepeničko-fojničke doline. Podjelom toponima na prirodno-geografske (morfonimi, hidronimi, fitonimi i zoonimi, klimatski toponimi, položajni toponimi i toponimi koji ukazuju na karakteristike tla) i društveno-geografske (etnotoponimi, ekonomski toponimi, toponimi sakralne i profane toponimije, patronimi, migracijski toponimi, toponimi koji odražavaju vlasničke odnose), uočljivo je da prevaladavaju toponimi prirodno-geografskog karaktera sa 50,8%. Među njima su najbrojniji fitonimi i zoonimi (36% toponima prirodno-geografskog karaktera), a najmanje toponima koji upućuju na karakteristike tla (7,1% toponim prirodno-geografskog sadržaja).

Među toponimima društveno-geografskih sadržaja (40,7% toponima), prevladavaju patronimici s 24%, te ekonomski (stočarski i poljodjelski) toponimi, njih 20%, dok je najmanje toponima koji ukazuju na migracijska kretanja stanovništva svega 0,2% toponima društveno-geografskih obilježja.

Literatura

1. Brozović, D. (1956.): *Govor u dolini rijeke Fojnice* (doktorska disertacija). Hrvatski dijalektološki zbornik 13 (2007.), Zagreb.
2. Crljenko, I. (2012.): *Kulturno-geografska obilježja dinarskog krša Hrvatske* (pregledni članak). Acta Geographica Croatica, vol.39, Zagreb 15-44.
3. Dumbović, V.(1975.): *Toponomastika Kreševa i okoline*; Posebni otisak iz „Dobrog pastira“ god. XXV, Udruženje katoličkih svećenika BiH, IP „Svjetlost“, Sarajevo.
4. Faričić, J. (2009.): *Geografski aspekti proučavanja toponima*, Geografska imena-Zbornik radova s Prvog nacionalnog znanstvenog savjetovanja o geografskim imenima, Zadar, 23.-11.listopad 2009., Sveučilište u Zadru, Hrvatsko geografsko.
5. Filipović, M. i sur. (1963.): *Lepenica-priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje*-monografija, Naučno društvo SR BiH, posebna izdanja, knjiga III, Sarajevo.
6. Ханмагомедов, Х. Л. (2011.): Географический фактор в топонимии / Х. Л. Ханмагомедов // Вестн. Прикарпат. ун-та. Сер. филология. – 2011. – № 29–31. – С. 31–35.
7. Jukić, M., Barišić, D. (2107.): *Geografske osnove hrvatskog identiteta u Srednjoj Bosni*. Zbornik radova četvrtog kongresa geografa Bosne i Hercegovine, god.4/broj 4, Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 134-149.
8. Kostanski, L. (2009.): *What's in a Name? Place and Toponymic Attachment, Identity and Dependence*. A case study of the Grampians (Gariwerd) National Park name restoration process. PhD. School of Business, University of Ballarat.
9. Matas, M. (2001.): *Toponimija dijela Splitske zagore*. Hrvatski geografski glasnik, vol.63., Zagreb.

10. Mirošević, L. (2011.): *Gradska toponimija kao nositelj kolektivnih identiteta*, Geografska imena-Zbornik radova s Prvog nacionalnog znanstvenog savjetovanja o geografskim imenima, Zadar, 23.-24.listopad 2009., Sveučilište u Zadru, Hrvatsko geografsko društvo, Zadar, 83-92.
11. Mirošević, L., Vukosav, B. (2010): Prostorni identiteti otoka Paga i južnoga podvelebitškog primorja, *Geoadria* 15/1, 81-108.
12. Musa, S., Šiljković, Ž., Čelik, A. (2015.): *Vernacular regions as a determinant for development of creative tourism in Bosnia and Herzegovina*, ITCHM conference, Sarajevo, 2015., <https://www.ithmc.com/content/abstracts>.
13. Palavestra, V.(1973.): *Historijska narodna predanja i toponomastika u Fojnici i okolini*-GZM, XXVII, XXVIII, 1972./1973., Sarajevo.
14. Pavić, R. (1980.): *Geografski aspekti toponimije*. Spomen zbornik na 30.obljetnicu Geografskog društva Hrvatske, Zagreb, 121-134.
15. Pejnović, D. (2010.): *Geografske osnove identiteta i njegovo značenje za održivi razvoj geoprostora*. Zbornik radova drugog geografskog kongresa BiH, Neum, 8.-9.10.2008., Geografsko društvo BiH, Sarajevo, str. 1-11.
16. Pudić, I. (1963.): *Toponomastika Lepenice u Lepenica-priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje*-monografija, Sarajevo, str. 141-149.
17. Vukosav, B., Fuerst-Bjeliš, B. (2015): *Medijska percepcija prostornih identiteta: konstrukcija imaginativne karte dalmatinske unutrašnjosti* (izvorni znanstveni članak). *Geoadria* 20/1 (2015), Zadar, str. 23-40.

GRADOVKH

JEZIČNO-KNJIŽEVNE TEME

Alen Matošević

Ljekaruše

(fra Franjo Gracić:

TEORIJSKO-PRAKTIČNO IZLAGANJE
O DJELOVANJU GROZNIČNOG, KUŽNOG I ZMIJSKOG OTROVA
I O MNOGIM DRUGIM BOLESTIMA TE O NJIHOVIM PROTUOTROVIMA,
ZATIM O NEKIM DRUGIM RAZNOVRSNIM TEMAMA.
NA UPOTREBU SVEĆENICIMA NA TERENU)

Preveo i za tiskanje priredio: Alen Matošević.)

S dopuštenjem poglavarā

tiskano u Padovi 1795. g.

Promišljam prirodu i popravljam ono što je njoj protuslovno.

PREDGOVOR

Radi naukovanja proputovao sam Mađarsku, Italiju i Dalmaciju, dok se konačno nisam skrasio u Bosni Srebrenoj pod Otomanskom vlašću. Ondje sam s velikim žaljenjem promatrao svećenike i ostale građane kako su po pitanju zdravstvene skrbi potpuno ostavljeni na cjedilu te sam se na nagovor prijatelja posvetio danonoćnom proučavanju i prevođenju knjiga koje se bave tom tematikom, dakako onih koje su mi bile pri ruci, a osobito sjajnoga Tissota¹. Prihvatio sam se ovoga posla uza sve svoje ostale zadaće, koliko mi dopušta intelekt, da savjetom i djelom budem na korist bolesnima, s najvećom željom da im olakšam patnje, a imajući u vidu pomoći dušebrižnicima koji žive u tim krajevima i djeluju među

¹ Samuel Auguste André Tissot (1728.-1797.), glasoviti švicarski fizičar i liječnik, autor popularnih medicinskih djela na racionalističkim i prosvjetiteljskim temeljima.

pukom. Ti pak, dobrohotni čitatelju, primi ovo malo djelo, ne prebogato rječitošću i učenošću niti dostojno ovoga takoreći zlatnoga doba! Ako ti se ne bude svidio posao koji sam poduzeo, molim te da budeš naklonjen barem pokušaju i trudu jer sam bio nadahnut ljubavlju prema ljudskom rodu, bez obzira tko bio pacijent ili u što on vjerovao, pripada li muslimanskoj vjeri, pravoslavnoj ili drugima. Svako dobro! Fra Franjo Gracić², red male braće

KAZALO

UVODNA RIJEČ	str. 6
PRVO POGLAVLJE O djelovanju zarazne groznice	str. 7
DRUGO POGLAVLJE O djelovanju kužne groznice	str. 9
TREĆE POGLAVLJE O djelovanju zmijske groznice	str. 15
ČETVRTO POGLAVLJE O mnogim drugim bolestima i njihovu liječenju	str. 17
PETO POGLAVLJE O prirodnim bogatstvima Bosne Srebrene	str. 18
ŠESTO POGLAVLJE O državnom uređenju, religiji stanovnika kraljevstva i njegova	str. 21

UVODNA RIJEČ

O tretmanu medicinskim kupicama, o korištenju umjetne kupelji i preznojavanja.

Budući da u sljedećim poglavljima kanim češće spomenuti primjenu medicinskih kupica³, treba znati da sam prvo raspolagao običnim staklenim, a kad na terenu više ne bi bilo njih, poslužile bi i staklene čaše, bilo kako pripremljene, te sam se napokon pobrinuo da kotlar izradi metalne. Sve su one vrlo prikladne za aplikaciju na tijelo i izvlačenje tečnosti. U liječenju od ugriza zmije, jedino sam metalnim posudama mogao izvući otrov, a obično sam se upravo njima uspješno služio i u liječenju upala očiju i kod raznih apscesa.

² Fra Franjo Gracić (1740.-1799.), bosanski fratar, učitelj, propovjednik, provincijal, prosvjetitelj u zdravstvu i medicini.

³ Tretman medicinskim kupicama podrazumijeva primjenu vakuumskih čaša na određenim mjestima i pravljenju malih ogrebotina na koži, kako bi se eliminirao sadržaj sličan krvi iz tih regija, s velikom koncentracijom toksina, kako se vjerovalo. Gracić nije imao mehaničke pumpice za stvaranje vakuuma, nego se koristio zagrijavanjem kupica pa njihovim hlađenjem nakon aplikacije na kožu da dobije negativan pritisak te na taj način izvuče tečnost.

Zatim sam, sukladno tome, otkrio spasonosan i učinkovit način njihove primjene: prvo se zareže koža, a onda se dva ili tri puta na to mjesto prisloni kupica i nakon šest sati vremena iste ranice protrljam, ako bi bilo potrebno, ponovno zarežem, sve dok ne istisnem oko 150 ml krvi, ovisno o stanju bolesnika i težini bolesti. Tako, gdje primijetim veliku napetost tijela ili zatvor, tada bih pribjegao preznojavanju uz pomoć kupelji, koju bih pripremio kako je dalje opisano.

U više od pola lonca vode ubacio bih ljekovitih trava ili trinu⁴ bolje kvalitete, a nakon što provri i vrelo kamenje. Tada bih bolesnika postavio u krevet, vrlo često bih mu zamijenio prekrivač obrisavši ga te bih pristupio tretmanu s kupicom. Na taj bi način pacijent vrlo brzo povratio snagu.

Takav isti postupak s kupkom jasno propisuje vrlo ućeni Georgius Agricola⁵.

PRVO POGLAVLJE

O djelovanju zarazne groznice

Zaobići ću medicinsku raspravu o uzrocima zarazne groznice, o načinu prenošenja te o različitim posljedicama i simptomima. Samo ću se ukratko dotaći onih saznanja, što sam ih mogao steći u praksi, koja i inače rasvjetljuje teoriju dobrim promatračima. Dakle, čini se da je zarazna groznica osobito uporna kad upaljena žučna kesa počne izlučivati, prilikom čega žuč dospijeva u krvotok te dolazi do oboljenja. Nadalje, budući da je poznato, a i sama priroda je svjedok, da u ljudskom tijelu postoje međusobno oprečne, kontraktivne i ekspanzivne sile – te da proučavanje tih sila na medicinskim školama ima veliki značaj – dakako, i kad taj otrov uđe u krvotok, sama priroda svojom životnom silom nastoji taj otrov suzbiti, stoga je ta snažna sila velika ispomoć. I upravo priroda, kako vrlo ućeni fizičar tvrdi, jest najbolja iscjeliteljica. Njoj samo treba iznutra i izvana pomoći čišćenjem, poticanjem na iznojavanje, jačanjem organizma i drugim pomoćnim metodama uobičajenim u struci.

Ovaj teoretski pristup uvijek iznova opravdava i iskustvo u liječenju pacijenata. Prvenstveno, kad bih pristupio liječenju pacijenata koje je tri ili četiri dana mučila groznica, čim prije bih prionuo na tretman kupicom na zatiljku, između tjemena i kosti u visini pinealne žlijezde. To treba učiniti barem ujutro

⁴ Sitni ostaci od sušene trave, redovito bogati ljekovitim biljkama.

⁵ Georg Bauer (1494.-1555.), njemački liječnik, ljekarnik, znanstvenik, otac mineralogije, važi kao utemeljitelj moderne geologije i rudarstva.

i navečer. Uz malo sredstva za izazivanje povraćanja, pripremljenog kuhanjem blaženog čkalja⁶, zlataste petoprste⁷, srčanika⁸ ili vilinog sita⁹, glavobolja bi prestala, a pacijenti bi se oporavili.

Slično kao i kod suhih, kod vodenih kozica, u narodu poznatih kao ospice, nakon prvih simptoma bolesti aplicirao sam kupicu na području ramena. Uz to ide neki laksativ, oblozi od ječmene kaše te nešto za poticanje na znojenje. Ako bi glava klonula ili očima prijetila kakva opasnost, primijenio bih tretman kupicom pod tjemennom, na stražnjem dijelu glave u razini očiju, i to uvijek s vrlo uspješnim ishodom i bez ikakve opasnosti.

Kod liječenja gripe¹⁰, prehlade¹¹, tifusa¹² i plućne groznice¹³ koristio sam gotovo istu metodu. Ako je pacijent imao i glavobolju, aplicirao bih kupicu u predjelu glave, a ako ne – onda u predjelu ramena, potkoljenice ili leđa. Dao bih mu i nešto laksativa te propisao parenje u kupki.

Nadalje, uvijek nastojeći do kraja pomoći, u roku od dva dana od početka bolesti, ukoliko bi za to bilo prilike i ako bi vrijeme dopuštalo, pustio bih pacijentu krv iz vene. Pet dana od pojave prvih simptoma bolesti, aplicirao sam kupicu bez ikakve opasnosti, naprotiv – s velikim uspjehom.

Prije otprilike petnaest godina cijela donja Bosna, od Save do Žepča, u području dvaju gradova, zaražena je gripom. Tada sam, što duhovno, što medicinski, po Božjoj volji morao pomoći preko stotinu pacijenata. Bilo je i onih, do kojih nisam mogao doći, kao i onih koji su podlegli. I sâm sam dva puta bio zaražen te se dva puta liječio na gore opisan način uz korištenje praha od korijena kopitnjaka¹⁴, kao sredstva za izazivanje povraćanja.

⁶ *Centaurea minor* ili *Cnicus benedictus*, ljekovita biljka u narodu još poznata pod imenima babino zelje, papino zelje, biskupova brada, divji Jeruzalem.

⁷ *Potentilla tormentilla* ili *Potentilla erecta*, ljekovita biljka u narodu još poznata kao petolista, steža, krvavi koren, trava od srdobolje, koren device Marije.

⁸ *Gentiana lutea* ili *Gentiana symphyandra*, ljekovita biljka kod nas još poznata kao lincura, gorčica i dr.

⁹ *Carlina acaulis*, ljekovita biljka poznata i kao veliki kravljak, djedovina i dr.

¹⁰ U izvorniku *febris epidemica*.

¹¹ U izvorniku *febris acuta*.

¹² U izvorniku *febris putrida*.

¹³ U izvorniku *febris pleuritica*, groznica praćena upalom plućne maramice.

¹⁴ *Asarum europaeum*, otrovna ljekovita biljka kod nas poznata i kao gorska oštrolista, gorski kopitac, kačin drač, mastnik, tamnjanika.

DRUGO POGLAVLJE

O djelovanju kužne groznice

Doista bi mi nedostajalo vremena da samo predstavim one autore, koji su o ovoj smrtnoj bolesti izdali najviše djela, koje čuveni Ludovik Antonije Muratori¹⁵ posvuda citira. Mi ćemo pak ovdje pod tužnom otomanskom vlašću istaknuti ovoga autora, kojega u praksi često koristimo.

Dakle, kužna groznica, čini se, nastaje izljevom tekućine iz bolesne žučne kese, bolest se prenosi zrakom, nepredvidiva je, žestoka, izjeda tkivo, prelazi s tijela na tijelo poput nevidljive sile, zagađuje žuč, razrjeđuje krv pretvarajući je u žuč, uzrokuje povraćanje i proljev, mokraća postaje krvava, dolazi do upale mišića, osobito u predjelu prepona, meso i živce spaljuje svojom izjedajućom silom, napada tkivo žučne kese, na samrti izaziva njegovo puknuće te tako uništava posljednje atome životne snage. Ukratko, ova bolest napada cijeli organizam, razrjeđuje tečnosti, izaziva upalu čvrstog tkiva te na kraju njegovo odumiranje. Ovdje se prikladno u medicinske svrhe može preuzeti ona apostolska¹⁶: „Zar ne znate da malo kvasca ukiseli cijelo tijesto!?”¹⁷

Stoga se propisuju ljekovita sredstva koja hlade, sirćetna kiselina, limunska kiselina, nar, soli sulfatne kiseline i druga slična sredstva, koja spominje slavni Muratori, a kojima ja dodajem pripravak od tinkture biljke, koja se na domaćem jeziku zove broćika¹⁸, zatim ekstrakt lincure¹⁹ s trećinom odoljena²⁰ te kašu pripremljenu tako što se izmiješaju korijeni limuna, nara i sl. Od nekih sam čuo i da treba piti hladne biljne napitke zbog neizdržive žeđi nastale od jake upale.

Obično se prenosi dodirom i dahom, a ovisi i o prirodnoj sklonosti pacijenta, o uzrastu i geografskom porijeklu, o tjelesnom stanju i dispoziciji, o svemu onome što obično promatramo i kod ostalih teških groznica i zaraznih bolesti. Od sredstava protiv oštrog, neugodnog mirisa najbolje se pokazalo sredstvo koje se u narodu zove kiselina.

¹⁵ Lodovico Antonio Muratori (1672.-1750.), talijanski učenjak i duhovnik, autor knjige *Del governo della peste e delle maniere di guardarsene trattato (...) diviso in politico, medico et ecclesiastico*, Modena 1714.

¹⁶ Apostol Pavao, kršćanski svetac, autor više poslanica u Novom Zavjetu.

¹⁷ *Prva poslanica Korinćanima*, 5, 6

¹⁸ *Galium verum*, ljekovita biljka poznata i kao broćac, dremovka, ivanjsko cveće, rumena lakota.

¹⁹ Vidi 8.

²⁰ *Valeriana officinalis*, ljekovita biljka poznata i kao macina trava, baldrijan, devesin.

Da bi se ovome otrovu suprotstavilo, put van organizma otvara mu se ili iznutra, odgovarajućim, ne žestokim, ljekovitim sredstvima, ali i izvana – znojenjem ili još i najbolje intenzivnim izdisanjem, a sam se otrov izvlači snagom kupice, budući da je i on sam nepredvidiv i lako prelazan.

Tu epidemiju Europi prenose Azija i Afrika, na isti način, na koji je Amerika u prošlosti prenijela onu veneričnu, koja, čini se, nastaje izljevom iz bolesne žučne kese. I jedna i druga su tako postale poznate i u Europi, no odgovarajući lijek je još davno pronađen.

Nadalje, među ostalim zaštitnim lijekovima najprije se preporučuju: dimljenje duhanom dobre kvalitete, sirće, sumpor, češnjak, dimljenje borovicom²¹, jasenom i sl.

Za otekline i upaljene limfne čvorove koriste se oblozi koji omekšavaju, npr. od ječmenog brašna s crnim sljezom kuhanim u mlijeku. U tu svrhu se žitno brašno može miješati s medom.

Da se otekline zagnoji, najbolji je ovaj način: platnena traka umočena u žumanjak jajeta nanese se na oteklinu, a preko nje se stavi oblog od kvasnog pšeničnog tijesta.

Tako, smatram da je ova bolest dostojna najpodrobnijeg opažanja. Ona bez sumnje ima četiri stupnja težine: 1. povišena tjelesna temperatura, 2. vrenje, 3. upala tkiva, 4. truležne promjene. Ako vrijedi za druge bolesti, onda se ova uzrečica pogotovo odnosi na ovu smrtonosnu bolest: „Zanemariš li prve simptome bolesti, poslije lijek možda neće pomoći!“ U kasnijim stadijima bolesti jedva da preostaje ikoji lijek protiv njene sile. Primjeri su iznenadne upale, napose grla, te ujed zmije – tê bolesti ne trpe odgađanja.

Također, primijećeno je da zaraženi prve simptome zaraze pokušavaju zataškati ili čak sakriti bolest, da ne bi bili izolirani ili napušteni, to čine sve do točke kad se otrov raširi na cijeli organizam te bolest tako postane neizlječiva.

Vrijedi truda da se osvrnem na to kako sam je ja prebolio. Godine 1783., kad je ljetno doba bilo na vrhuncu, u cijelom bosanskom kraljevstvu skrbio sam o 150 ljudi zaraženih kugom najgore vrste te sam se i sam zarazio. Prvi simptom, visoku temperaturu, osjetio sam u kombinaciji s oštrim bolom, kao ubodom užarenim kopljem, u predjelu prsa iz lijeve strane pa prema desnom ramenu. Mislio sam da je pitanju popratni simptom upalne groznice ili u narodu zvano – probadanje. Dozvaao sam jednoga od svojih pomoćnika, dao aplicirati stakleni pokal na to isto rame načinivši jednom rez pa zatim i drugi put te obilato pustio krv, koja je

²¹ *Juniperus communis*, zimzelena biljka, još poznata po nazivima smreka, kleka, borovac i dr.

bila crveno-žute boje. Nakon tri dana nastupili su grozni simptomi: nevjerovatna pothlađenost, glavobolja, povraćanje žuči te proljev. Sve je trajalo 48 sati. Za to vrijeme nisam koristio nijedan lijek osim biljnog uvaraka s odoljenom²². Zatim, dvanaestog dana, poslije nekoliko sati stanja delirija i značajno pojačanog znojenja, simptomi su se ublažili; kroz cijeli taj period jeo sam samo bundeve kuhane u mlijeku, a pio velike količine vode zbog neizdržive žeđi.

Na početku su se pojavile tri čira ljubičaste boje na stražnjici, kad je počeo nesnosan bol u predjelu ispod pupka, slično kao kad štene grize. Onda je čir puknuo, a gnoj je istjecao mučeći me tako 80 dana. Dvadesetoga dana pojavio se kužni otok tamnocrvene boje i oblika malenog krastavca u predjelu između vrata i desnog ramena skupa s popratnim simptomima. Dvaput je izbio i dvaput se povukao. Zaraza se potom uz pojavu crvenih mrlja i svraba potpuno povukla nakon 40 dana. I kad sam se u cijelosti izliječio, onako iscrpljen od bolesti, odbolovao sam i sušicu, dok nisam konačno posve izliječen, hvala Bogu, i u najboljem zdravlju, nepromijenjene snage, čak štoviše, kao da sam se i napunio, kao da sam bio jači. Svi se tome u najvećoj mjeri dive: dapače, sama priroda mi je bila gotovo jedina pomoć i pravi lijek.

Držim da zaslužuje pozornost činjenica da se od ukupno 150 zaraženih kugom samo šest nas izliječilo, i to sve oni kojima su kupice aplicirane na pojavu prvih simptoma. Ja sam sâm kroz više dana imao nelagodan osjećaj u predjelu desnog ramena, na mjestu gdje su aplicirane kupice, ali ako bi se na kožu prislonio ugrijan kamen, pa makar i površno, i bez potrebe za ponavljanjem postupka, taj osjećaj bi nestao. Do te sam spoznaje došao dugo uspješno liječeći tvrdokorne otekline i čireve.

I tako, nakon mnogo lutanja i primjene žarača u postupku spaljivanja rana, zarezivanja otekline, zasijecanja vena i paljenja – najboljom se metodom pokazao tretman kupicama. Liječenje je to bez opasnosti, osobito uz pomoć dijaforetika, sredstava za poticanje znojenja. Ovdje se, dakle, treba podsjetiti i one uzrečice: „Tretman pomaže, a njegovo ustrajno ponavljanje – izlječuje!“

I sa strane suprotstavljene kužnoj oteklini ili blizu nje funkcija se mora pokrenuti, što sam otkrio i kod drugih vrsta otekline. Kod ove smrtno bolesti najbolje se suprotstaviti znojenjem ili, bolje rečeno, iznojavanjem, tim više što i službeni liječnici isto preporučuju.

²² *Theriaca* [grč. θηριακόν (avridotov), lijek protiv otrova divljih životinja], još od antičkih vremena poznat univerzalni lijek, najprije korišten kod ugriza ili uboda divljih životinja, a onda i kod ostalih oboljenja. Ovisno o razdoblju i području postoje različite recepture, najčešće na bazi odoljena, anisa, komorača, kima, šafrana, cimeta i mnogih drugih biljaka.

Nekoliko dana nakon svoga izlječenja, iako nevješto, spjevao sam sljedeće stihove:

*Sunce bijaše u zviježđu Lava,
pun mjesec u Ovnu,
kad me ruka srdite boginje
ošinu nesrećom,
okruži me strah cijeloga,
obuze me užas od kuge,
tu se i razboljeh,
žuč izbi na usta,
trbuh se proli!*

Prije nego što završim ovo poglavlje, na ovu temu bih spomenuo i još samo ovo: 1775. godine, kad je po cijeloj Bosni zavladao grozan pomor goveda, pristupio sam liječenju krupne stoke. U usta sam im ubacivao napitak na bazi sirćeta, sumpora, luka i modre galice. Zatim bih im pokrio glavu i nozdrvama prinio dim zapaljenom granom borovice. U tom bih ih položaju držao sve dok ne bi iz nozdrva potekla prvo bistra sluz, a zatim obilno i smradan gnoj. Na taj bi način skoro sva goveda bila izliječena. Od onih koji nisu na taj način tretirani, preko dvadeset štala je uginulo. Stoga se slično kađenje i udisanje preporučuje također kao prevencija u liječenju od kuge.

TREĆE POGLAVLJE

O djelovanju zmijske groznice

Ovaj se otrov nalazi u izlučevinama hladne žuči. Budući da se život temelji na protoku krvi i vitalnim funkcijama, zmijski otrov upravo gasi životne funkcije i zaustavlja protok krvi. Dakle, isto tako zaraženi trebaju piti lijekove, koji prirodno pomažu u odbijanju toga otrova i sprečavaju njegovo širenje. Tu prvenstveno mislim na sirće izmiješano s trećim dijelom meda i posebnim biljnim pripravkom²³. Toga napitka tri ili četiri puta unutar jednog sata popiti čašu pomiješanu s uvarom bukvice²⁴. Poslije uzimanja toga djelotvornog i pouzdanog sredstva, do kojeg se došlo stalnim traganjem i poboljšavanjem recepture, nema nikakvih po život opasnih simptoma, čulni organi ostaju netaknuti, pacijent se potpuno oporavlja. Da se spriječi širenje otrova, podrazumijeva se hitni tretman kupicom

²³ V. 22.

²⁴ *Betonica officinalis*, ljekovita biljka još poznata pod nazivima čistac, ranilist, srpec i dr.

na samom mjestu ugriza ili, ako je prikladnije, u njegovoj blizini. Naprave se tri ili četiri mala reza, a ožiljci se ispiru vodom; tretman se ponavlja sve dok zarazna tečnost ne isteče. Nakon šest sati treba obaviti kontrolu, a na koži će biti vidljiva slika zmije, kao da je svojim otrovom ostavila potpis. Klonulima treba zarezati područje oko ugriza, istisnuti krv, ubrizgati sirće pomiješano s medom, viperarijom²⁵ i ostalim. Iscijedeći sok ili uvarak od bukvice je vrlo učinkovit ako se aplicira na mjesto ugriza, bilo čist, bilo pomiješan s rečenim pripravkom na bazi sirćeta.

Ono što smo dosad rekli o tretiranju zmijskog ugriza, sve je primjenjivo i kod otrovnih ugriza i uboda drugih životinja, kao škorpiona, osa, pauka, a kod ugriza bijesnog psa, osim tretmana kupicama, koristio sam i neke posebne napitke i lijekove. Npr. lanenu tkaninu umočenu u posoljeno sirće stavljao bih kao oblog na mjesto ugriza te bih propisao od istog lijeka deset dana izjutra po jednu žlicu.

Duhanski dim odbija zmije, štoviše, ako im se upuše u usta, one ugibaju, a to isto pričaju i za ljudsku slinu. Ovdje ne smijemo preskočiti istinitu priču jednog meni dobro poznatog svećenika. Kad je, naime, kao mladić putovao morskom obalom, uoči zmiju kako na jednom kamenu bljuje otrov, zatim se baci u more; mladić na to pritrči i vodom spere otrov s kamena. Malo kasnije zmija se vrati k tom kamenu, a kad ga nađe sapranog, prvo glasno zasikti pa potpuno obamre. Po tome se također poznaju privlačne i odbojne tjelesne sile.

Ovime sam završio izlaganje o djelovanju kužnog, zmijskog i grozničnog otrova, o njihovim uzrocima, ispoljavanju te liječenju.

*Od otrova zle trojice,
kuge, zmije i ognjice,
sačuvaj nas, Gospodine,
za presveto tvoje ime!*

ČETVRTO POGLAVLJE

O mnogim drugim bolestima i njihovu liječenju

Ovdje ću izložiti još neke zdravstvene tegobe s kojima sam se susretao i uglavnom s velikim uspjehom ih liječio kroz period od dvadeset godina. Oboljele od plućnih bolesti i reumatizma liječio sam uz pomoć kupice i inhalacija, a isto tako i teškoće proistekle iz nepravilnog liječenja te nesretnim slučajem natučene udove. Kod onih koji pate od glavobolje, od trnjenja samo jedne polovice glave, privremenog

²⁵ V. 22.

gubitka pamćenja, vrtoglavice, upale očiju, oboljenja rožnjače, vršio sam opetovani tretman kupicama na stražnjoj strani vrata, što je polučilo velikim uspjehom. Kod otjecanja dojki jako nabreklih od mlijeka, ženama sam olakšavao primjenom kupica na suprotnoj strani. Astmatičari bi se za nekoliko dana oporavili pijući uvarak od plućnjaka²⁶ s medom. Kronični bol u stopalima, uz to još otežan starošću, olakšavao sam kupicama ispod koljena i preznojavanjem. Stomačne tegobe prouzročene žuči i grčevima, liječio sam ekstraktom srčanika²⁷ s trećinom biljnog uvaraka s odoljenom. Ženama koje su prošle težak porod pomagao sam uvarkom gospinog vlaska²⁸ pomiješanim s uljem; ženama koje imaju menstrualne tegobe pomagao sam gavezom²⁹, bilo kao pripravkom za piće, jelo ili kao oblogom za intimne dijelove, također korom nara. Kod gubitka težine i drugih sličnih bolesti mršavljenja, osim sušice, preporučivao sam korištenje termi, osobito Sumporne vode, koje nisu daleko od grada Sarajeva, a spadaju među najljekovitije i najbolje od svih poznatih u Europi. To su potvrdili talijanski i drugi liječnici koji su ih posjetili.

PETO POGLAVLJE

O prirodnim dobrima koje daje zemlja u Bosni Srebrenoj

Nije bez razloga ova Bosna za razlikovanje od druge Bosne, tj. Hrvatske, nazvana Srebrenom, a mogla bi se zvati i europska Indija. Tri su zasebne pokrajine u kraljevstvu, smještene između četiri rijeke: Une, u sjevernim predjelima, Vrbasa, Bosne i Drine. Prva je pokrajina ona koja je okrenuta prema Hrvatskoj, vrlo je plodna i obiluje raznovrsnim prirodnim dobrima, a osobito nalazištima ruda metala, najviše ima željeza najbolje kvalitete, čelika, gotovo kao da je cijela zemlja ispunjena njime. No, otkrivena su i bogata nalazišta drugih dragocjenih ruda, ali su na njima nekad radili nestručni ljudi.

Srednja pokrajina, koja je i centar kraljevstva, isto je vrlo ugodna za život, plodna, sa zdravim vodotocima, po tome se može porediti s najboljim pokrajinama u Europi, čiji su planinski i brdski vijenci prepuni ruda svih vrsta, željeza, čelika, auripigmenta³⁰, žive, olova, mjedi, srebra, mnogo zlata u riječnom pijesku te jedna srebrno-željezna ruda, vrlo pogodna za izradu oružja. Nije čudo da iz njih izviru i pune ravnice i doline vrlo zdrave i dragocjene vode te da su

²⁶ *Pulmonaria officinalis*, ljekovita biljka, nekada vrlo oomiljena u pučkoj medicini, danas dosta zapostavljena, a poznata je još i kao lisac, medunika, veliki danak i dr.

²⁷ V. 8.

²⁸ *Adiantum capillus-veneris*, ljekovita biljka poznata još pod nazivom paprica.

²⁹ *Symphytum officinale*, ljekovita biljka poznata još i kao kilnjak, konjski rep, volovi jezik.

³⁰ Arsenov sulfid zlatnožute boje, važna arsenova ruda, ima ga kod Fojnice.

česta mineralna i termalna izvorišta, o kojima sam već pisao. Također, rijeke i potoci su takoreći prebogati cijenjenim vrstama ribe, osobito manjim, većim i vrlo velikim primjercima glavatice³¹, tako nazvane po velikoj glavi; zatim ima jesetre³² u rijekama Rami i Neretvi. Ovaj neretvanski kraj također obiluje bogatim i vrijednim rudnim nalazištima, ugljem, zatim vinovom lozom i svakovrsnim voćem. Ova pokrajina na zapadu graniči s Hercegovinom, koja se još zove i Duklja, po ljupkosti i prirodnom bogatstvu može se porediti s Toskanom.

Nadalje, pokrajina u istočnom dijelu kraljevstva isto je vrlo plodna i bogata rudnim nalazištima; ondje su naši stari vladari imali rudnike zlata, srebra i drugih metala, ondje je otkrivena sol koja se crpi iz slanih bunara kod Tuzle, da ostalo ne spominjem.

U svim ovim pokrajinama ima različitih vrsta biljaka, osobito ljekovitih: srčanik³³, vođeni božur³⁴, uspravna petoprsta³⁵, vilino sito³⁶, anđelika³⁷, livadni dvornik³⁸, strupnik³⁹, ljekovita milica⁴⁰, rabarbara⁴¹, srebrenka⁴², kopitnjak⁴³, vučja stopa⁴⁴, šupljozub⁴⁵, da ne nabrajam dalje.

³¹ *Salmo marmoratus*, cijenjena, ali danas ugrožena vrsta pastrmke nastanjena u rijekama Jadranskog sliva.

³² *Acipenser sturio*, kritično ugrožena vrsta džinovske jesetre, koja je nekad nastanjivala Neretvu i druge rijeke Jadranskog sliva, danas je zbog izlova opstala samo u francuskoj rijeci Garoni.

³³ V. 8.

³⁴ *Acorus calamus*, ljekovita biljka kod nas još poznata i kao idirot, mirišljivi šaš, mirisna trstika, sabljar i dr.

³⁵ V. 7.

³⁶ V. 9.

³⁷ *Angelica archangelica*, ljekovita biljka kod nas poznata i kao anđeosko drvo, kravajac, siriš i dr.

³⁸ *Persicaria bistorta*, ljekovita biljka poznata još i kao livadni troskot, bradica, srčeno zelje i dr. Možda se *bistorta* u izvorniku odnosi na biljku *Bistorta vivipara*, gomoljasti dvornik.

³⁹ *Scrophularia nodosa*, otrovna ljekovita biljka, koja se kod nas zove i čvorasti strupnik i uzlati strupnik.

⁴⁰ *Gratiola officinalis*, otrovna ljekovita biljka još poznata i kao gorski troskotac, konjska trava, proljevjak i dr.

⁴¹ *Rheum officinale*, *Rheum rhaponticum* ili neka druga podvrsta, ljekovita biljka, ukusno povrće i ukrasna biljka, još poznata i kao raved, rapontik i dr.

⁴² *Lunaria annua*, ljekovita biljka još poznata kao mjesečnica, srebrno cvijeće, biserak i dr.

⁴³ V. 14.

⁴⁴ *Aristolochia clematitis*, otrovna ljekovita biljka koja se u narodu zove i kokotinja, divja jabuka, zečja lubenica i dr.

⁴⁵ *Galeopsis segetum*, *Galeopsis speciosa* ili neka druga vrsta, ljekovita biljka, poznata i kao kacigarka, ziječica, mrtva kopriva i dr.

Pašnjaci su vrlo bogati, a ima u obilju najkvalitetnijeg mesa životinja, divljači i ptica. U svrhu trgovanja rijeke su plovne, s jedne strane do Save, a s druge do Jadranskog mora. Još posvuda se mogu izgraditi ugodne ceste za prijevoz kolima.

Skoro u cijeloj Europi poznat je grad Sarajevo, koji su naši stari zvali Vrhbosna⁴⁶, osnovano od strane Ozren-bega⁴⁷, sina sestre turskog sultana, po uzoru na Hadrijanopolis⁴⁸. Smješteno je u središnjoj Bosni, vrlo je privlačno za trgovce i svakovrsne obrtnike, tako da se zaslužno može zvati glavnim gradom ovih pokrajina. Trgovačke veze održava prvenstveno s europskim centrima Venecijom, Bečom, Solunom, Carigradom i drugima. Ono je bogato i gotovo neovisno, ima suca mulu, a na čelu straže janjičar-agu, ima vladiku grčkoga obreda sa svojom crkvom. Grad je prije nekog vremena opustošen⁴⁹ i spaljen od carske vojske pod zapovjedništvom princa Eugena. Dostojno je žaljenja ovo kraljevstvo, obdareno svim prirodnim dobrima, tako sjajno, a ružno spušteno na barbarski položaj, takoreći sahranjeno od strane kršćanske vlasti – sve su porušili i upropastili. Neka mi bude dopušteno poglavlje zaključiti stihovima:

*O, jadni li smo,
pravi sužnji
na tako bogatoj zemlji
izjeda nas neimaština,
i sama priroda žali
naš usud!*

ŠESTO POGLAVLJE

O vlasti u Bosni i religiji stanovnika Bosne u raznim periodima

Ovaj slavenski ili ilirski rod došao je sa sjevera, iz Skandinavije ili Sibira prešao je Dunav, prvo naselio Trakiju⁵⁰, zatim potjeran od Bugara zaposjeo Rašku⁵¹,

⁴⁶ Na mjestu župe i jezgre srednjovjekovne bosnske države Vrhbosne Turci su izgradili Sarajevo, koje je od 1463. sjedište Bosanskog Sandžaka.

⁴⁷ U izvorniku se navodi da je osnivač *Uzren Begh*, sin sestre turskog sultana. Nije jasno o kome se radi. Moguće je da se radi o omašci ili nepoznavanju činjenica.

⁴⁸ Radi se o nekom od gradova, koji su u prošlosti nosili ime po caru Hadrijanu. Najvjerojatnije je da se radi o turskom gradu Edirne, tj. Drinopolju jer je on do zauzeća Carigrada bio glavni grad Otomanskog carstva.

⁴⁹ 23. X. 1697. Eugen Savojski u pljačkaškom pohodu pali Sarajevo.

⁵⁰ Područje današnje Bugarske.

⁵¹ Jedan od naziva za srednjovjekovu državu Srba.

Srbiju, Bosnu, Dalmaciju, Hrvatsku i ostale krajeve. To je brojčan, plodan narod i čvrst. Sami Grci i Rimljani smatrali su ih za ratoborne, a zbog promjenjivog podneblja su bili oštroumni, dobroćudni i gostoljubivi.

Porijeklo imena Slaveni dolazi od ilirske riječi *slavan*, još od davnine se proteže na više od 70 pokrajina, u kojima se govore različiti dijalekti istoga jezika, prostiru se od Jadrana do Sjevernog mora, o čemu je Sebastijan Dulci⁵² pjevao:

(...) *kupa se valovima jadranskim*
kupa se i valovima ledenim.

Nisam imao ni najmanju namjeru pisati povijest ovoga naroda, nego samo dati neke opće podatke. Ako tko želi doznati detaljnije o tome, neka čita kod brojnih drugih autora, npr. pisca knjige *O Bosanskom kraljevstvu*⁵³, pisca knjige *O zatočeništvu Bosne*⁵⁴ ili druge.

Kako je Ilirik smješten u središtu Europe, na granici istočnog i zapadnog carstva, podjednako su bili pod utjecajem Grka i Rimljana. Velikom rimskom caru su Makedonci bili vjerni pratitelji u osvajanju svijeta te su postali imperatori obaju carstava. Kad su pak bili pritisnuti od strane Grka i Rimljana, zbacili bi njihov jaram i podvrgnuli se vlastitim carevima, kraljevima i banovima.

Budući da je izumrla jedina bosanska kraljevska loza, preostala kraljeva kći⁵⁵ bi data za ženu ugarskome kralju te su njemu po bračnome pravu pripali i kruna i kraljevstvo. On na čelo Bosancima odredi bana Kotromanića. No nakon što se ugasila i njegova loza, banove su postavljali iz svojih plemićkih obitelji te kraljeve sve do Tome Kristića, vršnjaka Matije Korvina, njegova takmaca, iz razloga dobro poznatih povjesničarima; njegov vlastiti sin Stjepan⁵⁶, mnogima omrznut kao vanbračno dijete⁵⁷, naslijedio ga je, ali je i svrgnut uz pomoć varki i spletki, ponajviše od strane Patarena, a svrgnuo ga je turski sultan Muhamed II.⁵⁸

⁵² Sebastijan Slade (1699.-1777.), dubrovački pisac i franjevac.

⁵³ Moguće da se odnosi na knjigu Georga Papaneka *De regno regibusque Slavorum* iz 1780.

⁵⁴ Pavao Ritter Vitezović (1652.-1713.), *Bosna captiva*, Trnava, 1712.

⁵⁵ Elizabeta Kotromanić (1340.-1387.), udata za hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. Anžuvina.

⁵⁶ Stjepan Tomašević (1438.-1463.), posljednji kralj Bosne, sin kralja Stjepana Tomaša iz njegova prvog braka s Vojačom.

⁵⁷ Vojača (1417.-1463.), prva žena kralja Stjepana Tomaša, po svemu sudeći patarenka te nije bila plemenita roda. Zato je mnogi nisu voljeli.

⁵⁸ Gracić na više mjesta piše Muhamed umjesto Mehmed II. Osvajač.

s ogromnom vojskom, okupirao je kraljevstvo, zatočio kralja, živom mu izvadio srce te sahranio s ovim nadgrobnim natpisom:

Ovdje leži Stjepan, kralj bosanski, bez kraljevske mitre. Muhamed mu je dao oderati kožu, a Matija mu je negirao vlast te nije donio nikakvu pomoć.

I nije čudno što je rečeni sultan nanio toliko nesreće kršćanima po Aziji i Europi u onim vrlo nesretnim i teškim vremenima; a osim toga je Rimsko carstvo već svakako bilo podijeljeno na istočno i zapadno te su se ionako narodi udaljili izamrzili jedni na druge, a i Bizant se odijelio od Trapezuntskog carstva⁵⁹. Bugari su se okrenuli protiv Tračana i Grka, Mađari protiv Germana, međusobno su bili zavađeni vladari vlaški, raški, srpski, bosanski... Onda su vrlo moćne i ratoborne narode prežestoki Skiti, Arapi i Grci podjarmili, kako je predvidio nepobjedivi junak Juraj Kastriot, tako oplakavši veliku propast kršćanstva.

I tako kad se Mehmed dokopao vlasti nad gotovo cijelim Bosanskim kraljevstvom, unutar jednoga mjeseca ga je s vojskom prešao te počeo gradnju 70 utvrda zaštićenih zidinama i prirodnim položajem. Većini je na čelo postavio prefekte iz redova Patarena i drugih tajnih neprijatelja domovine. Da još jače učvrsti svoju vlast u svim tim provincijama, uvede generalni konvent kraljevstva ili dijetu u gradu Jajcu, da svi oni budu jamac njegovoj sigurnosti, ne oružjem, nego datim privilegijama. Za neko vrijeme cijelo plemstvo se onamo slilo, Mehmed ih je javno primio te im naložio, da oni koji hoće zadržati svoj plemićki status, moraju mu se prisegnuti na vjernost i uzeti njegovu vjeru. Tako će zadržati svoje posjede te ostati slobodni i pošteđeni. Oni koji su se pokorili zapovijedima i prihvatili islam bili su stavljeni po strani od kazni, dok su oni koji su to odbili – bili prisiljeni povući se u nedođije i klance u planinama, kao da ih otpušta kući. Ondje ih je pak u zasjedama čekala vojska, koja ih je okrutno pobila, gotovo 12000 ljudi. Poslije je objavio ferman, kojim je uredio popis nasljednih posjeda te učvrstio svoju vlast sa svih strana.

Dok je Muhamed pripremao povratak u Carigrad na polju Milodraževu izašao je pred njega fratar Anđeo Zvizdić⁶⁰, plemeniti bosanski gospodin, koji se u ono vrlo tegobno vrijeme skrivao u jednoj nepristupačnoj pećini; i kao nekad Ilija bezbožnom Ahabu, čiji ga je i pogled optuživao: „Jesi li ti onaj ruban ili monah, koji Bosancima savjetuje da odu iz mog carstva te ga tako želiš opustošiti?“

⁵⁹ Trapezuntsko Carstvo (1204.-1461.) je posljednje carstvo koje je legitimni nasljednik Rimskog Carstva. Sjedište mu je bilo u Trapezuntu, današnjem turskom gradu Trabzonu.

⁶⁰ Anđeo Zvizdović (1420.-1498.), bosanski svećenik franjevac, propovjednik, upravitelj bosanske franjevačke kustodije.

Frtar mu odgovori: „Tako je, ja sam taj, a reći ću ti zašto tako činim. Nakon što si im oduzeo sve, želiš ih lišiti i njihove vjere i duša. Da i njih ne bi izgubili, savjetovao sam im da bježe.” Čuvši to, Mehmed je naredio da ga se zadrži u pritvoru do sutrašnjeg dana. Sutradan ga pak postavi pred sebe, obrati mu se ljubazno te mu dodijeli svoj ferman, adhnamu ili svetu kapitulaciju, ugovor po kojemu se fra Anđelu i njegovim kolegama daje potpuna sloboda i poštedita, dopuštenje da borave u svojim mjestima, da izlaze iz njih i slične stvari. Turci koji bi to pročitali odmahivali bi glavama čudeći se i govoreći: „Čak ni sam sultan Mehmed Fatih nije vam mogao više ustupaka napraviti!” Ovaj dokument, kao i druge sultanove potvrde o pravima, poštuju se do dana današnjeg, a mi ih čuvamo preko 330 godina.

Sve dosad je sačuvana djedovska vjera našeg naroda, postojeći od samih apostolskih početaka, njihovih prvih učenika, koji su iz Grčke, Jadrana i Dalmacije potjerani, milošću evanđelja se preobratili, o čemu svjedoči sam sveti Pavao: „Od Jadrana sve do Ilirika širio sam Kristovo evanđelje”. Makedoncima je pak hvaleći ih rekao: „Vi ste raširili riječ Božju i vaša je vjera sada sveprisutna...” No i oni Slaveni koji su govorili drugim dijalektom preobratili su se od svojih paganskih vjerovanja na istinsku vjeru nakon što im je blažena grčka carica poslala dvojicu otaca Ćirila i Metoda. Oni su zasluženno prozvani i narodnim apostolima. Oni su im ostavili pismo na temelju grčkih slova, kojim se služe u bogoslužju⁶¹. To pravo korištenja narodnog jezika u bogoslužju i sad stoji jer je on zbog svoje ljupkih glasovnih osobitosti vrlo prikladan i lak za umjetničko stvaranje.

I nakon nekoliko stoljeća zemlju su zaposjeli heretici manihejci, od kojih su nastali patareni i Pavlovićijanci⁶². Tada su pod paskom male braće⁶³, još za života utemeljitelja Serafina, koji je došao u ove krajeve, svećenici toga reda prihvaćeni od strane narodnih prvaka, osobito u Bosni, jer je odmah bilo očito da su čedni u vjeri i u životu. U njihovim su krajevima propovijedali katoličku vjeru. U tome su i uspjeli, iako su mnogo poteškoća imali s patarenima. Ipak, prava vjera i pobožnost su pobijedile. Iz tog su razloga rećeni red i banovi i kraljevi iznimno cijenili, uzimali k sebi za najviše položaje, biskupe, istraživaće, državne tajnike i poslanike. Samostane su na lijepim mjestima gradili, gotovo poput samostalnih gradova te ih obdarivali sjajnim dekoracijama, predavali su im na korištenje

⁶¹ Ćiril i Metodije, sveta solunska braća, osmislili su glagoljicu originalno pismo, dok je ćirilica, čiji su autori njihovi učenici, nastala na temelju grčkog alfabeta.

⁶² Pavlovići su bosanska srednjovjekovna velikaška obitelj, jedna od najodanijih Bosanskoj crkvi.

⁶³ Red manje braće (lat. *Ordo fratrum minorum*) ili franjevci crkveni je red ustanovljen po nadahnuću sv. Franje Asiškog. U Bosnu su došli potkraj 13. stoljeća i u Srebrenici izgradili svoj prvi samostan, po kojemu je kasnije redodržava nazvana Bosna Srebrena.

skloništa od patarenskih monaha; ta njihova darežljivost ih je potpomagala sve do turske okupacije. Nakon što su tako na najgori mogući način podjarmljeni, od toliko mnogo samostana ostala su samo tri⁶⁴.

I, da dovršim ovo pisanje, ne treba zaboraviti da se serafinska obitelj, tj. narodi Ugarske, Slavonije, Hrvatske, Dalmacije, Bosne i dr., sačuvala 330 godina, vođena Duhom svetim u borbi protiv barbara i zakletih neprijatelja vjere, u stalnoj muci, koja je vrijedna oplakivanja. Stotine tisuća vjernika othranila je u svetoj religiji i sačuvala, čak i u ovim najnovijim protukršćanskim vremenima, ne štedeći truda. Bijesu Turaka se suprotstavljalo milostinjom prikupljenom od vjernika, tražilo se da katolička vjera bude javna i slobodna. Tako je nebrojeno mnogo Kristovih ovčica istrgnuto takoreći iz samih vučjih čeljusti, da se slobodno može reći da je Red male braće borac Kristove crkve, pod jarmom saracena⁶⁵, koji je bio kao zidina Božje kuće pred četama manihejaca, patarena, muhamedanaca i focijana⁶⁶. Često su ih loši ljudi i lažni fratri znali satjerati u žestoke neprilike, ali nisu ih plašili ni zatvor, ni okovi, ni smrt. Dapače, nakon mučenja bi izlazili i jači i mnogi postajali sveti junaci.

Sad se čini da je došao taj najnoviji čas, o kojemu je govorio apostol, u kojemu se otrov otomanskoga divljaštva prosipa na nas da se proširi stadom vjernika, tako da budemo uništeni, kako je pisac Apokalipse⁶⁷ nekoć, vođen Duhom svetim, predvidio u priči o svjedocima vjernim Bogu, a protiv Magoga⁶⁸ i protukršćanskih naroda, u borbi za vjeru.

I na samom kraju ove knjižice navodim riječi evanđelista i apostola sv. Ivana:

Blagoslov i svjetlost i mudrost i milost i čast i vrlina i hrabrost gospodina Boga našega u vijeke vjekova. Amen.

KRAJ

⁶⁴ Od preko 40 franjevačkih samostana u Bosni, nakon uspostave otomanske vlasti, opstala su tri: Fojnica, Kraljeva Sutjeska i Kreševo.

⁶⁵ Misli se dakako na pripadnike muslimanske religije, ne na etničke Arape.

⁶⁶ Zacijelo se radi o sljedbenicima Focija I. (820.-893.), poznatog carigradskog patrijarha, koji je za katolike bio simbol raskolnika, a za pravoslavce simbol suprotstavljanja rimskim papama.

⁶⁷ *Apokalipsa* ili *Otkrivenje*, posljednja knjiga Biblije, pripisuje se Ivanu evanđelistu.

⁶⁸ Metafora za arhetipskog neprijatelja Boga, često se u tradiciji povezuje s apokalipsom.

Imena u djelima Ćire Truhelke

Sažetak

U svome osebnom interesu za Bosnu i Hercegovinu i njezine narode (u prvome redu za Hrvate!), Ćiro Truhelka se doticao i jezikoslovne problematike.

Nema posebnih priloga iz onomastike, ali u većini tekstova ima onomastičkih elemenata. Unatoč prigovorima da njegovi jezikoslovni stavovi (bosančica!) ne mogu izdržati znanstvenu provjeru, Ćiro Truhelka ima sadržaja koji mogu biti zanimljivi i antroponastici i toponomastici.

Ključne riječi: nazivlje, sociolingvistika, antroponimi, toponimi, etnonimi, orijentalizmi.

Uvod

Kada je mladi stručnjak za povijest i arheologiju, Ćiro Truhelka, 1886. iz Zagreba krenuo na svoje prvo radno mjesto, u Bosnu i Hercegovinu, ta je zemlja, u okviru Austro-Ugarske monarhije, bila na zlu glasu: „Pusta, divlja, neuglađena zemlja, ljudi opori i krvožedni; kudgod stranac prođe, vrebaju na nj hajduci i bundžije i gledaju u svakom Europejcu neprijatelja“.¹

Vrlo brzo Ćiro će se Truhelka susresti s dobrim ljudima i starom plemenitom zemljom o kojoj je na poseban način svjedočio i mijenjao njezinu sliku u očima Austro-Ugarske monarhije.

U ovome radu neće biti prikazani njegovi glavni, primarni interesi i poslovi koje je uradio za Bosnu i Hercegovinu, nego ona druga, kolateralna zanimanja koja su iz oblasti u kojoj nije bio stručnjak, ali koja nisu bila izbjegna u njegovu djelovanju.

Truhelka se doticao i jezikoslovne problematike.

¹ Ć. Truhelka, *Uspomene jednog pionira*, Zagreb 1942, str. 30.

Nema posebnih priloga iz onomastike, ali u većini tekstova ima onomastičkih elemenata. Unatoč prigovorima da njegovi jezikoslovni stavovi (bosančica!) ne mogu izdržati znanstvenu provjeru, ima sadržaja koji mogu biti zanimljivi antroponomastici i toponomastici.

I.

U knjizi koja je naslovljena *Uspomene jednog pionira* i u kojoj ima manje leksikološkoga materijala, jedno je poglavlje s naslovom *Jezične studije*. U tome dijelu Truhelka piše o albanskome (arnautski!) jeziku. Pri tome, kao da je to znanstveno potvrđena činjenica, piše: „(...) jedini živi ostatak jezika ilirskih strosjedilaca u zapadnoj polu Balkana.“²

Smatrao je da, pored albanskoga, treba naučiti i turski, kako bi potpuno mogao istražiti i razumjeti Bosnu.

Oba je jezika učio na sličan način, ali je lakše učio albanski, nego turski jer je, kao što je pravilno uočio, albanski indoeuropski, a turski turanski pa svojim „aglutiniranjem, bezbrojnim participnim konstrukcijama i rasporedom riječi u izreci skroz oprečan europskim jezicima.“

Ćiro je Truhelka u državnom časopisu „Nada“³ objavio niz albanskih pripovijedaka, koje su kasnije prevedene i na druge europske jezike.

U spomenutoj knjizi, u poglavlju *Donja dolina i druge iskopine* piše da je otkrivao važne iskopine, natpise na stećcima kao i dokumente. Posebno ističe „(...) natpis Kulina bana, nađen 1899. godine kod Muhašinovića blizu Visokog (...) jer je to najstariji hrvatski pismeni spomenik, obreten dotad u Bosni.“

U poglavlju *Arhivske studije* piše o svome posjetu Dubrovačkome arhivu u kojemu je pronašao „(...) množinu turskih dokumenata, pisanih bosanicom (...). Oni nam pokazuju, da su glasoviti upravljači Bosne u ono doba bili podrijetlom Bošnjaci kao Isa-beg, Ahmad-beg Hercegović, Skender-beg Mihajlović, Sinan-paša Borovinić, Mustafa-paša Jurišević, Ahmed-beg i Skender-beg Vraneševići, Mehmed-beg Obrenović, Mustafa-beg Bogojević, Hasan-beg Muhajlović (...)

² Ibid. str. 90.

³ *Nada*, državni časopis austrougarske vlade koji se smatra instrumentom u ostvarivanju austrougarske politike *bosanstva*. Glavni urednik (*de iure*) bio je Kosta Hörmann, vladin činovnik, a *de facto* je to bio Silvije Strahimir Kranjčević, hrvatski pjesnik.

govorili su i nadalje hrvatskim jezikom i pisali bosanicom, a dijaci, koji su im vodili kancelariju, bili su mahom domorodci“⁴.

Ovi podaci zanimljivi su u oblasti povijesne antroponimije, kao i na sociolingvističkoj razini.

U prikazivanju bosanskih ljudi, gradova i krajeva još je zanimljivih primjera istoga tipa. U dijelu koji prikazuje Olovo (pod istim naslovom) navodi imena, titule ili zanimanja srednovjekovnih velikaša:

Banovi – Stjepko, Tvrtko

Kralji – Tvrtko, Dabiša, Gruba, Ostoja, Loiš (Ljudevit)

Vojvode – Mastan Bubanić (i sinovi Radoslav, Miroslav), Sandalj, Radivoj
Oprašić, Mitoš s Lužina, Stjepan i Petar Miloradović, Radič
Stanković

Knezovi – Pavao Radinović, Širinić, Radivoj Vlatković, Vlatko Vlađević,
Pokrajac Oliverović, Radoje (veliki knez)

Župani – Juroje, Nenac i Radača Čihorić, Miltjen Draživojević, Vratko,
Sanko Gost (bogumilski) – Mišljen

Kovači – Grubač, Obrad, Semorod, Ratko Brativojević, Bolašin Bogačić,
Ivko Obadović, Miogost, Prerad Vojnović, Veseoko Kukulamović

Dijaci – Vukašin, Dragoje.

Kada se našao u Beču, putujući po dekret za posao u Sarajevu, prisjetio se nazivlja koje se ubraja u hijerarhijske zastarjelice: poglaviti, velemožni, presvijetli, preuzvišeni i sl.

Brojni su orijentalizmi koje spominje ili objašnjava. Zanimljivi su nazivi sarajevskih obrta (esnafa): kovači, bokardžije, hljebari, halvedžije, selebdžije, šerbedžije, terzije, tulumdžibaše.

II.

U knjizi *Studije o podrijetlu*⁵ ima puno više sadržaja za jezikoslovce. U svakom od VII dijelova koji, u biti, nisu pisani kao jezikoslovni uratci, ima iznimno zanimljivoga materijala koji je često na razini vlastitoga stava ili iskustva, što bi

⁴ Ibid. str. 128.

⁵ Č. Truhelka, *Studije o podrijetlu*, etnološka razmatranja iz Bosne i Hercegovine, Zagreb 1941.

teško prošlo strožije znanstvene kriterije. Međutim, ova promišljanja i materijali imaju nesumnjivu vrijednost. S jedne je strane to niz dokumenata i podataka, a s druge su strane zanimljivi i inspirativni zaključci Ćire Truhelke.

Na području etnonimije⁶ objašnjavaju se termini *Juruk*, *Bangurdži*, *Kurti*, *Arumuni* i td.

Imena plemena kod naroda uralo-altajske narodne skupine tvore se od korijena sastavljenih od tri suglasnika. Mijenjanjem njihova poretka i vokalizacijom nastaju nova imena plemena. Suglasnici *j r g* daju ime turanskoga plemenu *Juruk* čiji jedan dio živi u *Jurukluku*, u donjem toku rijeke Varadar. Evo kako to objašnjava Truhelka: „*Jürük* nastaje kada se na glagolski korijen *jrg* dodaje *ak* (*uk, ük, ik*). Od glagola *jürü-mek*=putovati, nastala je na taj način riječ *jürük*=putnik, nomad, jednako kako je od *bozmak* nastalo *bozuk* u riječi *başıbozuk*.⁷ Permutiranjem suglasnika (*jgr*) dobiva se naziv drugoga turanskog plemena *Uygura* koji su praloza *Ugra*.

Juruci su se, turskim osvajanjima našli na zapadnom Balkanu, odakle su potisnuli Arumune (Vlahe) koji su se raselili prateći Turke na zapad, u daljim osvajanjima. Vlaški stočarski nazivi zanimljivi su kao etnografski dijalektizmi: *jajlak*, *kišlak* i *bačila*. Ovi prearijski, pretpovijesni Mediteranci kasnije su *podlegli* Grcima, poslije Rimljanima a u srednjem vijeku *slovenskim* osvajačima. „Svoj prastari jezik su davno bili izgubili i zamjenili ga korumpiranim vulgarnim grčkim ili latinskim, a ovaj potonji zovu romanskim. Zovu ih raznim imenima: Vlasima, Cincarima, Sarakaćanima, Kucovlasima, a prihvaćaju rado imena naroda, među kojima žive, te se zovu Grcima, Makedovlasima, Arvanitima, Bugariima i Srbima“.⁸ Ova je skupina donijela dijalektalne promjene (anatomija govornih organa u romanskim jezicima je takva da npr. nemaju glas *h*) među slavenske narode s kojima se miješala. To se, prema Truhelkinome zapažanju, naročito odnosi na Bugare i Srbe (kao i na Makedonce, a kasnije i Hrvate koji su u jezičnim kontaktima, što Ćiro Truhelka nije zapazio, prim. M.P.). Doseljeni u Bosnu i Hercegovinu, Vlasi će donijeti ijekavsku zamjenu jata kojoj su se starosjedioci dugo opirali. Zanimljivo je da je Ćiro Truhelka zabilježio spahijske timare⁹ s ikavskom zamjenom jata i pored velikoga utjecaja vlaških govora (1711): Pliska, Sutiska, Tintište, Međuriče, Sirice, Stišnica, Prisika, Osik, Pliševina, Vrhrika.

⁶ *Etnonimija*, leksikološka poddisciplina koja se bavi proučavanjem imena naroda.

⁷ Ibid. str. 18

⁸ Ibid. str. 31

⁹ *Spahijski timar*, područje pod vlasti spahije/posjednika, koje donosi godišnje najviše 20.000 akči/sitnoga srebrenog turskoga novca prihoda

Njihova su zanimanja su bila zanatska, trgovačka i obrtnička: handžije, mejhandžije, kalajdžije, kujundžije, dunđeri, terzije, abadžije, simitdžije.

Plemensko ime *Bagurdži-Arab* (*bgr*), *Bagur* u korijenu je imena *Bugara*.

Suglasnička skupina *krt* korijen je imenu *Kurta/Kurda* u Kurdistanu. Metatezom nastaje ime *Türk*, od kojega potječe ime Turaka.

Riječ *türki* znači i jezik i govor, ali i pjesmu. U pučkom anadolskom govoru *türk* označuje čovjeka, bez obzira na narodnost. Na taj način Truhelka objašnjava kako je došlo do toga da se taj naziv koristi za sve muslimane pa i za bosanske.

Analogno tome objašnjava se naziv *Grci* za sve pravoslavce i *Latini* za katolike.

U oblasti etnonimije navedeno je zapažanje turskoga putopisca Evlije Čelebi-je koji je zapazio jednu zanimljivost u tvorbi imena i prezimena bosanskih muslimana. Iako su ta imena u većini arapskoga podrijetla (jezik-posrednik je turski), njihov veliki broj ima završetak na samoglasnik *o*: Ibro, Huso, Avdo, umjesto Ibrahim, Avdulah/Abdulah, Husejn, a prezimena, Spaho, Svrzo, Glođo, Fočo.

Nadalje Truhelka navodi opažanje da se u begovskim kućama sačuvalo „(...) narodno pismo, kojim su prvi bosanski sandžaci pisali svoje poslanice, bosanski fratri svoje matrikule i kronike, a fra Matija Divković svoja tiskana djela. To pismo okrstiše punim pravom imenom bosanice (...)”¹⁰

Temeljem svojih zapažanja o jeziku i antropološkim odlikama bosanskih muslimana, Ćiro je Truhelka zaključio da su oni *najčišći Hrvati u Bosni*. „Naoko je sitnica, ali je s jezičnog stanovišta zanimljiva i činjenica, da bosanski muslimani za oznaku mjeseci sunčane godine upotrebljavaju specifično hrvatsko narodno nazivlje (sičanj, veljača i t. d.) i to ne samo u svojim ruznamama, salnamama i kalendarima, nego se to sačuvalo i u govoru naroda do danas.”¹¹ Ovo je, nategnuto i teško obranjivo mišljenje, plod austrougarskoga napora da u Bosni napravi unitaran, sebi prilagođen, red koji bi sve pojednostavio. Jedno tako složeno povijesno pitanje nije rješivo u tako kratkome razdoblju koliko je austrougarska uprava bila u Bosni, a pogotovo se ne može rješavati arbitrarno i nametnuto izvan prostora Bosne i Hercegovine. Iako je Ćiro Truhelka bio u službi austrougarske politike, ipak se može zaključiti da njegov stav nije bio takav samo iz toga razloga, nego i iz emotivnih stavova koji su izgrađeni u susretu s bosanskim muslimanima.

¹⁰ Ibid. str. 15.

¹¹ Ibid. str. 15.

III.

Što se tiče antroponimije, spominju se ista imena i prezimena koja su navedena kao antroponimijski materijal u knjizi *Uspomene jednog pionira*.

Česta su prezimena po očevoj časti: Pašići, Hodžići, Begovići, Agići, Kapetanovići, Hadžići, Muftići, Muderisovići, Defterdarovići, Kadići, Softići u kojima se vidi potpuno zaboravljanje *hrvatskih* (Ć. T.) prezimena, ali, pogotovo u prvim stoljećima okupacije, nije mali broj zabilježenih i domaćih prezimena: Dugajlići, Sokolovići, Sijerčići, Korče, Sitrići, Varvari, Pruščaci, Sovići.

Ćiro Truhelka navodi brojna prezimena vlašškoga podrijetla u Bosni i Hercegovini: Banjani, Balac, Bilbija, Boban, Brkan, Bogan, Banduka, Bencun, Belen, Bender, Besara, Bovan, Boljun, Čokorilo, Darda, Doman, Drečo, Đerman, Gac, Gala, Karakula, Kalin, Kešelj, Keser, Kočo, Kaleba, Kokoreš, Kosor, Lopar, Macura, Mataruga, Pađen, Palavestra, Punja, Riđan, Šola, Šolaja, Šabat, Šurla, Šatra, Škripina, Špira, Tubin, Taor, Tintor, Kecman, Šikman, Toroman, Šuman, Karan, Šurlan, Branisaljić, Borojević, Bogačinić, Drobnjak, Germanović, Ivica, Kresojević, Krstić, Kutlović itd. Ovim je prezimenima (ako ga nisu imali!), nerijetko dodavan nastavak *ić, ović/ević*.

Ovo je stanovštvo po dolasku govorilo vlaškim i banjalačkim sujezikom, a s vremenom su prihvaćali jezike s kojima su bili u dodiru.

Ima posebnih antroponimijskih zanimanja Ćire Truhelke. To su plemenitaška prezimena Kotromanić, Babonezić, Šubić, Prijezda.

Za tumačenje prezimena Kotromanić naveo je pučko etimološko kazivanje, stav Mavra Orbinija, bilješku u jednome dubrovačkom dokumentu i ono što piše Klaić u *Povijesti Bosne*.

Orbini navodi ime Kotromana Tadesca koji, nakon Kulina bana, dolazi u Bosnu. Temeljem toga izvodi zaaključak da je Kotromanić – njemačkoga korijenja.

Međutim, Klaić navodi brojne primjere slavenskoga imena Kotroman pa čak i me grada koji je dobio ime Kotroman po osnivaču. Navedi primjere imena na *man*: Neeman, (Nemanja), Altoman ili Kotoman (ime ciganina koji je zapalio Olovski samostan).

U dubrovačkom dokumentu ban se zove Cotrumano Goto koji je došao iz Ugarske, a još prije njega spominje se knez Kotroman koji svjedoči potvrđivanje prinosa darova splitskoj crkvi.

Ovaj nadimak Goto materijal je za zaključak da se radi o istome Tadescu. Navodi se crkva sv. Marije de Goto u Kučevu/Kutjevu za koje Truhelka zaključuje da je bilo prasielo Kotromanića.

Ta nategnuta Orbinijeva tumačenja navode Truhelku da ukaže na domaće primjere naših prezimena nastalih na osnovi mjesta svoga vlastelinskog posjeda: „(...) Babonezići (se) prozvaše po Gorici (Gorički), kasnije po Vodici (Vodički) u Bosni i najkasnije po Blagaju (Blagajski), a Šubići se razdijeliše u Zrinjsku lozu po gradu Zrinju i Peransku po Perni, pa je tako vrlo vjerojatno Kotroman svoj nadimak Goto dobio po prasijelu svoje kuće.“¹²

Prijezda (Prizda, Brizda) je nadimak bana koji je uveo (po sastavljaču fojničkoga grbovnika) običaj prema kojemu si bosanski banovi i kraljevi, dolazeći na vlast daju ime Stjepan. Prijezda (pridošlica) je nadimak čovjeku koji je došao, prijezdio u Bosnu, izveden od glagola prijezditi, a dodan je tituli i imenu po rimskom srednjovjekovnom običaju *tria nomina*.

IV.

Toponimija je važan dio onomastičkih sadržaja u djelima Ćire Truhelke.

Vlasi su živjeli u *stanovima* koji su činili *katune*, čiji je starješina bio *katunar* ili *premikur*. Ova su staništa čuvale straže postavljene na uzvisinama zvanim *varde* ili *vardišta*.

U Dubrovačkim arhivima pronašao je nazive vlaških katuna 1393-1437¹³: Banjani, Burmazi, Bogdašići, Krajsalići, Grabići, Drpani, Vlanići, Pliske, Vlahovići, Mirilovići, Maleševići, Dragunovići, Nenkovići, Perutinići, Ugarc, Dobreci, Vragovići, Vučihne, Zuri, Hlapci, Zakovo.

Nabrojao je i brojne filurdžijske baštine¹⁴:

Gornja Hercegovina i Bosna do Vrbasa i Srebrenika: Zovše, Zaselje, Rašteli, Jazvina, Hakovo, Dražak, Komik, D. Skrobočani, Selište, Trnovo, Gas-tral, Popov Mostik, Piulovići, Vrnika, G. i D. Crkvica, Predjel, Sodnja, Turjina, Ulog, Presedlac, Srednja Crkva, Nevesinje, Cernica (Gacko), Bilečka, Obodska.

Filurdžijske baštine kojima je Vrhbosna (Sarajevo) sjedište (sijelo) Sandžaka: Oko Duvna, Kongore, Varvare, Kopčića, Jenjidže (Varcara), G. Šehera, Novog Šehera, Vrhovine (Skender Vakuf), Trebuna, Crepaljske, Karaule, Gore, Vrma, Ceribaške i po Birču diljem srebreničke granice.

¹² Ibid. str. 45.

¹³ *Katun*, (rom.), pastirsko naselje; pašnjak na koji se preko ljeta izvodi stoka.

¹⁴ *Filurdžije*, Vlasi koji su, u ime poreza, plaćali po jedan dukat.

Filurdžijske baštine u D. Hercegovini (Mostar sjedište/sijelo krajišnika): Oko Risna, Novog, Stoca (sela), Vidovske (grada Stoca), Lubinja, Hrasnog, Boljuna, Raspiča, G. i D. Polja, Vardine gomile, Koteza, Gabela, Trebinja i Mostara.

Filurdžijske baštine poslije Mohačke bitke na sjeverozapadu: Zmijanje, Omar-ska, Dubica, Novska Bekija, 79 baština u Kobaškom kadiluku i u Orašju na Savi.

Stari katolički (franjevački) samostani, prije osvojenja Bosne i Hercegovine: Mileševo, Srebrenica, Zvornik, Olovo, Modriča, Gradovrh, Visoko, Konjic, Sutiska, Kreševo, Fojnica, Rama, Imotski.

Prva su tri propala odmah, pri turskom osvajanju (1463).

Na kraju turske uprave u Bosni su ostala samo tri katolička samostana: Suti-ska, Kreševo i Fojnica.

Pravoslavni (grčkoistočni) manastiri (XVI): Tamna, Ozren, Papraća i Lomnica te crkve u Goraždu i Sarajevu (Sarajvu).

Do kraja turske vladavine izgrađeni su manastiri: Dobričevo, Tvrdoš, Zavala i Žitomislčić.

Posebno je nazivlje i posebna terminologija vezana za sokolarenje, sport u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vladavine.

Kao *sokolari* su istaknute tri obitelji: Uzejrbegovići iz Maglaja te Širbegovići i Smailbegovići iz Tešnja.

Opći je naziv za sokolara *dogandžija*, *šahindžija*, a znači učitelj sokola, *atmadžija* je onaj kome kopci pomažu pri sokolarenju, a *čakirdžija* je bijeli jastrebač kao pomagač u lovu.

Oni koji su potčinjeni *dogandžijama* su: *juvadžija* - onaj koji traži gnijezdo, gnjezdar i *javrudžija* – onaj koji se brine za mladunčad sokolova.

Ovim su se sportom bavili i neki viši dostojanstvenici: *subaše*, *alajbezi*, *ceribaše*, *dizdari*, *cerisurudžije*, *miralemi*, *portini čauši*, *mrahor*.

Neke je orijentalizme Ćiro Truhelka objasnio u kratkom *Tumaču turskih i nekih drugih stranih riječi*, a za neke je smatrao da su usvojenice i prilagođenice pa ih nije prevodio.

Šumari/*korudžije* su bili dužni kožu i krzno ulovljenih životinja predati vlasniku slobodnoga timara. Truhelka navodi nekoliko turskih zoonima koji nisu usvojeni u hrvatskome jeziku: *vešak/ris*, *kaplan/panter*, *sansar/lasica*, *zerdav/hermelin*.

Ima još jedan, s onomastičkoga stajališta, zanimljiv sadržaj u *Studijama o podrijetlu*. To je tumačenje nazivlja koje je vezano za *larizam* i *krsnu slavu*.

Truhelka se upustio u etnografsko razmatranje termina Lara i Penata. Stari pisci ne prave razliku između ta dva božanstva. Lar je individua, a Penates su bogovi ognjišta pa termin susrećemo u množinskome obliku *penates* i njega predstavlja triada bogova, Lar, Vesta, i Genij.

Lar je ime trojanskoga podrijetla i spominje se u *Eneidi*. Ima široko semantičko polje: čuvari krovova i kuća; obožavane duše pokojnika (drumski, kućni, poljski); gospodar (etruščansko značenje; zaštitnik u dobru i zlu; neprekidnost koljena/loze;

Sakralni kult krsne slave ima vrlo zamršeno etnološko tumačenje na Balkanu. Zna se da to nije svetkovina istočne/pravoslavne crkve (što je uvriježeno mišljenje) jer je nema kod Grka, Bugara i Rusa. Dapače, osim kod Srba, prisutna je kod nekih katolika Slavonije, Bosne, Dalmacije i južne Hercegovine, kao i kod nekih muslimana u Hercegovini.

Truhelka navodi i dodatna elemente svetkovanja Lara koji su prisutni u krsnoj slavi: krsna svijeća/*lumina*, ukrašena cvijećem; *tura*/tamjan; vino ili rakija/*merum vinum*; *libum* – mali kolač; *koljivo* – pšenica s medom, ili orasima i šećerom.

Larium je ikonostas u kojemu se lik Lara, kod kršćana, zamjenjuje likom odbačenoga sveca. Sirotinja slavi na ognjištu, a bogatiji na *larariu*.

Sa današnjega stajališta zanimljivo je aktualno obnavljanje posebnih slava za srpsku vojsku /*Lar militaris*, ili za pojedine udruge i institucije/*Lar praestites* kod starih Rimljana.

Razmatrajući, po sastavu jasno, a po značenju nejasno, zagonetno podrijetlo riječi *pontifex* (*pons*, most/estrada ili skela s koje se vrše izbori/put/cesta), Truhelka je naveo 2 značenja: obrtnik, čovjek koji gradi mostove, tesar; najveći rimski svećenički kolegij.

Pored pontifeksa navodi i niz drugih kovanica izvedenih po istome pravilu: *aurifex*, *carnifex*, *opifex*, *panifex*, *lanifex*, *vestifex*. Sufiks *fex*, uglavnom je obezvređujućega sadržaja (primjer *versifex*/stihotvorac/loš pjesnik). Ovom se etimologijom bavio rimski jezikoslovac Varro.

Osnova riječi *pons* je staroindijsski *path* iz koga se izvodi engleski *path*, njemački *Pfad*, grčki *patos*, pa i naš *put*.

U Rgvedama je svećenik *pathi-krt*, onaj koji pokazuje put do vjerničkoga blaženstva.

Pokušao je objasniti i etimologiju riječi *pontes*/kuće, kolibe na sojenicama. Ispod nekih sojenica pronađeni su dječji skeleti kao i grobnice između i ispod

kolja. Oni se vezuju za običaj prinošenja žrtava. *Pontifex* u značenju svećenik uključuje u sebe i sastojnicu *onaj koji prinosi žrtvu*.

Baveći se, usput, i jezikom, proučavajući bosanskohercegovačku arheologiju i povijest, Ćiro je Truhelka pokušao pokazati složenost tumačenja našega nazivlja. Pri tome ima i emotivnih i nategnutih tumačenja. Za kraj se mogu izdvojiti tri izričaja koji nisu česti u uporabi, ali su se njemu učinili sadržajno i iskustveno snažni.

Ugasila ti se krsna svijetla, kletva onome kojemu se želi smrt ili prekid loze,
Miriši na koljivo, kaže se kada se čini da se nekome približava smrt,

Pomoz' Bog, čaršijo, na sve četiri strane, kaže se za karakter čovjeka koji se nikome ne zamjera, pa i po cijenu podstiranja časti i obraza.

Summary

In his peculiar interest for Bosnia and Herzegovina and its nations (primarily for Croatians!), Ćiro Truhelka has, also, touched upon semantic issues.

There are no special appendices from onomastics, but there are onomastic elements. Despite the objections that his semantic attitude (bosančica!) cannot withstand scientific verification, Ćiro Truhelka has got contents which can be interesting both to antroponomastics and toponomastics.

Keywords: *terminology, sociolinguistics, anthroponyms, toponyms, ethnonyms, orientalisms.*

Literatura

Anić, Vladimir: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1998.

Anić, Vladimir & Silić, Josip: *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2001.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, Zagreb, 2004.

Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1978.

Petrović, Marica: *Standardizacijski jezici u jeziku Bosne i Hercegovine u vrijeme Austro-ugarske monarhije, s posebnim osvrtom na jezik časopisa Nada*, neobjavljeni doktorski rad, Zagreb, 2008.

Samardžija, Marko: *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Zagreb 1995.

Silić Josip & Ivo Pranjković: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, 2005.

Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* I, II, III, Zagreb, 1973.

Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989.

Truhelka, Ćiro: *Studije o podrijetlu*, Zagreb, 1941.

Uspomene jednog pionira, Zagreb 1942.

Polisindetsko i ili und-und stil u jeziku

Proučavanje stilističke struktuiranosti i stilističke vrijednosti gramatičkih kategorija jednom se riječju može označiti kao gramatostilistika koju čine morfološka i sintaksička stilistika. Stilističku vrijednost morfoloških kategorija (kategorija vrsta riječi i kategorija oblika riječi) gramatostilistika proučava na tri plana: 1) varijantno-sinonimskom, 2) stilematičnom (ekspresivnom) i 3) na planu funkcioniranja u pojedinim funkcionalnim stilovima (Kovačević 2003: 220).

Sintaksička stilistika proučava osnovne gramatičke kategorije sintakse: kategorije reda riječi i kategorije konstrukcija riječi. Sa stilističkog aspekta posebno je zanimljiva kategorija konstrukcija riječi, odnosno kategorija rečenice i kategorija sintagme. I one se mogu posmatrati s aspekta varijantno-sinonimskog plana, ekspresivnosti i sa plana funkcionalnostilske markiranosti.

Sintaksička stilistika je područje lingvističke stilistike koju čini spoj dviju disciplina: sintakse kao „dijela gramatike koji proučava rečenično ustrojstvo“ (Katičić 2002: 21) i stilistike¹ koja istražuje stil. Krunoslav Pranjić (1986: 195-196) navodi

¹ Osnovna je stilistička jedinica stilem i on postoji na svakom području stilistike te se tumači kao „jedinica koja nosi određenu stilsku informaciju“ (Katnić-Bakaršić 2007: 40), odnosno „jedinica pojačanja stilske izražajnosti“ (Antoš 1972: 12). Stilemi postoje u svim funkcionalnim stilovima, a s obzirom na jezičnu razinu koja se promatra dijele se na grafostileme, fonostileme, leksikostileme, semanostileme, sintaksostileme i tekstostileme. Stilemi predstavljaju odstupanje od norme, od očekivanog i nose dodatne informacije, odnosno prenose dodatne stilističke obavijesti (Čale 1973: 9). Ključan je faktor stoga element „predvidljivosti, odnosno nepredvidljivosti jezične jedinice u nekom kontekstu“ (Katnić-Bakaršić 2007: 40). Prema tome, što je veći stupanj začudnosti u izboru nekog stilema, to je njegova stilogenost veća, a promatranje te stilogenosti primarni je zadatak stilistike. Jezične jedinice mogu biti stilski markirane ili obilježene, što znači da nose dodatna stilska obilježja u odnosu na one koje nazivamo neutralnima. Međutim, „stilogenost nije apsolutna i svakom stilemu imanentna osobina“ (...), već se može „odrediti tek upotrebom te jedinice, načinom njenog funkcioniranja“ (Katnić-Bakaršić 2007: 41). To znači da će i stilski neutralna jezična jedinica upotrijebljena u neuobičajenom kontekstu postati stilogena.

kategorije lingvističke stilistike pa, između ostaloga, spominje i sintaktostilematiku koja „popisuje-opisuje-vrednuje izražajna sredstva i stilističke postupke na planu sintakse (proučava gramatička sredstva pomoću kojih se riječi spajaju u rečenične cjeline)“. Osnovna je jedinica sintaktostilistike sintaksostilem i njegova „funkcionalno-stilska i ekspresivna markiranost“ (Katnić-Bakaršić 2007: 250), što znači da se bavi „ekspresivno-impresivnim vrijednostima, afektivnim odnosom prema predmetu suda“ (Antoš 1972: 95).

Postupci ekspresivne sintakse mogu se nazvati i sintaksičkim figurama, budući da uvijek nastaju operacijama oduzimanja, dodavanja ili permutacije (Katnić-Bakaršić 2001: 259).

Standardni jezik je autonomni vid jezika, koji je normiran, polifunkcionalan i elastično stabilan. Jospi Silić navodi da polifunkcionalnost standardnoga jezika podrazumijeva njegovu sposobnost prilagođavanja potrebama društva te mogućnost da ‘obnaša’ različite funkcije u različitim područjima, a ta su područja znanost, administracija, književnost, mediji i svakodnevna komunikacija. (Silić 2006: 36). Svako ovo područje odgovara podjeli na najčešće pet funkcionalnih stilova standardnoga jezika: znanstveni, administrativno-poslovni, novinarsko-publicistički, književnoumjetnički i razgovorni stil (Silić 2006: 36). Branko Tošović pak smatra da je funkcionalnostilsko raslojavanje standardnoga jezika “interdisciplinarni problem” i da „sadrži u sebi više komponenti“, ali i on daje konkretnu i općeprihvaćenu podjelu na pet funkcionalnih stilova, koje on dalje dijeli na podstilove, a njih dalje na žanrove (Tošović 2002: 51). Marina Katnić-Bakaršić (2001) uz postojeće podjele navodi još i sakralni, žurnalistički, reklamni, esejistički, stripovni, retorički i scenaristički stil. U svakom od navedenih stilova jezik funkcionira u skladu s određenim pravilima, odnosno svaki od njih ima drugačiji odnos prema normi hrvatskoga standardnog jezika. Navedeni se stilovi međusobno razlikuju s obzirom na stupanj dopuštene individualnosti. S tim u vezi i funkcionalnostilska markiranost jezičkih kategorija u pojedinim jezičkim razinama nije ista. U nekim funkcionalnim stilovima neki su markirani elementi dominantniji i frekventniji u odnosu na druge. Tako npr. u znanstvenom stilu prevagu (nad fonologijom, posebno intonacijom, i morfologijom) imaju leksik (riječi) i sintaksa. I u okviru jednoga funkcionalnog stila mogu se uočiti razlike u upotrebi markiranih (ekspresivnih, stilski obilježenih) i nemarkiranih (neutralnih) jezičkih sredstava. Tako će u novinarskom stilu neutralna jezička sredstva preovladavati u informativnim, populizatorskim, prosvjetiteljskim i pedagoškim, a ekspresivna u propagandnim, agitativnim i zabavnim žanrovima (Silić 2006:77).

Sakralni funkcionalni stil

Sintaksičke gramatičke kategorije u najširem smislu obuhvataju kategorije suodnosa riječi u rečenici, kategorije subjekta, kategorije objekta, kategorije predikata, kategorije objekta, adverbijalne odredbe, te kategorije suodnosa rečenica u tekstu, pri čemu se javljaju pojedini modeli rečenica i sintagmi koji su karakteristični za pojedine funkcionalne stilove, dok su neki općejezički. Jedan od modela rečenica koje su izrazito stilematične i imaju naglašenu stilsku vrijednost i na poetskoj razini, ali se prvenstveno vezuju se za specifične funkcionalne stilove standardnoga jezika su koordinirane konstrukcije polisindetskog tipa. Mnogostruko ponavljanje veznika *i* poznato je u mnogim starim jezicima i naziva se *und-und stil* (Budagov 1985:137 preuzeto od Despot-Štrkalj 2005:45). Podrazumijeva sistematsko eksplicitno strukturiranje rečenica veznikom i najfrekventniji je u književnom i u tzv. sakralnom funkcionalnom stilu standardnoga jezika.

Sakralni funkcionalni stil obuhvaća sferu usmene i pisane religijske komunikacije. Često se naziva i vjerskim, odnosno religijskim stilom. Različiti su stavovi o tome da li se ovaj stil uopće može uvrstiti u sistem funkcionalnih stilova. Branko Tošović prvi u klasifikaciji funkcionalnih stilova izdvaja sakralni stil, ali smatra da njegovo izdvajanje iz drugih profanih stilova u sistemu funkcionalnih stilova prethodi daljoj klasifikaciji. S druge strane, Crystal ga smatra jednim od registara književnog jezika i proučava ravnopravno s njima. Marina Katnić-Bakaršić posmatra ga: "(...) kao jedan od funkcionalnih stilova koji ima tačno određenu sferu upotrebe, svoje jezično-stilske jedinice i namijenjen je tačno određenoj skupini ljudi u društvu, a sreće se i kod drugih članova socijalne zajednice" (Katnić-Bakaršić 2001: 70).

Sakralni stil, s obzirom na određene jezične osobitosti, posebice na leksičkoj, ali i na morfosintaksičkoj razini, uvjetno se može podijeliti na biblijski i kur'anski stil. Iako se s obzirom na određene specifičnosti na morfološkoj, sintaksičkoj i leksičkoj razini, međusobno razlikuju, imaju i zajednička jezičko-stilska obilježja. Kao jedno od obilježja javlja se ponavljanje pojedinih dijelova, rečenica ili većih segmenata kao konstruktivni princip teksta, paralelizmi, stilske figure konstrukcije.

Analizirajući osobitosti biblijskog stila, Ivo Pranjković kao jednu od njegovih specifičnosti navodi upravo frekventnu upotrebu biblijskoga veznika *i*, odnosno vezničkoga ili u funkciji intenzifikatora u polisindetskim konstrukcijama ili na počecima kontekstualno uključenih rečenica:

I reče Bog: „Neka bude svjetlost!“ I bi svjetlost. I vidje Bog da je svjetlost dobra; i rastavi Bog svjetlost od tame. Svjetlost prozva Bog dan, a tamu prozva

noć. Tako bude večer, pa jutro – dan prvi. **I** reče Bog: „Neka bude svod posred voda da dijeli vode od voda!“ **I** bi tako. Bog načini svod, **i** vode pod svodom odijeli od voda nad svodom. A svod prozva Bog nebo. Tako bude večer, pa jutro – dan drugi. **I** reče Bog: „Vode pod nebom neka se skupe na jedno mjesto, **i** neka se pokaže kopno!“ **I** bi tako. Kopno prozva Bog zemlja, a skupljene vode mora. **I** vidje Bog da je dobro (Post 1, 3-9) itd².

I u Kur'anu je jedna od izrazitih stilskih vrijednosti upotreba veznika *we* (a,i).

Kur'an ima sura čiji su ajeti postavljeni u iste ili drukčije odnose, a povezani su veznikom *we* (a, i) polisindetski, u waslu. *We* je odnosni veznik u arapskom jeziku, čija je osnovna funkcija povezivanje; on ajetima daje novu i naglašenu stilsku crtu. Većina kur'anskih sura vezanih u posljednjem džuz'u imaju veznik *wasl*, polisidenton, kao jednu od svojih stilskih dominanti (Latić 2001: 249).

Idbe 'š-šemsu kuwwiret/ (Kada Sunce sjaj izgubi,/

We idbe 'n -nudžuumu 'nkederet/ **I** kada zvijezde popadaju,/

We idbe 'i -'išaru 'uttilet/ **I** kada planine pokrenu,/

We idbe 'l-džibaalu sujjiiret/ **I** kada steone kamile bez pastira ostanu,/

We idbe 'i-wuhuušu huširet/ **I** kada se divlje životinje saberu,/

We idbe 'l-bihaaru sudžždžiret... **I** kada se mora vatrom napune ...)³

Početni ajeti ovih sura su zavisnosložene rečenice, te vremenske rečenice koje su u hipotaksi podređene glavnoj rečenici koja dolazi na kraju polisindetskog niza. U prvoj od ovih sura glavna je rečenica došla tek u 14. ajetu (Latić 2001: 249).

Polisindetsko i u srednjovjekovnim tekstovima

Polisindeton kao izrazit element biblijske sintaktostilematike, osim stilske funkcije zadržavanja pozornosti čitatelja, u srednjovjekovnim tekstovima ima obično i strukturalno-kompozicijsku funkciju: specifičnim rasporedom članova polisindetskoga niza "gradi se stožer čitavog iskaza, ne samo smisaoni i afektivni već nerijetko i u smislu ritmizacije, pulsiranja teksta". Polisindet dakle ima funkciju postizanja specifičnoga ritma, ali i funkciju strukturiranja kompozicije (Despot-Štrkalj 2005:45).

² Pranjković navodi da se takvo polisidentsko *i* javlja i u drugim biblijskim knjigama, npr. u Knjizi Mudrosti i u Knjizi mudre izreke (Pranjković 2006: 32).

³ Besim, Korkut, (1977), Kur'an s prijevodom, Sarajevo, str. 586.

Polisindeton, osobito s veznikom *i*, Hercigonja (1983: 410–411) tumači i kao stilsko izražajno sredstvo za karakterizaciju dinamike (tempa) iskaza, tj. “sintaktičku figuru za aktiviranje izraza, pojačanje ekspresije, konstituiranje specifičnog usporenog ritma, svojevrsnoga stilskog staccata, kojim se postiže određeni psihološki efekt: pažnja se naime svaki put nakon ponovljenog veznika zadržava uz izraz što uza nj dolazi”.

Iznimno frekventna upotreba pojedinih veznika (osobito veznika *i*) i njihovo vrlo široko značenje jezična je (i stilska) dominantna karakteristika srednjovjekovnih i neliturgijskih i svjetovnih tekstova našeg srednjovjekovlja, koja se u literaturi često naziva srednjovjekovnim polisindetonom.

Stilsko oblikovanje neliturgijskih i svjetovnih tekstova bosanskog srednjovjekovlja po ugledu na ustaljene obrasce liturgijskih tekstova uočljivo je već pri površnom pregledu tekstova u kojima je najčešće vezno sredstvo inenzifikator *i*. Kao primjer može poslužiti odlomak Povelje bana Matije Ninoslava Dubrovniku od 22. 3. 1240. godine:

(...) I pače da moi kьmeti. i moi ljudie. i moi vladalьci da vi ljube i da vi hrane ôdь zla sь pravonь veromь. I ako nekьto ôdь moiь kьmeti ili ôdь moiь ljudie čine vi krivinu. da se pri predь mnovь. i ja da imь sudu pravi sudь. I jako vi ja pravinê ne činu to to ja krivь. I ako sê razьratitê sь kralêмь rašьki. da vasь ne damь. ni vašь do bitekь. pače da vi u hranu sь vьsmь vašimь dobitьkomь. I čo se činilo pre i poslê da sê pri i da ne izьma. I da pridu u dubrovьnikь. da na me ne ustane nikьtorê (...).

Upotreba biblijskog i u jeziku bosanskih franjevac

Kontinuitet modela pojačane izražajnosti i stilskog oblikovanja tekstova u kojima autori pored individualnog izbora stilskih elemenata još uvijek posežu za specifičnim, arhaičnim stilskim sredstvima kao što su ona po ugledu na najstariji sloj jezika, kanon staroslavenskih spomenika, a ogleda se pred ostalog i upotrebi različitih vrsta paralelizama, vidljiv je i u jeziku fra Matije Divkovića:

... i staviti će nam prid oči sve što smo učinili, i u kojem mjestu, i u koji čas, i koje smo dobro mogli u ono vrijeme učiniti. I tada će rijeti (...) Besjede, 32.

Ovako upotrijebljen polisidenton ima zadatak da uspori tempo i izgradi strukturu teksta u kojem će čitatelju na mjestima na kojima je polisidenton zadržati pažnju i naglasiti značaj poruke.

I u 18. stoljeću se u ljetopisima franjevac Bosne Srebrene, polisindet *i* javlja kao manir i nastavak prijašnje tradicije gomilanja veznika kao jednog od učinkovitih sredstava afektivnog bojenja dijelova teksta. Iako likaruše u korpusu književne baštine bosanskih franjevac zauzimaju rubno mjesto, sa jezičkoga stajališta su veoma zanimljive. Među franjevcima podjednaka se pažnja poklanjala narodnoj ljekarskoj tradiciji i praksi i znanstvenim medicinskim iskustvima, naravno, u skladu s mogućnostima. Likaruše su mahom popisali lijekova i uputa iz narodne tradicije, koju su franjevci i sami nadograđivali vlastitim pronalascima, i sve to marljivo popisivali. U jednoj likaruši (*Gučogorska likaruša*, koja datira dijelom iz 1790.) u ispisanim receptima uočena je veoma živa upotreba veznika *i* koji je posebno dominantan u nezavisnosloženim rečenicama u primjerima uz imperativ:

Za Sandžiju

Samljevene paprike i po jednu kavensku kašiku metni u findžan vruće varenike i nek pije to jutrom i večerom nekoliko put i kad bude to uzimat nek se dobro poterpa i utoplji i međjuto nek uzme dobre pripeke naravne i nek umetne dobro paprikah i nek maže. (Gučogorska likaruša, 133)

I nakon dva stoljeća franjevci su zadržali u pisanju isti manir, što se može najbolje uočiti u jeziku časopisa Dobri pastir (1950-1990.) Iako su koncepcija revije i teme bile žanrovski i tematski razučene te su obuhvatale sve funkcionalne stilove hrvatskoga standardnog jezika, ipak je bio najzastupljeniji biblijski stil. To nije uvjetovano isključivo vjerskim, teološkim i dogmatskim temama koje su preovladavale u reviji, već činjenicom da su autori gotovo svih priloga bili franjevci. Zbog toga je i razumljivo da su utjecaji njihove vjerske usmene komunikacije utjecali i na pismeno izražavanje. Utjecaji biblijskoga stila vidljivi su u manjoj ili većoj mjeri i u tekstovima koji nisu teološke tematike i koji su pisani novinarsko-žurnalističkim, administrativno-poslovnim, znanstvenim ili književnoumjetničkim funkcionalnim stilom. Svi elementi biblijskoga funkcionalnog stila u manjoj ili većoj mjeri su zastupljeni, pa i biblijsko *i*:

I u ovim samostanima odgajala se je redovnička, a donekle i svjetovna mladež, a tko je htio biti profesor (tada lektor zvan) morao je polagati ispite, proći tako zvani konkurz. I predmet, iz kojeg se polagao ispit na tom natječaju (konkurzu) i koji se je učio u tim samostanskim školama, bio je uz latinski i materinski jezik i povijest domovine – historia patria. (DP, 1956, sv I-IV, god VII, str.121)

Savremena književnost i beletristika

Polisindetsko *i* često je i u poeziji i prozi savremene bosanskohercegovačke i hrvatske književnosti. Čuveni su stihovi s polisindetom u poemu *Na pravi sam ti put, majko izašao*, Skendera Kulenovića (...) *da joj ne budem kockar ni pjanica, / nego sve škole da joj izučim, / i da joj budem / učevan, / i ljudevan, / i kučevan, / i da se proćujem u sedam gradova* (...). Ili u *Zapisu o zemlji* Maka Dizdara: *Bosna da prostiš jedna zemlja imade / I posna i bosa da prostiš / I hladna i gladna / I k tomu još / Da prostiš* (...).

Da je sakralni stil tendenciozno oponašan u romanu Ugursuz, Nedžada Ibrišimovića pokazuje ne samo upotreba polsindetskog *i*, nego i postpozicija atributa, frekventna upotreba aorista i imperfekta u rečenicama.

(...) *Ostali se pomiču putem, gonjeni; ukrštaju se, kao da se pripremaju. I uđe Džafer ponovo svojoj djeci, a ona ga dočekaše naučenim riječima i on ponovo izađe. I uđe bratu Maliku, koji se osvrnu i dugo ga gledaše, a svejedno potihogovarajući svoje. I pogledao je Malikovu ženu. I izađe. I ode svojoj majci Altuni, koja je možda i moja mati, no odbija me njena tvrdoća, iako ću je sačekati, i reče nešto nejasno i sjede pored nje, a onda opet izađe.* (Ugursuz, 104)

Literatura

1. Antoš, Anica (1972), *Osnovi lingvističke stilistike*, Školska knjiga, Zagreb
2. Hercigonja, Eduard (1983), *Iz radova na istraživanju stilematike i sintakse proze*, Nad iskonom hrvatske knjige, Zagreb.
3. Katnić-Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo.
4. Kovačević, Miloš (2003), *Gramatičke i stilističke teme*, Književna zadruga, Banja Luka.
5. Korkut, Besim (1977), *Kur'an s prijevodom*, Sarajevo.
6. Latić, Džemaludin (2001), *Stil Kur'anskog izraza*, EL-KALEM, Sarajevo.
7. Pranjić, Krunoslav (1986), *Jezik i književno djelo*, Ogledi za lingvostilističku analizu, treće, prošireno izdanje, IGRO, Nova prosveta, Beograd.
8. Pranjković, Ivo (2006), *Hrvatski jezik i biblijski stil*, Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole *Raslojavanje jezika i književnosti*, Zagreb.
9. Pranjković, Ivo (2000), *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb.
10. Silić, Josip (2006), *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb
11. Štrkalj Despot, Kristina (2004), *Dosad neobjavljena hrvatska verzija legende o svetom Eustahiju*, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 31., Zagreb.
12. Tošović, Branko (2002), *Funkcionalni stilovi*, Beogradska knjiga, Beograd.

Habitus facit hominem – odijelo čini / predstavlja čovjeka

(odjeća, obuća i odjevni dodaci kao motivi postanka bh. prezimena)

Sažetak

Ovaj rad će predstaviti bosanskohercegovačka prezimena koja su motivirana nazivima obuće i odjeće, njihovim oblicima, promjenama, načinima na koje su se javljali odjevni stilovi i mijenjali jedni druge, tokom dugog perioda bosanskohercegovačke historije. Danas je, kao i u historiji, bivanje bez odjeće ili nagost znak sramote, imanje odjeće ili odjevenost znak zaštite od vanjskih utjecaja, a njezina kavkoća znak repozenta, te ne čudi činjenica da su lekseme iz semantičkoga polja tekstilija inspirisale domaćega čovjeka da se preko njih identificira. S tim u vezi, cilj ovoga rada je: 1. ekscerpirati odjevne motive u bosanskohercegovačkim prezimenima i utvrditi njihovu etimologiju, 2. definirati funkciju i način tvorbe prezimena tog tipa, 3. utvrditi čestotnost i *locus* njihove rasprostranjenosti i 4. doprinijeti većem interesu za onomastička istraživanja, kako bi se i na tom bosnističkome polju radilo intenzivnije i sistematičnije.

Ključne riječi: etimologija, narodna nošnja, odjeća i obuća, onomastika, prezimena

Odjeća kao motiv postanka bh. prezimena

Sentencija *habitus / cuculus non facit monachum* u značenju *mantija ne čini redovnika*, u domaćem je frazikonu zabilježila prilagodbu sa semantičkim proširenjem u značenju: *odijelo ne čini čovjeka* (ili je zapravo riječ o izavnome kalku sentencije *vestis virum facit*), uz nastavak *ali ga predstavlja* kojim se ukazuje na realnost da odjeća upotpunjuje opću sliku o čovjeku tj. da ga profilira. U izgradnji, projiciranju i interpretiranju narodnosti / identitarnosti uz narodni jezik od naročitoga značaja je narodna odjeća, narodno odijelo, narodno ruho, narodna halj(in)a, narodna nošnja ili samo nošnja. Odjeća je još u davnoj prošlosti, u

zoni materijalne kulture i u korelaciji sa semiotikom, imala važnu komunikacijsku ulogu: sudjelovala je u prijenosu različitih sadržaja i poruka, na način da je uz kompetenciju vizuelne percepcije i sposobnost dekodiranja kodova odjeće, signalizirala naglašavanje vlastitoga statusa: visokog – imućnog ili prostog – inferiornog statusa. S tim u vezi, moguće je govoriti o odjeći određenih društvenih skupina npr. buržoazije, svećenstva i puka, o radnoj odjeći ili radnome odijelu, te o etničkoj odjeći npr. bosanskoj narodnoj nošnji koja se na slavenskoj osnovi oblikovala pod utjecajem istočnjačkoga odijevnog koda. S obzirom na to da odjeća ima utjecaj u procesu profiliranja i identificiranja ne iznenađuje činjenica da je tekstilija, odnosno tekstilno nazivlje u širem smislu, infiltrirano u proces ličnoga identificiranja gdje je poslužilo kao motiv u oblikovanju prezimenskih sastavnica antroponimjskoga obrasca.

Ljestvica motiva u postanku prezimena kretala se od opće imenice u značenju sukna npr. Rubčić, Rubić (stsl. *roḅ*, *rub* – sukno, platno) ili obuće npr. Obućina (stsl. *obŭti*, -jŭ, -eši > bos. *obuća* – zbirni pojam za sve što štiti i pokriva noge), naziva različitih tipova sukna npr. pamuk – Pamuk, Pamuković, Pamukčić, Pamučina (pers. *penbe* > tur. *pamuk* > bos. *pamuk* – biljka iz porodice sljezova iz čijeg ploda se pravi vlakno, lat. *Gossypium herbaceum*) i obrta u vezi sa njim npr. Kazaz, Kazazić, Kazazović (pers. *kež* > ar. *gazz(āz)* – svilar, posamentir, zanatlija koji izrađuje svilene i pamučne zehove, gajtane, kite i ostale ukrase za starinska odijela ili konjske opreme) ili Svilar (južnosl. *svila* – tanko prirodno, filamentno, proteinsko vlakno koje proizvode gusjenice nekih leptira; s obzirom na činjenicu da je na području Bosne i Hercegovine svilarsaka struka bila strana domaćim majstorima te da se u nedostatku uslova svilarstvo nije razvilo u proizvodnji, moguće je zaključiti da se termin *svilar* javljao u značenju osobe koja prodaje svilu), preko gotovih proizvoda npr. Gaća, Gaćanović, Gaćeša, Gaćinović, Gaćo (prasl. **gatje* > bos. *gaće* – 1. donje rublje 2. hlače) do njihovih istrošenih oblika npr. Prnja, Prnjanac, Prnjatović (vjerovatno od prasl. **porhъ* > *prhnuti* – truhnuti, gnjiliti, propadati > bos. *prnja* – rita, dronjak, odrpina, krpetina; usp. Skok 1973: 47)

Jedan od nastarijih opisa balkanskoga odijevnog koda potječe od bizantijskoga historičara Prokopija Kesarijskog (VI st.) koji pominje kako Slaveni na Baklanu ne nose ni košulju, ni ogrtač već samo široku tkaninu koja pokriva donji ud. Nešto kasnije zabilježio je Ibn Rusta (XX st.) da je način odijevanja Slavena izvijesno pod utjecajem mode sa Istoka, istaknuvši kako nose široke pantalone, bogato sašivene od velikoga komada tkanine, koje se kada ih obuku, skupe u nabore oko koljena i vežu (Kont 1989: 112). Riječ je o širokim, gusto nabranim pantalonama koje su se u nošnji Slavena održale do XIX st. pod nazivom *šalvare*

što je posuđenica iz pers. *Šalwār*, a preuzeta iz arapskoga kao jezika posrednika, odnosno preko oblika *sarwal* u značenju *ono što pokriva butine*. Isti je naziv poslužio motivom u oblikovanju prezimena:

Šalvarica (pers. *šalwār* – široke hlače).

U prethodno opisanome načinu odijevanja ogleda se primat u zaštiti donjih ekstremiteta, pa ne čudi da su domaćem leksikonu bili svojstveni mnogi sinonimi za hlače: *gaće*, *šalvare*, *pantalone*, *bermude*, *čakšire* i sl. Od navedenih naziva najveću čestotnost u prezimenskim osnovama bilježi praslavesnka i sveslaven-ska riječ *gaće*:

Gaća, Gaćanović, Gaćeša, Gaćinović, Gaćo (prasl. **gatje* > bos. *gaće* – 1. donje rublje 2. hlače).

Riječ *gaće* isprva je označavala *hlače*, odnosno dio odjeće koji se navlači na donje ekstremitete. Vremenom je došlo do semantičkoga sužavanja pa je savremeno značenje ove riječi: *donji dio muškog i ženskog rublja*, odnosno *dio odjeće koji ide ispod hlača*, ipak etnološki, kolokvijalno i danas se može pojaviti u prvobitnome značenju. Dakle, oblik *gaće* se i danas redovito koristi u južnoslavenskim jezicima: bos., hr., srp. *gaće*, slov. *gati*, mak. *zaku*, bug. *zauu*, međutim, u istočnim i zapadnim slavenskim jezicima ova riječ je prilično arhaična i dio pasivnoga leksika: češ. *gatě*, polj. *gace*, rus. *zauu*.

Kompozit *gaća* često zauzima finalnu kompozitnu poziciju unutar dvo-kompozitnih, složenih bh. prezimena, i to u konstrukcijama s pridjevom: Crnogaća (stsl. *čрънь* prid. > bos. *crn* + prasl. **gatje* > bos. *gaće* – koji je crnih hlača) ili s glagolom: Puzigaća (prasl. **puz-* – gmaziti, gamizati, omicati se, vući se + prasl. **gatje* > bos. *gaće* – koji je predugačkih hlača koje se vuku po zemlji). Ponekad su takve konstrukcije zapravo hibridni spojevi s kompozitima iz turskoga jezika: Karagaća (od tur. *kara* – crna boja), Derigaća (tur. *deri* – koža, krzno).

Pored internacionalizma *pantalone* u aktivnome leksičkom sloju bosanskoga jezika je i oblik *hlače*, latinizam koji je zabilježio semantičku preobrazbu od *cipela* (usp. lat. *calceos mutare* – promijeniti obuću, fig. postati senator) preko *nogavica*, odnosno odjevnog komada koji štiti noge, do *pantalona* – dijela odjeće koji od pasa pokriva noge. Naime, „*Fasciae crurales et pedules* su povoji kojima je noga obavijena od koljena sve do nožnih prstiju pa se na njih naziva obuća. Od takve obuće što je sezala i preko koljena, do odjeće što su je ondje od lokalnoga

stanovništva legionari preuzeli, maleni je korak. Hlače, premda su cjelovite, i danas se broje u parovima što upućuje na njihovu nekadašnju razdvojenost.“ (Mileusnić 2006: 16) Kao bliskoznačnica oblik *hlače* je prisutan skoro u svim slavenskim jezicima: bos., hr., slov., sr. *hlače*, ukr. *xolóša*, bjelorus. *kalóša*.

Hlača (lat. *calceus* > bos. *hlače* – dio vanjske odjeće s nogavicama, pantalone)

Sa osmanlijskom upravom u Bosni i Hercegovini dolazi do inkorporiranja orijentalnih elemenata iz različitih životnih sfera. Posebna novost s dalekosežnim posljedicama bila je nova vjera – islam, koja je poslužila kao osnovica za nastanak posebnoga etničkog subjektiviteta. Prihvatanje islama dalo je vjernicima svojevrsnu markiranost, kao što je, uostalom, bio slučaj i s prihvatanjem kršćanstva u kršćanskim zemljama. Nova obilježja ogledala su se u raznim vidovima kulturnoga, javnog i privatnog života, u običajima, nošnji, književnosti i u osobnim imenima (usp. Smailović 1977: 48; Purivatra 1970: 5). Sa primitkom nove vjere došlo i do infiltriranja nešto drugačijega odijevnog koda, pa su u daljnjem razvoju narodne nošnje evidentni istočnjački elementi. Prema kauzalnosti u aktivni leksički sloj bosanskoga jezika ušli su odjevni orijentalizmi: odjevni predmeti – odjeća, obuća i modni dodaci – tjelesni ukrasi; i nazivi koji pripadaju tekstilstvu: nazivi za tkanine i postupke u njihovoj proizvodnji i obradi.

S obzirom da je obaveza uvođenja prezimenske sastavnice u antroponimijski obrazac Bosnu i Hercegovinu zatekla u fazi razvoja pod okriljem Osmanlijskoga carstva (*de facto* poprezimenjavanje je počelo u srednjovjekovnoj Bosni, ali u funkciji jednokratnih prezimena), mnoga bh. prezimena su formirana u XX stoljeću. S tim u vezi, mnogi su pojedinci dobivali prezimena tvorena od leksema turskoga porijekla bez obzira na etničku i vjersku pripadnost. S obzirom na to da odjevni kod podliježe određenome načinu života i ponašanja svojstvenu sinhroniji, određenome razdoblju i društvu, a budući da je period zakonskoga poprezimenjavanja u Bosni i Hercegovini vrijeme osmanlijskoga svjetonazora, pored ostalih istočnjačkih elemenata i nošnja je postala formalni marker pripadnosti novoj religiji pa su, očekivano, orijentalizmi iz semantičkoga polja odijevanja često služili kao motivi u procesu nastanka prezimenskih sastavnica antroponimijske formule. U zapisima Evlije Čelebije iz XVII st. moguće je naći opis muške i ženske nošnje kod sarajevskih muslimana. U opisu je moguće atestirati neke od odjevnih predmeta: „Svi prvaci nose ogrtače od saja-čohe, saja-kontoše (navezana džubeta), i samur-ćurkove. Zimi nose ćurkove postavljene kožom od crvene bosanske lisice, ćurkove postavljene kožom od lisičijeg vrata i košulje od atlasa, jer su u ovoj zemlji čoha i atlas vrlo jeftini.“ (Čelebija 1967: 116).

Ćurak, Ćurčić, Ćurković (tur. *kürk* > bos. *ćurak* – krzno, kaput sa krznom, bunda; tur. *kürkçe* > bos. *ćurče* – mali kratki ćurak, kratki kaput)

Džubo (ar. *ḡunnä* > tur. *cübbe* > bos. *džuba*, *džube* – odora, mantija, uniforma muslimanskih svećenika, obično od crne čohē)

Jeleč (tur. *yelek* > bos. *jelek* – prsluk)

Kazakov (tur. *kazak(-ḡı)* – 1. pulover 2. džokejska košulja 3. kratak ogrtač 4. strog suprug, despot prema tur. *kazaklık* despotizam, strogost supruga)

Tokalija, Tokić, Tokača (tur. *toka* – 1. metalno puce 2. metalne pločice ili dugmeta zašivena na odjeći u dijelu prsa > bos. *tokalija* – prsluk s tokama 2. koji ima na sebi toke 3. oklopnik)

Čarapić, Čarapina (pers. *gūrāb* > tur. *çorap* > bos. *čarapa* – dio odjeće od pletene vune, pamuka ili vještačkih vlakana koji se navlači na stopala)

Džepina (ar. *ḡäyb* > tur. *cep* > bos. *džep* – špag, ušiveni ili našiveni dio na odjevnom predmeti predviđen za stavljanje sitnih stvari ili za ukras)

Gunjača (lat. *gunna* > bos. *gunj* – 1. vrsta vunenoga kaputa od domaćega sukna 2. muški prsluk 3. vuneni pokrivač)

Hrkaš (tur. *hurka* > bos. *hrka* – 1. deblji džemper na zakopčavanje, 2. pamučna haljina koju su nosili derviši, 3. pamuklija haljina, kratka ili duga, muška ili ženska)

Kabaš (tur. *kaba* – grubo, odnosi se na sukno od kojega se pravi kabaš – 1. odjevni predmet od tamnosmeđega ili crnoga sukna, krojen kao haljetak bez rukava ili kaput s uskim rukavima, dugačak do pojasa ili koljena 2. debeo pokrivač od sukna, također i gunjac, guber, deka, sukanac)

Japundža, Japundžić (tur. *yapıncak(-ḡı)* – 1. čupav, ćebast ogrtač)

Pačavra, Pačavar (pers. *pārče-i ūre* > tur. *paçavra* > bos. *pačavra* – krpetina, komad staroga platna, često odjevnoga predmeta koji samo služi za čišćenje i brisanje prašine, nešto bezvrijedno što se baca)

Čakširan (tur. *çakşır* > bos. *čakšire* – vrsta istočnjačke muške donje odjeće od čohē ili sukna, sa dugim turom i uskim nogavicama koje se kopčaju sa strane)

Pokrivala za glavu ili oglavlja kao motiv postanka bh. prezimena

„U grčkoj i rimskoj antici otmeni ljudi su obično hodali gologlavi; simbol njihove otmenosti bila je lepa, umetnički napravljena frizura. Kapa kao simbol vodeće klase pojavljuje se tek u vizantijsko vreme. U antici se međutim oglavlje nosilo samo kao zaštita od sunca, u lovu, boju i na putu.“ (Schubert 1992: 35) Tako su oglavlja: krune, kape, šeširi ili drugi ukrasni ili zaštitni dodaci za glavu, mogli simbolizirati položaj nosioca, i to: vladara, svećenika, radnika ili običnoga čovjeka. Iz praktičnih razloga, kao zaštita za glavu, obične kape svedenih oblika, uglavnom je nosila radnička klasa, a one sa ukrasima simbolizirale su uzvišeni položaj.

Kupaste i kalotaste forme starih kapa, najčešće crvene ili crne boje, pojavljuju se u tradicionalnim nošnjama svih Južnih Slavena još u srednjem vijeku. Hipotetički, takve forme oglavlja nosili su Iliri, pa je njihovo nošenje i tradicionalna forma asimilacijom sa pridošlim nošnjama nešto promijenila izgled. Prototipične kape ovoga dijela Balkana imaju odliku umanjene forme i ne pokrivaju stražnji dio glave. Takvu kapu u svom članku o najstarijoj kapi Jugoslavena pominje Vlahović (1953: 524) pod imenom *šišak*, koja se drugačije zvala *kariklija* (usp. Schubert 1992: 37). I prvi i drugi naziv moguće je potvrditi u prezimenskoj građi: Šiščić, Šišić, Šiška, Šiško, Šišlov, Kariklić. Međutim, oblik *šišak* tvoren je iz stsl. *šišьkь*, umanjenice iz prasl. **šiša* u značenju nečega malenog, što je opet vjerovatno proizišlo iz glagola **šišati* u značenju skraćivati. I u današnjim slavinama moguće je naći izvedenice, bliskoznačnice: bos., hr., srp. *šiška*, polj. *szyszka*, češ. *šiška*. Sva njihova značenja svode se na nešto umanjeno, odsječeno, malo vrijedno (usp. Snoj 2016: 749). S tim u vezi, u interpretaciji prezimena s osnovom *šiš(k)*- treba ostaviti otvorena vrata i za uključivanje značenja u kontekstu somatskih ili karakternih prezimena.

Također, kupasta i crvena bila je kapa *fes*, po porijeklu iz azijskih krajeva, ali koga su sa dolaskom na Balkan, ili generalno u južnu Europu, Osmanlije popularizirale od XV st. „Fes, koji je dobio naziv po marokanskome gradu Fes, u Italiji, već u XV veku, bio je modno oglavlje muškaraca a tek kasnije u upotrebi na Balkanu. U samoj Turskoj fes je tek 1832. godine postao obično oglavlje turskih činovnika i muškaraca do 1926. godine, kad je bio ponovo zabranjen od Ataturka.“ (Schubert 1992: 35-36). Da je fes sa osmanlijskim osvajanjem Bosne i Hercegovine postao dijelom domaće narodne nošnje potvrđuju zapisi Evlije Čelebije o oglavlja sarajevskih velikaša u korist fesa: „Žene u ovom šeheru ... Na glavu stavljaju obične i skupocjene fesiće od čohe, dibe i kadife.“ (Čelebija 1967: 117), ali i drugih simboličnih oglavlja muške nošnje: „Čalme (fes omotan platnom, ističe I. Š.) su im zavijene oko glave na carski način. Zavijaju i šarene

zlatom izvezene turbane (isto što i čalma, ističe I. Š.)... ljudi siromašnog stanja ... stavljaju na glavu zelene krajiške kalpake.“ (Čelebija 1967: 116). S obzirom na to da su svi slojevi nosili oglavlja, zbog statusa ili zaštite, ne čudi i mnoštvo nazivlja orijentalnoga porijekla koje je sačuvano u bh. prezimenima:

Ćulah, Ćulahović (pers. *kūlah* > bos. *ćulah* – kapa od valjane vune, obično bijela)

Čalmić (tur. *çalma* > bos. *čalma* – oglavak koji čini platno omotano oko fesa)

Kajtaz, Kajtazović, Kajtez, Kajtezović (tur. *kaytas* > bos. *kajtaz* – čelenka, perjanica, ukrašena kapa)

Kalk, Kalkan, Kalkašliev (tur. *kalkan* – 1. ratna kapa, štit za glavu 2. vrsta starinske ženske kape, plitki fes sa resama i dukatima ili biserima)

Etničke grupe koje su se primarno znale baviti stočarstvom najčešće su odjeću izrađivale od kože i krzna. Krzneno pokrivalo za glavu koje seže do ušiju poznato pod nazivom *šubara*, pored toga što je služilo kompozitom u frazeologizmu *vidjeti kome kapa a kome šubara* kojim se ukazuje na simboličku reprezentativnost ovog pokrivala, ali i u posloviči *čizma glavu čuva, šubara je kvari* koja aludira na značaj obuće, ne čudi da je šubara poslužila i kao motiv identifikacije, pa je prezime Šubara evidentirano u području središnje Bosne i Hercegovine.

Ipak, od svih naziva pokrivala za glavu u prezimenskim osnovama je najučestaliji internacionalizam *kapa*: Kapa, Kapica, Kapić, Kapetina, Kapo, Krivokapa, Krivokapić, Šarenkapa, Vrtikapa, Zlakapa, Zlokapa (tal. *cappa* > bos. *kapa* – pokrivalo ili štitnik za glavu).

Obuća kao motiv postanka bh. prezimena

Od iskona su ljudi težili da zaštite svoje tijelo, a kako su stopala izložena najvećem pritisku i nepogodama, jasno se težnja svela na izradu obuće koju je isprva činio komad kože koji je vezivan likom ili kožnim remenom. Kao i sve drugo, i obuća je bila determinirana imućstvom pa su superiorniji izrađivali od kože, a inferiorniji od kore drveta, načešće breze ili lipe odnosno od tzv. *pozdera* odakle je moguće interpretirati i korijen prezimenima: Pozder, Pozderac, Pozderović. Tako je nošenje obuće imalo simbolične konotacije: isprva je neimanje obuće, a poslije nošenje opanaka od like, a zatim od gume, predstavljalo oličenje siromaštva. O tome ruska poslovice, u doslovnome prijevodu kaže: kad ne bi bilo opanaka, ne bi bilo ni somota < *ne bud' lapotnika, ne bylo by barhatnika*. Također,

tome su blisko značani i danas aktivni bosanski frazemi: *vidjeti kome opanci*, *a kome obojci* u kome je jasna dihotomija imanja i neimanja, ili *izići iz opanaka* u značenju ići u korak s vremenom, biti napredan, prilagoditi se napretku, iskoračiti iz prostog, primitivnog i sl.

Prototip obuće koji se pravila od komada kože vremenom je dorađivan pa su se mogla utvrditi dva tipa, vjerovatno s obzirom na vremenske prilike: od većeg komada kože koja je zatvarala stopalo i dalje se zavrtala prema nozi i učvršćivala vezivanjem kožnih remenčića; dok je drugi tip bio dosta otvoreniji te je imao samo potplat i niz remenčića kojima su pričvršćivani za nogu. „Na taj način nastala je obuća starih Slavena zvana *opanak* ili *(j)opanjak*.“ (Moslavac 1992: 50). Stoljećima opanci su istrajavali kao prototipična obuća slavenskoga seljaka. Konstataciju potvrđuju historijski tekstovi, npr. izvornik iz X st. u kojem stric kijevskoga kneza Vladimira, Dobrinja govori: „Vidio sam zarobljenike, svi imaju čizme. Oni nam neće plaćati porez. Nađimo neprijatelja u opancima.“ (prema Kont 1989: 115). Također, opisujući rusko selo u kome je živio početkom prošloga stoljeća, Pjer Paskal izvještava da stariji ljudi koji su nemoćni za rad, provode dan pletući trake od lipove kore pomoću metalne kukice za izradu opanaka – lapti, specijalnog oblika – kočedyk. Jer, velika je potrošnja opanaka u porodici: jedan par ne traje duže od tri nedjelje (prema Kont 1989: 115). U balkanskim krajevima opanci su izrađivani od čvrste kože životinjskoga porijekla, najčešće goveđe, teleće i rjeđe konjske, a obuvali su se na obojak ili vunenu čarapu. Sastojali su se od potplate ili đona i dijela koji pokriva gornji dio stopala. Kao i drugdje kod Slavena, i ovdje je njihova izrada isprva bila dijelom kućnoga/domaćinskog (za vlastite potrebe), a zatim trgovačkoga obrta. Kasnije, pred Drugi svjetski rat, počeli su se proizvoditi otporniji, gumeni opanci u stilu gumene radne obuće, uporedo pod utjecajem urbanizacije, cipelarstvo potiskuje opančarstvo, a opanci dobijaju etiketu radne obuće seljaka. U novom ruhu, u bh. ruralnim krajevima opanci se kao svakodnevna obuća tradicionalno nose i danas iako ih pod urbanim utjecajem potiskuju moderniji, današnjici prilagođeniji, tipovi obuće. S obzirom na značaj i dugačku historiju u kojoj su opanci bili jedini obućarski proizvod, te kulturnu historiju koja oslikava narodnu nošnju zahvaljujući kojoj se i danas opanci nose uz svečane folklorne kostime, ne čudi da su prezimena motivirana po opancima odnosno djelatnosti opančarstva:

Opančar, Opanović (stoslav. *опанъ* > *опанѣкъ* > bos. *opanak* – vrsta seljačke kožne obuće; riječ je kao kulturna ušla u balkanske jezike: rum. *opincă* s čitavom leksikologijskom porodicom, *opincar* – opančar, *opincarime* – seljaštvo)

Motiv u postanku prezimena mogla je biti i zbirna imenica *obuća*: Obućina (stsl. *obŭti*, -jŭ, -eši > bos. *obuća* – zbirni pojam za sve što štiti i pokriva noge, što se obuva na njih, osim čarapa), njezin dio npr. *don*: Đonović (tur. *gön* – 1. štavljena koža, debela koža, 2. potplat za obuću), a sa razvojem obućarskoga obrta i razni tipovi obuće:

cipela – Kalaver, Kalavra (tur. *kalavra* – stara i iskrpljena plitka obuća koja klapa za nogama)

Kundurović (grč. *kóndoronos* > bos. *kundura* – cipela)

Salapura (tur. *salapurya* – teretni čamac 2. klompara, velika cipela)

Papak (šatr. cipela, usp. Klaić 1982: 1002)

čizma – Čizmadija, Čizmedžić, Čizmić, Čizmo, Čizmović (tur. *çizme* > bos. *čizma* – postola, vrsta obuće koja može dopirati od gležnja preko koljena; tur. *çizmeci* + tur. *-ci* > bos. *čizmedžija* – koji proizvodi čizme, ima izučen čizmarski zanat, koji prodaje čizme)

mamuza – Mamuza (ar. *mihmāz* > bos. *mamuza* – ostruga, kovinski dio, načešće šiljak, pričvršćen na jahačevu obuću, kojom jahač podbada konja)

Odjevni dodaci

Prepoznatljivost narodne nošnje često su predstavljali dodaci koji su upotpunjavali odjevnu kombinaciju, a estetskim ostvarenjima (vezom, stilom pletenja, šivanja, kombiniranja) predstavljali su i doseg nacionalne baštine. Pojmovi odjevni dodaci i narodni odjevni dodaci izrazi su kojima se, zapravo, istovrsni predmeti (npr. pojasevi, torbe, nakit i sl.) razvrstavaju u razrede pučke i visoke kulture. Pučkoj kulturi bili su svojstveni svi odijevni dodaci koji su produkti ondašnjega seljačkog kućnog obrta. Tokom XX st. razredi su se sustrigli u razvoju u korist visoke, urbane kulture. U prezimenskoj građi moguće je rekonstruirati nazive odjevnih dodataka koji su aktivno proizvođeni i nošeni u trenucima poprezimnjavanja, dakle tokom XIX st.:

torba – Čantić (tur. *çanta* > bos. *čanta* – kožna torba, tašna, čantra)

Džuzdanović (tur. *cüzdan* > *džuzdan* – kožna tašna, lisnica)

Torbica, Torbarov, Torbičić, Torbarac (tur. *torba* – uprta, uprtnjača, prtenjača < bos. *torbar* – koji je obrtnik torbarstva, koji pravi torbe, prtenjače)

Bursać (rum. *bursă* – torba)

nakit – Kolar, Kolarčić (lat. *collare* – ovratnik, ogrljak, ogrlica, đerdan, modni dodatak)

Merdžan, Merdžanić, Merdžanović, Merdžo, Merđo (ar. *mārġān* – 1. koral, koralj, lat. *Corallium rubrum* 2. ukrasne izrađevine od koralja, modni dodaci od koralja)

Sačak (tur. *saçak(-ğı)* 1. gajtan, resa, kita 2. *prid.* rasut, razbacan, raščupan 3. streha, nadstrešnica; *saçaklı* 1. ukrašen resama 2. neuredan, razbarušen, raščupan 3. sa strehom)

Sorguč (tur. *sorguç* > bos. *sorguč* – čelenka, perjanica, ukras na kapi ili šeširu)

Krunić, Krunovar (lat. *corona* – kruna, vijenac)

pojas – Silajdžić (tur. *bel* – struk + ar. *silāh* – oružje > tur. *belsilahı* > bos. *ben-silah*, *silah*, *silaj*, *silav* – široki kožni opasač, pojas koji sprijeda ima više pregrada za papire, novac, oružje)

Kaiš (tur. *kayış* – remen, kožni opasač)

Nomina agentis tekstilstva i obućarstva kao motiv postanka prezimena

Razvoj pojedinog obrta u velikoj je mjeri uslovljen vrstama sirovina koje su dostupne na određenome području. S tim u vezi, osnovne sirovine za proizvodnju odjevnih predmeta na bh. području su biljnoga porijekla: lan, konoplja i drvo, te sirovine životinjskoga porijekla: ovčija i kozija dlaka odnosno vuna, koža, krzno i dr. pa su odredili glavnu vrstu ili premoćnu zastupljenost obrtničkih djelatnosti kožarstva, krznarstva, tekstilstva itd. S obzirom da je potreba za odjećom i obućom raširena u svim historijskim razdobljima i geografskim područjima, nije neobično da su kožari i krznari, te s njima povezani krojači i obućari bili najbrojniji obrtnici:

kožar – Kožar, Kožarić, Kožić, Kožo (stsl. *koža*, -ę ž. > bos. *koža* > bos. kožar > koji obrađuje kožu, zanatlija koji rukuje kožom, koji radi u kožarnici, tabakariji)

Lederhaus (njem. *Leder* – koža + njem. *Haus* – kuća > koža je organ koji pokriva vanjsku površinu životinjskoga tijela, zaštićuje unutrašnja tkiva i organe; lat. *integumentum*, prerada i korištenje životinjske kože u svrhu odijevanja odnosno iz potrebe šticećenja tijela od vanjskih utjecaja; kožarstvo se ubraja u najstarije ljudske djelatnosti)

krznar – Ćurčija (tur. *kürkçü* > bos. *ćurčija* – zanatlija koji pravi ćurkove, kapute sa krznom, krznar ili trgovac krznom)

Krznarić (stsl. *krъzъno* – krzneni plašt, kožuh > bos. *krznar* – zanatlija koji pravi ćurkove, kapute sa krznom, krznar ili trgovac krznom)

Runić, Runjevac, Runjić (stsl. *runo*, -a s. > bos. *runo* – krzno)

obučar – Šuster, Šustar (njem. *Schuster* – postalar, obuçar, cipelar, koji ima obućarski obrt)

Dretar (*dretar* – obuçar u pogrdnome značenju, prema *drětva* – obućarski termin; sinonim: vrpca)

krojač – Sabovljev (Унбеган међу ruska prezimena mađarskoga podrijetla navodi i oblike *Сáбо*, *Сáбов* prema mađ. *Szabó* u istaknutome značenju rus. *портной* odnosno *krojač* (1989: 274). S tim u vezi, za prezime Sabovljev moguće je naznačiti da je prezime mađarskoga porijekla, ali da je pri njegovome ulasku u bosanski jezik, ruski imao ulogu jezika posrednika)

Šnajder (njem. *Schneider* – krojač, koji ima krojački obrt)

Šuvalija (tur. *şulal* – krupni šav > bos. *šualiti* – 1. krupno provizorno šiti 2. loše šiti > *šualija* – biti loš krojač)

Fuštar (tal. *fustagno* – sukno male vrijednosti, odjeća od fuštana > *fuštar* – koji šije ili nosi jeftinu odjeću od fuštana)

Terzija, Terzić, Terzimehić (pers. *derzi* > bos. *terzija* – krojač)

krpar – Jamadžija (tur. *yamacılık* – krpljenje, krparenje > tur. *yamacı* > bos. *jamadžija* – krpar odjeće ili obuće)

Krpan, Krpić, Krpo (csl. *krъpa* – komad tkanine > bos. *krpar* odjeće ili obuće)

Poslije austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine upotrebljavao se i pamuk, ali njegova upotreba tokom i neposredno poslije Drugoga svjetskog rata se smanjila. Međutim, šezdesetih godina XX stoljeća, sa sve intenzivnijim razvojem tekstilne industrije u Bosni i Hercegovini, upotreba pamuka sasvim je potisnula upotrebu lana i konoplje. Sve do danas postao je poželjan u nošnji i učestao u proizvodnji, odakle i njegovo mjesto u identifikaciji domaćih ljudi:

Pamuk, Pamuković, Pamukčić, Pamučina (pers. *penbe* > tur. *pamuk* > bos. *pamuk* – biljka iz porodice sljezova iz čijeg ploda se pravi vlakno, lat. *Gossypium herbaceum*)

Ipak, etiketa prefinjenoga platna određivala je svilu, kojoj je skupoću diktirala i otežana nabavka jer se svilarstvo nikada nije razvilo u proizvodnji na području Bosne i Hercegovine:

Kazaz, Kazazić, Kazazović (pers. *kež* > ar. *gazz(āz)* – svilar, posamentir, zanatlija koji izrađuje svilene i pamučne zehove, gajtane, kite i ostale ukrase za starinska odijela ili konjske opreme)

Isprva dostupna, kozija dlaka je služila za izradu određenih tekstilnih predmeta npr. torbi, ogrtača, vunjenih čarapa – priglavlaka i sl. Međutim, sa donošenjem zakona o zabrani uzgajanja koza 1953. godine (Bajić 1987: 321), opada upotreba ove sirovine u tekstilnoj proizvodnji, ali se nazivi njezinih proizvoda mogu rekonstruirati u prezimenskoj građi kao i raspoloživim historijskim izvorima koji svjedoče o nekadašnjoj dominantnosti kostrijeti:

Berko, Berković (tal. *baracane* > bos. *berkan* – tkanina od vune, kostrijeti, kozije dlake, ogrtač/pokrivač od ove tkanine)

Mutap (pers. *mūy* – dlaka + pers. *tāb* – prez. osnova od *tāften* u značenju plesti, presti, sukati > bos. *mutap*, *mutab*, *mutaf*, *mutav* – ogrtač/pokrovac od kostrijeti)

Tvorba prezimena

S obzirom na tvorbeni proces bh. prezimena kojima su obuća i odjeća poslužili kao motivi postanka, moguće je dijeliti dvojako: a) netvorena, prosta, nedjeljiva ili asufiksna prezimena i b) sufiksna ili prezimena tvorenice.

a) Netvorena, prosta, nedjeljiva ili asufiksna prezimena

Kod ovog tipa prezimena motivirajući je leksem jednak prezimenu, a isti može biti naziv odjevnoga predmeta, tip obuće ili naziv podzanimanja u oblasti tekstilstva ili obućarstva. Takva prezimena nastajala su izravnim imenovanjem u odnosu na realije iz tekstilne ili obućarske domene, bez tvorbenoga čina tj. onimizacijom npr.:

Pamuk, Kazaz, Gaća, Gaćo, Prnja, Hlača, Ćurak, Džubo, Jeleč, Ćulah, Kajtaž, Kajtez, Kalkan, Kapa, Kapo, Mamuza, Kolar, Merdžan, Saćak, Sorguč, Kajiš, Mutap

b) *Sufiksna ili prezimena tvorenice*

Nekada su na korijenski morfem, odnosno motivirajući leksem dodavani nastavci pa su dobijani raznorodni derivacioni oblici koji su jednako nastajali izravnim imenovanjem u odnosu na realije iz tekstilne i obućarske domene – imenovali su direktno nositelja, pa su iz tog razloga ovako tvorena prezimena uvjetno rečeno „neizvedena“:

Kožar, Ćurčija, Šuster, Fuštar, Terzija, Jamadžija

Kod sufikslnih prezimena prezime se sastoji od osnove (motivirajućega leksema) i sufiksa, odnosno ona postaju posrednim imenovanjem (po pretku) tvorbenim činom, tj. sufiksacijom kao izvedena prezimena. Patronimik se iskazuje sufiksni dodacima, posvojnim nastavcima kojima se označava pripadnost, upućuje na descendenciju, potomstvo, na vezu otac – sin, odnosno patronimij-sko prezime označava potomka osobe koja je označena prezimskom osnovom. Unutar sufikslnih patronimnih prezimena prepoznaju se:

1. pravi patronimski sufiksi (oni koji sadržavaju i posvojni i deminutivno-hipokoristični element, npr. *-ović* koji dolazi na nepalatalne osnove: Pamuković, Kazazović, Gaćanović, Gaćinović, Prnjatović, Ćurković, Ćulahović, Kajtezović, Kajtazović, Pozderović, Opanović, Kundurović, Čizmović, Donović, Berković, Džuzdanović, Merdžanović
2. nepravi patronimsko-hipokoristični sufiks *-ić*, koji sadržava samo deminutivno-hipokoristički element: Rubčić, Rubić, Pamukčić, Kazazić, Ćurčić, Tokić, Čarapić, Japundžić, Čalmić, Kapić, Krivokapić, Čizmić, Čizmedžić, Čantić, Torbičić, Kolarić, Merdžanić, Krunić, Silajdžić, Kožić, Kožarić, Krznarić, Runić, Runjić, Krpić

Pri sufikslnome načinu tvorbe prezimena, tvorbeno značenje se moglo ostvariti kao umanjena sufiksima *-ica*: Šalvarica, i *-ac*: Torbarac, ili uvećanica sufiksima *-ača*: Tokača, Gunjača, i *-ina*: Obućina, Pamučina, Čarapina, Džepina, Kapetina.

Pored prezimena tvorenih sufiksacijom kao tvorbenim načinom, specifične su prezimenske složenice, i to sufiksna: Krivokapić, i nesufiksne prezimenske složenice: Zlakapa, Zlokapa, Krivokapa, Šarenkapa, Vrtikapa, Šišlov.

Locus rasprostranjenosti prezimena obrađenih u radu

Principom: *riječi potiču, a primjeri privlače*, u ovome dijelu rada atestirani su oblici prezimena kojima su odjeća, obuća i odjevni dodaci poslužili kao motiv u procesu tvorbe, kako bi rad djelovao sistematičnije i preglednije. U popisu prezimena, u zagradi je navedeno mjesto gdje je prezime potvrđeno, shodno podacima koji su crpljeni iz izvora popisanih na kraju rada, što ujedno znači da je neka prezimena moguće potvrditi i u drugim krajevima Republike Bosne i Hercegovine. Korpus obuhvaća 138 prezimena i u nastavku su abecedno popisana:

Berko (Sarajevo)	Gaćinović (Sarajevo)
Berković (Sarajevo)	Gačo (Kostajnica)
Bursać (Banja Luka)	Gunjača (Bugojno)
Crnogaća (Banja Luka)	Hlača (Sarajevo)
Čakširan (Mostar)	Hrkaš (Sarajevo)
Čalmić (Vlasenica)	Jamadžija (Drvar)
Čantić (Gradiška)	Japundža (Bihać)
Čarapić (Sarajevo)	Japundžić (Vedovica)
Čarapina (Tepčići)	Jeleč (Sarajevo)
Čizmadija (Banja Luka)	Kabaš (Sarajevo)
Čizmedžić (Banja Luka)	Kajiš (Banja Luka)
Čizmić (Banja Luka)	Kajtaž (Sarajevo)
Čizmo (Bugojno)	Kajtažović (Zenica)
Čizmović (Banja Luka)	Kajtez (Skender-Vakuf)
Ćulah (Sarajevo)	Kajtezović (Liješće)
Ćulahović (Sarajevo)	Kalaver (Sarajevo)
Ćurak (Sarajevo)	Kalavra (Liješće)
Ćurčić (Ćurčić)	Kalk (Sarajevo)
Ćurčija (Banja Luka)	Kalkan (Zavidovići)
Ćurković (Sarajevo)	Kalkašliev (Sarajevo)
Derigaća (Palančište kod Prijedora)	Kapa (Bijeljina)
Dretar (Bihać)	Kapetina (Osijek kod Sarajeva)
Džepina (Banja Luka)	Kapica (Sarajevo)
Džubo (Sarajevo)	Kapić (Sarajevo)
Džuzdanović (Sarajevo)	Kapo (Sarajevo)
Đonović (Sarajevo)	Karagaća (Krupa)
Fuštar (Sarajevo)	Kariklić (Sarajevo)
Gaća (Bijeljina)	Kazakov (Sarajevo)
Gaćanović (Banja Luka)	Kazaz (Kamenica)
Gaćeša (Banja Luka)	Kazazić (Sarajevo)

Kazazović (Sarajevo)	Prnja (Laktaši)
Kolar (Sarajevo)	Prnjanac (Radna Donja)
Kolarić (Sarajevo)	Prnjatović (Sarajevo)
Kožar (Tuzla)	Puzigaća (Sarajevo)
Kožarić (Banja Luka)	Rubčić (Sarajevo)
Kozić (Sarajevo)	Rubić (Sarajevo)
Kožo (Sarajevo)	Runić (Sarajevo)
Krivokapa (Banja Luka)	Runjevac (Sarajevo)
Krivokapić (Sarajevo)	Runjić (Trn)
Krpan (Sarajevo)	Sabovljev (Sarajevo)
Krpić (Sarajevo)	Sačak (Sarajevo)
Krpo (Sarajevo)	Salapura (Sarajevo)
Krunić (Sarajevo)	Silajdžić (Sarajevo)
Krunovar (Banja Luka)	Sorguč (Sarajevo)
Krznarić (Sarajevo)	Svilar (Draksenić)
Kundurović (Sarajevo)	Šalvarica (Banja Luka)
Lederhaus (Sarajevo)	Šiščić (Sarajevo)
Mamuza (Banja Luka)	Šišić (Sarajevo)
Mamuzić (Tuzla)	Šiška (Sarajevo)
Mahmuzić (Tuzla)	Šiško (Sarajevo)
Merdžan (Mostar)	Šišlov (Sarajevo)
Merdžanić (Zenica)	Šnajder (Sarajevo)
Merdžanović (Sarajevo)	Šustar (Bihać)
Merdžo (Mostar)	Šuster (Sarajevo)
Merđo (Sarajevo)	Šuvalija (Sarajevo)
Mutap (Brčko)	Terzić (Zavidovići)
Obućina (Sarajevo)	Terzija (Živinice)
Opančar (Banja Luka)	Terzimehić (Žepče)
Opanović (Zenica)	Tokača (Sarajevo)
Pačavar (Jajce)	Tokalija (Sarajevo)
Pačavra (Travnik)	Tokić (Sarajevo)
Pamučina (Sarajevo)	Torbarac (Tuzla)
Pamuk (Sarajevo)	Torbarov (Sarajevo)
Pamukčić (Orašje)	Torbica (Sarajevo)
Pamuković (Sarajevo)	Torbičić (Ljubija)
Papak (Sarajevo)	Šarenkapa (Sarajevo)
Pozder (Sarajevo)	Vrtikapa (Mostar)
Pozderac (Sarajevo)	Zlakapa (Kostajnica)
Pozderović (Tuzla)	Zlokapa (Sarajevo)

Zaključak

Nakon višemjesečnoga analiziranja i prikupljanja prezimena kojima su: odjeća i obuća, njihovi dodaci i radnje koje predstavljaju tekstilstvo i obućarstvo, poslužili kao motiv u njihovu nastanku, u radu je navedeno, etimološki, semantički i tvorbeno analizirano njih 138 na terenu Bosne i Hercegovine. Istraživački korpus ovoga rada potvrđuje da su prezimena jedan od najznačajnijih raspoloživih historijskih izvora iz kojih je moguće ekscerpirati, ponekad rekonstruirati, nazivlje iz semantičkih sfera tekstilija i obućarstva koja su iz aktivnoga leksičkog sloja u vrijeme poprezimenjavanja, vremenom prešla u pasivni leksički sloj. U statusu zastarjelica, historizama ili arhaizama, takvi motivi pri dekodiranju prezimena postaju semantički jasni i savremenome govorniku. Iako je bilo za očekivati da će najveći broj motiva kojima se imenuje predmet ili radnja iz domene obuće i odjeće, biti vezan za lekseme slavenskoga porijekla činjenica je da je orijentalni element iz navedenih domena u historiji izdominirao. Tako su slavizami poslužili motivom za nastanak 34 prezimena, a orijentalizmi za 71 prezimena. Kada je riječ o romanizmima motivirali su 20 prezimena, a među njima se pojavljuju i lekseme latinske provenijencije koje su preuzete preko talijanskoga kao jezika posrednika.

Prema kriteriju tvorbe moguće je razlikovati netvorena, prosta, nedjeljiva ili asufiksalna prezimena i sufiksalna ili prezimena tvorenice. Kod prezimena tvorenih sufiksacijom razlikuju se: uvjetno rečeno "neizvedena" prezimena i prava sufiksalna prezimena, i to ona tvorena kao prava, patronimski preko sufiksa –*ović*, i preko nepravoga patronimsko-hipokorističnoga sufiksa –*ić*. Također, pri sufiksalnome načinu tvorbe prezimena, tvorbeno značenje se moglo ostvariti kao umanjenica ili uvećanica. Evidentirane su i prezimenske složenice kao zaseban tip prezimenske tvorbe.

Summary

Habitus facit hominem – clothes make / presents the man

(clothing, footwear and accessories as motives of surnames in Bosnia and Herzegovina)

This overview will presents Bosnian and Herzegovinian surnames motivated by the terms of footwear and clothing, their forms, changes, they ways in which the footwear and clothing styles emerged and replaced each other in the long course of Bosnian and Herzegovinian history. In the present, as in the past, being without clothing means disgrace, be dressed is a sign of protection, and the quality of clothing means represent. So it is not surprising that the lexemes from the semantic field of textiles and shoemaking were an inspiration for the process of identification – in the creation of a surname. Considering that, the aim of this paper is to: 1. find all the motives from the sphere of clothing and footwear and their etymology in Bosnian and Herzegovinian last names 2. define the function and the way of creating a surnames 3. determine the frequency and the *locus* where the last name was found 4. to promote interest in onomastic research in Bosnian language.

Keywords: etymology, folk costumes, clothing and footwear, onomastics, surnames

Izvori

- GHB – Gazi Husrev-begova biblioteka, Sidžili – sudski zapisnici
- Grabčanović, Mustafa 2006. *Bijeljina i Bijeljinci*, BZK Preporod Bijeljina, Bijeljina
- Indeks – popis bošnjačkih familija u Orašju od 1862. godine*, 2016. ur. Ekrem Arnautalić, Nijaz, Arnautalić, Orašje
- Janjatović, Đorđe 1993. *Prezimana Srba u Bosni*, Prosveta-trgovina d.d., Sombor
- Kasumović, Ahmet 2017. *Rječnik karakterističnih prezimena u Bosni i Hercegovini*, Perfecta, Sarajevo
- Katastarskoknjižni ulošci općinskih službi nadležnih za geodetske poslove i katastar Općine Tuzla i Općine Sarajevo
- Lisičić, Sulejman 2006. *Sufiksi za obilježavanje antroponima u Maglaju i okolini*, Magistarski rad u rukopisu, Filozofski faultet, Tuzla
- Mehić, Jasmin 2017. *Genealoška istraživanja zavidovićkih prezimena*, Centar za kulturu, Zavodovići
- Milićević, Risto 2005. *Hercegovačka prezimena*, Svet knjige, Beograd
- Muftić, Faruk 2006. *Foča kroz vrijeme*, DES, Sarajevo
- Nosić, Milan 1998. *Prezimana zapadne Hercegovine*, HFD, Rijeka
- Nosić, Milan 2000. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena II*, HFD, Rijeka
- Nosić, Milan, Magdalena Vidinić 1999. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena I*, HFD, Rijeka

Tosunbegović, Dževad 2007. *Gornja Spreča. Prilozi za monografiju sa posebnim osvrtom na prošlost kalesijskog područja*, Gradsta biblioteka Kalesija, BZK Preporod Kalesija i Osmaci, Kalesija

Uzunović, Alija 2010. *Zvornik. Historijska monografija*, Bosanska medijska grupa, Tuzla

Literatura

Bajić, Svjetlana 1987. Tekstilna radinost u tešanjском kraju, *Zbornik radova XXXIV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Tuzla, str. 321-327.

Čelebija, Evlija 1967. *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo

Klaić, Bratoljub 1962. Rječnik stranih riječi, izraza i kratica, Zora, Zagreb

Mileusić, Zlatko 2006. O tragovima, *Koje dobre šuže! Šetnja kroz povijest obuće*, Etnografski muzej, Zagreb, str. 9-20.

Moslavac, Slavica 1992. Opančarstvo, *Muzejski vjesnik: Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske*, vol. 15, str. 50-51.

Purivatra, Atif 1970. Nacionalni i politički razvitak Muslimana, Svjetlost, Sarajevo

Schubert, Gabriella 1992. O starim mediteranskim oglavljima, *Ethnologica Dalmatica* 1: 33-44.

Skok, Petar 1971.–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU

Smailović, Ismet 1977. Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini, Institut za književnost i jezik u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Monografje I, Sarajevo

Snoj, Marko 2016. *Slovenski etimološki slovar*, Tretja izdaja, Inštitut za slovenski jezik, ZRC SAZU, Ljubljana

Šimunović, Petar 2006. *Hrvatska prezimena*, treće izmj. i dop. izd., Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb

Šimunović, Petar 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Golden marketing, Zagreb

Škaljić, Abdulah 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo

Унбегаун, Борис Ottokar 1989. *Русские фамилии*, Прогресс, Москва

Vlahović, Mitar 1953. O najstarijoj kapi kod Jugoslovena s obzirom na zbirku kapa Etnografskog muzeja u Beogradu, *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901-1951*, Beograd, str. 144-163.

Wólkiewicz, Ewa, Monika Saczyńska, Marcin Pauk (Hg.): *Habitus facit hominem. Społeczne funkcje ubioru w średniowieczu i w epoce nowożytnej*, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii, Warszawa

Phraseologismen mit dem Substantiv *Ohr* in der deutschen Sprache und ihre Entsprechungen in der bosnischen Sprache

Sažetak

Predmet ovog rada je istraživanje frazema sa imenicom *uho* u njemačkom jeziku i odgovarajućih frazema u bosanskom jeziku. Cilj rada jeste detaljno uočavanje sličnosti i razlika frazema polaznog i ciljnog jezika i njihova podjela na grupe ekvivalenata. Rad je podijeljen na dva dijela: prvi dio sadrži osnovne karakteristike frazema, osobine i klasifikaciju. U drugom dijelu važnu ulogu ima kontrastivna frazeologija, gdje su predstavljene grupe ekvivalenata. U praktičnom dijelu analizirani su frazemi sa imenicom *uho* u njemačkom jeziku iz rječnika *Duden 11* i uz svaki frazem nalazi se objašnjenje značenja frazema kao i odgovarajući frazem u bosanskom jeziku. Kod frazema koji nemaju potpunu ekvivalentnost opisana su eventualna odstupanja. Ova kontrastivna analiza frazema pokazuje da imamo mnogo istih i sličnih frazema sa imenicom *uho*, ali i različitih. Sastavni dio rada je lista frazema vezana za korpus na oba jezika.

Ključne riječi: frazemi, somatizam *uho*, kontrastivna frazeologija, analiza korpusa

EINLEITUNG

Das Thema dieser Arbeit sind die Phraseologismen mit dem Substantiv *Ohr* in der deutschen Sprache und ihre Entsprechungen in der bosnischen Sprache. Das Ziel der Arbeit ist es, die Äquivalenztypen der ausgangssprachlichen Phraseologismen, d.h. der deutschen Sprache, und ihrer zielsprachlichen Entsprechungen, also der bosnischen Sprache, deutlich zu machen. Das Korpus umfasst Phraseologismen mit dem Substantiv *Ohr*. Ich gehe davon aus, dass viele Phraseologismen mit dem Substantiv *Ohr* gleiche oder sehr ähnliche Entsprechungen im Bosnischen haben.

Phraseologie ist eine relativ junge linguistische Teildisziplin, aber sehr interessant. Diese Arbeit ist in zwei Teile geteilt. Im ersten Teil geht es um die theoretischen Grundlagen der Phraseologie. Vor allem werden die Merkmale und die Klassifikationen der Phraseologismen dargestellt.

Eine große Rolle spielt das Kapitel über kontrastive Phraseologie, in dem ich die einzelnen Äquivalenzstufen beschreibe. Dieses Kapitel spielt auch eine bedeutende Rolle im praktischen Teil, in dem ich die Phraseologismen nach den jeweiligen Äquivalenzstufen einteile. Ich analysiere die deutschen Phraseologismen, in denen das Substantiv *Ohr* vorkommt und führe dazu immer eine Erklärung an. Dann übersetze ich sie ins Bosnische und beschreibe eventuelle Abweichungen. Laut der Hypothese meiner Arbeit möchte ich möglichst viele entsprechende Äquivalente zu den deutschen Phraseologismen finden.

Die deutschen Phraseologismen mit dem Substantiv *Ohr* wurden dem einsprachigen Wörterbuch Duden 11, entnommen, und auch die dazu angegebenen Erklärungen. Nach festgestellten deutschen Phraseologismen wurde anhand der angebotenen Erklärung im Duden 11 nach einem passenden Äquivalent im Bosnischen gesucht.

1. EINFÜHRUNG IN DIE PHRASEOLOGIE UND TERMINOLOGIE

Verschiedene Autoren geben verschiedene Definitionen zum Begriff Phraseologie, die aber einander ähnlich sind. Essl (2010: 15) bezeichnet den Begriff Phraseologie als die Gesamtheit aller Phraseologismen einer Sprache und jenes Teilgebiet der Sprachwissenschaft, dass sich mit Phraseologismen beschäftigt.

Die fast gleiche Definition können wir auch bei Fleischer (1997: 3) finden, indem er die Phraseologie als eine sprachwissenschaftliche Teildisziplin bezeichnet, die sich mit der Erforschung der Phraseologismen beschäftigt und gleichzeitig als ein Bestand (Inventar) von Phraseologismen in einer bestimmten Einzelsprache.

Viele deutsche Autoren, unter ihnen auch die zwei bedeutenden deutschen Autoren W. Fleischer und H. Burger, benutzen den Begriff Phraseologismus, und das kann daran liegen, behauptet Fleischer (1997: 2), weil es sich um eine relativ junge linguistische Teildisziplin handelt. Die Disziplin wird als jung bezeichnet, weil eine genau phraseologische Forschung in Deutschland erst in den 70er Jahren beginnt, behaupten Burger, Dobrovolskij und Kuhn (2007: 620).

Andere Bezeichnungen für das Wort *Phraseologismus*, die Essl (ebd.) nennt, sind: Phraseolexem, Phrasem, Idiom und Redewendung, auch die, die Burger et al. (2007:

622) noch nennen: Wortverbindung, Wendung, Wortfügung, Sprachformel und Redensart. In meiner Arbeit entscheide ich mich für die Bezeichnung *Phraseologismus*.

Nach Essl (2010: 16) ist ein Phraseologismus, ein Fertigteil der Rede, der aus Komponenten besteht, deren phraseologismusinterne Semantik über ihre phraseologismusexterne Semantik hinausgeht. „Das Kennzeichen der Phraseologismen ist, dass ihre Bedeutung nicht oder nur teilweise aus den Einzelbedeutungen ihrer Bestandteile erschlossen werden kann und dass sie in der Regel eine feste, nur begrenzt veränderbare Struktur hat.“ (Duden 11, 1992: 7) Um Phraseologismen von freien Wortverbindungen und Sätzen zu unterscheiden, müssen weitere Abgrenzungen folgen.

1.1. Typische Merkmale der Phraseologismen

Die Phraseologismen weisen im Gegensatz zu freien Wortverbindungen und Sätzen einige Eigenschaften auf.

Nach Burger et al. (2007: 622/623) gibt es drei Definitionskriterien der Phraseologismen:

- Polylexikalität (Mehrgliedrigkeit) – der Phraseologismus besteht aus mehr als einem Wort;
- Festigkeit – wir kennen den Phraseologismus in genau dieser Kombination von Wörtern, und er ist in der Sprachgemeinschaft – ähnlich wie ein Wort – gebräulich;
- Idiomatizität – die Komponenten bilden eine durch die syntaktische und semantische Regularitäten der Verknüpfung nicht voll erklärbare Einheit.

Nach Burger et al. (2007: 622) bilden Phraseologismen, die die ersten zwei erwähnten Eigenschaften aufweisen, den Bereich der *Phraseologie im weiteren Sinne*. Falls dazu noch die Idiomatizität hinzugefügt wird, handelt es sich um *Phraseologie im engeren Sinne*. Im Gegensatz zu Burger stellt Fleischer die Idiomatizität an die erste Stelle als das wichtigste Kriterium und erwähnt noch Eigenschaften wie die Reproduzierbarkeit und Lexikalisierung. Kriterien und Beispiele nach Fleischer (1997: 30) sind:

- Idiomatizität – *sein Herz auf der Zunge tragen* (bedeutet, *nichts für sich behalten können*, was uns zeigt, dass keine der Komponenten eigene Bedeutung des Wortes behalten hat)¹;

¹ Das Beispiel und die Erklärung sind von W. Fleischer, 1997, S. 30 übernommen.

- Semantisch – syntaktische Stabilität – *Gustav hat bei seinem Vater einen Stein im Brett* (die Substantive *Stein* und *Brett* des Phraseologismus lassen sich nicht ersetzen, sonst treten für die übrigen Bestandteile semantische Konsequenzen ein)²;
- Lexikalisierung und Reproduzierbarkeit - „Die Lexikalisierung der syntaktischen Konstruktionen bedeutet, dass sie nicht mehr nach einem syntaktischen Strukturmodell in der Äußerung „produziert“, sondern dass sie als „fertige“ lexikalische Einheit reproduziert wird.“ (Fleischer, 1997: 63) Laut Hrustic (2001: 30) ist es nicht einfach zu entscheiden, was genau das Wort „Reproduzierbarkeit“ darstellt, und wer kann es genau feststellen, was in einer Sprache alles „produziert“ wird und was „reproduziert“.³ Es sei besser, wie die Autorin Hrustic behauptet, diese Eigenschaft als zusätzliche Eigenschaft des Phraseologismus zu betrachten. Diese Merkmale helfen uns auch Phraseologismen besser im Text zu erkennen.

2. KLASSIFIKATION DER PHRASEOLOGISMEN

Es gibt verschiedene Kriterien von Klassifikationen der Phraseologismen und die Autoren bieten eine Menge davon. Die Klassifikationskriterien werden von der Kombination morphosyntaktischer, syntaktischer und semantischer Gesichtspunkte angewendet. In meiner Arbeit stelle ich die Klassifikationen nach H. Burger und W. Fleischer vor.

2.1. Klassifikation nach H. Burger

Burger, Buhofer und Sialm (1982: 21) beginnen ihre Klassifikation der Phraseologismen nach syntaktischen Rollen und geben folgende Klassifikationsmöglichkeit:

- Phraseologismen, die in der Rolle eines Satzgliedes stehen, z.B. Objekt, Subjekt, Verb (*Vater Staat*);
- Phraseologismen in Adverbial - Funktion (*mit Fug und Recht*);
- Phraseologismen, deren Anzahl mehr als ein Satzglied umfasst (*jdn. übers Ohr hauen*);
- Phraseologismen in der Rolle eines Satzes, die entweder in einem Kontext stehen aber auch die, die allein vorkommen können (*Das geht auf keine Kuhhaut.* oder *Morgenstund hat Gold im Mund.*).

² Das Beispiel und die Erklärung sind von W. Fleischer, 1997, S. 30 übernommen.

³ Übersetzt von der Autorin.

Nach semantischen Kriterien teilen Burger et al. (1982: 24/25) die Phraseologismen in:

- Endosememische – die Gesamtbedeutung ergibt sich als Summe der Bedeutungselemente (*Dank sagen*);
- Exosememische – die Gesamtbedeutung lässt sich nicht als Summe der Bedeutungselemente ermitteln, allenfalls ahnen (*Blech reden*);
- Endo-exosememische – unterscheiden sich dadurch, dass ihnen ein Syntagma zugrunde liegt, dessen summative Gesamtbedeutung auch einen Sinn ergibt, im Unterschied zu endosememischen Phraseologismen aber nicht mit lexikalischen Bedeutung identisch sind (*Die Hände in den Schoss legen*).

2. 2. Klassifikation nach W. Fleischer

Fleischer (1997: 68) gibt folgende Klassifikationskriterien an und geht auch von verschiedenen Kombinationen syntaktischer und semantischer Gesichtspunkte aus. Einerseits teilt Fleischer (1997: 68/69) seine Phraseologismen auf Wortverbindungen mit wenigstens einem Autosemantikon, die alle drei Hauptmerkmale aufweisen, und andererseits auf die Wortverbindung, bei der eine oder zwei dieser Hauptmerkmale fehlen. Folgende Klassifizierungen sind bei Fleischer (1997: 68) zu finden:

- Gruppierung nach den phraseologischen Merkmalen: Idiomatizität, Stabilität und Lexikalisierung (siehe auch Abschnitt 1.1.);
- Potentielle oder individuelle Phraseolexeme;
- Nominationsstereotype – z.B. Wortpaare (*Hand und Fuß*), Nominale und verbale Klischees (*einer Sache tatenlos zusehen*) oder Attribut + Substantiv (*harter / schwerer Schlag*)⁴;
- Kommunikative Formeln – diese Konstruktionen sind durch eine stabile prädikative Beziehung gekennzeichnet, vielfach mit expliziter – teilweise auch impliziter – Satzstruktur, die nicht oder sehr begrenzt kommunikativ-grammatisch variabel ist (*Sei kein Frosch!* – Aufforderung zum Mitmachen⁵);
- Phraseoschablonen – mit dem Begriff wird versucht, eine Erscheinung zu erfassen, die sich nicht der Differenzierung von nominativen und kommunikativen Phraseologismen einordnen lässt, und die Konstruktionen liegen

⁴ Alle Beispiele sind von W. Fleischer, 1997, S. 60, übernommen.

⁵ Das Beispiel ist von W. Fleischer, 1997, S. 125 übernommen.

in einem Grenzbereich der Phraseologie zur Syntax (*Urlaub ist Urlaub., Sicher ist sicher., Der Wagen will und will nicht anspringen., Wieviel Arbeit, Dieses Glück.*⁶);

- Morphologisch-syntaktische Kriterien – a) substantivische (*armer Schlucker; kalte Dusche; bessere Hälfte*)⁷ b) adjektivische (*frisch gebackener Ehemann*)⁸ c) adverbiale (*auf Anhieb; zur Gänze; mit offenen Armen; durch und durch; null und nichtig; von Zeit zu Zeit; von Kopf bis Fuß*)⁹ d) verbale (*das Nachsehen haben; Mode sein; tauben Ohren predigen; den Boden unter den Füßen verlieren; Blut und Wasser schwitzen*)¹⁰.

3. KONTRASTIVE PHRASEOLOGIE

Um einzelne Phraseologismen untersuchen, und ihre Entsprechungen in einer anderen Sprache finden und auch vergleichen zu können, müssen wir uns zuerst mit der kontrastiven Phraseologie beschäftigen.

Laut Fleischer (1997: 25) hängt die konfrontative Phraseologie mit der konfrontativen Linguistik zusammen und soll nicht nur Unterschiede, sondern auch Gemeinsamkeiten in den phraseologischen Wendungen zwischen zwei oder auch mehr Sprachen beschreiben.

Burger et al. (2007: 630) spezifizieren die kontrastive Phraseologie in zwei Dimensionen, und zwar geht es um:

- Interlinguale Vergleiche, d.h. um die Ermittlung und Beschreibung phraseologischer Gemeinsamkeiten, Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen verschiedenen oder mehreren Sprachenpaaren und;
- Interlinguale Orientierung, d.h. unter diachronischen Aspekten geht es um a) etymologische und kulturhistorische Herleitung und Beschreibung von Phraseologismen und b) morphosyntaktische, semantische und stilistisch funktionale Gemeinsamkeiten, Ähnlichkeiten oder Differenzen zwischen historischen Sprachstadien, insbesondere im Vergleich mit dem Gegenwartsdeutschen.

⁶ Alle Beispiele sind von W. Fleischer, 1997, S. 130 - 132 übernommen.

⁷ Alle Beispiele sind von W. Fleischer, 1997, S. 142 - 143 übernommen.

⁸ Das Beispiele ist von W. Fleischer, 1997, S. 148 übernommen.

⁹ Alle Beispiele sind von W. Fleischer, 1997, S. 149 - 152 übernommen.

¹⁰ Alle Beispiele sind von W. Fleischer, 1997, S. 154 - 156 übernommen.

Das Ähnliche finden wir auch bei Korhonen (2007: 575), der betont, dass bei Kontrastierung phraseologischer Einheiten von zwei oder mehr Sprachen entweder die Bedeutung oder die Form zum Ausgangspunkt genommen wird.

- Geht man von der Bedeutung aus, dann wird eine semantische Übereinstimmung auf denotativer Ebene als Vergleichsgrundlage gewählt, und kann als inhaltliche oder semantische Äquivalenz bezeichnet werden.
- Geht man von der Form aus, dient die morfosyntaktisch-lexikalische Struktur der Phraseologismen als Vergleichsbasis.

In den meisten Fällen wird bei der Suche nach äquivalenten phraseologischen Einheiten jedoch von der denotativen Bedeutung ausgegangen, die „als unerlässliche Voraussetzung für interlinguale Kontrastierung von Phraseologismen mit praktischer Zielsetzung“ (Korhonen 2007: 575) gilt.

Bei verschiedenen Autoren finden wir auch verschiedene Äquivalenzstufen. Folgende Stufen der phraseologischen Äquivalenz sind bei zwei Autoren Korhonen (2007: 577 - 579) und Földes (1996: 118 - 124), gleich zu finden:

➤ **Volläquivalenz**

Die Volläquivalenz bzw. totale Äquivalenz kann Korhonen (2007: 578) zufolge als Idealfall von Äquivalenz angesehen werden. Volläquivalente Phraseologismen müssen in allen wesentlichen Äquivalenzparametern miteinander übereinstimmen, d.h. zwischen den kontrastierten Einheiten muss die gleiche denotative und konnotative, emotional-expressive und stilistische Gesamtbedeutung sowie die völlige Kongruenz in der Komponentenkette liegen, was auch Földes (1996: 118) betont. Korhonen (2007: 578) vertritt bezogen auf volläquivalente Fälle auch die Meinung, dass die meisten Phraseologismen dieses Äquivalenztyps phraseologische Internationalismen sind, die auf einem ähnlichen kulturellen Hintergrund fußen. Er weist darauf hin, dass die Phraseologismen oft aus der Bibel, aus der antiken Literatur und Mythologie stammen oder dass einige phraseologische Äquivalente Entlehnungen sein können (Korhonen 2007: 578);

➤ **Teiläquivalenz**

Eine Teiläquivalenz bzw. partielle¹¹ Äquivalenz liegt dann vor, wenn es Abweichungen in einem oder in mehreren Äquivalenzparametern gibt, wobei die (relative) Gleichheit in der denotativen Bedeutung ausschlaggebend für die Zuordnung der phraseologischen Paare zur Teiläquivalenz ist. Die Unterschiede zwischen den kontrastierten Einheiten können z.B.

¹¹ Diesen Begriff benutzt C. Földes, 1996, S. 119

im Bereich der Struktur (morphosyntaktische und/oder lexikalische Unterschiede im Komponentenbestand der Phraseologismen), in der Stilebene oder in der semantischen und syntaktischen Verknüpfbarkeit bestehen;

➤ Nulläquivalenz

Ersatz- oder Nulläquivalenz bedeutet, dass einem Phraseologismus der Ausgangssprache kein Phraseologismus in der Zielsprache entspricht. Die Bedeutung des ausgangssprachlichen Phraseologismus wird in der Zielsprache “mit Hilfe von nichtphraseologischen Entsprechungen wie freien syntaktischen Wortverbindungen, Wortbildungskonstruktionen und primären Einzellexemen ausgedrückt” (Korhonen 2007: 581).

Földes (1996: 124- 127) spricht von noch zwei Stufen und das sind:

➤ Funktionale Bedeutungsäquivalenz

Die typologische Identität der Phraseologismen zeigt sich nur in der Übereinstimmung der logisch semantischen Form der Realisierung; hier werden konkrete bildhafte Grundlagen der Phraseologismen unterschieden;

➤ Pseudo Äquivalenz

Hier spricht man von „falschen Freunden des Übersetzers“. Man stößt vereinzelt auf formal kongruente Scheinäquivalente, die die Herstellung der Äquivalenzbeziehungen erheblich erschweren.

In meiner Arbeit stelle ich die Phraseologismen der deutschen und der bosnischen Sprache gegenüber und untersuche, wie gleich, ähnlich oder unterschiedlich die einzelnen Phraseologismen sind. Dabei entscheide ich mich für die Gruppierung der Äquivalenten nach Földes.

4. KORPUSUNTERSUCHUNG

Das Ziel der Korpusuntersuchung ist es, die Äquivalenztypen der ausgangssprachlichen Phraseologismen, d.h. der deutschen Sprache, und ihrer zielsprachlichen Entsprechungen, also der bosnischen Sprache, deutlich zu machen. Das Korpus bilden Phraseologismen mit dem Substantiv, das den Körperteil *Ohr* benennt. Zu den deutschen Phraseologismen wurden jeweils die von dem zweisprachigen Wörterbuch vorgeschlagenen bosnischen Äquivalente ermittelt, oder sie wurden anhand der angebotenen Erklärung im Duden 11 nach einem passenden Äquivalent im Bosnischen gesucht.

Bei der Korpusuntersuchung geht es um die Phraseologismen und ihre Bedeutungserklärungen, die im Duden 11 (1992: S. 526 - 529) zu finden sind. In

der Arbeit wird zuerst der deutsche Phraseologismus angegeben, dann folgt eine Bedeutungserklärung und dann seine Entsprechung in der bosnischen Sprache, bzw. der bosnische Phraseologismus. Bei der Volläquivalenz wird keine zusätzliche Erklärung der Autorin gegeben, während bei den anderen Äquivalenztypen, die Unterschiede der Phraseologismen erklärt werden.

4.1. Volläquivalenz

Es gibt ziemlich viele Volläquivalenzpaaren in den beiden Sprachen:

- *die Ohren aufmachen/ aufsperrren/ auf tun* (ugs.): genau, aufmerksam zuhören - *(dobro) otvoriti uši*;
- *ein feines Ohr für etwas haben* (ugs.): ein feines Empfinden für etwas - *imati (dobro, muzikalno, fino) uho*;
- *wo hast du deine Ohren?* (ugs.): hörst du nicht, was man dir sagt? – *gdje su ti uši?*;
- *auf den/ auf seinen Ohren sitzen* (ugs.): nicht (zu)hören – *sjediti na ušima*;
- *seinen Ohren nicht trauen*: von etwas, was man gehört hat, völlig überrascht sein - *ne povjerovati/ ne vjerovati svojim ušima*;
- *eins/ ein paar hinter die Ohren bekommen/ kriegen* (ugs.): geohrfeigt werden – *dobiti iza uha*;
- *sich etwas hinter die Ohren schreiben* (ugs.): sich etwas gut merken – *zapisati sebi za uho*;
- *mit halbem Ohr hinhören/ zuhören* (ugs.): ohne rechte Aufmerksamkeit zuhören – *slušati na po (pola) uha*;
- *bis über die/ über beide Ohren verliebt sein* (ugs.): sehr verliebt sein – *zaljubiti se preko ušiju u koga i biti zaljubljen preko glave* – da es in diesem Fall zwei mögliche Übersetzungen gibt, als solche Übersetzung *zaljubiti se preko ušiju u koga* gehört der Phraseologismus zur Volläquivalenz und mit der Übersetzung *biti zaljubljen preko glave* ist es eine Teiläquivalenz, denn der Unterschied liegt im Wort *glava* = *Kopf* und nicht *Ohren*;
- *jmdm. zu Ohren kommen*: jmdm. bekannt werden - *doći do ušiju (komu)*;
- *zum einen Ohr hinein-, zum anderen wieder hinausgehen* (ugs.): sogleich wieder vergessen werden - *na (kroz) jedno uhu unutra, na drugo (kroz) van*.

4.2. Teiläquivalenz

In diesem Teil sind sowohl morphosyntaktische als auch lexikalische Unterschiede im Komponentenbestand der Phraseologismen zu finden:

a) Morphosyntaktische Unterschiede:

- *ganz Ohr sein* (ugs.): gespannt, mit ungeteilter Aufmerksamkeit zuhören - *pretvoriti se u uho* (Im deutschen Phraseologismus gibt es Nominativ und im Bosnischen handelt es sich um ein Objekt mit einer Präposition.);
- *jmdm. klingen die Ohren* (ugs.): jmd spürt, dass in seiner Abwesenheit über ihn gesprochen wird – *zvoniti u ušima* (Im deutschen Phraseologismus gibt es Nominativ = wer/ was klingt? und im Bosnischen haben wir eine Präposition = „in Ohren“.);

b) Lexikalische Unterschiede:

- *die Ohren hängen lassen* (ugs.): niedergeschlagen sein – *objesiti nos* (Auf Bosnisch sind es keine Ohren sondern die Nase.);
- *jmdm. die Ohren voll blasen/ schwätzen* (ugs.): jmdn. durch ständiges Reden (über eine bestimmte Sache) belästigen - *napuniti/ puniti uši komu čime* (Auf Deutsch heißt es „blasen“ und auf Bosnisch *puniti* = füllen.);
- *die Ohren spitzen* (ugs.): aufmerksam lauschen - *naćuliti (napeti, naperiti) uši* (In der bosnischen Sprache heißt das Wort *spitzen* eine Spitze machen, z.B. einen Bleistift spitzen.);
- *sich nicht die Ohren brechen* (ugs.): sich nicht übertrieben abmühen, keinen zu großen Aufwand treiben – *ne razbijati glavu* (In der bosnischen Sprache sind es keine Ohren sondern der Kopf.);
- *die Ohren auf Durchfahrt/ Durchzug stellen* (ugs.): sich etwas anhören, es aber nicht beherzigen, es gleich wieder vergessen – *proći kroz uši* (In der bosnischen Sprache wird nur das Verb *proći* = durchgehen benutzt und in der deutschen Sprache die ganze Struktur „auf Durchfahrt/ Durchzug stellen“.);
- *tauben Ohren predigen*: mit seinen Ermahnungen nichts erreichen - *govoriti (pričati) gluhim ušima* (Auf Deutsch heißt es „predigen“ und auf Bosnisch *govoriti* = sprechen.) ;
- *jmdm. im Ohr bleiben*: von jmdm. (der es gehört hat) nicht vergessen werden – *ostati u glavi* (In der bosnischen Sprache ist es kein Ohr sondern der Kopf.);
- *mit roten Ohren abziehen* (ugs.): sich beschämt entfernen - *pokriti se, poklopiti se ušima* (Im deutschen Phraseologismus heißt es „abziehen“ und im bosnischen Phraseologismus *pokriti se* = sich bedecken; hier liegt aber auch ein morphosyntaktischer Unterschied, und zwar gibt es im bosnischen Phraseologismus keine Präposition „mit“.);
- *bis über die/ über beide Ohren verschuldet sein/ in Schulden stecken* (ugs.): sehr große Schulden haben – *zadužen preko glave* (Im bosnischen Phrasologismus sind es keine Ohren sondern der Kopf.);

- *es gibt (gleich) rote Ohren!* (ugs.): Drohrede - *izvući, iščupati kome (ob. djetetu) uši* (Auf Deutsch heißt es „es gibt“ und auf Bosnisch *izvući* = ziehen oder *iščupati* = ausreißen.).

4.3. Nulläquivalenz

Hier entspricht dem Phraseologismus der Ausgangssprache kein Phraseologismus in der Zielsprache:

- *jmdm. sein Ohr leihen* (geh.): *jmdm. zuhören* – *posuditi nekome uho* (Übersetzt nach der Erklärung)

4.4. Funktionale Bedeutungsäquivalenz

Hier werden konkrete bildhafte Grundlagen der Phraseologismen unterschieden:

- *noch feucht/ nass/ nicht trocken hinter den Ohren sein* (ugs.): noch zu jung, unerfahren sein – *biti zelen* (Auf Bosnisch heißt es „grün sein“.);
- *jmdm. in den Ohren liegen* (ugs.): *jmdm. durch ständiges Bitten, Jammern o.ä. zusetzen* - *probijati/ puniti kome glavu* (Hier geht es um die gleiche Bedeutung der Phraseologismen, aber die einzelnen Wörter sind alle unterschiedlich; auf Bosnisch heißt es „jmdm. den Kopf füllen“.).

4.5. Pseudo Äquivalenz

Hier spricht man von „falschen Freunden des Übersetzer“, die Bedeutung der Phrasemen ist unterschiedlich:

- *jmdm. die Ohren langziehen* (ugs.): *jmdn. tadeln, (scharf) zurechtweisen* - *izvući, iščupati kome (ob. djetetu) uši*: Drohrede.

Die durchgeführte deutsch-bosnische kontrastive Analyse von Phraseologismen mit dem Substantiv *Ohr* zeigt viele Gemeinsamkeiten, Ähnlichkeiten aber auch Unterschiede.

Das Korpus besteht aus 27 Phraseologismen mit dem Substantiv, das den Körperteil *Ohr* bezeichnet. Der Großteil der Phraseologismen gehören zur Volläquivalenz, 11 von 27, und Teiläquivalenz, 12 von 27, dabei sind mehr lexikalische Unterschiede zu finden, als morfosyntaktische. Es gibt sogar einen Phraseologismus, der sowohl als Voll- als auch als Teiläquivalenz vorkommt (*bis über die/ über beide Ohren verliebt sein* (ugs.): sehr verliebt sein – *zaljubiti se preko*

ušiju u koga i biti zaljubljen preko glave), denn es gibt zwei Entsprechungen in der bosnischen Sprache. 2 Phraseologismen treten als funktionale Bedeutungs-äquivalenz auf, während bei der Nulläquivalenz und pseudo Äquivalenz nur je ein Phraseologismus im Korpus zu finden ist.

4.6. Tabellarischer Überblick der gewonnenen Phraseologismen

DEUTSCHE PHRASEOLOGISMEN	BOSNISCHE PHRASEOLOGISMEN
ganz Ohr sein	pretvoriti se u uho
jmdm. klingen die Ohren	zvoniti u ušima
die Ohren aufmachen/ aufsperrn/ auf tun	(dobro) otvoriti uši
die Ohren spitzen	naćuliti (napeti, naperiti) uši
die Ohren hängen lassen	objesiti nos
sich nicht die Ohren brechen	ne razbijati glavu
die Ohren auf Durchfahrt/ Durchzug stellen	proći kroz uši
ein feines Ohr für etwas haben	imati (dobro, muzikalno, fino) uho
es gibt (gleich) rote Ohren!	izvući, išćupati kome (ob. djetetu) uši
jmdm. die Ohren voll blasen/ schwätzen	napuniti/puniti uši komu čime
wo hast du deine Ohren?	gdje su ti uši?
tauben Ohren predigen	govoriti (pričati) gluhim ušima
seinen Ohren nicht trauen	ne povjerovati/ne vjerovati svojim ušima
auf den/ auf seinen Ohren sitzen	sjediti na ušima
eins/ ein paar hinter die Ohren bekommen/ kriegen	dobiti iza uha
sich etwas hinter die Ohren schreiben	zapisati sebi za uho
noch feucht/ nass/ nicht trocken hinter den Ohren sein	biti zelen
jmdm. im Ohr bleiben	ostati u glavi
jmdm. in den Ohren liegen	probijati/ puniti kome glavu
mit halbem Ohr hinhören/ zuhören	slušati na po (pola) uha
mit roten Ohren abziehen	pokriti se, poklopiti se ušima
bis über die/ über beide Ohren verliebt sein	biti zaljubljen preko glave/ zaljubiti se preko ušiju u koga
bis über die/ über beide Ohren verschuldet sein/ in Schulden stecken	zadužen preko glave
jmdm. zu Ohren kommen	doći do ušiju (komu)
zum einen Ohr hinein-, zum anderen wieder hinausgehen	na (kroz) jedno uhu unutra, na drugo (kroz) van

5. ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Arbeit habe ich mich mit den deutschen Phraseologismen mit dem Substantiv *Ohr* und ihren Entsprechungen in der bosnischen Sprache beschäftigt. Während meiner Arbeit habe ich bemerkt, dass es in den beiden Sprachen viele Phraseologismen gibt, die einfach die Kommunikation erleichtern, die auch leicht zum Lernen sind, und die das Gespräch lustiger und schöner machen.

Viele deutsche Autoren, unter ihnen auch die zwei bedeutenden deutschen Autoren W. Fleischer und H. Burger, haben sich mit der Phraseologie beschäftigt, und vor allem W. Fleischer wurde in dieser Arbeit bevorzugt.

Im ersten Teil meiner Arbeit habe ich mich mit der Theorie von Phraseologismen befasst, um die Phraseologismen auch besser zu verstehen und ihre Gemeinsamkeiten und auch Unterschiede leichter zu merken. Um Phraseologismen von freien Wortverbindungen und Sätzen zu unterscheiden, stellt Fleischer die Idiomatizität an die erste Stelle als das wichtigste Kriterium und erwähnt noch Eigenschaften wie die Reproduzierbarkeit und Lexikalisierung. Dazu gibt es auch Klassifikationskriterien, die von verschiedenen Kombinationen syntaktischer und semantischer Gesichtspunkten ausgehen.

Da das Ziel der Korpusuntersuchung, die Äquivalenztypen der ausgangssprachlichen Phraseologismen, d.h. der deutschen Sprache, und ihrer zielsprachlichen Entsprechungen, also der bosnischen Sprache, deutlich zu machen, war, stellte ich auch den theoretische Teil der kontrastiven Phraseologismen dar. Auch hier sind bei vielen Autoren ähnliche aber doch in einigermaßen verschiedene Äquivalenzstufen zu finden.

Das Korpus bilden Phraseologismen mit dem Substantiv *Ohr*. Zu den deutschen Phraseologismen wurden jeweils die von dem zweisprachigen Wörterbuch vorgeschlagenen bosnischen Äquivalente ermittelt, oder sie wurden anhand der angebotenen Erklärung im Duden 11 nach einem passenden Äquivalent in der bosnischen Sprache gesucht.

Das Korpus besteht aus 27 Phraseologismen mit dem Substantiv *Ohr*. Der Großteil der Phraseologismen gehören zur Volläquivalenz, 11 von 27, und Teiläquivalenz, 12 von 27, dabei sind mehr lexikalische Unterschiede zu finden, als morfosyntaktische. Es gibt sogar einen Phraseologismus, der sowohl als Voll- als auch als Teiläquivalenz vorkommt (*bis über die/ über beide Ohren verliebt sein* (ugs.): sehr verliebt sein – *zaljubiti se preko usiju u koga i biti zaljubljen preko glave*), denn es gibt zwei Entsprechungen in der bosnischen Sprache. 2 Phraseologismen treten als funktionale Bedeutungsäquivalenz auf, während bei

der Nulläquivalenz und pseudo Äquivalenz nur je ein Phraseologismus in dem Korpus zu finden ist.

Die durchgeführte deutsch-bosnische kontrastive Analyse zeigt viele Gemeinsamkeiten, Ähnlichkeiten aber auch Unterschiede. Die Gemeinsamkeiten und die Ähnlichkeiten können dadurch erklärt werden, dass die konzeptuelle Grundlage der Phraseologismen in beiden analysierten Sprachen in den meisten Fällen gleich (fast 45 %) oder sehr ähnlich (48 %) ist.

In den beiden Sprachen gibt es Phraseologismen, die einfach die Kommunikation erleichtern, und die auch interessant zum Lernen sind.

LITERATURVERZEICHNIS

1. BURGER, BUHOFFER und SIALM, Ambros (1982): *Handbuch der Phraseologie*. Walter de Gruyter, Berlin – New York
2. BURGER, DOBROVOLSKIJ und KUHN, Peter (2007): *Phraseologie – Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1 Halbband / Volume 1, Walter de Gruyter, Berlin – New York
3. BURGER, DOBROVOLSKIJ und KUHN, Peter (2007): *Phraseologie – Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 2 Halbband / Volume 2, Walter de Gruyter, Berlin – New York
4. ESSL, Elke (2010): *Phraseologie der österreichischen Alltagssprache für Studierende*. Essl – Verlag, Gloggnitz
5. FLEISCHER, Wolfgang (1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2. Auflage, Max Niemeyer Verlag, Tübingen
6. FÖLDES, Csaba (1996): *Deutsche Phraseologie kontrastiv. Intra- und interlinguale Zugänge*. Julius Groos Verlag, Heidelberg
7. HRUSTIĆ, Meliha (2001): *Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom Kopf/ glava u njemačkom i u B/ H/ S jeziku*. Autor, Tuzla
8. KORHONEN, Jarmo (2007): "Probleme der kontrastiven Phraseologie". In: Burger, Harald et al: *Phraseologie: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin, New York: de Gruyter: S. 574–589.

Wörterbücher

1. ĆORALIĆ, Zrinka (2013): *Bosansko – njemački frazeološki rječnik*. Universitet u Bihaću – Pedagoški fakultet Bihać, Bihać
2. Duden 11 (1992): *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Dudenverlag, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich

Quellen

1. dict. cc Njemačko – hrvatski rječnik <http://dehr.dict.cc/?s=jdm+in+den+Ohren+gelegen> (6.1.2016)
 2. Hrvatski jezični portal – Kroatisches Sprachportal
http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19iURJ7 (6.01.2016)
- Phrasemes with the Noun *ear* in German and Their Equivalent Phrasemes in Bosnian

Abstract

The subject matter of this paper is the research of phrasemes with the noun *ear* in German and their equivalent phrasemes in Bosnian. The aim of the paper is a detailed noticing of similarities and differences between the phrasemes in starting and target language, and their classification in the equivalent groups.. The paper is divided in two parts: the first one is about the main characteristics of phrasemes, their features and classification. Contrastive phraseology has an important role in the second part, where the groups of equivalents have been presented. In the practical part, the phrasemes with the noun *ear* in German have been analysed from Duden 11 Dictionary and there is an explanation of each phraseme meaning and its equivalent phraseme in Bosnian. Possible aberrations have been described for phrasemes that do not have the appropriate equivalent. This contrastive analysis of phrasemes shows that we have lots of same or similar phrasemes with the noun *ear* but also some different ones as well. The list of phrasemes related to the corpus in both languages is the component part of the paper.

Key words: *phrasemes, somatism, ear, contrastive phraseology, corpus analysis*

Orientalist Fantasies in Graphic Narratives: Depictions of the Orient in Neil Gaiman's *The Sandman*

Abstract

This paper examines the Orientalist depictions of the ancient Egyptian pantheon in Neil Gaiman's iconic graphic novel series *The Sandman*. Edward Said's Orientalism provides a focused means for this paper to examine how Gaiman's *The Sandman* navigates the problematic issues of representation in regards to a subject where representation itself is complicit in perpetrating a centuries-old mode of colonial and cultural subjugation. In his graphic narratives, Gaiman seeks to redeem the negative Orientalist fantasies of the past that were once tools of empire by returning these fantasies back to the East as restorative and by granting them autonomy.

Key words: *orient, orientalism, graphic narratives, the other, colonization.*

1. Introduction

British-born Neil Richard Gaiman (b. 1960) started his career as a journalist and a nonfiction writer, but first gained recognition by writing comics. Gaiman was a part of the so-called "British Invasion" of the mid-1980s, a name riffing off the famous musical British Invasion of the 1960s. The "British Invasion" was a label for the wave of British comics writers beginning with Alan Moore and including comics creators such as Warren Ellis, Garth Ennis, and Grant Morrison who were responsible for bringing in more social and philosophical concerns, as well as self-consciously literary and artistic aims, to mainstream comics (Wolk, 2007, p. 26). Gaiman cheerfully quipped to science fiction writer and English professor Samuel R. Delany that the British Invasion "of course, was vainly all about replicating Alan [Moore]'s genius" (Delany, 1999, p. 360). Despite his modesty,

both Gaiman and Moore are considered to be the greatest triumphs of the British Invasion, changing “the idea of what comics are and can be, among that strange and anomalous group, serious and informed comics readers” (Delany, 1999, p. 363). Currently living in America, Gaiman’s award-winning writing spans media, and includes novels, children’s writing, as well as scripts for film, radio, and television (Worcester, 2004, p. 233).

In this paper, I examine the Orientalist depictions of the ancient Egyptian pantheon in one of his major works: the iconic graphic novel series *The Sandman*. The paper draws on Edward Said’s Orientalism in order to examine how Gaiman navigates the problematic issues of representation of the Orient in his graphic novel series. *The Sandman* series ran from December 1988 until March 1996 (Bender, 1999, p. 2). Materially speaking, *The Sandman* consists of seventy-six issues written by Gaiman and drawn by an array of artists. Due to ongoing and increasing popularity, these issues were later collected in ten graphic novel collections with many reprintings (Bender, 1999, p. 3). In terms of narrative, *The Sandman* sprawls across time and space, with a panorama of gods and mortals as its cast of characters: made up of story arcs and clusters of short stories, the main action follows Dream, the titular Sandman, one of the founding principles of the universe known as the Endless, who develops over the course of the series. The vast and multilayered series is encapsulated by Gaiman in a sentence: “The Lord of Dreams learns that one must change or die, and makes his decision” (Gaiman, 2003, p. 8). *The Sandman* is ultimately about change, hope, and renewal.

2. Depicting the Orient: Edward Said and Orientalism

The critical model of Orientalism, famously identified by Edward Said as a “Western style for dominating, restructuring, and having authority over the Orient” (Said, 1979, p. 3) provides a focused means for this paper to examine how Gaiman’s *The Sandman* navigates the problematic issues of representation in regards to a subject where representation itself is complicit in perpetrating a centuries-old mode of colonial and cultural subjugation. In regards to Oriental representations, Gaiman seeks to redeem the negative Orientalist fantasies of the past that were once tools of empire by returning these fantasies back to the East as restorative and by granting them autonomy. Yet the weight of the colonial baggage of Orientalism and empire is inescapable for Gaiman: Gaiman, as a British expatriate living in America, works in the shadow of both the British and European Orientalist traditions discussed by Said. As Said says, “Orientalism is premised upon exteriority, that is, on the fact that the Orientalist, poet or scholar,

makes the Orient speak, describes the Orient, renders its mysteries plain for and to the West” (Said, 1979, p. 20). Unavoidably, “[e]veryone who writes about the Orient must locate himself *vis-à-vis* the Orient” using “some Oriental precedent, some previous knowledge of the Orient, to which he refers and on which he relies” (Said, 1979, p. 20). The spatial and temporal scope of Orientalist discourse acts as a perverse counterpart to the assimilating multicultural comic book of *The Sandman*, raising the question of how to represent Oriental alterity without reproducing the biased assumptions inherent in Orientalist discourse.

Significantly, after declaring that “[a] major event in the history of the West was the discovery of the East,” Jorge Luis Borges identifies Herodotus’ writings on Egypt as one such major landmark in this history (Borges, 1984, p. 42). Said emphasizes the centrality of Egypt in Orientalist discourse: “Egypt was the focal point of the relationships between Africa and Asia, between Europe and the East, between memory and actuality” (Said, 1979, p. 84). Virgil’s Roman epic the *Aeneid* details the conflict between Augustus and Antony, West and East, “continuing the pattern of epic confrontation that Virgil found in the *Iliad*” (Quint, 1993, p. 24). Egyptian monarch Cleopatra’s famous support and relationship with Antony sets up as an essential part of Antony’s defeat by orientalizing Cleopatra and, by association, Antony, assuring the victory of Augustus, Rome, and, synecdochically, the West (Quint, 1993, pp. 24-31). Centuries later, for Napoleon, conquering Egypt acted as the requisite imperial trophy in the grand tradition of viewing the East through Orientalist “textual schematic attitude”:

By taking Egypt, then a modern power would naturally demonstrate its strength and justify history; Egypt’s own destiny was to be annexed, to Europe preferably. In addition, this power would also enter a history whose common element was defined by figures no less great than Homer, Alexander, Caesar, Plato, Solon, and Pythagoras, who graced the Orient with their prior presence there. The Orient, in short, existed as a set of values attached, not to its modern realities, but to a series of valorized contacts it had had with a distant European past (Said, 1979, p. 85).

According to Said, the exotic Egypt of the past, as constructed by the Orientalist imagination, is inextricably linked to colonial exploitation visited upon the modern country. The Oriental stereotypes in American Orientalism were reinforced by the popularization of this same discrepancy between Egypt past and Egypt present: Douglas Little targets the popular magazine *National Geographic* as one such source, citing the May 1923 issue on Tutankhamen as an example of the kind of cultural text that “contrasted the imperial grandeur of ancient Egyptian and medieval Islamic civilizations with the hardscrabble realities of the

twentieth century” (Little, 2004, pp. 17-18). When Theodore Roosevelt visited Egypt in 1910, he “announced controversially in an address at the new National University that Egyptians were not sufficiently evolved to deserve self-government” (Mitchell, 1991, p. 123). Here, American Orientalism was being informed by the tradition of work of such Orientalist scholars as Gustave Le Bon (Mitchell, 1991, p. 12).

3. Defying Stereotypes: The Orient in Gaiman’s *The Sandman*

Against the history of degrading Egypt by presenting it as a Western imperial trophy, Gaiman asserts the authority and power of the Egyptian pantheon within *The Sandman* universe in the collection *Season of Mists*. After Lucifer abandons Hell and hands Hell’s key to Dream, representatives from Egyptian mythology are among the many divine delegations that have arrived in the Dreaming, seeking to obtain the territory. Anubis, the jackal-headed god of the dead, Bast, the cat goddess, and Bes, a household god, are sent to bargain with Dream. For these scenes, Kelley Jones, the penciller for the collection, illustrates the Egyptian gods as “very stiff, the way they appear in ancient wall paintings” (Bender, 1999, p. 102). Anubis speaks for his delegation: “We seek the grant of the land that was once Lucifer’s” (Gaiman, 1992, p. 112). Not only is his syntax as stiff as his stereotypical posture, the angular lettering of his speech acts as an English language approximation of hieroglyphics. The Egyptian deities interact with the other belief systems: at the banquet, Thor attempts to flirt with Bast; later, Cluracan from the Faerie admits to a dalliance with Seneferu, one of the great pyramid-building pharaohs, now deified as per the religion (Pinch, 2002, p. 9). Loki observes that Anubis is “feasting upon human hearts — or upon the dreams of human hearts, perhaps” (Gaiman, 1992, p. 148). That the god Anubis can symbolically dine upon mortals amidst the other mythological figures demonstrates the stature of the Egyptian pantheon as one celestial delegation among equals. The Egyptian gods, once reviled in the Orientalist epic tradition as “monster gods” as opposed to the Olympian gods (Quint, 1993, p. 25), are seen as a respected, autonomous pantheon.

The first appearance of the Egyptian gods, in *The Sandman* issue aptly titled “Façade,” exemplifies Gaiman’s portrayal of them: the gods are mythological signifiers that actually do overlay divine signifieds. *Sandman* #20 “Facade,” pencilled by Colleen Doran, is a standalone issue about the character Element Girl, a.k.a. Urania “Rainie” Blackwell, a forgotten superhero without an entry in the “Who’s Who in the DC Universe” whose obscurity meant that Gaiman was

permitted to kill her off (Bender, 1999, p. 72). Rainie has been tormented by her transformation into one of the metamorphae by the artefact the Orb of Ra; the metamorphae are beings with the ability to transmutate into different elements. Rainie's powers are offset by her conviction that she is a monster because she is no longer physically attractive — all she wants is to die. Contemplating suicide in her small lonely apartment littered with ashtrays that were once masks, masks she creates to feign normalcy temporarily, Rainie encounters Death, one of the Endless. Death comments on Rainie's masks, saying "You people always hold onto old identities, old faces and masks, long after they've served their purpose. But you've got to learn to throw things away eventually" (Gaiman, 1995, p. 106). Death suggests that Rainie can try talking to Ra, her creator, for release; Rainie pleads with the setting sun for death and has her wish granted. As Hy Bender notes, Death's remark about identities can be interpreted as advice that Rainie should "learn to accept, and even relish her new [life] as a metamorph" (Bender, 1999, p. 65). Rainie's inability to adapt is the tragic counterpart to her physical mutability.

Within this graphic short story, the presence of the Egyptian sun god Ra complicates the seeming opposition between mutability and fixity. One of the Orientalist tropes Quint sees as originating from Virgil's *Aeneid* is "flux, nature, loss of identity" and "chaos" in opposition to Occidental "permanence and reason" and "cosmic order" (Quint, 1993, p. 25). Here, Gaiman fuses the Oriental and Occidental tropes for the portrayal of the Egyptian gods as having both epic transcendence and novelistic flexibility. Ra appears in Rainie's greatest nightmare, which is a re-telling of her "origin story." Ra appears in his incarnation as Ra-Horakhty, a man with a falcon's head (Pinch, 2002, p. 184); he is first depicted as a flat figure like a standard static drawing on an ancient tomb, before being drawn more realistically in the second panel as he comes to life to grab Rainie. Ra gives an encyclopaedic explanation of his role in ancient Egyptian mythology while cruelly moulding Rainie into a metamorph: "I am Ra. I am the sun, who is life. I am he who is born a child every morn, and dies, an old man, at nightfall. From my senile spittle and from the dust, humankind was created to walk the earth, and to worship the gods" (Gaiman, 1995, p. 94). The violence of her transformation is visually augmented by the comics panel, no longer vertical and regular, but splaying across the page and overlapping each other. A juxtaposed narration from Rainie's perspective, however, informs the reader that, "This didn't happen. It was just the stone. It didn't happen like this" (Gaiman, 1995, p. 95). On the page, Rainie is separated from her dream by a jagged border filled with scribbles that crudely resemble hieroglyphics. Ra as god was only a

mental projection from Rainie's subconscious attempting to reason through the traumatic event, a projection clad in a textbook remembrance of ancient myth.

Instead of invalidating the existence and power of Ra, Rainie's dream thus confirms that her vision of the god's manifestation is one of the titular facades that hide an underlying absolute epic reality. This reflects a salient tradition outlined in the Pyramid Texts of the Old Kingdom, dating from the late fifth and sixth dynasties, that attest that Ra is not seen as a "clearly defined individual, but instead has several names and images. His multiplicity is a reflection of his many capabilities" (Muller, 2002, p. 326). These mythological traditions are persistent: Death tells Rainie, "Mythologies take longer to die than people believe. They linger on in a kind of dream country that affects all of you" (Gaiman, 1995, p. 109). The ambiguity of the first line suggests that mythologies can transcend mortal belief, existing in the "dream country" described in the second. In this same panel, Death asks Rainie what she knows about Ra, and Rainie responds that she knows about Ra as the sun god of ancient Egypt. What makes this exchange interesting is that Doran draws the perspective of the panel so that the visual focal point is the mask that Death is holding toward Rainie, suggesting that Rainie is somewhat responsible for manifesting Ra in the aspect she perceives. Death confirms Rainie's knowledge, remarking that while Ra has "seen better days," and that his "never-ending battle against Apep, the serpent that never dies" is now moot since that serpent is dead, nonetheless, Ra has ossified into his past mode of creating metamorphae (Gaiman, 1995, p. 109). Nonetheless, Death assures Rainie that Ra is not bound to the spatial limits of Egypt: "He's a sun god, Rainie. He's the sun. Well, sort of. One of them" (Gaiman, 1995, p. 110). Here, Death gestures to the paradoxical transcendent epic universality and acceptance of novelistic diversity that typifies *The Sandman*.

Following this conversation, Rainie talks to the setting sun, apparently carrying on a conversation with Ra, although only her side of it is heard: "Do you hear that? He actually spoke to me!" (Gaiman, 1995, p. 110). The subsequent page is unique in the issue for being a full page panel, showing the sun setting majestically over a contemporary city landscape, with three small panels depicting Rainie. In the brief moment of the first two panels, she gradually reaches an ecstatic revelation, realizing "The sun. It's just a mask, too. And the face behind it... it's beautiful. It's..." (Gaiman, 1995, p. 111). In the third panel she dies, the transcendent signified of Ra remaining ineffable. These three panels symbolically mimic the three stages of the solar cycle of Ra from sunrise to noon to sunset: Khepri, Ra-Horakhty, and Ra-Atum (Pinch, 2002, p. 184). Ra grants Rainie the death she craves, so that her dying echoes the god in his incarnation as the "weary

setting sun whose death was an essential part of the cycle of renewal” (Pinch, 2002, p. 184). Appropriately, the following small panel is the pitch black of night. In *The Sandman* universe, Gaiman reworks the Orientalist stereotypes to make the depiction of the Egyptian gods only a matter of human perception that makes the otherwise ineffable epic absolutes effable.

4. Conclusion

The idealism of *The Sandman* seeks to find space for redemption within the complexities of Orientalist discourse, subverting oppression in order to give the chance for empowerment. *The Sandman*’s original pantheon, called the Endless, acts as the centre of a hopeful world system that works according to the seemingly paradoxical principle of mutable constants, uniting all diverse mythologies in a discrete framework. Escaping the overshadowing legacy of Orientalism appears naive, and, cynically, one can only manipulate Orientalist stereotypes or become their puppet. While there can be no perfect equilibrium between Orientalist fantasies and Middle Eastern realities, analysis of Gaiman’s *The Sandman* does allow one to navigate between the poles of idealism and cynicism.

Bibliography

1. Bender, Hy. *The Sandman Companion*. New York: DC Comics, 1999.
2. Borges, Jorge Luis. *Seven Nights*. Trans. Eliot Weinberger. New York: New Directions, 1984.
3. Delany, Samuel R. *Shorter Views: Queer Thoughts & the Politics of the Paraliterary*. Wesleyan University Press, 1999.
4. Gaiman, Neil. *The Sandman: Season of Mists*. New York: DC Comics, 1992.
5. Gaiman, Neil. *The Sandman: Dream Country*. New York: DC Comics, 1995.
6. Gaiman, Neil. *The Sandman: Endless Nights*. New York: DC Comics, 2003.
7. Little, Douglas. *American Orientalism: The United States and the Middle East Since 1945*. Chapel Hill: U of North Carolina P, 2004.
8. Mitchell, Timothy. *Colonising Egypt*. Berkeley: U of California P, 1991.
9. Muller, Maya. “Ra.” Donald B. Redford, ed. *The Ancient Gods Speak: A Guide to Egyptian Religion*. Oxford: Oxford UP, 2002. 325-28.
10. Pinch, Geraldine. *Handbook of Egyptian Mythology*. Santa Barbara: ABC CLIO, 2002.
11. Quint, David. *Epic and Empire*. Princeton, NJ: Princeton UP, 1993.

12. Said, Edward. *Orientalism*. New York: Vintage, 1979.
13. Wolk, Douglas. *Reading Comics*. Cambridge, MA: Da Capo P, 2007.
14. Worcester, Kent. "The Graphic Novels of Neil Gaiman." *Contemporary Literary Criticism* 195 (2004): 233-41.

Being Divergent: The Representation of Race and Gender in Adaptations of Young Adult Dystopian Fiction

Summary: The recent box-office successes of young adult (YA) dystopian adaptations have introduced the novels through other media outlets to more people. Dystopian literature encourages the readers to critically assess their society, preparing them for political action. However, one must question the increasing popularity of the dystopian YA female protagonist, both in literature and film. The burden is on the strong marketing efforts, commercializing adolescence and celebrating girl power, as well as on the hybridity of the genre, including both the post-apocalyptic dystopian and the romantic discourses. This hybridity only accentuates the conflicting meanings of girlhood that can be revealed in the popular YA dystopian writing: the protagonist is aggressive, but her independence and strength is surpassed by the love for her romantic partner, not for herself. The YA adaptations have the power to oppose the problematic representation of gender and race, embodied in the character of white heterosexual man, and incorporate diverse and complex characters. The manner of representation of race and gender is influential over the audience who are encouraged to accept or oppose stereotypes or to create new role models. This paper aims to reveal how YA dystopian novels and their film adaptations, specifically *The Hunger Games* (2008-2010) and *Divergent* (2011-2013) trilogies and their subsequent film series, present race and gender, in other words, how divergent they allow themselves to be.

Key words: *young adult dystopian literature, adaptation, race, gender, genre*

Sažetak: Nedavni uspjesi adaptacija distopijske književnosti za mlade u prodaji kino ulaznica približavaju romane čitateljima uz pomoć drugih medija. Distopijska književnost potiče čitatelje na kritički osvrt na vlastito društvo, čime ih se priprema na političko djelovanje. Međutim, porast popularnosti protagonistica distopijske književnosti za mlade, kako u filmu tako i u književnim djelima, mora se preispitati. Pažnja će se usmjeriti na velika marketinška nastojanja, komercijalizaciju adolescencije i slavljenje ženske snage, kao i na hibridnost žanra, uključujući

postapokaliptične distopijske i romantične diskurse. Ta hibridnost naglašava konfliktna značenja djevojaštva na koje popularna distopijska književnost ukazuje: protagonistica je agresivna, ali tu snagu nadglašava ljubav prema njenom emotivnom partneru, ne prema sebi. Adaptacije književnih djela za mlade suprotstavljaju se problematičnim predstavljajima roda i rase, a koje utjelovljuje lik bijelog heteroseksualnog muškarca, te uključuju različite i kompleksne likove. Način predstavljanja rase i roda uteče na publiku koju se potiče na prihvaćanje ili odbacivanje stereotipa ili stvaranje novih uzora. Ovaj rad za cilj ima otkrivanje načina na koji distopijski romani za mlade i njihove adaptacije, posebice trilogije *Igre gladi* (2008-2010) i *Različita* (2011-2013) kao i njihove naknadne filmske adaptacije, predstavljaju rasu i rod, drugim riječima, koliko si dopuštaju različitost.

Ključne riječi: distopijska književnost za mlade, adaptacija, rasa, rod, žanr

In an article for *The New York Times*, the author of *The Uglies*, a successful Young Adult Dystopian series, Scott Westerfeld addresses the connection between dystopia, apocalypse and young adults, through posing the question: “What is the apocalypse but an everlasting snow day? An excuse to tear up all those college applications, which suddenly aren’t going to determine the rest of your life?” (2010). Standing on the threshold of maturity, the young adult can only perceive the privileges of adulthood, but not the responsibilities.

The last decades have seen an increase in the popularity of Young Adult (YA) literature, more specifically, in the last decade, of YA fantasy fiction. A very dynamic field, YA literature represents a reflection of social and cultural developments. The marginalisation of the genre was replaced by great popularity, most notably of the *Twilight* and *The Hunger Games* trilogies. The term itself refers to the target readers and the protagonists, as YA literature is written about and for young adult readers.

Although the popularity of the genre has increased, the term still carries a stigma of formulaic fiction and superficial entertainment. Paul Thomas notices that the cultural expectations for YA literature presuppose a didactic function coupled with the role of entertainment (2013: 146). YA literature is criticized for not having enough substance to be recognised as belonging in the traditional literary canon, which can be connected to the commercial origins of YA literature.

Portraying the transformation of a child into an adult, YA adult fiction demonstrates how the socio-cultural circumstances influence an individual. It is necessary that the reader identifies with the protagonist; the readers will contemplate about the alternative realities in terms of their own. The coming-of-age plot is

best visible in the increase of self-esteem of the protagonist that leads to the questioning of the social order, necessary for the transformation of both the individual and the society. YA novels “illustrate different viewpoints and portray characters involved in realistic problem solving” that appeal to broader audiences (Alsup 2010: 13). As David Harvey comments, “thinking through the different ways in which space and space-time get used as a key word helps define certain conditions of possibility for critical engagement. It also opens up ways to identify conflicting claims and alternative political possibilities” (2006: 139). In other words, the transaction between the reader and the texts facilitates the readers’ understanding of the relationship between individual experiences and a wider socio-cultural context.

1. The Genre, Gender and Reader

Both the *Divergent* and *The Hunger Games* film adaptations have been very successful in introducing the books to a wider audience¹. When audiences enjoy the movies, they seek to read more from the particular genre. Movies are not the only areas of convergence; television series, computer games (both interactive and static), fan fiction sites on the Internet, and commercial goods also operate as sites for convergence.

Occurring between the ages of thirteen and twenty-four, adolescence can be characterised by higher levels of attention, engagement in dangerous behaviour and great importance of establishing close friendships (Arnett 2006: 186). Although there is no actual definition of YA literature, typically the target audience is used to explain what the genre stands for by scholars. Nevertheless, even the category of the young adult is subject to change as the conventional definition of the term has grown to include those as young as ten, and, in the last decade, as old as late twenties (Arnett 2000: 469). One crucial aspect of YA literature needs to be distinguished, namely not all readers belong to this age group, as according to Hintz and Ostry, similar to children’s literature, YA literature specializes in cross writing, that is writing for two different audiences, adult and adolescent, enabling the readers to read the text again at a different stage in their lives (2003: 7).

Most readers do not engage in the analysis of the genre or focus on determining whether a certain text is dystopian or utopian. Instead, they question the

¹ As has it has previously been demonstrated by *Twilight* and *Harry Potter*, the release of the Lionsgate film in 2012 has significantly increased the popularity of *The Hunger Games* books, with the 201% increase over the sale in previous years. In 2010, *The Hunger Games* books sold 4.3 million copies, in 2011 the number was 9.2 million; and that number tripled in 2012 (Roback).

fictional society, while simultaneously criticising their own. The readers contemplate the possibility of improving their own society; as the adolescents develop, their ability to grasp more abstract concepts increases enabling them to think critically, which leads to an increased interest in issues related to society (Steinberg 2005: 303). On the verge of adulthood, adolescents pay more attention to their individual choices as well as to more abstract notions of morality and social norms. In order to develop their own system of values, the adolescents need to move away from the two-dimensional view of childhood into the more nuanced adult perspective (Steinberg 2005: 304).

YA literature is a very useful vessel for the authors to explore the relationship between an individual and a collective. Contemporary dystopian fiction, as well as its predecessor utopian fiction, calls for a social change and criticises the postmodern society that has gone astray (Zipes 2003: ix). Although the idea of a dysfunctional society is not a novelty, the onset of the 21st century has brought forth a need to revive the genre that offers a warning of what is to come should humanity proceed in the same direction. The protagonists of YA dystopian fiction are invited to confront their fears of a deteriorating society and attempt to solve the problems that are tormenting them. The remarkable popularity of YA dystopias indicates that the genre is not just a marketing trend, but that the audience, both adolescent and adult, require works that will present a reflection of their times, from ecological issues to the terrorist attacks, dependence on technology and limitations of freedom.

YA dystopian literature portrays characters who reject the social norms and embrace their individuality, leaving them in limbo. Adolescence, similarly, is a time of experiencing power while simultaneously realising how disempowered you really are (Trites 2000: 4). Dystopian writing highlights the social tensions between individual and group expectations, offering the audience examples of how the protagonists negotiate their positions considering the offered choices. These texts encourage the readers to criticise the society and encourages them to participate in political action (Hintz and Ostry 2003: 7), while presenting the fictional societies built on inequality and the suffering of the majority for the enjoyment of the selected few.

The Hunger Games trilogy is an epitome of such a statement. It is precisely the exposure to such dystopian writings that enables readers to recognize the inequality in their own communities and lead them into finer understanding of the exploitation of developing nations by the industrialized world. The first novel of *The Hunger Games* trilogy, published in 2008, is set in a dystopian future of the USA, in Panem, a country divided into the Capitol, housing the country's

government, and the twelve dependable districts. Highly consumerist, the Capitol is through oppressive capitalist practices and inequality among the districts, while the districts closer to the Capitol benefited more from the labour of the outer districts. Furthermore, every year the Capitol organises the Hunger Games, an event in which 24 children from the twelve districts, excluding the Capitol, fight to death in a survival-based reality TV show. The book follows the story of a sixteen-year-old girl named Katniss Everdeen, resident of the impoverished District 12. When Katniss' little sister Primrose is selected for the Games, Katniss volunteers in her place, expecting to die in the competition. The second competitor from District 12 is Peeta Mellark, a baker's son who once saved her from starvation. To survive, Katniss must carefully maintain her political position, improve her public image and pretend to be in love with Peeta in order to acquire public appeal, while simultaneously struggling to survive in the battle royal against competitors better trained than her. The last tribute standing is declared the winner, and it is promised that the district he/she is representing will be rewarded with an abundance of food and resources for the whole year, along with a house in Victor's Village for the victor and his/her family, where he/she will constantly be surveilled by the Capitol.

Though in its essence a classical tale of the antagonism between the rich and the poor, as the Districts suffer in poverty while attempting to produce goods necessary for the Capitol to flourish in its glory, *The Hunger Games* trilogy is an narrative that presents a protagonist who is capable of disseminating the dystopian society she is an integral part of and, in this process, reveal the inadequacies of the reader's reality. It is a cautionary tale depicting a world where power is in the hands of a very few tyrants who take pleasure in watching children kill each other for their entertainment, while workers are forced to slave on until extinction; yet, the novels still demonstrate capacity for empathy and heroism survives even in such horrendous conditions (Dunn et al.2012: 6-7).

*Divergent*² (2011) presents a dystopian society deeply divided into factions that are the most important determiners of identity. All sixteen-year-olds must decide either to stay in their parents' faction, in the safety of their community, or, to embrace new lives and cut all ties with their families. In *Divergent*, there are no racial, class or gender roles, but each faction is defined through qualities that are stereotypically connected with masculinity or femininity. The protagonist is born into Abnegation, the faction representing qualities such as cooperation,

² *Divergent* was followed by *Insurgent* (2012) and *Allegiant* (2013). By June 2016, three films of the planned four have come out. However, a decrease in the popularity of the franchise makes us question whether the last film will follow suit.

equality, sharing, community work, that are typically classified as feminine. Tris³ decides to join Dauntless, the faction that is the most masculine of all (the other three are Candor, Amity and Erudite), one that values aggression and courage above all else, and effectively serves as the militia of the post-apocalyptic Chicago the novels are set in. Abnegation is in primary control of the government, as they are selfless. Although in theory it is logical that the selfless faction is the one placed in charge and that people are placed into factions that reflect their talents and aptitudes, the idea of one group or type of people controlling all other types of people seems fundamentally unequal, nevertheless.

Contemporary YA dystopian novels are abundant in female protagonists who portray the desire to oppose the limitations of gender and age (Day et al. 3). Their popularity is a reflection of the interests of the millennials; they perform daring tasks and possess exceptional combat skills, not excluding murder when needed. Although the protagonists have great potential for empowerment of the YA readers, the plot almost inevitably includes a love triangle; in *The Hunger Games* it consists of Peeta, Katniss and Gale, the protagonist's childhood friend, while considerations of marriage and motherhood are presented as desirable future outcomes. Even though the novels are set in a dystopian setting and portray the rebellion and empowerment of the protagonist, the narratives often focus on heteronormativity and embracing gender roles (Day et al. 2014: 10-11).

Many older YA dystopian novels featured protagonists who were male adolescents, successfully overcoming totalitarian governments, scientific experiments or corrupt ideologies. However, female protagonists are just as successful in the subversion of identical ideals. Nevertheless, since they live in heteronormative societies demanding strict adherence to gender roles in order to survive, they are subject to constant evaluation of their respect of appropriate behaviour which must essentially be feminine (West and Zimmerman 1987: 140). What often happens is that the protagonist is successful at changing the dystopian society, while their attempt at subverting gender roles proves unsuccessful.

The subject of YA novels is the development of the protagonist's mind and character in the passage from childhood through varied experiences—and often through a spiritual crisis—into maturity; this process usually involves recognition of one's identity and role in the world. By their very nature, YA dystopian novels enable adolescent readers to imagine the future they desire and the path towards it. Loss and pain are used as incendiaries towards the self-defining of

³ The protagonist's name originally is Beatrice, but she opts for the shorter, more aggressive version and effectively is reborn through the act of self-naming.

the protagonists, who must construct their identities within the deeply-rooted social regulations and alter their position in the society. Considering that the coming-of-age novel was originally perceived as a genre portraying the journey into maturity of a male protagonist, developing an identity that is coherent with his responsibilities as an adult, it would be advantageous to consider the significance of gender in YA dystopias. Brown recognises how most of the definitions of the coming-of-age novels are based on the model established by Goethe, describing a narrative based on the fundamental belief in the possibility of human perfectibility and in the progress of society which would enable moral, social, physical and psychological growth of an individual (1992: 1). With the increase in the number of YA dystopias with female protagonists, came a rise in critical attention directed at those dystopias, particularly with reference to the difference between male and female protagonists. In YA dystopias with female protagonists, the young women must make a transition from adolescence to maturity, however, unlike their male counterparts. They require the presence of possible romantic partners who will be both the targets of their affection and mentors in the passage to adulthood. The social rules dictate that young women must be successfully coupled up in order to respect the status quo.

2. Young Adult (White) Dystopias

YA fiction presents uncomfortable consequences of the challenging of authorities; however, this rebellion is necessary for the exploration of identity construction. The protagonists need to comprehend the social forces in action, as well as to “negotiate the levels of power that exist in the myriad social institutions within which they must function, including family; school; the church; government; social constructions of sexuality, gender, race, class; and cultural mores surrounding death” (Trites 2000: 3) as well as the young adult readers.

The construction of gender roles has always been intercrossed by issues of race and class, in a constant reinterpretation of the role of the (white, male) protagonist. Nowhere is this struggle more obvious than in Hollywood film production that has long been tormented by binary presentations of the masculine and the feminine, reason and emotion, and civilisation and nature, not excluding the stereotypical representations such as the heterosexual, white, male hero. One of the most obvious differences between the book and its adaptation is in the physical appearance of the characters. In YA dystopian adaptations, the film production, under the influence of financial pressures, typically adheres to the casting of Westernised characters who are either described as fair skinned, blue eyed or blonde haired.

Adaptations involve a retelling of a story in a new medium, enabling the readers/viewers to construct meaning in different ways. Neither is free from bias or assumptions, especially considering the construction of race. In the novels, the protagonist of *The Hunger Games* describes herself as having “(s)traight black hair, olive skin ... gray eyes” (Collins 2008: 9), however, in the movie (Ross, 2012) the character was cast with a white actress, Jennifer Lawrence, even though the descriptions introduce the possibility of casting an actress belonging to an ethnic minority. The decision to cast a white actress introduces a comparison between how readers interpret race in written fiction and how race is read in the films. The novel does not ignore the issue of race and allows for a different reading, however, since racial minorities have traditionally experienced little coverage in YA literature (Carter 2013), many readers are unaccustomed to non-white characters, and tend to perceive the characters as white even when they are described otherwise.

One of the most important characters of *The Hunger Games* is Rue, described by the protagonist as

... the twelve-year-old, the one who reminded me so of Prim in stature. Up close she looks about ten. She has bright, dark, eyes and satiny brown skin and stands tilted up on her toes with her arms slightly extended to her sides, as if ready to take wing at the slightest sound (Collins 2008: 98).

Consequently, an African-American actress was cast; however, many fans used social media to express their dissatisfaction with the fact that a white actress was not cast. According to Garcia and Haddix, the disagreement expressed online was indicative of a profound rejection of diversification of YA fiction and the inability of the readers to imagine “a raced dystopian world” (2014: 211). Despite the description of the character in the novel, many readers were enraged with the casting⁴, having failed to grasp the complex racial critique imbedded in the novel, however, largely ignored in the adaptation in an attempt not to disrupt the status quo.

Rue is smart and clever, able to hide, listen, and plan sneak attacks on other tributes, however, her skin is not white. Hence, to the reader, her death does not matter as much it would have had the actress been white⁵. The tragic death is solely

⁴ Even though the Capitol is evidently *whitewashed* and the only racially diverse society is District 11, farming district, home to the first rebellion against the system, there were no negative commentaries regarding the issue of this representation of race.

⁵ The most notable example of this is a Twitter comment which reads “Kk call me racist but when I found out rue was black her death wasn’t as sad” (in Holmes).

the domain of whiteness and the audience is not accustomed to viewing central characters as non-white. The death of this twelve-year-old child is a crucial point in the Hunger Games. She is a victim of the unfair and cruel society, and Katniss openly opposes the Capitol by mourning Rue, in an attempt to demonstrate that “Rue was more than a piece in their Games. And so am I” (Collins 2008: 234). It is because of Rue’s death that Katniss lives. Thresh, a male tribute from District 11 saves her life in honour of Rue, and later becomes the embodiment of rebellion for the struggling districts. Hence, the deaths of African-American characters, particularly Rue, are necessary for the success of the revolution.

Even though the protagonist of the *Divergent* trilogy rejects the institutions regulating her identity, to an extent the society imposes concepts of race, gender and class on her and regulates her identity. Tris recognises some of the discourses pertaining to identity politics, sexism in particular, and attempts to resist it. Nevertheless, despite the fact that women are empowered in YA fiction, they are still represented as white, beautiful and heterosexual, and the protagonist of this trilogy is no exception. In the novel, Tris is described by a man who comments “My, don’t you have pretty eyes,” he says. “It’s a shame the rest of you is so plain,” (Roth 2011: 23). However, the casting of Shailene Woodley who, similar to Jennifer Lawrence, is one of the most beautiful young actresses, prevented reader identification with a protagonist who is ‘one of us’⁶. One of the most important characteristics of YA female-driven dystopian fiction is that the protagonists are ordinary, but put in extraordinary circumstances. However, the profit-driven casting has discouraged a continuation of this reading.

The dystopian vision of future Chicago brings forth a disturbing vision of a city separated into factions, however, in the adaptation, there is an even more sinister subliminal message of the racial divisions. Namely, the factions are not only divided according to their primary characteristics, but also by race. When Tris visits her brother in the Erudite quarters, almost all of the members shown are white, with the exception of one Asian representative. Abnegation, the faction Tris is born into, is presented as all-white, while, interestingly the only racially diverse faction are the Dauntless who are manipulated into killing the fair skinned Abnegation. The members of this faction are presented as passive,

⁶ Increased body dissatisfaction in women, a rise in the desire for weight loss and an increase in eating disorders are to be blamed on the Westernized ideal of beauty that equates slenderness and physical attraction and the increased preference of a very slim body (Wiseman et al. 1992). Mass media is the most powerful means of transfer of socio-cultural ideas, fashion industry, popular culture as well as social networks successfully propagate the beauty ideal, without revealing that the individuals represented are not realistic visions, but digitally manipulated images.

obedient victims of the violent, dangerous racially-complex group. Instead of portraying a society that has overcome racism, which was a goal of the novels, “(d)ecades ago our ancestors realized that it is not political ideology, religious belief, race, or nationalism that is to blame for a warring world. Rather, they determined that it was the fault of human personality” (Roth 2011: 31), the adaptation merely fortifies the current racial divisions and prejudice in the American society.

3. “*Divergent is a dangerous thing to be*”

When the protagonist of the *Divergent* trilogy, Tris, lets her hair loose and wears make-up for the first time in her life, she is not only rebelling against her parents and their life choices, but also attempting to find her own voice in the world of societal divisions. The normal physical changes taking place in puberty coincide with the process of choosing a faction in *Divergent*. As Tess moves from Abnegation to Dauntless, she is embracing a new gender identity as well. She lets go of her unnoticeable “gray clothes, the plain hairstyle, and the unassuming demeanor” (Roth 2011: 6) and replaces it with a “noticeable” (Roth 2011: 87), sexualized self. The main source of dissatisfaction for adolescents is their physical appearance, their reflection in the mirror. Interestingly, one of the striking rules of Abnegation is their insistence on avoiding the usage of mirrors, in order to avoid vanity or any hint of sexuality altogether.

Maturation is empowering for all the main characters of YA. The protagonists “find strength by valuing positive feminine characteristics instead of striving to be as competitive, assertive, and powerful as boys, even though societal norms tend to endorse those latter qualities” (Brown and St. Clair 2002: 27). In an attempt to create a connection between femininity and power, the young women depicted borrow from the patriarchal ideals the power to assert themselves. Rebellion against patriarchy is necessary for the development of the female protagonist. They are undermining gender norms and fighting against discrimination. Inness claims that “the rise of the female action heroine was a sign of the different roles available to women in real life” (2004: 6), which positions the YA female protagonists in the role of the representatives of the shifting social roles.

The adventure stories for a young audience usually have protagonists who are unimportant, living on the societal margins (Grenby 2008: 173). The young female protagonists of dystopian texts do not begin their stories in positions of socio-political power: Katniss is living a life of impoverishment and oppression; a daughter of a deceased miner and a mentally unstable mother, she is obliged to take care of her mother and younger sister, while Tris belongs to a faction

that serves others and learns very early on never to question the social system. However, the rebellious protagonists of YA dystopias become the image of the revolution specifically because of their ordinariness, which sifts them from a position of political naivety and inactivity to adopting active roles in shaping their social worlds.

YA dystopias address the day-to-day concerns of contemporary adolescents regarding their interpersonal and intrapersonal relationships, such as plastic surgery, social networking, career choices, consumerism, as well as perceptions of femininity and masculinity. Seemingly primarily concerned with issues of opposing the authorities in order to improve the conditions of living of the majority, both *The Hunger Games* and *Divergent* in effect focus on identity issues, not excluding the physical appearance and gender roles.

YA literature is strongly affected by body-image issues. Even though dystopian writing presents alternative universes where the characters have unlimited possibilities of emulating life experiences, changing that what is problematic in the contemporary world, YA dystopias still accumulate stereotypes concerning female body image. In *Divergent*, the Abnegation value frugality above all, and slim bodies are achieved through strict control of the food intake. Obesity is treated as a character flaw, personified in sloth, powerlessness and apathy. Tris is thin, non-voluptuous, but during her initiation into Dauntless, she notices her muscles developing and body shape changing (Roth 2011: 72). In the adaptation, it is a more masculine body type she is developing, but not deviant from the implications of traditional femininity. The beauty ideal promoted by the popular culture presents the aesthetic ideal that is perfected through dieting and exercise, the two practices that turn Tris into the perfect role model for adolescent girls. Additionally, she is not only very attractive but is also unaware of her good looks, constantly questioning her appearance and finding faults, "You aren't going to be able to make me pretty," she tells her friend who is helping her wear make-up for the first time (Roth 2011: 86). The lack of self-esteem and unawareness of the beauty possessed is not only typical of adolescence but represents a characteristic typical of female YA fiction⁷.

In *The Hunger Games*, power over an individual is exercised through the objectification of their body. At the Remake Centre, Katniss is supposed to be

⁷ The most remarkable example may be the most popular series of the first decade of the 21st century, the *Twilight* saga, the protagonist of which, Bella Swan, is a strikingly beautiful young woman who has very low self-esteem and is completely oblivious of the effect she has on every man she encounters.

beautified in order to facilitate her consumption at the hands of the Capitol. Although young and fit, the the impossibility of attaining the beauty ideal positions Katniss in the category of social invisibility. Only after she is altered to fit the current beauty standards of the Capitol, is she recognized as an individual, but not before she accepts the position of subordination in relation to the citizens of the Capitol.

The three step back and admire their work. “Excellent! You almost look like a human being now!” says Flavius, and they all laugh.

I force my lips up into a smile to show how grateful I am.

“Thank you,” I say sweetly. “We don’t have much cause to look nice in District Twelve.”

This wins them over completely. “Of course, you don’t, you poor darling!” says Octavia clasping her hands together in distress for me.

“But don’t worry,” says Venia. “By the time Cinna is through with you, you’re going to be absolutely gorgeous!” (Collins 2008: 62)

Embracing normative femininity is difficult for Katniss. Even though she attempts to rebel, she is constantly reminded by the male figures in her life that she must improve herself. The (dystopian) society prescribes and sanctions normal and deviant behaviour. Interestingly, the only male character who does not attempt to ‘modify’ Katniss at this point is Peeta, since he also exhibits characteristics that are contrary to societal expectations. His is a behaviour stereotypically associated with femininity by a patriarchal society - aware of others’ feelings, tactful, gentle, quiet and neat (Connell 1995: 83). He is always attempting to protect those surrounding him; he has at least once saved Katniss’s life by providing her with food (Collins 2008: 31). However, the ending of the trilogy brings forth an opposing conclusion, as, despite her reluctance to have children, Katniss eventually accepts her role as wife and mother, and embraces normative femininity, “(i)t took five, ten, fifteen years for me to agree. But Peeta wanted them so badly” (Collins 2008: 454). The romance genre conventions prescribe that the ending of the narrative brings forth a romantic coupling of the protagonists, preferably in marriage and with offspring, hence, Katniss moves away from the aggressive state of adolescence into the passivity and maturity of adulthood, ultimately confirming the patriarchal order. The adaptation alters the ending slightly, by having young Katniss and Peeta in parental roles; it shortens the period of adaptation, thereby misrepresenting the role of the protagonist in improving the position of female protagonists in YA fiction.

The first film in the *Divergent* series serves as a very useful reminder of the manner in which gender is presented/manipulated in Hollywood film production. Namely, during the second stage of the Dauntless training process, the initiates are subjected to psychological training in order to learn how to react in dangerous situations. Under the influence of a hallucinogenic serum, the initiates are forced to overcome their greatest fears. In the novel, one of the fears, apart from birds, water, fire and killing her own family, is the fear of sexual intercourse with Tobias, her romantic interest.

I gently push him back and press my hands to my forehead. I have been attacked by crows and men with grotesque faces; I have been set on fire by the boy who almost threw me off a ledge; I have almost drowned—*twice*—and *this* is what I can't cope with? *This* is the fear I have no solutions for—a boy I like, who wants to...have sex with me?

Simulation Tobias kisses my neck. (Roth 211)

However, in the film, the seduction translates into an attempt at rape, she is physically attacked by Tobias, who ignores her calls for him to stop until she hits him and pushes his body off her.

Unlike the novel, which attempts to present an emancipated young woman who is, not unlike many adolescents, attempting to overcome her fear of intimacy, the film reinterprets this as fear of sexual assault. The protagonist of *Divergent* is a remarkable example of an attempt to redefine a gender role and offers an alternative role model for young adults, however, in the film she is presented as a victim of Tobias's sexual advancement, while her own sexuality is minimised. For adolescents of both sexes, sexuality is a crucial aspect of their advancements into adulthood, and such binary representation of men as sexually active and women as passive instruct the readers to accept gender norms, instead of opening up possibilities for embracing diverse identities.

* * *

YA dystopian novels introduce a setting that may be removed from the contemporary reader, nevertheless, the young adults can relate to the threat of employment of social pressures operating through overt and implicit means in an attempt to create docile subjects. Today's adolescents, particularly young women, are encouraged to embrace normative femininity, alter their physical appearance and strive towards the unattainable norms prescribed by the fashion industry,

which results in bodily dissatisfaction. On one side, the rebellious protagonists of YA dystopias attempt to reject the call towards homogeneity; however, the domineering social order is bestowed upon them by their male counterparts. For subjecting themselves to patriarchal social norms, the protagonists are awarded with the traditional heteronormative paradigm.

Even though YA literature succeeds at reflecting the growing autonomy of the contemporary adolescents, the adaptations only confirm the growing trend of commercialising their experience. Strong identification with the protagonists of the novels is encouraged; the readers participate in the decision-making processes, however, both the novels and their adaptations fail at normalizing a wider range of youth experiences. The core social belief that women must prove themselves worthy of participating in the patriarchal society as well as the binary gender roles are confirmed in the adaptations; if the protagonist embraces normative femininity, she will be able to restore order in her life.

REFERENCES

- Alsup, Janet, editor. *Young adult literature and adolescent identity across cultures and classrooms: Contexts for the literary lives of teens*. Routledge, 2010.
- Arnett, Jeffrey J. "Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties." *American Psychologist*, vol. 55, 2000, pp. 469–480.
- Arnett, Jeffrey J. "G. Stanley Hall's Adolescence: Brilliance and non-sense." *History of Psychology*, vol. 9, 2006, pp. 186-197.
- Brown, Joanne and Nancy St. Clair. *Declarations of Independence: Empowered Girls in Young adult Literature, 1990-2001*. Scarecrow Press, 2002.
- Brown, Penny. *The Poison at the Source: The Female Novel of Self-Development in the Early Twentieth Century*. Macmillan, 1992.
- Carter, Regina Sierra. "YA Literature: The Inside and Cover Story." *The Journal of Research on Libraries and Young Adults*, 18 Apr. 2013, <http://www.yalsa.ala.org/jrl/ya/2013/04/ya-literature-the-inside-and-cover-story>.
- Collins, Suzanne. *The Hunger Games*. Scholastic Press, 2008.
- Connell, Raewyn W. *Masculinities*. Polity Press, 1995.
- Day, Sarah, et al. *Female rebellion in young adult dystopian fiction*. Ashgate Publishing Ltd, 2014.
- Divergent*. Directed by Neil Burger, Lionsgate, 2014.
- Dunn, George A., et al. *The Hunger Games and Philosophy – A Critique of Pure Treason*. John Wiley & Sons, 2012.
- Garcia, Antero, and Marcell Haddix. "The revolution starts with Rue: Online fandom and the racial politics of *The Hunger Games*." *The Politics of Panem*, edited by Sean P. Connors, Sense Publishers, 2014, pp. 203-217.
- Grenby, Matthew O. *Children's Literature*. Edinburgh UP, 2008.
- Harvey, David. *Spaces of global capitalism*. Verso, 2006.
- Hintz, Carrie, and Elaine Ostry, editors. *Utopian and Dystopian Writing for Children and Young Adults*. Routledge, 2003.
- Holmes, Anna. "White until proven Black: Imagining Race in Hunger Games." *The New Yorker*, 30 Mar. 2012, <http://www.newyorker.com/books/page-turner/white-until-proven-black-imagining-race-in-hunger-games>.
- Inness, Sherrie, editor. *Action Chicks*. Palgrave Macmillan, 2004.
- Roback, Diane. "Facts & Figures 2012: 'Hunger Games' Still Rules in Children's." *Publishers Weekly*, 17 Mar. 2013, <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/childrens/childrens-industry-news/article/56411-hunger-games-still-rules-in-children-s-facts-figures-2012.html>.

- Roth, Veronica. *Divergent*. HarperCollins Children's Books, 2011.
- Steinberg, Laurence D. *Adolescence*. 7th ed., McGraw-Hill, 2005.
- The Hunger Games*. Directed by Gary Ross, Lionsgate Films, 2012.
- Thomas, Paul L. *Science Fiction and Speculative Fiction: Challenging Genres*. Sense Publishing, 2013.
- Trites, Roberta Seelinger. *Disturbing the universe power and repression in adolescent literature*. U of Iowa P, 2000.
- West, Candace, and Don Zimmerman. "Doing Gender." *Gender and Society*, vol. 1.2, 1987, pp. 125-151.
- Westerfeld, Scott. "Breaking Down the 'System'." *The New York Times*, 27 Dec. 2010, www.nytimes.com/roomfordebate/2010/12/26/the-dark-side-of-young-adult-fiction/breaking-down-the-system.
- Wiseman, Claire, et al. "Cultural Expectations of Thinness in Women. An Update." *International Journal of Eating Disorders*, vol. 11, 1992, pp. 85-89.
- Zipes, Jack. "Foreword: Utopia, dystopia, and the quest for hope." *Utopian and dystopian writing for children and young adults*, edited by Carrie Hintz and Elaine Ostry, Routledge, 2003, pp. ix-xi.

Biblija kao izvor frazeoloških izraza u bajkama braće Grimm i njihova upotreba u savremenom njemačkom i b/h/s jeziku

O braći Grimm i njihovim bajkama

Braća Jacob Ludwig Carl (1785 -1863) i Wilhelm Carl Grimm (1786 -1859) rođena su u njemačkom gradu Hanau. Na studiju prava se preko profesora upoznaju sa književnošću iz vremena romantizma i ubrzo se počinju zanimati za mitove, legende, bajke i narodne pjesme. 1812. godine objavljuju prvi svezak dječijih i kućnih bajki (Grimmove bajke). Njihove bajke spadaju među najuspješnije knjige svjetske književnosti i zasigurno su, nakon Lutherovog prijevoda Biblije, najpoznatija djela njemačke književnosti. Prva zbirka sadržavala je 86 bajki, a vremenom je taj broj prešao 200.

Jedna od najstarijih vrsta narodne proze jesu upravo bajke. One su pune čudesnog, nadnaravnog i natprirodnog. Glavni junaci imaju neobične osobine, iznimnu snagu, čudesne moći i u stanju su ispuniti i najteže zadatke. U bajkama se pojavljuju nestvarna bića poput zmajeva, vila, vještica, čarobnjaka. Često se kao temelj radnje pojavljuje borba između dobra i zla. Mnoge bajke u sebi nose neku pouku. Dobro bude nagrađeno, zlo kažnjeno i pravda pobjeđuje. Čudesno i nadnaravno isprepliću se sa stvarnošću. Među najpoznatijim bajkama braće Grimm svakako su *Crvenkapica*, *Ivica i Marica*, *Trnoružica*, *Mačak u čizmama* i dr. Osim bajki, izdali su i *Deutsche Grammatik* (Njemačka gramatika), *Deutsche Sagen* (Njemačke legende) i *Deutsches Wörterbuch* (Njemački rječnik).¹

¹ usp. <https://www.planet-schule.de/wissenspool/die-brueder-grimm/inhalt/hintergrund/aus-dem-leben-der-brueder-grimm.html>

O Bibliji

S kršćanskog gledišta Biblija pripovijeda o Bogu i njegovim djelima od samog stvaranja svijeta. Vjeruje se kako je Bog nadahnuo pojedine pisce koji su onda zabilježili tekstove u kojima kršćani pronalaze sve ono što je potrebno za čovjekovo spasenje. Jednostavnije rečeno, Biblija je Božja poruka upućena čovjeku.

Sveto Pismo ili Riječ Božija, kako ju još nazivaju, je sveta knjiga kršćana. Naziv je dobila iz grčkog jezika od riječi *he biblos*. Biblos je bila stara fenička luka u Libanonu, preko koje se izvezio papirus. Od imena te luke je u grčkom poslije stvoren naziv za knjigu odnosno *he biblos*. Deminutiv množine te riječi je ta biblia što znači knjižice. Prema tome, Biblija je zbirka knjiga koja se sastoji od više knjižica.² Dijeli se na Stari i Novi zavjet. Stari zavjet ima 46, a Novi 27 knjiga. Među njima nalazimo knjige raznih sadržaja: povijesne, mudrosne, proročke, poučne, pjesničke itd. Sve te knjižice su pisane na različitim mjestima u razmaku od nekih 1000 godina i pisalo ih je najmanje 40 osoba. Izvorno je pisana na 3 jezika (hebrejski, grčki i aramejski), a danas se smatra knjigom koja je prevedena na najviše jezika i knjigom sa najviše izdanja. Svojim bogatim i raznolikim jezikom Biblija je imala utjecaj na mnoge jezike svijeta, a sadržajem je oduvijek bila, a i danas je veliko nadahnuće svim velikim umjetnicima svijeta: pjesnicima, muzičarima, slikarima, kiparima.³

Prvi prijevodi na njemački jezik nastali su još u 8. stoljeću. Radilo se o prijevodima pojedinih dijelova Biblije, koji su vremenom dorađivani i prepravljani. Prva tiskana Biblija pojavila se 1466. godine, međutim prijevod je bio doslovan i nije se obraćala pozornost na gramatičke posebnosti njemačkog jezika. 1522. godine Martin Luther objavljuje tiskani prijevod Novog zavjeta, a 1534. onda i cijelu Bibliju. U svom prijevodu pazio je na to da prevodi smisleno, a ne doslovno i učinio je Bibliju pristupačnom običnim ljudima. To je ujedno bio i njegov doprinos stvaranju jedinstvenoga njemačkog jezika. Njegov prijevod tiskan je preko 300 godina bez nekih većih izmjena. Sredinom 18. stoljeća nametnula se potreba za novim prijevodom, s obzirom da se vremenom jezik razvijao i Lutherov prijevod je postajao teško razumljiv. Njegov prijevod i reformacija koju je pokrenuo ujedno su doveli i do nastanka nove vjeroispovijesti - protestantizma.⁴

² http://vjeronauk.net/?page_id=720

³ usp. Ilustrirana Biblija mladih (1968: 5-6).

⁴ usp. <https://www.bibelwissenschaft.de/wiblex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/bibeluebersetzungen-christliche-deutsche/ch/73ef820864a3879e22854008a752c356/>

Kad je riječ o hrvatskom prijevodu Biblije, prvi cjeloviti prijevod nastao je u 17. stoljeću, a prije toga su još u 14. stoljeću postojali rukopisi određenih dijelova. Prvi prijevod na hrvatskom jeziku tiskan je 1831. godine.

Biblijski frazemi

Kad se govori o frazeološkim izrazima je porijeklom iz Biblije treba imati na umu kako postoje oni koji su točno preuzeti iz Biblije, ali i oni koji su motivirani biblijskim događajima. Za neke frazeme je lako pretpostaviti da bi mogli biti porijeklom iz Biblije jer sadrže u sebi komponentu koja nas asocira na to (*početi od Adama i Eve, biti star kao Metuzalem*). Također postoje i izrazi koji u Bibliji simbolično opisuju neku radnju i tek prijevodom u druge jezike su postali frazemi (*ići od Poncija do Pilata*). Mnogi biblijski frazemi su vremenom promijenili semantički sadržaj, pa danas imaju sasvim drugo značenje. U tim slučajevima se radi o lažnim prijateljima (npr. *die Zähne zusammenbeißen* – *stisnuti zube* koji je objašnjen na stranici 32) i oni mogu predstavljati problem pri prevođenju.⁵

Prije obrade korpusa, bit će predstavljani neki biblijski frazemi i primjeri iz zbrice frazema *Duden 11- Redewendungen*. Primjeri od (1) do (10) koji će biti analizirani u ovom poglavlju nisu pronađeni u bajkama braće Grimm.

(1) (wie) in Abrahams Schoß - (kao) u krilu Abrahamovu

Evangelje po Luki 16, 22: „*Kad umrije siromah, odnesoše ga anđeli u krilo Abrahamovo.*“

Abraham je praotac izraelskog naroda i frazem *kao u krilu Abrahamovu* možemo pronaći već u Novom Zavjetu, gdje je bio metafora za raj. Pojavljuje se i u Lukinom evanđelju (Lk 16, 22) gdje siromašnog Lazara nakon njegove smrti anđeli odnose u krilo Abrahamovo i on više ne mora patiti već se osjeća sigurno i sretno. Osoba koja sjedi u Abrahamovom krilu osjeća se u ugodnom i sigurnom okruženju, zato se ovaj frazem i koristi kada se želi iskazati sigurnost, spokoj i ugoda.⁶

U b/h/s jeziku nije zastupljena velika upotreba ovog frazema, u većini slučajeva se prevodi opisno kao *biti na sigurnom*. Za njemački jezik pronađen je i primjer na internetu, koji potvrđuje upotrebu u današnjem svakodnevnom govoru: „*Keine Sorge, ich werde deine Pflanzen gießen, während du im Urlaub bist. Bei*

⁵ usp. Földes, Caba: Die Bibel als Quelle phraseologischer Wendungen.

⁶ usp. Duden 11 ,S.29.

mir sind sie sicher wie in Abrahams Schoß.“⁷ (Ne brini, zaljevat ću tvoje biljke dok si ti na odmoru. Kod mene su na sigurnom.)

(2) **ein Buch mit sieben Siegeln sein - biti knjiga sa sedam pečata**

Knjiga Otkrivenja 5,1: *“I vidjeh: na desnici Onoga koji sjedi na prijestolju - knjiga, iznutra i izvana ispisana, zapečaćena sa sedam pečata!”*

Ovaj frazem odnosi se na Ivanovo Otkrivenje u Novom zavjetu. Govori se o Knjizi sa sedam pečata, koje nitko drugi osim Jaganjca, Isusa Krista, nije dostojan otvoriti. Otvaranjem jednog po jednog pečata dolazi do apokalipse, do borbe između dobra i zla i kraja svijeta, a nakon apokalipse slijedi Kraljevstvo Božje. Upotrebom ovog frazema iskazuje se kako je neka stvar, neka radnja ili neki događaj za nekoga potpuna zagonetka, odnosno da je nejasna, neobjašnjiva i nerazumljiva. Zastupljena je potpuna ekvivalencija jer u oba jezika imamo isto značenje i morfosintaktičke i leksičke osobine. Primjer sa interneta koji dokazuje njegovu upotrebu: *„Für viele ist Wirtschaft ein Buch mit sieben Siegeln.”*⁸ (Za mnoge je ekonomija knjiga sa sedam pečata.)

(3) **seine Hände in Unschuld waschen - prati ruke (od odgovornosti)**

Evangelje po Mateju 27, 24: *“Kad Pilat vidje da ništa ne koristi, nego da biva sve veći metež, uzme vodu i opere ruke pred svjetinom govoreći: „Nevin sam od krvi ove! Vi se pazite!”*

Nakon što je Pilat, zbog navale svećenika i naroda, osudio Isusa na smrt, iako sam nije vidio nikakvu krivicu na njemu, oprao je ruke i rekao kako je nevin od njegove krvi.

Ovim frazemom slikovito se iskazuje kako za neko počinjeno djelo nismo krivi i ograđujemo se od toga, odbacujemo krivicu sa sebe i ne želimo biti upleteni. Pri kontrastivnoj analizi primjetna je djelomična ekvivalencija sa leksičkim razlikama jer se razlikuju leksemi Unschuld (nevinost) i odgovornost. Nastao je tek prijevodima u druge jezike, jer u Bibliji je simbolično opisana situacija u kojoj Pilat pere ruke. Upotrebljava se i danas, što je vidljivo iz primjera:

⁷ http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=sicher+wie+in+abrahams+schoss&bool=relevanz&gawoe=an&suchspalte%5B%5D=rart_ou&suchspalte%5B%5D=rart_varianten_ou (15.01.2016)

⁸ <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/die-deutschen-haben-eine-wissensluecke-bei-der-wirtschaft-14210013.html>

„Europas Politiker waschen sich ihre Hände in Unschuld – in dem Wasser, in dem die Flüchtlinge ertrinken.“⁹ (Europski političari peru ruke od odgovornosti – u vodi u kojoj se utapaju izbjeglice.). U nekim primjerima nailazi se i na varijantu *pilatovski prati ruke od odgovornosti: Političari pilatovski peru ruke od odgovornosti! Pravednike osuđuju, a zločince puštaju na slobodu.*¹⁰

(4) *ein Herz und eine Seele sein - biti jedno srce i jedna duša*

Djela apostolska 4,32: „U mnoštva onih što prigrliše vjeru **bijaše jedno srce i jedna duša.**“

U ovom frazemu srce je simbol za osjećaje, a duša za mišljenja i uvjerenja. Kad se to dvoje spoji dobije se jedinstvo u svim bitnim životnim sferama i zato ovaj frazem označava jaku povezanost, nerazdvojivost, veliko prijateljstvo. Prijevod pronađen u Jeruzalemskoj Bibliji i potpuni ekvivalent njemačkom primjeru *jedno srce i jedna duša* ne koristi se tako često, a na internetu je pronađen primjer: *Dva sata kad su svi Pridražani bili jedno srce i jedna duša*¹¹

Mnogo češće se može čuti i naići na primjer *jedna duša u dva tijela* koji predstavlja varijaciju frazema pod brojem (4) : *Rajko Dujmić: Supruga i ja smo jedna duša u dva tijela*¹².

(5) *Himmel und Erde in Bewegung setzen - potresti zemlju i nebo (nebesa)*

Hagaj 2,6: „Jer ovako govori Jahve nad Vojskama: `Zamalo, i ja ću **potresti nebesa i zemlju**, i more i kopno.`“

Pod pojmom nebo i zemlja misli se na sve, tako da ovaj frazem označava kako će se učiniti sve da bismo došli do nekog cilja i nešto postigli. Također znači truditi i boriti se za nešto. U *Duden 11 – Redewendungen* (2008:362) stoji kako je vremenom Himmel und Erde zamjenjeno sa Himmel und Hölle (nebo i pakao) tako da se u tom slučaju onda radi o djelomičnoj ekvivalentnosti sa leksičkim razlikama.

⁹ <http://www.linksfraktion.de/nachrichten/europas-politiker-waschen-sich-haende-unschuld-wasser-fluechtlinge-ertrinken/>

¹⁰ <http://www.sibenik.in/sibenik/politicari-pilatovski-peru-ruke-od-odgovornosti!-pravednike-osu-uju-a-zlocince-pustaju-na-slobodu/56847.html>

¹¹ <http://www.zadarskilist.hr/clanci/05112012/dva-sata-kad-su-svi-pridrazani-bili-jedno-srce-i-jedna-dusa> (14.02.2016.)

¹² <http://www.24sata.hr/show/rajko-dujmic-supruga-i-ja-smo-jedna-dusa-u-dva-tijela-114275/galerija-89435?page=1> (10.05.2016.)

Primjer pronađen u zbirci frazema *Idiomatische Reewendungen von A bis Z* (1993:42): „Nun hat er doch noch zwei Karten für das Rockkonzert bekommen. Da muss er ja Himmel und Hölle in Bewegung gesetzt haben. Die Veranstaltung ist doch seit langem ausverkauft.“ (Ipak je nabavio dvije karte za rock koncert. Sigurno je potresao i zemlju i nebo. Ta manifestacija je odavno rasprodana.)

(6) jemanden / etwas in den Himmel heben - dizati nekoga / nešto u nebesa

Evangelje po Luki 10,15: „I ti Kafarnaume! Zar ćeš se **do neba uzvisiti**? Do u Podzemlje ćeš se strovaliti.“

Iako u Bibliji stoji napisano *uzvisiti se do neba*, u pisanom i usmenom obliku se ovaj frazem koristi najčešće u varijanti *dizati nekog / nešto u nebesa*. Kad nekoga *dižemo u nebesa* znači da ga idealiziramo i govorimo samo najbolje o njemu. Hvalimo i veličamo ga. U *Bosanskoj sehari* (2005:66) pored frazema *diže ju u nebesa (oblake)* stoji napisano da se koristi „*ako muškarac precjenjuje kvalitete žene i pretjerano je hvali jer je zaljubljen u nju.*“

Osim u nebesa nekoga možemo *dizati i u zvijezde*. U ovom slučaju je zastupljena djelomična ekvivalentnost sa leksičkom razlikom. Značenje je potpuno isto. Na internetu su pronađeni primjeri: „*Skromni Leon Benko: „Nemojte me dizati u nebesa, pa moj je posao da zabijam golove!*“¹³ i „*Watzke hebt Bayern in den Himmel*“¹⁴ (Watkze diže Bayern u nebesa).

(7) um das goldene Kalb tanzen - plesati oko zlatnog teleta

Knjiga Izlaska 32, 1-6: „A narod, videći gdje Mojsije dugo ne silazi s brda, okupi se oko Arona pa mu re-kne: „Ustaj! Napravi nam boga, pa neka on pred nama ide! Ne znamo što se dogodi s tim čovjekom Mojsijem koji nas izvede iz zemlje egipatske. „Poskidajte zlatne naušnice što vise o ušima vaših žena, vaših sinova i vaših kćeri“, odgovori im Aron, „pa ih meni donesite. Sav svijet skine zlatne naušnice što ih je o ušima imao i donese Aronu. Primivši zlato iz njihovih ruku, rastopi

¹³ <http://www.jutarnji.hr/sport/nogomet/skromni-leon-benko-nemojte-me-dizati-u-nebesa-pa-moj-je-posao-da-zabijam-golove/914029/>

¹⁴ http://video.sport1.de/video/watzke-hebt-bayern-in-den-himmel__0_699yol2r

kovinu u kalupu i načini saliveno tele. A oni poviču: „Ovo je tvoj bog, Izraele, koji te izveo iz zemlje egipatske. Vidjevši to Aron, sagradi pred njim žrtvenik a onda najavi: „Sutra neka se priredi svečanost u čast Jahvi! Sutradan rano ustanu i prinesu žrtve paljenice i donesu žrtve pričesnice. Onda svijet posjeda da jede i pije. Poslije toga ustade da se zabavlja.“

Frazemi *plesati oko zlatnog teleta* i *klanjati se zlatnom teletu* kao i sama sintagma *zlatno tele* nastali su iz iste biblijske priče. Radi se o frazemu koji je motiviran biblijskim događajem i postoji u oba jezika, tako da se radi o potpunoj ekvivalenciji. Nakon izlaska iz Egipta Izraelci su napravili tele od zlata, kojem su se u znak protesta (Mojsije je bio na brdu Sinaju i nije se dugo vraćao, jer je Bog sklapao savez s njim) klanjali i smatrali svojim božanstvom. Tanović (2005:453) kao pojašnjenje nudi slijedeće: „*Zlatno tele je komentar na besmisleno obožavanje nečega što to ne zavređuje. Z.t. je bio totem Hebreja koji je konkurirao Bogu...*“.

Klanjati se zlatnom teletu ili *plesati oko njega* danas predstavlja izraz za pohlepu za novcem. Onaj koji to čini cijeni samo materijalne stvari i na bogatstvo gleda kao jedini smisao života. Mnogi su primjeri upotrebe ovog frazema i u svakodnevnom govoru, a neki od njih su: „*Die wahnsinnigen Kosten für Luxus und Überflüssiges zerstören die Seelen der Menschen, machen sie immer gieriger und zwingen sie zum immer wilderen Tanz ums Goldene Kalb.*“¹⁵ (Nenormalni troškovi za luksuz i izobilje uništavaju ljudske duše, čine ih sve pohlepnijima i tjeraju ih na sve luđi ples oko zlatnog teleta.) kao i „*Umjesto da se okrene budućnosti, HDZ se klanja, zlatnom teletu*“.¹⁶

(8) ***Perlen vor die Säue werfen - bacati biserje pred svinje***

Evangelje po Mateju 7,6: „*Ne dajte svetinje psima! Niti svoga biserja bacajte pred svinje da ga ne pogaze nogama pa se okrenu i rastrgaju vas.*“

Biseri predstavljaju nešto vrijedno, a svinje niti znaju što je biser niti ga znaju cijiniti. U svojim Propovijedima na Gori Isus govori o tome kako evangelje (odnosno bisere) ne bi trebalo propovijedati onima koji ga ismijavaju, odbacuju i hule (odnosno svinjama). Svinje su smatrane nečistim životinjama i bile su simbol pokvarenosti i grijeha u Bibliji. Stoga ovaj frazem ukazuje na to kako o

¹⁵ http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=um+ das+goldene+ kalb+tanzen &bool= relevanz&gawoe=an&suchspalte%5B%5D=rart_ou&suchspalte%5B%5D=rart_varianten_ou

¹⁶ <http://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/umjesto-da-se-okrene-buducnosti-hdz-se-klanja-zlatnom-teletu-81009>

uzvišenim stvarima ne treba govoriti pred ljudima koji ih ne razumiju. Pretpostavlja se da svi ne zaslužuju isto i da osobama koje ne znaju cijeniti nešto ne treba ni davati ili poklanjati vrijedne stvari. Bacanje biserja pred svinje jednako je uzaludnom trošenju nečega vrijednog. Radi se o potpunoj ekvivalenciji, budući da frazem postoji i u njemačkom i u b/h/s jeziku u istom obliku i sa istim značenjem. Primjeri koji su pronađeni na internetu pokazuju da je u upotrebi u svakodnevnom govoru: „*Jeder muss selbst zu der Erkenntnis gelangen, wann sich Engagement lohnt und wann er Perlen vor die Säue wirft.*“¹⁷ (Svatko mora sam spoznati kad se trud isplati, a kad baca biserje pred svinje).

(9) **wie Sand am Meer - kao pijeska u moru**

Knjiga Postanka 41,49: „*Tako Josip nagomila mnogo žita, kao pijeska u moru, pa ga prestade i mjeriti jer mu mjere ne bijaše.*“

Pijeska u moru i na obali ima mnogo, te se ovaj frazem koristi kad želimo iskazati kako nečega ima u velikim količinama. Poznate su i leksičke varijacije ovog leksema *kao pijeska u pustinji* ili *poput zvijezda na nebu*. Frazem *poput zvijezda na nebu* potječe iz Biblije iz Knjige Postanka 22, 15-17 : *Anđeo Jahvin zovne Abrahama s neba drugi put i reče : „Kunem se samim sobom, izjavljuje Jahve: Kad si to učinio i nisi mi uskratio svog jedinca sina, svoj ću blagoslov na te izliti i učiniti tvoje potomstvo brojnim poput zvijezda na nebu i pijeska na obali morskoj!“* U svim primjerima se iskazuje mnogobrojnost i obilnost nečega.

(10) **von Pontius zu Pilatus laufen - ići od Poncija do Pilata**

Evangelje po Luki 23,6-11: „*Kad je to čuo, Pilat je upitao je li taj čovjek Galilejac. Saznavši da je iz područja kojim vlada Herod, poslao ga je Herodu, koji je također tih dana bio u Jeruzalemu. Kad je Herod vidio Isusa, vrlo se obradovao, jer ga je već dulje vrijeme želio vidjeti zbog onoga što je o njemu slušao te se nadao da će od njega vidjeti kakvo čudo. I postavljao mu je mnoga pitanja, ali Isus mu ništa nije odgovarao. No glavari svećenički i pismoznanci ustajali su i žestoko ga optuživali. Tada ga je Herod zajedno sa svojim vojnicima ponizio i ismijao ga obukavši ga u sjajnu haljinu te ga poslao natrag Pilatu.*“

Ovaj frazem ubrajamo u skupinu onih koji su motivirani Biblijom, ali nisu originalno preuzeti iz nje. Nastao je iz opisa situacije u Lukinom evanđelju, kad je Isus trebao biti osuđen od strane Poncija Pilata. Međutim, ovaj ga, s obzirom

¹⁷ <http://www.redensarten.net/Perlen.html> (26.02.2016.)

da nije našao nikakvu krivnju na njemu, šalje Herodu, koji ga ponovno vraća Pilatu. Frazemom *ići od Poncija do Pilata* označava se hodanje (često i besmisleno) od jednog do drugog mjesta, lutanje tražeći pravdu. Negdje se koristi i u obliku *ići od Poncija do Heroda*, ali koristeći ime iste osobe (Poncije Pilat), koliko god to djelovalo besmisleno, naglašava se situacija i slikoviti prikaz hodanja i povratka na isto mjesto.

Primjer pronađen na internetu: „*Es war damals sehr schwer, adäquate Hilfe zu bekommen. Mein Mann und ich sind von Pontius zu Pilatus gelangten*“¹⁸. “(Tada je bilo veoma teško dobiti adekvatnu pomoć. Muž i ja smo išli od Poncija do Pilata.)

Bajke motivirane Biblijom

Pri prikupljanju i obradi materijala za korpus moglo se primjetiti kako se u bajkama ne pojavljuju samo biblijski frazemi, nego postoje i mnogi drugi biblijski motivi, a u nekim je i cijela tematika motivirana Biblijom. U ovom poglavlju želimo ukazati (a možda na taj način i potaknuti druge da se pozabave ovime) kako se u mnogim bajkama braće Grimm kao glavna uloga spominje Bog (*Die Nelke, Der Spielhansl, Der Arme und der Reiche, Der Schneider im Himmel* i dr.) kao i druge biblijske ličnosti poput Isusa Krista, Djevice Marije (*Marienkind*), apostola, Adama i Eve (*Die ungleichen Kinder Evas*), svetog Petra (*Das Bäuerlein im Himmel*) i drugih. Nebo, raj i pakao u mnogim su bajkama glavno mjesto u kojima se dešava radnja.

Veoma je primjetno da je broj sedam prisutan u mnogim biblijskim tekstovima. Na Internet stranici www.biblija-govori.hr nalazi se slijedeći citat koji govori o upotrebi broja sedam u Bibliji: „*Broj 7 u Bibliji predstavlja savršenstvo i znak Boga, božanskog djela, kompletnosti, punine, poslušnosti i odmora. Neki ga nazivaju i „vladarom“ biblijskih brojeva jer se pojavljuje ukupno 562 puta u Bibliji, uključujući i izvedenice (sedmi, sedmice)*.“ Sedam je darova Duha Svetoga, sedam glavnih grijeha, sedam svetih sakramenta i sl.¹⁹ U mnogim bajkama radnja traje sedam godina (*Die Nelke, Das singende springende Löweneckerchen, Der Bärenhäuter, Der arme Müllerbursche und das Kätzchen, Das Totenhemdchen* i dr.), spominje se sedam osoba (*Schneewittchen und die sieben Zwerge, Der Ranzel, das Hüttlein und das Hörnlein, Die goldene Gans* i dr.).

¹⁸ http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=von+pontius+zu+pilatus&bool=relevanz&gawoe=an&suchspalte%5B%5D=rart_ou

¹⁹ Usp. <http://www.svetlorijeci.ba/clanak/2248/obnovi-svoju-vjeru/simbolika-brojeva-u-krcanstvu>

Osim broja sedam, česta je pojava i broja dvanaest koji je „*također omiljen u starozavjetnoj i novozavjetnoj biblijskoj simbolici. Po nekim tumačenjima, 12 predstavlja savršen sklad između zemaljskog i nebeskog (formula: četiri puta tri – pri čemu je broj četiri simbol zemaljskog, a tri božanskog). Dvanaest je bilo plemena Izraelovih, dvanaest je i Kristovih apostola. Broj 12 ima značajnu ulogu i u Apokalipsi u opisivanju nebeskog Jeruzalema: po 12 temelja, dragulja i vrtova.*“²⁰

Pojedine bajke poput *Das Marienkind* u potpunosti pokušavaju prenijeti biblijsku pouku da se svaki grijeh treba priznati, jer onomu koji ga prizna grijeh će biti oprošten. Postoji i bajka *Der Wolf und die sieben Geißlein* u kojoj vuk na razne načine pokušava ući u kuću kako bi napao i pojeo jariće. Na koncu mu to i uspije jer se pretvarao da je njihova majka i pokazao im bijelu šapu (koju je prije toga umočio u brašno). Pretpostavka je kako je ova bajka također motivirana biblijskim frazemom *ein Wolf im Schafspelz sein* - *biti vuk u janjećoj koži* koji je detaljnije objašnjen u Poglavlju 10.1 na stranici 38.

Biblijski frazemi u bajkama braće Grimm

U zbirci bajki *Grimms Märchen. Vollständig illustrierte Ausgabe*, koja predstavlja glavni izvor korpusa, nalazi se 207 bajki. U njima je pronađeno oko 350 frazema, a od toga je za samo 13 potvrđeno da su biblijskog porijekla. Navedeni su abecednim redoslijedom i označeni brojevima. Izvorno su pronađeni na njemačkom jeziku, a pored je naveden ekvivalent u b/h/s jeziku ili, ukoliko on ne postoji, autorov prijevod sa naznakom (dosl.). Ispod frazema naveden je citat iz bajke u kojoj je frazem pronađen, a zatim i citat iz Biblije²¹, kojim se dokazuje biblijsko porijeklo. Porijeklo frazema je provjeravano u zbirci frazema *Duden 11 – Redewendungen* (2008), na Internet stranici www.redensarten-index.de, kao i u *Bosanskoj sehari* (2005) Zlatka Lukića. Također je naveden primjer sa interneta, kao dokaz da se frazem koristi i u svakodnevnom govoru. U obradi korpusa korištene su kontrastivna i deskriptivna metoda.

(11) *jemandem ist / wird angst und bange* - (dosl.) *netko osjeća strah / nekoga obuze strah*

Iz bajke *Der Teufel und seine Großmutter*, str.363: „*Die Zeit verstrich ihnen schnell, und als es mit den sieben Jahren zu Ende ging, wurde zweien gewaltig*

²⁰ <http://www.svjettorijeci.ba/clanak/2248/obnovi-svoju-vjeru/simbolika-brojeva-u-krscanstvu>

²¹ Biblijski citati su iz Jeruzalemske Biblije. Ukoliko u b/h/s jeziku frazem ne postoji u obliku kao i u njemačkom jeziku, dodatno je naveden citat na njemačkom jeziku iz Lutherovog prijevoda Biblije.

angst und bange, der dritte nahm 's auf die leichte Schulter und sprach: „Brüder, fürchtet nichts, ich bin nicht auf den Kopf gefallen, ich errate das Rätsel“ (Vrijeme im je brzo prolazilo i kada je prošlo sedam godina, dvojicu je obuzeo silan strah, treći je to olako shvaćao i reče: „Braćo, ne plašite se, nisam glup i riješit ću zagonetku.“).

Jeremija 50, 43: „Kralj babilonski ču vijest o njima: i ruke mu klonuše, muka ga spopade, bolovi ga obuzeše kao porodilju.“

Primjer (11) predstavlja frazeološki par riječi²² i kao frazem nije zabilježen u novijim prijevodima Biblije. U online verziji prijevoda²³ pronađen je slijedeći oblik gore navedenog citata: „Sobald der König von Babel von ihnen hört, da erschlaffen ihm die Hände; es packt ihn die Angst, das Zittern, wie eine Gebärende.“

U Lutherovom prijevodu²⁴ međutim stoji: „Wenn der König zu Babel ihr Gerücht hören wird, so werden ihm die Fäuste entsinken; **ihm wird so angst und bange** werden wie einer Frau in Kindsnöten.“

Frazem iz njemačkog jezika *jemandem ist/wird angst und bange* ne postoji u b/h/s jeziku i radi se o nultoj ekvivalentnosti. Prevodi se doslovno kao „osjećati strah“ ili „brinuti se.“ U njemačkom jeziku je u svakodnevnoj upotrebi, što dokazuju i neki od primjera poput: „Dem Bürger kann bei diesem Streit angst und bange werden.“²⁵ (Građanin se pri ovoj svađi može uplašiti/zabrinuti.).

Ovaj frazem se spominje na više mjesta u zbirci bajki, međutim preuzet je citat iz bajke *Der Teufel und seine Großmutter* jer se u njemu osim frazema biblijskog porijekla pojavljuju još dva: *etwas auf die leichte Schulter/Achsel nehmen* (nešto olako shvaćati) i *nicht auf den Kopf gefallen sein* (ne biti glup).

(12) Wer anderen eine Grube gräbt, fällt selbst hinen - tko drugome jamu kopa, sam u nju pada

Iz bajke *Die beiden Wanderer*, str.318: „Ehe er Rahe an mir nimmt“, dachte er bei sich, „muss ich ihm eine Grube graben.“ **Wer aber anderen eine Grube**

²² Hrustić(2001:38) navodi kako su frazeološki parovi riječi parovi sa karakterističnom strukturom od dvije riječi iste vrste, povezane veznikom ili prepozicijom. Komponente su semantički srodne riječi i značenje im je uglavnom metaforično.

²³ Na internet stranici www.bibelwerk.de

²⁴ Korištena je online verzija sa stranice: <http://www.bibel-online.net/>

²⁵ <http://www.abendblatt.de/region/norderstedt/article136713163/Dem-Buerger-kann-bei-diesem-Streit-angst-und-bange-werden.html>

gräbt, fällt selbst hinen. “ („Prije nego mi se osveti“, mislio je, “moram mu iskopati jamu.“ Ali tko drugima jamu kopa, sam u nju pada.)

Knjiga mudrih izreka 26,27: „*Tko jamu kopa, sam u nju pada i tko kamen valja, na njega se prevlađuje.*“

Ovdje se radi o poslovice, koja je već spominjana u poglavlju 5.2. Kao što je već navedeno, poslovice su u obliku rečenice i često nose neku pouku u sebi. Biblijska pouka je kako ne treba činiti drugima zlo, jer bismo time mogli sami sebe dovesti u nevolje. I značenje je upravo to da onaj koji želi drugima nanijeti štetu, često time samo sam sebi naštetiti. Ova poslovice postoji u oba jezika i radi se o totalnoj ekvivalentnosti.

(13) *jemandem stehen die Haare zu Berge - nekome se dižu dlake (kosa) na tijelu (glavi)*

Iz bajke *Von dem Wacholderbaum*, str.150: „Nein“, rief die Frau und sprang auf, und ***die Haare standen ihr zu Berge wie Feuerflammen...*** “ („Ne“, reče žena i skoči, a kosa joj se diže na glavu poput plamena vatre...)

Knjiga o Jobu 4,15: „*Dah mi neki preko lica prođe, digoše se dlake na mom tijelu.*“

Primjerom koji je pronađen u Bibliji *digoše se dlake na mom tijelu* iskazuje se osjećaj nelagode i opisuje stanje kad se na čovjekovoj koži doslovno podignu dlake, odnosno čovjek se naježi. Osoba se u tom trenutku osjeća neugodno uslijed negativnog utjecaja nečega ili nekoga na njega.

Frazem koji je mnogo poznatiji i zastupljeniji u b/h/s jeziku jest *nekome se diže kosa na glavi*. Upotrebljava se kad iskazujemo kako nam neka osoba/stvar smeta i nervira nas, te ne volimo kada je u našem prisustvu. Radi se o djelomičnoj ekvivalentnosti za leksičkim i morfosintaksičkim razlikama. Primjeri koji su pronađeni na internetu: „*Ona je zaboravljena rođaka princeze Dajane od koje bi se Kejt Midlton digla kosa na glavi*“²⁶; „*Bauleiter müsste man sein: 29 Konstruktionen, die Euch die Haare zu Berge stehen lassen*“²⁷ (Voditelj gradnje bi trebalo biti: 29 konstrukcija od koji će vam se dići kosa na glavi.)

²⁶ <http://www.24sata.rs/ovo-je-zaboravljena-rodaka-princeze-dajane-od-koje-bi-se-kejt-midlton-digla-kosa-na-glavi/22178>

²⁷ <http://www.comedycentral.tv/neuigkeiten/83257-bauleiter-musste-man-sein-29-konstruktionen-die-euch-die-haare-zu-berge-stehen-lassen>

(14) **nach jemandem kräht kein Hahn - (dosl.) za nekim se ni pijetao ne oglašava**

Iz bajke *Das Erdmännchen*, str.275: „Da bissen die beiden andern Königstöchter auch in den Apfel, und da versanken sie alle drei tief unter die Erde, dass **kein Hahn mehr nach ihnen krähte**.“ ('Zatim i druge dvije kraljevske kćeri zagrizoše jabuku i sve tri potonuše duboko ispod zemlje, da se se ni pijetao nije za njima više oglašavao.')

Evandjelje po Mateju 27,73-76: „Malo zatim nazočni pristupiše Petru i rekoše: „Doista, i ti si jedan od njih! Ta govor te tvoj izdaje!“ On se tada stane zaklinjati i preklinjati: „Ne znam toga čovjeka.“ I odmah se oglasi pijetao. I spomenu se Petar riječi koju mu Isus reče: „Prije nego se pijetao oglasi, tripud češ me zatajiti.“ I izađe te gorko zaplaka.“

Prema Bibliji Isus je svom učeniku Petru rekao kako će ga zatajiti tripud pred narodom prije nego se pijetao oglasi. Petar to doista i čini i svaki put kad ga upitaju za Isusa poriče da ga poznaje. A nakon što je to i treći put učinio, oglašava se pijetao. U ovom slučaju pijetao se čuje tek nakon nečega, odnosno prepozicija „nach“ u prijevodu bi imala značenje „nakon“. Prvo je Petar zatajio tri puta Isusa, a nakon toga se pijetao oglasio.

U frazemu koji je nastao na osnovu ovog događaja prepozicija „nach“ nije vremenska, nego označava kako čak i pijetao nekoga/nešto smatra beznačajnim i nema potrebu oglasiti se. U *Dudenu 11- Redewendungen* (2008:314) također stoji kao pojašnjenje da je netko tako beznačajan, da mu nitko ne poklanja pažnju i nitko se ne bavi njime. U b/h/s jeziku nije pronađen ekvivalent koji bi odgovarao ovom frazemu, pa ga autor prevodi kao *za nekim/nečim se ne oglašava pijetao*.

(15) **jemandem sein Herz ausschütten - istresti (olakšati) dušu**

Iz bajke *Die Gänsemagd*, str.266: „Da kroch sie in den Eisenofen, fing an zu jammern und zu weinen und **schüttete ihr Herz aus und sprach...**“ (Onda se zavuču u željezni šporet, poču kukati i plakati i istrese dušu i reče...)

Prva knjiga o Samuelu 1,15: „Ali Ana odgovori i reče: „Nisam pijana, gospodaru, nego sam velika nesretnica. Nisam pila ni vina ni opojna pića nego **izlijevam dušu svoju pred Jahvom**.“

Iako u Bibliji stoji napisano *izlijevam dušu*, frazem se u tom obliku ne upotrebljava. Radi se o djelomičnoj ekvivalenciji sa leksičkom razlikom, s obzirom da je u njemačkom primjeru zastupljena riječ Herz (srce), a u b/h/s jeziku duša. Ovaj frazem se koristi kada netko kaže stvari koje su mu ležale na duši, odnosno tištile ga. Nakon toga se osjeća olakšanje.

Primjer sa interneta: *Whitney Hosuton istresla dušu u gostovanju kod Oprah Winfrey.*²⁸

(16) jemandem/einer Sache hold und gewogen sein - biti kome/čemu naklonjen/odan

Iz bajke *Dornröschen*, str.157: „*Er lud nicht bloß Verwandte, Freunde und Bekannte, sondern auch die weisen Frauen dazu ein, damit sie dem Kind **hold und gewogen wären.***“ (Nije pozvao samo rođake, prijatelje i poznanike, nego i mudre vile, kako bi bile blage i naklonjene djetetu.²⁹)

Primjer (16) predstavlja frazeološke parove riječi, a njegovo porijeklo je zapravo u drugom biblijskom frazemu koji glasi *gewogen und zu leicht befunden*.

Slika vage kao izraza procjenjivanja karakternih i moralnih osobina ljudi potječe još od davnina, a primjer nalazimo u Bibliji, Daniel 5, 25-27: „*A evo što je napisano: Mene, Mene, Tekel, Parsin. A te riječi znače: Mene: izmjerio je Bog tvoje kraljevstvo i učinio mu kraj; Tekel: bio si vagnut na tezulji i nađen si prelagan...*“

Frazem *gewogen und zu leicht befunden* (*izvagan i nađen prelagan*) znači da netko ili nešto ne odgovara nekim etičkim ili stručnim mjerilima i da ne ispunjava očekivanja. Na vagu su „stavljene“ dobre i loše strane i prevagnulo je ono loše.

U frazemu *hold und gewogen sein* možemo slikovito zamisliti vagu, koja se naginje na jednu stranu i stoga se kaže da je netko odan nekome ili nečemu. Sama riječ *hold* je u njemačkom jeziku zastarjela i pronalazi se u starijim pjesničkim izražajima.

Radi se o nultoj ekvivalentnosti u oba slučaja, jer u b/h/s jeziku nije pronađen ekvivalent, nego je upotrebljen doslovan prijevod.

(17) durch Mark und Bein gehen - prolaziti kroz kosti

Iz bajke *Die Bremer Stadtmusikanten*, str.94: „*Du schreist einem **durch Mark und Bein***“, sprach der Esel, „was hast du vor?“

Poslanica Hebrejima 4,12: „*Jer Božja je riječ uistinu živa i djelotvorna. Oštija je od dvosjeklog mača; prodire dotle da dijeli dušu od duha i zglobove od moždine te prosuđuje nakane i misli srca.*“

²⁸ <http://www.index.hr/xmag/clanak/whitney-houston-istresla-dusu-u-gostovanju-kod-oprah-winfrey/450474.aspx> (16.03.2016.)

²⁹ Prijevod preuzet iz „Braća Grim.Bajke“ iz bajke „Trnoružica“,str.34

Za ovaj frazem u *Dudenu 11- Redewendungen* (2008:510) nalazi se objašnjenje kako se nešto osjeća na neugodan, pa čak i skoro nepodnošljiv način. Također je navedeno kako se često upotrebljava u odnosu na zvukove. Na Internet stranici www.redensarten-index.de stoji pojašnjenje kako se ovaj frazem koristi kada se opisuje nešto što je prodorno i može biti emocionalno uzrujavajuće.

U Bibliji je Božja riječ ta koja je toliko jaka, snažna i prodorna da dijeli čak i moždinu od zglobova. U b/h/s jeziku nismo pronašli ekvivalent. Uporedili smo ovaj frazem sa varijantom *prolaziti kroz kosti* koji se obično koristi u kontekstu sa hladnoćom, pa tako Lukić (2005, str. 178) navodi kao pojašnjenje tog frazema frazema sljedeće: „*ako je studen tako velika i ako vjetar toliko puše, onda čovjek ima osjećaj da mu zima kosti probija.*“ Na internetu je pronađen primjer: „*Es war ein einfach grauenvoller Anblick, der allen Anwesenden durch Mark und Bein ging.*“³⁰ (Bio je to jezovit prizor, koji je svim prisutnim prolazio kroz kosti.)

(18) *im Schweiß meines Angesichts - u znoju lica svoga*

Iz bajke *Die ungleichen Kinder Evas*, str.467: „*Als Adam und Eva aus dem Paradies vertrieben waren, mussten sie sich auf unfruchtbarer Erde ein Haus bauen und im Schweiß ihres Angesichts ihr Brot essen.*“ (Kad su Adam i Eva bili potjerani iz raja morali su na neplodnom tlu izgraditi kuću i u znoju lica svog jesti svoj kruh).

Knjiga Postanka 3, 19: „*U znoju lica svoga kruh svoj ćeš jesti dokle se u zemlju ne vratiš: ta iz zemlje uzet si bio – prah si, u prah ćeš se i vratiti.*“

Nakon što su prvi ljudi u zemaljskom raju uzeli jabuku sa stabla spoznaje dobra i zla i time počinili grijeh, Bog ih istjeruje iz Edenskoga vrta i kažnjava ih. Sve tegobe i naponi tako su skupljeni u jednu riječ – znoj. Svi koji naporno rade znoje se, i kroz život se „znojimo“ u brojnim životnim mukama i brigama. Koristeći ovaj frazem iskazuje se kako se nešto radi pod velikim naporom i s velikom mukom. U b/h/s jeziku postoji ekvivalent i radi se o totalnoj ekvivalentnosti.

Ovaj frazem je pronađen i na internetu u jednom online članku: „*Daleko od toga da su njih dvoje - ipak relativno pristojno žive od svog rada, kako bi to trebali svi koji kruh zarađuju u znoju lica svog - pripadnici najnižih socijalnih slojeva suštinski devastiranog, duboko nepravdnog i na nož podijeljenog hrvatskog društva, ali i iz takve perspektive znaju realizirati realistične pjesme.*“³¹

³⁰ Duden 11, str.510.

³¹ <http://www.jutarnji.hr/kultura/glazba/video-prvi-dvostruki-album-elementala-devastirano-i-podijeljeno-hrvatsko-drustvo-pretoceno-u-stihove-i-snazan-rap/104254/> (14.05.2016.)

(19) jemandem fällt es wie Schuppen von den Augen - (dosl.) nekome s očiju spade nešto kao ljuske

Iz bajke *Der faule Heinz*, str.432: „Er setzte sich, sammelte seine Gedanken und überlegte, wie er seine Schultern von dieser Bürde befreien könnte. Lange war alles Nachsinnen vergeblich, plötzlich **fiel's ihm wie Schuppen von den Augen**.“ (Sjeo je, sabrao misli i razmišljao kako bi mogao osloboditi rame od toga tereta. Dugo je svo razmišljanje bilo uzaludno, a onda je odjednom uvidio.)

Djela Apostolska 9, 18: „I odmah mu s očiju spade nešto kao ljuske te on progleda pa usta, krsti se i uzevši hrane, okrijepi se.“

Frazem (19) ne postoji kao takav u b/h/s jeziku i ovdje se radi o nultoj ekvivalentnosti. Prevodimo ga kao *odjednom nešto uvidjeti, shvatiti nešto što je odavno bilo pred očima*.

(20) ein zweischneidiges Schwert - dvosjekli mač

Iz bajke *Die zwei Brüder*, str.204: „Abends wurde er in das königliche Bett gebracht, aber er legte ein **zweischneidiges Schwert** zwischen sich und die junge Königin; sie wusste nicht, was das heißen sollte, wagte aber nicht zu fragen.“ (Navečer je odveden u kraljevski krevet, ali je stavio dvosjekli mač između sebe i mlade kraljice; ona nije znala što bi to trebalo značiti, ali nije se usudila pitati.)

Knjiga Sirahova 21, 3: „Svako je bezakonje kao dvosjekli mač koji nanosi rane neizlječive“.

Dvosjekli mač je mač koji sa obje strane ima oštrice i kao takav je bio poguban za neprijatelja. U bajci *Die zwei Brüder* (str.204) jedan od braće stavlja dvosjekli mač u krevet između sebe i mlade kraljice, koja je trebala biti žena njegovom bratu. Čini to kako bi sam sebe povrijedio ukoliko bi joj se u noći nesvjesno približio.

Pod frazom dvosjekli mač podrazumijeva se da nešto istovremeno može i koristiti, ali i biti otežavajuća okolnost. Rizik koji može donijeti i štetu i korist, pojava koja ima i dobru i lošu stranu. Također podrazumijeva postupak koji može imati učinak suprotan od onoga koji očekujemo.

Frazemi se podudaraju na svim nivoima (morfosintaksičkom, leksičkom i semantičkom) što znači da su potpuno ekvivalentni u oba jezika, iako se u b/h/s jeziku nailazi i na verziju *mač sa dvije oštrice*. Frazem je u svakodnevnoj upotrebi i u njemačkom i u b/h/s jeziku, što se može vidjeti iz naslova sa interneta:

*Waffenexporte sind ein zweischneidiges Schwert*³². (Izvoz oružja je dvosjekli mač.) i *Sunce je dvosjekli mač: Znete li šta UV zračenje ustvari radi vašoj koži?*³³

(21) *den Splitter im fremden Auge, aber den Balken im eigenen nicht sehen - vidjeti trun u tuđem oku, a ne vidjeti brvno u svom*

Iz bajke *Meister Pfriem*, str.459: „*Es war der Balken, den einer im Auge gehabt hatte, während er nach dem Splitter in den Augen anderer suchte.*“ (Bilo je to brvno koje imao u oku, dok je tražio trun u očima drugih.)

Evangelje po Luki 6,41-42: „Što gledaš trun u oku brata svojega, a brvna u oku svome ne opažaš? *Kako možeš kazati bratu svomu: 'Brate, de da izvadim trun koji ti je u oku', a sam u svom oku brvna ne vidiš? Licemjere! Izvadi najprije brvno iz oka svoga pa ćeš onda dobro vidjeti izvaditi trun što je u oku bratovu.*“

Priča o brvnu i trunu je Isusov Govor na Gori kojom poručuje svojim učenicima kako ne treba suditi drugima. On ovom izjavom osuđuje licemjerje ljudi koji vide i oštro kritiziraju svaku, i najmanju grešku drugih, a da pri tome ne opažaju i ne prihvaćaju svoje velike greške. Poslovica je preuzeta iz Biblije i koristi se u istom kontekstu. Zastupljena je i u njemačkom i u b/h/s jeziku i radi se o potpunoj ekvivalentnosti.

(22) *die Spreu vom Weizen trennen - odvojiti žito od kukolja*

Iz bajke *Der Dreschflegel vom Himmel*, str.332: „Wenn du da herabstürztzt, das wär eine böse Sache“, dachte er und in der Not wusst er sich nicht besser zu helfen, als dass er *die Spreu vom Hafer nahm, die haufenweise dalag, und daraus ein Strick drehte...*“ („Bila bi to gadna stvar, ako se tu strovališ“ pomisli i u nuždi si nije znao bolje pomoći, nego da uzme kukolj iz zobi, kojeg je bilo u izobilju i napravi od njega štrik.)

Evangelje po Mateju 3, 12: „*U ruci mu vijača, pročistit će svoje gumno i skupiti žito u svoju žitnicu, a pljevu spaliti ognjem neugasivim.*“

U primjeru pronađenom u bajci *Der Dreschflegel vom Himmel* riječ je o tome kako je netko doslovno načinio konop od kukolja/pljeve. Taj nas je primjer

³² <http://www.salzburg.com/nachrichten/meinung/standpunkt/sn/artikel/waffenexporte-sind-ein-zweischneidiges-schwert-184032/>

³³ <http://depo.ba/clanak/133443/sunce-je-dvosjekli-mac-znete-li-sta-uv-zracenje-ustvari-radi-vasoj-kozi>

asocirao na frazem koji potječe iz Biblije *odvojiti žito od kukolja*, te je iz tog razloga naveden u korpusu. Značenje frazema jeste odvojiti nebitno i nekorisno od bitnog i vrijednog.

Postoje i verzije *odvojiti pšenicu od korova*, kao i *die Spreu vom Hafer trennen*, kako je navedeno u bajci, tako da se tu onda radi o djelomičnoj ekvivalentnosti sa leksičkim razlikama. Frazem je u upotrebi kako u b/h/s jeziku: „*Uvest ćemo reda u poticaje, odvojiti ćemo žito od kukolja.*“³⁴ tako i u njemačkom: „*Das Publikum ist klüger und trennt die Spreu vom Weizen.*“³⁵ (Publika je pametnija i odvaja žito od kukolja.)

(23) *kein Stein bleibt auf dem anderen - neće ostati ni kamen na kamenu nerazvaljen*

Iz bajke *Der Eisenofen*, str.368: „*So bist du eine Schweinehirtentochter, geh gleich fort und lass die Königstochter kommen; und sag ihr, es soll wiederfahren, was ich ihr versprochen hätte, und wenn sie nicht käme, sollte im ganzen Reich alles zerfallen und einstürzen und **kein Stein auf dem anderen bleiben.***“ (Ti si kćerka svinjara, otiđi odmah i neka dođe kraljeva kći: i reci joj da se treba dogoditi ono što sam joj obećao i ako ne dođe u cijelom kraljevstvu će sve propasti i neće ostati ni kamen na kamenu.)

Evangelje po Mateju 24, 1-2: „*A Isus iziđe iz Hrama. Potom mu pristupiše učenici pokazujući mu hramsko zdanje. A on im reče:” Ne vidite li sve ovo? Zaista, kažem vam, ne, neće se ovdje ostaviti ni kamen na kamenu nerazvaljen.”*

Ne ostaviti ni kamen na kamenu znači da će nešto biti potpuno uništeno. Frazem postoji i u njemačkom i u b/h/s jeziku i govorimo o potpunoj ekvivalentnosti. Koristi se u svakodnevnom govoru i primjeri to pokazuju: *Tihomir Dujmović: ‘Još jedan mandat ove vlasti i od Hrvatske neće ostati kamen na kamenu’*³⁶ i „*Das Verfassungsgericht hat einen Rundumschlag gemacht. Da ist kein Stein auf dem anderen geblieben.*“³⁷ (Ustavni sud je zadao udarac na sve strane. Nije ostao ni kamen na kamenu.)

³⁴ <http://www.vecernji.hr/hrvatska/uest-cemo-reda-u-poticaje-odvojit-cemo-zito-od-kukolja-370415>

³⁵ <http://www.spiegel.de/#action=404&ref=hpinject404>

³⁶ <http://narod.hr/hrvatska/tihomir-dujmovic-jos-jedan-mandat-ove-vlasti-i-od-hrvatske-ne-ce-ostati-kamen-na-kamenu>

³⁷ <http://www.spiegel.de/wirtschaft/verfassungsgericht-entscheidung-da-ist-kein-stein-auf-dem-anderen-geblieben-a-463410.html>

(24) *die Zähne zusammenbeißen - stisnuti zube*

Iz bajke *Die drei Brüder*, str.362: „*Der Fechtmeister kriegte manchen Hieb, biss aber die Zähne zusammen und ließ's sich nicht verdrießen, denn er dachte bei sich: „Fürchtest du dich vor einem Hieb, so kriegst du das Haus nimmermehr.“*“ (Učitelj mačevanja dobio je po neki ubod, ali stisuo je zube i nije dozvolio da mu omrzne, jer je mislio: „Ako se plašiš jednog uboda, nikad nećeš dobiti kuću.“)

Psalam 37, 12: „*Bezbožnik smišlja zlo pravedniku i zubima škrguće na njega.*“

Ovaj frazem na njemačkome jeziku *die Zähne zusammenbeißen* u ulomku iz Lutherovog prijevoda Biblije („*Der Gottlose droht dem Gerechten und beißt seine Zähne zusammen über ihn.*“) označava stanje ljutnje i bijesa, pa čak i iskazivanje neke prijetnje. Današnja upotreba tog istog frazema ima sasvim drugo značenje i predstavlja pojavu lažnih prijatelja. Radi se o formalnoj ekvivalentnosti, ali značenje se razlikuje. Danas se *die Zähne zusammenbeißen* (*stisnuti zube*) koristi kao izraz za hrabro podnošenje bola, neke neugodnosti ili teških vremena. Pretpostavlja se kako se ovo značenje vremenom oblikovalo kao takvo jer čovjek pri osjećaju bola ili velikog napora stišće zube.

Kao što je iz gore navedenog citata vidljivo, u Jeruzalemskoj Bibliji ovaj frazem stoji u obliku škrgutati zubima, čiji je njemački ekvivalent *mit den Zähnen knirschen*.

Frazem je u upotrebi u svakodnevnom govoru, što je vidljivo iz primjera sa interneta: „*Das Motto aller Geschädigten muss lauten: Zähne zusammenbeißen und kämpfen!*“³⁸ (Moto svih oštećenih treba glasiti: stisnuti zube i boriti se!) ili „*Ljuta jela ili volite ili ne volite. Trećeg nema. Ali ovo bi vas moglo navesti da malo 'stisnete zube' i češće podvrgnete svoje okusne pupoljke 'napadu' nekog ljutog začina.*“³⁹

Frazemi za koje nije potvrđeno biblijsko porijeklo

U bajkama braće Grimm pronađeno je i nekoliko frazema čije porijeklo nije zabilježeno niti u zbirci frazema *Duden 11 – Redewendungen* niti na internetu. S obzirom da su pronađeni u Bibliji, navest ćemo ih i objasniti s pretpostavkom da potječu iz nje.

³⁸ [http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~die%20Z%C3%A4hne%20zusammenbei%C3%9Fen&bool=relevanz&gawoe=an&suchspalte\[\]=rart_ou&suchspalte\[\]=rart_varianten_ou](http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~die%20Z%C3%A4hne%20zusammenbei%C3%9Fen&bool=relevanz&gawoe=an&suchspalte[]=rart_ou&suchspalte[]=rart_varianten_ou)

³⁹ <http://cuvajzdravlje.ba/ne-volite-ljutu-hranu-nakon-ovoga-cete-vjerojatno-ipak-malo-stisnuti-zube/>

(25) jemandem in die Hände fallen - pasti/dospjeti u nečije ruke/šake

Iz bajke *Die Goldkinder*, str.255: „Der Mann ging wieder fischen, und nach einiger Zeit, da war's nicht anders, er holte den Goldfisch zum dritten Mal heraus. 'Hör', sprach der Fisch, 'ich sehe wohl, ich soll immer wieder **in deine Hände fallen**, nimm mich mit nach Hause und zerschneid mich in sechs Stücke..'“ (Čovjek ode ponovno pecati i nakon nekog vremena, ne bi drugačije, izvadio je zlatnu ribicu po treći put. „Čuj“, reče ribica, „**vidim da svaki put trebam dospjeti u tvoje ruke, ponesi me kući i isjeci me na šest dijelova...**“)

Duden 11 (2008:328) nudi dva objašnjenja ovog frazema: 1. dospjeti u nečije vlasništvo/pasti pod nečiju vlast i 2. slučajno biti pronađen od strane nekoga. Lukić (2005:290) u svojoj *Bosanskoj sehari* navodi primjer „Pašćeš ti meni šaka!“ sa objašnjenjem da se radi o opomeni, da će netko stradati ako dopadne šaka onome koji mu prijete. Ni jedan, međutim ne navodi porijeklo ovog frazema, a mi smo ga pronašli u Bibliji u Knjizi Izlaska 21, 13: „*Ali ako to ne učini hotimično, nego Bog pripusti da padne u njegovu šaku, odredit ću ti mjesto kamo može pobjeći.*“ te ga s pretpostavkom da potječe odatle navodimo kao primjer u ovom radu.

Frazem je u upotrebi u svakodnevnom govoru u njemačkom i u b/h/s jeziku (s tim da se u b/h/s jeziku pojavljuje i sa rječju *šake*.) što je vidljivo iz primjera: „*ISIL-ov stručnjak za kemijsko oružje pao u ruke Amerikanaca.*“⁴⁰ i „*Mit 15 Jahren war Halsman, 1906 im lettischen Riga geboren, eine alte Kamera seines Vaters in die Hände gefallen.*“ (Sa 15 godina je Halsmanu, koji je rođen 1906. godine u latvijskoj Rigi, dospjela u ruke stara kamera njegovog oca.)

(26) jemandem um den Hals fallen - pasti nekome oko vrata

Iz bajke „*Das Erdmännchen*“, str. 277: „*Die Königstochter sprang auf und fiel ihm um den Hals und drückte und küsste ihn von Herzen...*“ (Kraljeva kći poskoči, pade mu oko vrata i pritisnu ga i poljubi od srca...))

Evangelje po Luki 15, 20: „*Usta i pođe svom ocu. Dok je još bio daleko, njegov ga otac ugleda, ganu se, potrča, pade mu oko vrata i izljubi ga.*“

Za ovaj frazem nije potvrđeno porijeklo, ali je pronađen u Bibliji u citatu iz Lukina Evanđelja 15, 30 pa je stoga naveden u korpusu rada. Kada nekome *padnemo oko vrata* znači da ga jako grlimo (iz ljubavi, kao znak pozdrava i sl.).

⁴⁰ <http://www.vecernji.hr/svijet/isil-ov-strucnjak-za-kemijsko-oruzje-pao-u-ruke-amerikanaca-1066986>

Pronađen je u velikom broju bajki i u većini njih upravo se na taj način opisuje „grljenje“ pri ponovnom susret dviju osoba. Radi se o potpunoj ekvivalentnosti.

„Wenn sich Mitarbeiter von den konkurrierenden Multimedia-Konzernen Apple und Microsoft um den Hals fallen, dann muss Weihnachten sein!“⁴¹ (Kad radnici konkurentnih multimedijских koncerna Apple i Microsoft jedni drugima padaju oko vrata – mora da je Božić“).

Biblijski frazemi u svakodnevnom govoru

Budući da se u svakodnevnom govoru često služimo frazemima, a da toga nekad nismo ni svjesni, provedena je kraća anketa, čiji je glavni cilj bilo utvrditi upotrebu biblijskih frazema u svakodnevnom govoru. Glavne hipoteze koje su trebale biti dokazane anketom su slijedeće:

- a) Biblijski frazemi se upotrebljavaju u svakodnevnom govoru bez obzira na vjeroispovijest i starost
- b) Biblijski frazemi se upotrebljavaju u svakodnevnom govoru iako govornicima nije poznato njihovo porijeklo
- c) Ispitanici će biti u stanju navesti značenje najmanje jednog u anketi navedenog biblijskog frazema

Anketa sadrži 8 pitanja, a u prva dva ispitanici su trebali navesti svoju starost i vjeroispovijest. Anketiranje je bilo anonimno i anketa je bila dostupna u online verziji na internetu i u obliku anketnog listića koji se nalazi u prilogu ovog rada. Anketu je ispunilo 110 ispitanika.

Biblijski frazemi navedeni u anketi

Primjeri koji se nalaze u anketi odabrani su nasumično iz zbirke frazema Duden 11 – Redewendungen. U nastavku rada slijedi objašnjenje deset biblijskih frazema, a potom su predstavljani rezultati ankete.

(27) alt wie Methusalem sein - biti star kao Metuzalem

Knjiga Postanka 5,25-27: „Kad je Metušalahu bilo sto osamdeset i sedam godina, rodi mu se Lamek. Po rođenju Lamekovu Metušalah je živio sedam stotina

⁴¹ <http://www.heute.at/digital/multimedia/Darum-fallen-sich-Erzfeinde-Microsoft-und-Apple-um-den-Hals;art73472,1240686>

osamdeset i dvije godine te mu se rodilo još sinova i kćeri. Metušalah poživje u svemu devet stotina šezdeset i devet godina. Potom umrije.“

Iako i u njemačkom i u hrvatskom prijevodu Biblije stoji Metušalah u ovom frazemu se iz nepoznatih razloga koristi ime Metuzalem. On se sa svojih 969 godina smatra najstarijim čovjekom koji se spominje u Bibliji. Njegove godine su teološki izričaj i predstavljale su njegovu životnu snagu.⁴² Iz tih razloga koristimo ovaj frazem kad govorimo o nekome/nečemu što je veoma staro. Radi se o potpunoj ekvivalentnosti i poredbenom frazemu⁴³ jer je prisutna poredbena čestica *kao*.

U *Bosanskoj sehari* (2005:366) zabilježeni su i primjeri *star k(a)o Biblija* (određeni dijelovi Biblije su stari i preko 2000 godina) i *star k(a)o Grčka* (starost se poredi sa antičkom Grčkom u kojoj se vrijeme računa od prvih olimpijskih igara 776. godine prije nove ere) koji se također koriste u istom značenju kao i primjer (29).

Primjer sa interneta: *Alt wie Methusalem und topfit wie Herkules – den Schlüssel dazu sucht die Wissenschaft in den Genen.*⁴⁴ (Star kao Metuzalem i fit kao Herkules – ključ uspjeha znanost traži u genima.)

(28) jemandem ein Dorn im Auge sein - biti nekome trn u oku

Knjiga Brojeva 33, 55.: „*Ako stanovnike zemlje ispred sebe ne potjerate, onda će oni koje od njih na životu ostavite biti trnje u vašim očima i bodljike u vašim bokovima; dosadivati će vam u zemlji u kojoj budete živjeli i postupiti ću s vama kako sam mislio postupiti s njima.*“

Trn je često simbol za poteškoće i bol i predstavlja određenu smetnju tako da se i ovaj frazem koristi u kontekstu kada za nekoga/nešto želimo reći da nam je smetnja. Kao i u prethodnom primjeru, i ovdje se radi o potpunoj ekvivalenciji. Ovaj frazem je zastupljen često u svakodnevnom govoru i u pisanoj formi. Navest ćemo dva primjera sa interneta: *Illegale Müllentsorger sind der Stadt ein*

⁴² Usp. Biblijski leksikon (1984:190)

⁴³ Hrustić (2001:37) u svom radu navodi da se poredbeni ili komparativni frazemi vežu kao usporedba za neki slobodni elemenat rečenice i imaju obično sintaksičku ulogu priloške odredbe ili atributa.

⁴⁴ <http://www.hier-luebeck.de/besondere-neuigkeiten/alt-wie-methusalem-und-topfit-wie-herkules-%E2%80%93-europa-staatssekretar-heinz-maurus-informiert-sich-auf-der-zweiten-station-seiner-sommerreise-uber-altersforschung/> (28.03.2016.)

*Dorn im Auge*⁴⁵ (Ilegalna odlagališta smeća su gradu trn u oku.) ili *Trn u oku farmaceutske mafije: Soda bikarbona – Uništitelj ćelija raka!*⁴⁶

(29) verbotene Frucht - zabranjeno voće

Knjiga Postanka 3, 2-6: „Žena odgovori zmiji: „Plodove sa stabala u vrtu smijemo jesti. Samo za plod stabla što je nasred vrta rekao je Bog: ‘Da ga niste jeli! I ne dirajte u nj, da ne umrete!’“ Nato će zmija ženi: „Ne, nećete umrijeti! Nego, zna Bog: onog dana kad budete s njega jeli, otvorit će vam se oči, i vi ćete biti kao bogovi koji razlučuju dobro i zlo.“ Vidje žena da je stablo dobro za jelo, za oči zamamljivo, a za mudrost poželjno: ubere ploda njegova i pojede. Dade i svom mužu, koji bijaše s njom, pa je i on jeo.“

Nakon što je Bog stvorio zemlju i prve ljude, Adama i Evu, postavio ih je u Edenski vrti te zabranio jesti voće sa stabla spoznaje dobra i zla. Međutim, iako zabranjeno, upravo to stablo im je bilo veoma primamljivo i nisu mu mogli odoljeti zbog čega su poslije morali snositi posljedice i bili protjerani iz Edenskog vrta.

Za nekoga/nešto što je zabranjeno, ali jako primamljivo kažemo da je *zabranjeno voće*. Radi se o djelomičnoj ekvivalenciji sa morfo-sintaksičim razlikama jer u njemačkom jeziku imamo jedninu riječi Frucht (voćka), a u b/h/s jeziku se koristi zbirna imenica voće (Früchte).

Primjeri: Deset činjenica o preljubu: Zašto nitko nije imun na zabranjeno voće?⁴⁷ i Kuba: Die einst „verbotene Frucht der Karibik“ wird zum Top-Kreuzfahrt-Ziel⁴⁸ (Kuba: Nekoć zabranjeno voće Kariba postaje glavni cilj krstarenja.)

(30) Auge um Auge, Zahn um Zahn - oko za oko, zub za zub

Knjiga Izlaska 21, 22-25: „Bude li drugog zla, neka je kazna: život za život, oko za oko, zub za zub, ruka za ruku, noga za nogu, opeklina za opeklinu, rana za ranu, modrica za modricu.“

Ovaj frazem se može naći na više mjesta u Bibliji, ali prvi put se spominje u Knjizi Izlaska (21, 22-25) gdje Mojsije daje egipatskom narodu upute. Ovim

⁴⁵ <http://www.wz.de/lokales/kreis-mettmann/mettmann/illegale-muellentsorger-sind-der-stadt-ein-dorn-im-auge-1.2120232>

⁴⁶ <http://www.dnevne.rs/svet/trn-u-ok-u-farmaceutske-mafije-soda-bikarbona-unistitelj-celija-raka>

⁴⁷ <http://kliker.info/deset-cinjenica-o-preljubu-zasto-nitko-nije-imun-na-zabranjeno-voce/>

⁴⁸ <http://more-than-cruises.de/2016/05/02/kuba-die-einst-verbotene-frucht-der-karibik-wird-zum-top-kreuzfahrt-ziel/>

frazemom se misli kako se treba ispraviti nanescena šteta, odnosno kako će se za počinjeno dobiti kazna koja je bila određena pravilnikom.

U *Dudenu 11- Redewendungen* također se nailazi na objašnjenje kako se pri pretrpljenoj šteti ili nepravdi treba isto vratiti, odnosno da se počinitelju treba nanijeti šteta u istoj mjeri u kojoj ju je on nanio nekome. U ovom primjeru je zastupljena potpuna ekvivalcija i često se može čuti u svakodnevnom govoru.

Sinonim ovog frazema je „*Kako ti meni, tako i ja tebi*“ kojeg također možemo naći u Bibliji u Mudrim Izrekama 24, 29: „*Ne reci: ‘Kako je on meni učinio, tako ću i ja njemu; platit ću tom čovjeku po djelu njegovu!’*“

Primjer sa interneta: *Die Eskalation der Gewalt im Nahen Osten: Auge um Auge, Zahn um Zahn*⁴⁹ (Eskalacija nasilja na Bliskom Istoku: Oko za oko, zub za zub).

(31) *nicht von gestern sein - ne biti od jučer*

Knjiga o Jobu 8, 9: „*Od jučer mi smo i ništa ne znamo, poput sjene su na zemlji nam dani.*“

Osoba za sebe obično kaže kako nije od jučer kad želi pokazati kako ipak nešto zna, ima određeno iskustvo i ne može se jednostavno prevariti. *Ne biti od jučer* također znači ne biti naivan. U kontekstu sa nekom stvari ili događajem koristi se kako bi se naglasilo kako ta stvar postoji već duže vremena. Zlatko Lukić u svojoj *Bosanskoj sehari* (2005:257) kao objašnjenje ovog frazema navodi kako se frazem koristi kao odgovor kad netko nekoga želi prikazati neiskusnim, kao da se jučer rodio.

Primjeri: *Analog ist überhaupt nicht von gestern*⁵⁰ (Analogno nije uopće od jučer.) i *Dalibor Zebić: Problemi u HNS-u nisu od jučer*⁵¹.

(32) *ein Wolf in Schafspelz - vuk u janjećoj koži*

Evangelje po Mateju 7,15: „Čuvajte se lažnih proroka koji dolaze k vama u ovčjem odijelu, a iznutra su vuci grabežljivi.“

⁴⁹ <http://www.spiegel.de/sptv/a-190651.html> (10.05.2016)

⁵⁰ http://www.initiative-schreiben.de/files/initiative_schreiben/downloads/gea_12052015_seite5.pdf

⁵¹ <http://www.ezadar.hr/clanak/dalibor-zebic-problemi-u-hns-u-nisu-od-jučer>

Poznato je da je janje u odnosu na vuka sasvim bezopasna životinja. Za osobu koja je zla, a prikazuje se kao nevina i bezopasna kaže se da je vuk u janjećoj koži. Takva osoba pokušava nevinim ponašanjem sakriti svoje zle namjere. U primjeru se radi o djelomičnoj ekvivalenciji jer postoji razlika na leksičkom nivou. Primjeri sa interneta: *Vukovi u janjećoj koži: 5 znakova po kojima ih možete prepoznati*⁵²; *Manchmal kann es ja eine ziemliche Weile dauern, bis ein Wolf im Schafspelz als solcher erkannt wird.*⁵³ (Ponekad može potrajati dok se vuk u janjećoj koži prepozna.)

(33) jemanden/etwas wie seinen Augapfel hüten - čuvati nekoga/ nešto kao zjenu oka svoga

Ponovljeni zakon 32,10: „U zemlji stepskoj on ga je našao, u pustinjskoj jezivoj pustoši. Obujmio ga, gajio ga i čuvao ko zjenu oka svoga.“

U Knjizi Ponovljenog zakona (32, 10) nailazimo na izraz čuvati nekoga kao zjenu oka svoga u dijelu gdje se opisuje kako je Bog čuvao i pazio na svoj narod. U našem jeziku ovaj se frazem koristi i sa komponentom *oči* umjesto *zjenu oka*, što je djelomična ekvivalentnost, odnosno ekvivalentnost sa leksičkom razlikom. Upotrebljava se u situacijama kad se želi iskazati da se na nekoga/nešto veoma pazi i time se ujedno iskazuje i vrijednost onoga na što/koga se pazi.

Primjer iz zbirke frazema *Duden 11*, str. 71: *Deshalb hütet er den Nachwuchsstar wie seinen Augapfel.* (Zbog toga mladu zvijezdu čuva kao zjenu oka svoga / kao oči u glavi).

(34) jemanden auf Händen tragen - nositi nekoga na rukama

Psalmi 91, 11-12: „Jer anđelima svojim zapovjedi da te čuvaju na svim putima tvojim. Na rukama će te nositi da se ne spotakneš o kamen.“

Ovaj frazem, osim idiomatiziranog značenja, zadržao je i svoje pravo doslovno značenje.

Kada nekoga nosimo na rukama znači kako ga pazimo i držimo do njega. To je osoba koja nam je jako značajna i vrijedna u životu. Prema njoj smo

⁵² <http://alternativainformacije.com/2016/02/vukovi-u-janjecoj-kozi-5-znakova-po-kojima-ih-mozete-prepoznati/>

⁵³ http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~ein%20Wolf%20im%20Schafspelz%20%2F%20Schafsfell&bool=relevanz&suchspalte%5B%5D=rart_ou

veoma obzirni, ponašamo se ljubazno i ispunjavamo joj sve želje kao što je vidljivo u primjeru: *Der Mann hat mich wirklich geliebt, mich auf den Händen getragen.*⁵⁴ (Taj me muškarac zbilja volio, nosio me na rukama.)

(35) das A und O sein - biti Alfa i Omega

Knjiga Otkrivenja 1,8: „*Ja sam Alfa i Omega, govori Gospodin Bog - Onaj koji jest i koji bijaše i koji dolazi, Svevladar.*“

Alfa i Omega su prvo i zadnje slovo grčke abecede i označavaju Boga kao početak i svršetak svega. U ovom primjeru radi se o djelomičnoj ekvivalenciji sa leksičkim razlikama. U njemačkom primjeru navedena su samo slova *A* i *O*, dok u b/h/s jeziku imamo riječi *Alfa* i *Omega*.

U *Bosanskoj sehari* Zlatka Lukića (2005:11) također je zabilježen ovaj frazem sa objašnjenjem da se odnosi na nekoga tko je najvažniji u nekom poslu, odnosno ono o čemu se govori u datom kontesktu je osnova, ono najbitnije nečega.

U zbirci frazema *1000 deutsche Redensarten* na str.5 pronađen je primjer: „*Gegenseitiges Vertrauen ist das A und O jeder Freundschaft.*“ (Međusobno povjerenje je Alfa i Omega svakog prijateljstva.)

(36) sich an die Brust schlagen - udarati se u prsa

Nahum 2,8: „*Podižu, u izgnanstvo odvođe Gospodaricu, robinjice njene cvile, tuguju kao golubice, u prsa se udaraju.*“

Ovaj frazem je primjer lažnih prijatelja, jer postoji formalna ekvivalentnost, ali njegovo značenje se u njemačkom i u b/h/s jeziku bitno razlikuju. Tako imamo primjer na njemačkom gdje *udarati se u prsa* znači da se netko kaje, osjeća krivicu za nešto učinjeno: *Jetzt, wo sie ihn zugrunde gerichtet hatte, schlug sie sich an die Brust.*⁵⁵ (Sad, kad ga je potpuno uništila, udara se u prsa.)

Međutim u b/h/s jeziku za ovaj isti frazem imamo potpuno suprotno značenje: hvaliti se, biti naprasit, nametljivo isticati svoje zasluge, što je vidljivo u primjeru pronađenom na internetu: *Grubišić prozvaao: ,Vlada se busa u prsa, ali ne rješava problem u Slavonskom Brodu‘*⁵⁶.

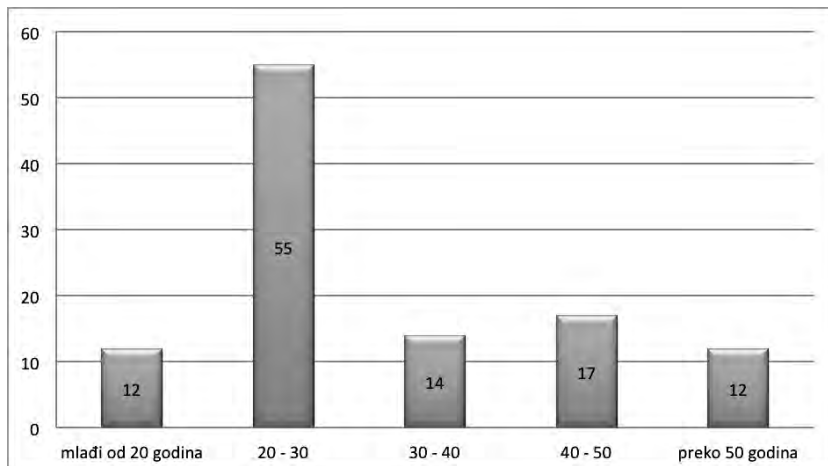
⁵⁴ [http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~~jemanden%20auf%20\(den\)%20Haenden%20tragen&suchspalte%5B%5D=rart_ou](http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~~jemanden%20auf%20(den)%20Haenden%20tragen&suchspalte%5B%5D=rart_ou)

⁵⁵ Usp. Duden 11(2008:145).

⁵⁶ <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/301699/Vlada-se-busa-u-prsa-ali-ne-rjesava-problem-u-Slavonskom-Brodu.html>

Rezultati ankete

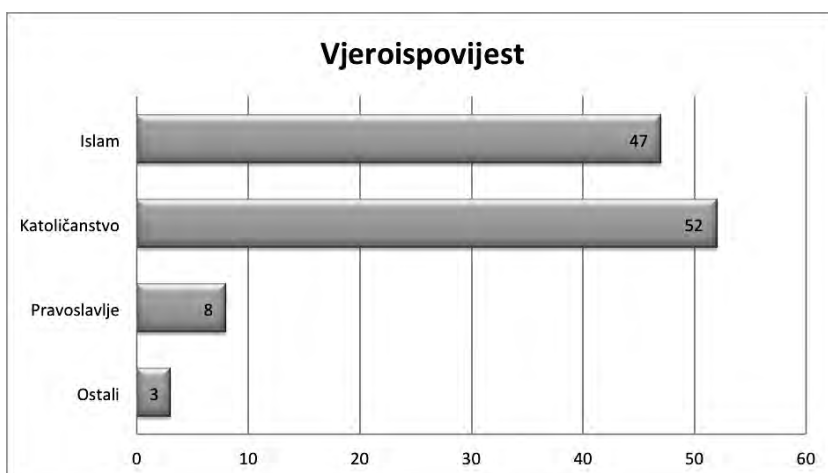
Na osnovu starosti ispitanici su podijeljeni u 5 skupina: mlađi od 20 godina, između 20 i 30 godina, između 30-40 godina, između 40-50 godina i stariji od 50 godina.

Graf 1. Starost ispitanika

Najveći broj ispitanika, njih 50% ima između 20 i 30 godina, potom slijede sa 15,45% ispitanici između 40 i 50 godina, onda sa 12,72% oni između 30 i 40 godina i po 10,90% ispitanika bilo je ili mlađe od 20 ili starije od 50 godina.

Osim starosti, ispitanici su trebali označiti i svoju vjeroispovijest, a ponuđena su bila četiri odgovora: katoličanstvo, islam, pravoslavlje i ostali.

Graf 2. Vjeroispovijest ispitanika

47,3% odnosno 52 ispitanika navelo je katoličanstvo kao svoju vjeroispovijest, islam je kao svoju vjeroispovijest navelo 42,7 %, odnosno 47 ispitanika, pravoslavlje 7,3 % ili 7 ispitanika dok su se tri ispitanika ili 2,7 % opredijelili kao ostali.

U prvom pitanju ispitanici su od 10 fraza, obrađenih u poglavlju 7.1, trebali označiti onu za koju su nekada čuli. Odgovora je moglo biti više. Najveći broj ispitanika, njih 106 (96,3%) označilo je frazu *oko za oko, zub za zub*. 104 ispitanika (94,5%) označilo je frazu *biti nekome trn u oku*. Njih 94 (85,5 %) označilo je frazu čuvati nekoga / nešto kao oči u glavi, a 91 ispitanik (82,7%) frazu *nositi nekoga na rukama*. Za frazu *biti star kao Metuzalem* čulo je 85 (77,3%) ispitanika, a za *ne biti od jučer* 84 (76,4%) ispitanika. Za *zabranjeno voće* čulo je 78 (70,9%) ispitanika, a za *udarati se u prsa* 70 (63,6%) ispitanika. *Vuk u janjećoj koži* bio je poznat 50,9% ispitanika, odnosno njih 56. Najmanje poznata fraza bila je *biti Alfa i Omega* koju je označilo 53 (48,2%) ispitanika.

Na drugo pitanje u koje je glasilo „Znate li odakle potječu navedene fraze ?“ 71 ispitanik je odgovorio sa NE, a 39 sa DA.

Graf 3. Znate li odakle potječu navedene fraze?

Na pitanje pod brojem 3, koje je glasilo: „Ako je odgovor na prethodno pitanje bio DA, navedite njihov izvor?“ dobili smo 39 odgovora. Najčešći bili su *Biblija* (19)⁵⁷, zatim *Iz naroda/ Narodne poslovice* (16), škola (2), *latinske poslovice* (1) i *arapske poslovice* (1).

⁵⁷ U zagradi se nalazi broj ispitanika koji su dali navedeni odgovor.

Pitanje broj 4 – Je li Vam poznato značenje navedenih fraza ?

87% ispitanika odgovorilo je kako im je poznato značenje navedenih fraza, dok 13% ne znaju značenja.

Graf 4. Je li Vam poznato značenje navedenih fraza?

Pitanje 5 glasilo je: *Ako je odgovor bio DA, navedite značenje jedne od njih!*

U nastavku se nalaze fraze i objašnjenja koja su ispitanici naveli u anketi.

- a) *biti star kao Metuzalem* - biti jako star; imati puno godina; doživjeti veliku starost; ova fraza označava jako staru osobu, jer je Metuzalem osoba koja je prema Bibliji živjela nekoliko stotina godina; biti star ko čuskija
- b) *zabranjeno voće* – to je nešto što je zabranjeno kako mu i samo ime govori; zabranjeno voće je neka stvar ili osoba koja nam je zabranjena
- c) *biti nekome trn u oku* – biti upadljiv i nervirati nekoga; ići nekome na živce; smetati nekome; kad vam je neko zavidan i smetate mu, onda ste mu vi trn u oku; kada nekome smetamo, često bez nekog posebnog razloga i taj neko želi da nas povrijedi, sruši na bilo kakav način; znamo da nas trn simbolično ili mušica kad padne u oko toliko pecka, žulja, boli da ćemo učiniti sve da je što prije odstranimo iz oka - tako i sa ljudima u životu, ako smo nekome trn u oku u negativnom smislu, on će učiniti sve da nam nanese zlo i eliminira nas.
- d) *oko za oko, zub za zub* – sve se vraća istom mjerom; milo za drago; kako ti meni tako i ja tebi; uzvratiti nekome istom mjerom; ako nekome uradiš zlo, vratit će ti se istom mjerom; sve se vraća, sve se plaća; ako nam je netko nešto uradio, trebamo mu vratiti, s tim da ne bude gore nego što je on uradio;
- e) *ne biti od jučer* – imati iskustva, biti iskusan; ne biti glup, ne biti naivan; dobro razumjeti što se dešava, prozreti situaciju

- f) *biti vuk u janjećoj koži* – biti licemjerman i dvoličan; pretvarati se da si nešto što nisi, kaže se za osobu koja oponaša dobrotu, a želi ti zlo; vuk u janjećoj koži je neko ko je naizgled fin i dobronamjerman, a zapravo samo čeka priliku da napakosti drugome
- g) *čuvati nekoga/nešto kao oči u glavi* – netko ili nešto što nam je jako bitno u životu; čuvati nešto kao kap vode na dlanu, jako oprezno i kao da to nešto neće postojati ako se izgubi; brinuti se za nešto ili nekoga jako; čuvati nekoga kao što paziš na samog sebe; čuvati nekoga kao nešto najvrjednije i najosjetljivije (pretpostavljajući kako su nam oči nešto najvrjednije i najosjetljivije jer njima vidimo)
- h) *nositi nekoga na rukama* – brinuti se o nekome posebno da mu ništa ne nedostaje; udovoljavati nekome i ispunjavati mu sve želje
- i) *biti Alfa i Omega* – početak i kraj nečega; biti sve, odnosno bit nečega
- j) *udarati se u prsa* – hvaliti se nečim što smo napravili;

Zanimljivo je kako su neki ispitanici za objašnjenje datih frazema koristili druge frazeme, pa tako imamo primjere: *star ko ćuskija, sve se vraća, sve se plaća, milo za drago* i dr.

Fraze koju su ispitanici najviše objašnjavali jesu *biti nekome trn u oku* i *čuvati nekoga / nešto kao oči u glavi*. Najmanje objašnjenja bilo je za *udarati se u prsa, biti Alfa i Omega i zabranjeno voće*.

Posljednje pitanje iz ankete glasilo je: „Jeste li neku od navedenih fraza koristili u govoru?“

Graf 5: Jeste li neku od navedenih fraza koristili u govoru ?

105 (95%) ispitanika navelo je DA kao odgovor, a samo 5 (5%) tvrde da fraze iz ankete nisu nikada koristili u svom govoru.

Analizom ankete potvrđene su početne hipoteze. Ispitanici bez obzira na vjeroispovijest i starost koriste biblijske frazeme u svom govoru. Također su znali objasniti najmanje jednu od navedenih fraza.

8. Zaključak

U ovom radu bavili smo se frazemima koji potječu iz Biblije. Cilj je prije svega bio utvrditi u kojoj mjeri su biblijski frazemi zastupljeni u bajkama braće Grimm i u svakodnevnom govoru u njemačkom i b/h/s jeziku. Na samom početku istraživanja i analiziranja bajki, pretpostavka je bila da u bajkama postoje mnogi frazemi biblijskog porijekla. Međutim, utvrđeno je da su malobrojni. S obzirom da su bajke prenosile usmenim putem korišten je jednostavan jezik. Frazemi koji se pojavljuju uglavnom su isti i zastupljeni su u više bajki. U većini slučajeva se radi o frazemima koji nisu toliko idiomatizirani i čije se značenje može lako zaključiti. Cilj rada također je bio utvrditi stupanj ekvivalentnosti biblijskih frazema na njemačkom kao polaznom i b/h/s kao ciljnom jeziku. Određen je stupanj ekvivalentnosti i prikazana su odstupanja na morfosintaksičkom i leksičkom nivou. Primjetno je kako je u većini primjera obrađenih u korpusu zastupljena potpuna ekvivalentnost u njemačkom i b/h/s jeziku. U nešto manjem broju zastupljena je djelomična ekvivalentnost i to uglavnom sa leksičkom ili morfosintaksičkom razlikom. Međutim, postoje primjeri za koje nije pronađen ekvivalent u b/h/s jeziku, nego je naveden njihov doslovan prijevod.

U radu postoje primjeri koji su osim frazeološkog zadržali i svoje pravo značenje *jemanden auf Händen tragen* – *nositi nekoga na rukama*. Pronađeni su primjeri koji imaju isto značenje, ali sa leksičkim varijacijama: *star kao Metuzalem* / *star kao Biblija* / *star kao Grčka*; *dizati koga u nebo* / *nebesa* / *zvijezde*; *kao pijeska u obali* / *poput zvijezda na nebu*

Pojavljuje se i primjer lažnih prijatelja. Kao što je u radu definirano riječ je o frazemu kod kojeg je zastupljena formalna ekvivalencija u drugom jeziku, ali se značenja u ta dva jezika, odnosno u ovom slučaju u njemačkom i b/h/s jeziku, bitno razlikuju, čak imaju i suprotno značenje *sich in die Brust schlagen* (*kajati se*) / *udarati* (*busati*) *se u prsa* (*hvaliti se*).

Osim zastupljenosti biblijskih frazema u bajkama, pokušali smo utvrditi u kojoj se mjeri oni koriste danas u svakodnevnom govoru. Iz tog razloga je provedena anketa koju je ispunilo 110 osoba. Polazne hipoteze su potvrđene: biblijski

frazemi su u upotrebi u svakodnevnom govoru i to bez obzira na vjeroispovijest i starost ispitanika. Oni se također koriste u svakodnevnom govoru, iako ispitanicima nije poznato njihovo porijeklo ili značenje.

Općenito se može zaključiti da u Bibliji postoji iznimo velik broj frazema, koji su našli svoje mjesto u brojnim djelima poznatih pisaca, kao i u usmenom govoru mnogih naroda. Pretražujući primjere na internetu bilo je vidljivo kako i mnogi pjevači i tekstopisci (kako sa njemačkog, tako i sa b/h/s govornog područja) koriste frazeme biblijskog porijekla u tekstovima svojih pjesama. Osim toga su zastupljeni i u mnogim online člancima.

Ovaj rad može poslužiti nekim daljnim istraživanjima vezanim za biblijske frazeme, ali i za frazeme drugoga porijekla, koji su zastupljeni u bajkama braće Grimm.

9. Dodatak

Biblijski frazemi obrađeni u radu	
wie in Abrahams Schoß	kao u krilu Abrahamovu
ein Buch mit sieben Siegeln	knjiga sa sedam pečata
seine Hände in Unschuld waschen	prati ruke od odgovornosti
ein Herz und eine Seele sein	jedna duša u dva tijela
Himmel und Hölle/Himmel und Erde in Bewegung setzen	pomjeriti nebo i zemlju
jemanden/etwas in den Himmel heben	dizati nekoga/nešto u nebesa
um das goldene Kalb tanzen	plesati oko zlatnog teleta
Perlen vor die Säue werfen	bacati bisere pred svinje
wie Sand am Meer	kao pijeska u moru
von Pontius zu Pilatus laufen	ići od Poncija do Pilata
jemandem ist/wird angst und bange	(dosl.) netko osjeća strah
Wer anderen eine Grube gräbt, fällt selbst hinein.	Tko drugome jamu kopa, sam u nju pada.
jemandem stehen die Haare zu Berge	nekome se dižu dlake na tijelu/kosa na glavi
nach jemandem kräht kein Hahn	za nekim se ni pijetao ne oglašava
jemandem sein Herz ausschütten	istresti nekome dušu
jemandem/einer Sache hold und gewogen sein	biti nekome/nečemu naklonjen/odan
durch Mark und Bein	kroz kosti
im Schweiß meines Angesichts	u znoju lica svog
jemandem fällt es wie Schuppen von den Augen	(dosl.) nekome s očiju spade nešto kao ljuske – netko je “progledao”
ein zweischneidiges Schwert	dvosjekli mač
den Splitter im fremden, aber den Balken im eigenen Auge nicht sehen	vidjeti trun u tuđem oku, a ne vidjeti brvno u svome
die Spreu vom Weizen trennen	odvojiti žito od kukolja

kein Stein bleibt auf dem anderen	neće ostati ni kamen na kamenu (nerazvaljen)
die Zähne zusammenbeißen	stisnuti zube
jemandem in die Hände fallen	pasti/dospjeti u nečije ruke /šake
jemandem um den Hals fallen	pasti nekome oko vrata
alt wie Methusalem	star k(a)o Metuzalem
jemandem ein Dorn im Auge sein	biti nekome trn u oku
verbotene Frucht	zabranjeno voće
Auge um Auge, Zahn um Zahn	oko za oko, zub za zub
nicht von gestern sein	ne biti od jučer
ein Wolf in Schafspelz sein	biti vuk u janjećoj koži
jemanden/etwas wie seinen Augapfel hüten	čuvati nekoga/nešto kao oči u glavi
jemanden auf Händen tragen	nositi nekoga na rukama
das A und O sein	biti Alfa i Omega
sich an die Brust schlagen	udarati/busati se u prsa/grudi

10. Prilog

Anketa

Dob : _____ Vjeroispovijest : _____

1. Zaokružite slovo ispred fraze za koju ste nekada čuli!

- a) biti star kao Metuzalem
- b) zabranjeno voće
- c) biti nekome trn u oku
- d) oko za oko, zub za zub
- e) ne biti od jučer
- f) biti vuk u janjećoj koži
- g) čuvati nekoga/nešto kao oči u glavi
- h) nositi nekoga na rukama
- i) biti Alfa i Omega
- j) udarati se u prsa

2. Zbate li odakle potječu ove fraze? DA NE

3. Ako ste u prethodnom pitanju zaokružili DA, navedite njihov izvor:

4. Je li Vam poznato značenje navedenih fraza ? DA NE

5. Ako ste u prethodnom odgovoru zaokružili DA, navedite značenje jedne od gore navedenih fraza:

6. Jeste li neku od gore navedenih fraza koristili nekada u govoru ? DA NE

11. Literatura

- Biblioteka „Lastavica“ (1986): *Brača Grim BAJKE*, 3. izdanje. Sarajevo: Izdavačka radna organizacija „Veselin Masleša“
- Burger, Harald (2007): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 3., neu bearbeitete Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag
- Eckert, Reiner: *Zur Phraseologie in der Bibel des Johann Bretke* (pronađeno na <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB0001:J.04~2011~1367180892259/DS.002.2.01.ARTIC>)
- Fleischer, Wolfgang (1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2., durchgesehene und ergänzte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag
- Forko, Josipa: *Prevođenje frazema – Sizifov posao u Hrvatistika*, Vol.3. No.3. October 2009. (sa interneta : http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=104401)
- Földes, Caba: *Die Bibel als Quelle phraseologischer Wendungen: Dargestellt am Deutschen, Russischen und Ungarischen* objavljeno u Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarships. The University of Vermont 7 (1990), S. 57-75
- Hrutić, Meliha (2001): *Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom „Kopf“/„glava“ u njemačkom i u b/h/s jeziku*. Tuzla: Offset
- Jelaska, Zrinka: *Animalistički frazemi biblijskog podrijetla u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima* (pronađeno na: [http://www.animalistickifrazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Jelaska%20za%20WEB%20\(1\).pdf](http://www.animalistickifrazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Jelaska%20za%20WEB%20(1).pdf))
- Kršćanska sadašnjost (1994): *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi Zavjet sa uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jérusalem“*, Zagreb
- Malnar, Marija: *Poredbeni frazemi u čabarskim govorima* u Filologija 57 (2011), str. 155-173
- Menac, Antica (1970): *O strukturi frazeologizama* u Jezik 1, Časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika
- Nadbiskupski duhovni stol (1968): *Ilustrirana Biblija mladih*; Zagreb: Grafički zavod Hrvatske
- Opašić, Maja: *Biblijski onimi u hrvatskome jeziku* u Folia onomastica Croatica 23, 2014 (pronađeno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=207687)
- Palm, Christine (1997): *Phraseologie. Eine Einführung*. 2. durchgesehene Auflage. Tübingen: Gunter Narr Verlag
- Sauländer (2010): *Grimms Märchen. Vollständig illustrierte Ausgabe*, 6. Auflage, Mannheim: Bibliographisches Institut GmbH
- Tanović, Ilijas (2000): *Frazeologija bosanskog jezika*. Zenica: Dom štampe
- Verlag des Borromäusvereins Bonn (1966): *Die heilige Schrift. Familienbibel. Altes und Neues Testament / Sveto Pismo. Obiteljska Biblija. Stari i Novi Zavjet*; Aschaffenburg: Paul Pattloch Verlag,

Rječnici i zbirke frazema

- Anić Šime/Klaić Nikola/Domović Želimir (2002): *Rječnik stranih riječi. Tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*. Zagreb: Sani-plus
- Duden (1998): *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Band 11. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag
- Hansen-Kokoruš Renate/Matešić Josip/Pečur-Medinger Zrinka/Znika Marija (2005): *Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch/ Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Idiomatische Redewendungen von A-Z*, 1993 Leipzig, Berlin, München: Langenscheidt Verlag Enzyklopädie
- Kršćanska sadašnjost (1984): *Biblijski leksikon*, Zagreb
- Langenscheidt, *1000 deutsche Redensarten*
- Lukić, Zlatko (2006): *Bosanska sehara. Poslovice, izreke i fraze Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Šahinpašić
- Ullmann Katja/Ampíe Loria Carlos/Ulf Grenzer (2009): *Das A und O. Deutsche Redewendungen*, 1. Auflage. Stuttgart: Ernst Klett Sprachen GmbH
- Wahrig, Gerhard (2007): *Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache*. Gütersloh/ München: Wissen Media Verlag GmbH
- Wolf, Friederich (1997): *Moderne deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen*. Ismaning: Max Hueber Verlag

Internet izvori

www.bibeltext.com
www.biblija.biblija-govori.hr
www.bibel-online.net
www.duden.de
www.hrcak.srce.hr
www.phraseo.de
www.redensarten.net
www.redensarten-index.de
www.spiegel.de
www.vecernjiist.hr

GRADOVKH

KAZALIŠTE

Srdjan Vukadinović
Boris Balta

Hrvatska drama na sceni mostarskog HNK

Sažetak

Autori hrvatske drame su prisutni na pozornicama u Gradu na Neretvi i prije formiranja mostarskog Hrvatskog narodnog kazališta. Ali, od konstituiranja HNK u Mostaru (1994), hrvatska drama i njene inscenacije na ovoj pozornici imaju poseban značaj i ulogu. Cvalo je mnogo dramsko-autorskih cvjetova u dvije i pol decenije trajanja mostarskog HNK. Prisutne su u dramskim ostvarenjima i neke bolne teme koje se i u obitelji, a i u društvu prešućuju. Komadi hrvatske drame prate putanju ljudske duše koja je, ponekad, mnogo emotivnija u odnosu na svoje identitetske svjetonazore. Djela hrvatske drame izvedena na sceni mostarskog HNK su, ne rijetko, i epski prikaz modernih događanja koji su obilježili jedno razdoblje(a). Naročito je tako nešto prisutno u jednom sabijenom prostoru, među dijelom populusa, zbog čega su ove drame jako zanimljive. U predstavama hrvatske drame izvedenim na pozornici mostarskog HNK se spaja dosta specifičnog za nacionalnu dramsku baštinu. A to je sve ono što je bitno u životu pojedinca, a i u društvu. I sve se to događa sa tekstovima hrvatskih dramskih autora.

Predstavama baziranim na hrvatskoj drami HNK Mostar profilira repertoarsku koncepciju, otvorenu prema različitim žanrovima i teatarskim estetikama, radi čega postaje atraktivno umjetničko žarište, čime na najbolji način ostvaruje svoju misiju i smisao kazališnog bitisanja.

Ključne riječi: *hrvatska drama – HNK Mostar – inscenacija – kazališno razdoblje – nacionalna dramska baština – dramski žanrovi – kazališne estetike*

1. Uvod

Utemeljenjem Hrvatskog narodnog kazališta u Mostaru (22. rujna 1994. godine) otvara se novi scenski prostor za prikazivanje djela hrvatske drame. Prvo je to profesionalno kazalište hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini.

I ovaj ansambl, kao i mnoge druge kazališne institucije, tokom dvije i po decenije postojanja muče brojni egzistencijalni problemi. Malobrojni, ali kreativno vrlo upotrebljivi i sposobni kazališni glumački ansambl daje svoj doprinos očuvanju hrvatskog nacionalnog bića i kazališne poduzimljivosti i kreacije kroz prikazanja hrvatske drame.

Angažiranjem mladih glumaca i jednog dijela tehnike kazalište svojim repertoarom zadovoljava sve potrebe kazališne publike u Mostaru. Dostojno vrši promidžbu hrvatske kulture na prostorima Bosne i Hercegovine i šire. Primajući u goste kazališta iz svih zemalja svijeta, sebi otvara prostor za gostovanje i promidžbu kulture Hrvata u tim zemljama.

2. Hrvatska drama na sceni mostarskog Hrvatskog narodnog kazališta (1994-2010)

Institucionalni okvir mostarskog kazališnog života u razdoblju od 1994. do 2019. godine, u odnosu na predhodni, dopunjavaju dva nova kazališta, nastala u ovom periodu, i to Hrvatsko narodno kazalište i Kazalište lutaka. U narednom dijelu rada se razmatraju predstave i protagonisti nastale po hrvatskoj drami, izvedene na sceni HNK. Pored predstava navedeni su njihovi dramski autori i redatelji.

2.1. Teatrografski prikaz predstava i protagonista hrvatske drame izvedenih na sceni HNK Mostar od 1992. do 2019. godine (selektivno)

Autori komada hrvatske drame izvedenih u HNK Mostar od 1994. do 2019. godine:

- Boko Jasen („Kazališni sat“, sezona 1997/1998, „Kajališni sat“, sezona 2011/2012), u produkciji HNK Mostar;
- Fabio Nedeljko („Meštar“, sezona 2015/2016), u koprodukciji HNK Mostar i Matice hrvatske Mostar;
- Fo Dario („Tešament“, sezona 2003/2004), u produkciji HNK Mostar;
- Gavran Miro („Ljubavi Georga Washingtona“, sezona 1998/1999), u produkciji HNK Mostar;
- Gavran Miro („Urotnici“, sezona 1994/1995, „Veseli četverokut“, sezona 1995/1996, „Sve o ženama“, sezona 2006/2007, „Sve o ženama“, sezona 2014/2015), u produkciji HNK Mostar;
- Grgić Milan („Probudi se Kato“, sezona 2001/2002), u produkciji HNK Mostar;

- Kljaković Vanča („Giči - giči“, sezona 1997/1998, „Tešament“, sezona 2003/2004), u produkciji HNK Mostar;
- Komadina Dragan („Ajmo na fuka“, sezona 2014/2015), u koprodukciji HNK Mostar i NP Mostar;
- Krleža Miroslav („U agoniji“, sezona 1999/2000), u produkciji HNK Mostar;
- Lukić Darko („Nada iz ormara“, sezona 2004/2005), u produkciji HNK Mostar;
- Marić Ante („U godinama gladi“, sezona 1995/1996, „Hrvatska pijeta“, sezona 1996/1997, „I smrt će biti sasma nešto ljudsko“, sezona 2001/2002), u produkciji HNK Mostar;
- Matišić Mate („Božićna bajka“, sezona 1992/1993, „Cinco i Marinko“, sezona 1992/1993, „Bljesak zlatnog zuba“, sezona 2006/2007), u produkciji HNK Mostar;
- Medvešak Rene („Brat magarac“, sezona 2015/2016), u produkciji HNK Mostar;
- Miloš Petar („Rodijaci“, sezona 1992/1993), u produkciji HNK Mostar;
- Muselimović Josip („Druga savjest“, sezona 1999/2000), u produkciji HNK Mostar;
- Nikolić Davor („SOS Centrala“, sezona 1998/1999), u produkciji HNK Mostar;
- Pehar Maja („SOS Centrala“, sezona 1998/1999), u produkciji HNK Mostar;
- Pehar Toni („Sv. Nikola i krampusi“, sezona 1992/1993), u produkciji HNK Mostar;
- Pupiće Tomislav („SOS Centrala“, sezona 1998/1999), u produkciji HNK Mostar;
- Radović Tanja („Noćna gušterica“, sezona 2002/2003), u produkciji HNK Mostar;
- Rogić Tea („SOS Centrala“, sezona 1998/1999), u produkciji HNK Mostar.
- Rogošić Mirko („Ljubavna pisma hrvatskih kjiževnika“, sezona 1996/1997), u produkciji HNK Mostar;
- Šepinac Alojz („Gospodine u tebi je moja nada“, sezona 1999/2000), u produkciji HNK Mostar;
- Šego Krešimir („Dobro došao moj narode“, sezona 1992/1993), u produkciji HNK Mostar;
- Šodan Damir („Chick lit“, sezona 2013/2014), u produkciji HNK Mostar;
- Šoljan Antun („Romanca o tri ljubavi“, sezona 2010/2011), u produkciji HNK Mostar;
- Štivičić Tena („Dvije“, sezona 2004/2005), u produkciji HNK Mostar;
- Vujčić Borislav („Tena“, sezona 1993/1994), u produkciji HNK Mostar.

A

„**AJMO NA FUKA**“, u koprodukciji HNK Mostar i Narodnog pozorišta Mostar

Autor: Dragan Komadina

Redatelj: Dragan Komadina

Scenografija: Davorin Briševac

Koreografija: Edita Hujdur

Kostim i maska: Maida Kovačević

Svjetlo: Zoran Ćorluka, Alem Denjo

Ton: Mladen Andrijanić, Tarik Denjo

Zvučni efekti: Andrijan Zovko

Video: Slaven Marinčić, Damir Jurica, Marin Margeta

Glas iz off-a: Nedžad Maksumić

Glazbena matrica "Brazil": Bojan Beribaka

Inspicijentice: Elvisa Bešo i Azra Merdan

Premijera: 20.2.2015.

Uloge: Saša Oručević i Robert Pehar.

B

„**BLJESAK ZLATNOG ZUBA**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Mate Matišić

Redatelj: Nina Kleflin

Scenograf: Marin Gozze

Muzika: Robert Torre

Premijera: 2007.

Uloge: Frane Perišin (Stipe), Sanda Krgo (Soldo), Ivana Župa, Franjo Zrnušić, Jelena Kordić, Marko Raković, Filip Čubela, Velimir Njirić, Ante Šućur, Vedran Mlikota, Robert Pehar, Miro Barnjak, Dragan Šuvak, Tatjana Feher (Baba I), Nikolina Marić (Baba II), Igor Kunštek, Dubravko Pehar;

„**BOŽIČNA BAJKA**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Mate Matišić

Redatelj: Stipan Filaković k.g.

Dramaturg: Darko Lukić k.g.

Scenograf i kostimograf: Maja Galaso k.g.

Premijera: 11. 6. 1993.

Uloge: Sandra Krgo (Marija), Velimir Njirić (Josip);

„**BRAT MAGARAC**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Rene Medvešak

Režija: Lawrence Kiiru

Scenografija: Stefano Katunar

Autor glazbe: Gabrijel Prusina

Premijera: 12.11.2015.

Uloge: Robert Pehar, Jelena Kordić Kuret, Velimir Pšeničnik Njirić, Sanda Krgo Soldo, Miro Barnjak, Nikolina Marić, Ivan Skoko, Bojan Beribaka, Anja Rikalo, Marijo Bevanda i Anto Bralo;

C

„**CINCO I MARINKO**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Mate Matišić

Redatelj: Stipan Filaković k.g.

Dramaturg: Darko Lukić k.g.

Scenograf i kostimograf: Maja Galaso k.g.

Premijera: 12. 6. 1993.

Uloge: Toni Pehar (Cinco), Velimir Njirić (Marinko);

„**CHICK LIT**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Damir Šodan

Redatelj: Tanja Miletić – Oručević

Premijera: 12.11.2013.

Uloge: Jelena Kordić Kuret, Robert Pehar, Velimir Njirić Pšeničnik, Miro Barnjak, Nikolina Marić, Nedžad Maksumić, Diana Ondelj Maksumić, Igor Vidačković, Saša Oručević, Emir Spahić, Ivo Krešić, Angela Bulum, Ivan Skoko;

D

„**DOBRO DOŠAO MOJ NARODE**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Krešimir Šego

Redatelj: Rusmir Agačević

Dramatizacija: Rusmir Agačević

Scenografja: Davorin Brištevaca

Glazbeni suradnik: Siniša Agačević

Premijera: 15. 4. 1993.

Uloge: Ana Musa, Almira Zulum, Irena Miletić, Marijeta Lovrić, Mirna Brkić, Ornella Pinjuh (Djevojke koje pjevaju), Anela Pehar, Anita Marinčić, Andrijana Barišić, Cvita Barać, Rozić, Ivanka Doko, Julijana Sivrić, Marija Korač, Mirjana Paponja, Ružica Filipović (Djevojke u crnom), Jurica Martinović, Renata Martinović (Djeca);

„DRUGA SAVJEST“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Josip Muselimović

Redatelj: Želimir Orešković

Premijera: 1. 2. 2000.

Uloge: Robert Pehar (Mladić Pavo), Tatjana Feher (Baba Jela), Velimir Njirić (Branitelj), Toni Pehar (Tužitelj), Sanda Krgo (Sutkinja), Marija Buljan (Marija - Pavina djevojka), Nikolina Marić (Mirjana djevojka iz Komiteta), Miro Barnjak (Andrija), Davor Klepić (Šimun), Igor Kunštek (Ivan), Dragan Šuvak (Milicioner), Damir Kunštek (Milicionar), Ante Vican (Susjed), Dana Kurbalija (Žena), Jozo Lepetić (Profesor), Mario Opančar (Spiker);

„DVIJE“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Tena Štivičić

Redatelj: Dražen Ferenčina

Premijera: 1. 4. 2005.

Uloge: Helena Kovačić, Marijana Mikulić, Jelena Kordić, Robert Pehar;

G

„GOSPODINE, U TEBI JE MOJA NADA“ (govor na suđenju nadbiskupu dr. Alojzu Stepinacu), u produkciji HNK Mostar

Autor: dr Alojz Stepinac

Redatelj: Ante Vican

Scenograf: Davor Brištevaca i Ante Vican

Kostimograf: Vesna Pleša

Lektor: Velimir Lazbinat

Premijera: 16. 12. 1999.

Uloge: Ante Vican (Dr Alojzije Stepinac), Drago Šuvak (Glas tužitelja), Dana Kurbalija (Žena), Igor Kunštek (Milicionar);

„GIČI - GIČI“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Vanča Kljaković

Redatelj: Vanča Kljaković

Premijera: ljeto 1998.;

H

„HRVATSKA PIJETA“, u produkciji HNK Mostar

Autor Fra Ante Marić

Redatelj: Toni Pehar

Izbor glazbe: Toni Pehar

Premijera: 23. 6. 1997.

Uloge: Tatjana Feher (Majka), Toni Pehar (Sin), Dragan Šuvak (Hrvatski vojnik);

I

„I SMRT ĆE BITI SASMA NEŠTO LJUDSKO“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Fra Ante Marić

Redatelj: Ante Vican

Premijera: u sezoni 2001/2002

Uloge: Miro Barnjak, Marija Buljan, Tatjana Feher, Dragan Šuvak, Nikolina Marić, Jozo Lepetić;

K

„KAZALIŠNI SAT“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Jasen Boko

Redatelj: Želimir Orešković

Premijera: 8. 12. 2011.

Uloge: Sanda Krgo-Soldo, Robert Pehar, Dragan Šuvak, Jelena Kordić i Velimir Pšeničnik-Njirić;

„KAJALIŠNI SAT“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Jasen Boko

Redatelj: Želimir Orešković

Scenograf i kostimograf: Davorin Brištevac

Izbor glazbe: Mladen Andrijanić

Lektor: prof. Velimir Lazbinat

Premijera: 14. 10. 1997.

Uloge: Dragan Duvak (Redatelj), Robert Pehar (Robi, glumac), Velimir Njirić (Velči, glumac), Sanda Krgo (Sanda, glumica), Toni Pehar (Toni, od svačega po nešto);

LJ

„**LJUBAVI GEORGA WASHINGTONA**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Miro Gavran

Redatelj: Robert Raponja

Premijera: 9. 10. 1998.

Uloge: Tatjana Feher, Katija Zubčić;

„**LJUBAVNA PISMA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Mirko Rogošić

Redatelj: Sanda Krgo

Scenograf: Davorin Brištevaca

Izbor glazbe i pratnja: Nelica Čuljak

Premijera: 10. 10. 1996.

Uloge: Tatjana Feher, Marija Buljan, Sandra Krgo, Velimir Njirić, Dragan Šuvak, Šerif Aljić;

M

„**MEŠTAR**“, u koprodukciji HNK Mostar i Matice hrvatske Mostar

Autor: Nedeljko Fabrio

Redatelj: Velimir Pšeničnik Njirić

Premijera: 12. 04. 2016.

Uloge: Robert Pehar, Miro Barnjak, Angela Bulum, Velimir Pšeničnik – Njirić;

N

„**NOĆNA GUŠTERICA**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Tanja Radović

Redatelj: Lawrence Kiiru

Premijera: 26. 10. 2002.

Uloge: Tatjana Feher, Robert Pehar, Dragan Šuvak;

„**NADA IZ ORMARA**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Darko Lukić

Redatelj: Vlatko Dulić

Premijera: 20. 12. 2004.

Uloge: Vanda Boban (Nada), Zdeslav Čotić (Ivan), Jelena Kordić (Majka),
Marin Tudor (Dečko);

P

„**PROBUDI SE KATO**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Milan Grgić

Redatelj: Joško Juvančić i Dražen Ferenčina

Premijera: sezona 2001/2002

Uloge: Branimir Vidić Flika, Velimir Njirić, Sanda Krgo, Tatjana Feher,
Dragan Šuvak, Anita Zovko, Ante Vican, Robert Pehar;

R

„**RODIJACI**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Petar Miloš

Redatelj: Toni Pehar

Dramatizacija: Rusmir Agačević

Premijera: 27. 2. 1993.

Uloge: Toni Pehar (Stipan), Velimir Njirić (Matiša);

„**ROMANCA O TRI LJUBAVI**“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Antun Šoljan

Redatelj: Joško Juvančić

Premijera: 17. 9. 2010.

Uloge: Sanda Krgo Soldo, Robert Pehar, Nikolina Marić i Velimir Pšeničnik Njirić.

Redateljji koji potpisuju režije komada hrvatske drame izvedenih na sceni mostarskog HNK u razdoblju od 1992-2010.godine:

- Agačević Rusmir („Dobro došao moj narode“, sezona 1992/1993), u produkciji HNK Mostar;
- Dulić Vlatko („Nada iz ormara“, sezona 2004/2005), u produkciji HNK Mostar;
- Ferenčina Dražen („Veseli četverokut“, sezona 1995/1996, „Probudi se Kato“, sezona 2001/2002, „Tešament“, sezona 2003/2004, „Dvije“, sezona 2004/2005), u produkciji HNK Mostar;
- Filaković Stipan („Božićna bajka“, sezona 1992/1993, „Cinco i Marinko“, sezona 1992/1993), u produkciji HNK Mostar;
- Jelčić Bobo („Tena“, sezona 1993/1994), u produkciji HNK Mostar;
- Juvančić Joško („Probudi se Kato“, sezona 2001/2002, „Romanca o tri ljubavi“, sezona 2010/2011), u produkciji HNK Mostar;
- Kiiru Lawrence („Noćna gušterica“, sezona 2002/2003, „Brat magarac“, sezona 2015/2016), u produkciji HNK Mostar;
- Kleflin Nina („Bljesak zlatnog zuba“, sezona 2006/2007), u produkciji HNK Mostar;
- Kljaković Vanča („Giči - giči“, sezona 1997/1998), u produkciji HNK Mostar;
- Komadina Dragan („Ajmo na fuka“, sezona 2014/2015), u koprodukciji HNK Mostar i NP Mostar;
- Krgo Sanda („Ljubavna pisma hrvatskih kjiževnika“, sezona 1996/1997), u produkciji HNK Mostar;
- Miletić – Oručević Tanja („Chick lit“, sezona 2013/2014), u produkciji HNK Mostar;
- Orešković Želimir („Urotnici“, sezona 1994/1995, „U godinama gladi“, sezona 1995/1996, „Kazališni sat“, sezona 1997/1998, „Druga savjest“, sezona 1999/2000, „Kajališni sat“, sezona 2011/2012), u produkciji HNK Mostar;
- Pehar Toni („Rodijaci“, sezona 1992/1993), „Sv. Nikola i krampusi“, sezona 1992/1993, „Hrvatska pijeta“, sezona 1996/1997), u produkciji HNK Mostar;
- Pšeničnik Njirić Velimir („Meštar“, sezona 2015/2016), u koprodukciji HNK Mostar i Matice hrvatske Mostar;
- Raponja Robert („Ljubavi Georga Washingtona“, sezona 1998/1999, „SOS Centrala“, sezona 1998/1999, „U agoniji“, sezona 1999/2000, „Sve o ženama“, sezona 2006/2007, „Sve o ženama“, sezona 2014/2015), u produkciji HNK Mostar;

- Vican Ante („Gospodine u tebi je moja nada“, sezona 1999/2000, „I smrt će biti sasvim nešto ljudsko“, sezona 2001/2002), u produkciji HNK Mostar;

S

„SVE O ŽENAMA“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Miro Gavran

Redatelj: Robert Raponja

Premijera: 15. juni. 2006.

Uloge: Sanda Krgo, Jelena Kodrić, Ivana Župa, Velimir Njirić;

„SVE O ŽENAMA“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Miro Gavran

Redatelj: Robert Raponja

Premijera: 19.12.2014.

Uloge: Jelena Kordić Kuret, Nikolina Marić i Angela Bulum;

„SOS CENTRALA“, u produkciji HNK Mostar

Autori: Davor Nikolić, Maja Pehar, Tomislav Pupiće, Tea Rogić

Redatelj: Robert Raponja

Lektor: Velimir Laznibat

Premijera: 21. 3. 1999.

Uloge: Roland Grabovac, Josip Jakovac, Augustino Jurić, Davor Klepić, Marija Krtalić, Nikolina Marić, Boris Matić, Danijela Palavra, Blaženka Prskalo, Damir Šimić;

„SV. NIKOLA I KRAMPUSI“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Toni Pehar

Redatelj: Toni Pehar

Kostim i rekvizita: Davorin Bištevaca

Premijera: decembar 1992.

Uloge: Ante Vican, Sanada Krgo, Toni Pehar, Velimir Njirić, Davorin Bištevaca, Ivor Krgo, Igor Pehar;

T

„TENA“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Borislav Vujčić

Redatelj: Bobo Jelčić k.g.

Scenograf: Marin Gozze k.g.

Kostimograf: Marija Žarak k.g.

Premijera: 14. avgust 1994.

Uloge: Sandra Krgo (Tena), Ante Vican (Jerko Pavletić, otac), Toni Pehar (Jaroslav Beranek), Velimir Pšeničnik Njirić (Leon Jungman), Robert Pehar (Đorđe, Cigan), Šerif Aljić (Joza Matijević), Branimir Vidić k.g. (Ivka, njegova žena), Jadranka Popović (Miljko - Maruška, Đorđeva žena), Dana Kurbalija (Stara gatar), Tatjana Feher (Žena I, Tenina majka), Jadranka Popović (Miljko - Žena II), Mario Drmać (Žena III), Jozo Lepetić (Jean-Luic, dendrolog), Aleksandar Stojanović (Lajak), Slaven Knezović (Gost, Jerkov susjed), Ines Prajo (Djevojka);

„TEŠTAMENAT“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Vanča Kljaković, Dario Fo

Redatelj: Dražen Ferenčina

Premijera: 13. 2. 2004.

Uloge: Branimir Vidić Flika (Šime Frzelin), Velimir Njirić (Tereža), Sanda Krgo (Bekina), Marija Buljan (Vice), Tatjana Feher (Paškva), Dragan Šuvak (Bepo Briškula), Ivana Župa (Advokat Prošpero);

U

„U GODINAMA GLADI“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Fra Ante Marić

Redatelj: Želimir Orešković k.g.

Skladatelj: Nenad Šiškov k.g.

Kostimograf: Ruta Knežević k.g.

Lektor: Velimir Laznibat

Premijera: 18. 4. 1996.

Uloge: Ante Toni Pehar (Otac Ante), Sanda Krgo (Majka Anđa), Damir Krezić (Sin Ivan), Krisitjan Musić (Sin Krešo), Višeslav Lučić (Sin Krešo), Marija Buljan (Kći Marija), Matea Kovačević (Kći Ruža), Danijela Budimir (Kći Katarina), Katica Šimunović (Kći Katarina), Branimir Vidić k.g. (Strpic

Pobro, stariji neoženjeni momak), Tatjana Feher (Baba Filipa, majka Anitina i Pobrina), Vinko Kraljević k.g. (Fra Didak Buntić), Ante Vican (Fra David Nevestić, provincijal), Dragan Šuvak (Fra Ivo Slisković, gvardijan), Niko Pavlović k.g. (Car austrijski), Velimir Pšeničnik Njirić (Sarkotić, general), Matko Raguž k.g. (Spajić), Jozo Lepetić (Did);

„UROTNICI“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Miro Gavran

Reditelj: Želimir Orešković k.g.

Scenarist i kostimograf: Marin Gozze k.g.

Premijera: 8. 3. 1995.

Uloge: Velimir Njirić (Petar Zrinski), Ante Toni Pehar (Fran Kristo Frankopan);

„U AGONIJI“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Miroslav Krleža

Reditelj: Robert Raponja

Premijera: 28. 12. 1999.

Uloge: Sanda Krgo (Laura Lenbach), Hrvoje Klobučar (Dr. Ivan plemeniti Križovec), Tatjana Feher (Grofica Mareleine Petrovna), Dragan Šuvak (Gluhonjemi prosjak), Robert Pehar (Isljednik);

V

„VESELI ČETVEROKUT“, u produkciji HNK Mostar

Autor: Miro Gavran

Reditelj: Dražen Ferenčina k.g.

Scenograf: Davorin Brištevaca

Kostimograf: Greta Gudelj k.g.

Izbor glazbe: Dražen Ferenčina k.g.

Premijera: 19. 12. 1995.

Uloge: Branimir Vidić k.g. (Đuro), Marija Buljan (Lucija), Velimir Pšeničnik Njirić (Mladen), Sandra Krgo (Karmela).

3. Umjesto zaključka – veličina dara hrvatske drame

Značaj dramskog znaka ogroman je za nacionalna, dramska, inscenacijska i kazališna darivanja u jednoj sredini, koja je bila pomalo zatvorena i fokusirana na uži krug doživljavalaca kazališnog čina. Svako od djela hrvatske drame koja je izvedena na sceni mostarskoga HNK ima posebnu filozofiju egzistiranja. Smisaonost bilo kojeg od djela hrvatske drame upotpunjuju protagonisti različitih kazališnih profila, koji su nezaobilazan činilac u konstituiranju hrvatske dramske baštine u Bosni i Hercegovini.

Među autore hrvatske drame koje su vidjeli posjetitelji u predstavama mostarskog HNK treba istaći i Nedeljka Fabria, i Miroslava Krležu i Antuna Šoljana, do onih mlađih, Mate Matišića i Tene Štivičić.

Ali poseban pečat hrvatskom dramskom stvaralaštvu na sceni HNK Mostar daje Miro Gavran, kao najizvođeniji autor: „Urotnici“, sezona 1994/1995, „Veseli četverokut“, sezona 1995/1996, „Sve o ženama“, sezona 2006/2007, i ponovno „Sve o ženama“, u sezoni 2014/2015.

Ostaje da se pamti i redateljski rukopis na sceni mostarskog HNK:

Dražena Ferenčine („Veseli četverokut“, sezona 1995/1996; „Probudi se Kato“, sezona 2001/2002; „Teštament“, sezona 2003/2004 i „Dvije“, sezona 2004/2005), zatim **Joška Juvančića** („Probudi se Kato“, sezona 2001/2002 i „Romanca o tri ljubavi“, sezona 2010/2011), pa **Želimira Oreškovića** („Urotnici“, sezona 1994/1995 ; „U godinama gladi“, sezona 1995/1996 ; „Kazališni sat“, sezona 1997/1998 ; „Druga savjest“, sezona 1999/2000 i „Kajališni sat“, sezona 2011/2012), kao i **Roberta Raponje** („Ljubavi Georga Washingtona“, sezona 1998/1999 ; „SOS Centrala“, sezona 1998/1999 ; „U agoniji“, sezona 1999/2000; „Sve o ženama“, sezona 2006/2007, i opet „Sve o ženama“, sezona 2014/2015).

Izvedbe hrvatske drame na sceni mostarskog HNK obilježile su i izvedbe jedne glumice i tri glumca.

Glumica Tatjana Feher je u komadima hrvatske drame ostvarila brojne uloge kao što su: Žena I, Tenina majka – „Tena“, sezona 1993/1994 ; Baba Filipa, majka Anitina i Pobrina – „U godinama gladi“, sezona 1995/1996 ; Majka – „Hrvatska pijeta“, sezona 1996/1997 ; „Ljubavna pisma hrvatskih književnika“, sezona 1996/1997 ; „Ljubavi Georga Washingtona“, sezona 1998/1999;

Baba Jela – „Druga savjest“, sezona 1999/2000 ; Grofica Mareleine Petrovna – „U agoniji“, sezona 1999/2000 ; „I smrt će biti sasvim nešto ljudsko“, sezona 2001/2002 ; „Probudi se Kato“, sezona 2001/2002 ; „Noćna gušterica“, sezona 2002/2003 ; Paškva – „Tešament“, sezona 2003/2004 i Baba I – „Bljesak zlatnog zuba“, sezona 2006/2007.

Glumac Velimir Njirić Pšeničnik je odigrao najveći broj uloga u muškom dijelu ansambla HNK, a treba izdvojiti neke od njih: Marinko – „Cinco i Marinko“, sezona 1992/1993 ; „Sv. Nikola i krampusi“, sezona 1992/1993 ; Josip – „Božićna bajka“, sezona 1992/1993 ; Matiša – „Rodijaci“, sezona 1992/1993 ; Leon Jungman – „Tena“, sezona 1993/1994 ; Petar Zrinski – „Urotnici“, sezona 1994/1995 ; Sarkotić, general – „U godinama gladi“, sezona 1995/1996 ; Mladen – „Veseli četverokut“, sezona 1995/1996 ; „Ljubavna pisma hrvatskih književnika“, sezona 1996/1997 ; Velči, glumac – „Kazališni sat“, sezona 1997/1998 ; Branitelj – „Druga savjest“, sezona 1999/2000; „Probudi se Kato“, sezona 2001/2002 ; Tereža – „Tešament“, sezona 2003/2004 ; „Bljesak zlatnog zuba“, sezona 2006/2007 ; „Sve o ženama“, sezona 2006/2007 ; „Romanca o tri ljubavi“, sezona 2010/2011 ; „Kazališni sat“, sezona 2011/2012 ; „Chick lit“, sezona 2013/2014 ; „Brat magarac“, sezona 2015/2016.

Od muških glumačkih protagonista zapažen broj uloga kreirali su i **Toni Pehar** (Cinco – „Cinco i Marinko“, sezona 1992/1993; Stipan – „Rodijaci“, sezona 1992/1993; „Sv. Nikola i krampusi“, sezona 1992/1993; Jaroslav Beranek – „Tena“, sezona 1993/1994; Fran Kristo Frankopan – „Urotnici“, sezona 1994/1995; Otac Ante – „U godinama gladi“, sezona 1995/1996; Sin – „Hrvatska pijeta“, sezona 1996/1997; Toni, „Od svačega po nešto“, „Kazališni sat“, sezona 1997/1998; Tužitelj – „Druga savjest“, sezona 1999/2000) i **Ante Vican** („Sv. Nikola i krampusi“, sezona 1992/1993; Jerko Pavletić otac – „Tena“, sezona 1993/1994 ; Fra David Nevestić, provincijal – „U godinama gladi“, sezona 1995/1996; (Susjed – „Druga savjest“, sezona 1999/2000); Dr Alozije Stepinac – „Gospodine u tebi je moja nada“, sezona 1999/2000; „Probudi se Kato“, sezona 2001/2002).

Hrvatska drama na sceni mostarskog HNK je tokom dvije i po decenije egzistiranja na pozornicu donijela mnoštvo tema i likova, filozofija i karaktera kroz koje je uspjela plasirati mnoštvo emocija. Mnoge od HNK-ovskih predstava, iako govore o prohujalim vremenima pokušavaju život pokazati lijepim, satkanim od emocija i ljubavi. Pomenuti segment hrvatskog dramskog kolorita upotpunjuje cjelinu onoga što se zove hrvatska drama i dramska baština.

Summary

Srdjan Vukadinovich

Boris Balta

CROATIAN DRAMS ON THE MOSTAR HUNK SCENE

Authors of the Croatian drama are present at the stage in the City of Neretva and before the formation of the Mostar Croatian National Theater. But since the constitution of the Croatian National Theater in Mostar (1994), Croatian drama and its stagings on this stage have a special significance and role. It has been praised by many dramatic authors in the two and a half decade of Mostar's CNT. They are present in dramatic performances and some painful issues that both in the family and in the society are quelled. Pieces of Croatian drama follow the path of the human soul, which is, at times, much more emotional than its identical worldviews. The works of Croatian drama performed on the scene of the Mostar CNT are, not uncommonly, an epic display of modern events that marked a period (a). Especially such a thing is present in one composed space, among the part of the population, which makes these drama very interesting. In the plays of the Croatian drama performed on the stage of the Mostar CNT, a lot is specific for the national dramatic heritage. And that's all that matters in the life of an individual, and in society as well. And all this happens with the texts of Croatian dramatic authors.

The plays based on the Croatian drama CNT Mostar profiles the repertoire concept, open to different genres and theatrical aesthetics, making it an attractive artistic focus, which in the best way realizes its mission and the sense of theatrical enthusiasm.

Key words: *Croatian Drama - CNT Mostar - Inscription - Theater Period - National Dramatic Heritage - Dramatic Genres - Theater Aesthetics.*

GRADOVKH

KNJÍŽEVNOST

Pripovijetke/crtice (izbor)

MAKLJENOVAC

Makljenovac je najstariji izvor pitke vode u Čanićima. Stoljećima stariji od prvih stanovnika koji su taj prostor naselili nakon dugog putovanja iz južnih balkanskih krajeva. Smješten je ispod puta koji vodi do kuća Andrića, Markovića i Tunjića. U dugoj povijesti svoga postojanja nikada nije presušio, za razliku od nekoliko izvora u donjim dijelovima sela, koji su s vremenom ostajali bez vode.

I potok čanički, koga su tvorila dva manja potočića što su tekla niz Plane i kroz Tomiće, presušio je nakon hiljadugodišnjeg protjecanja prema Dobrnji i Mramoru do ulijevanja u Jalu i Spreču. Za ružno čudo, mnoge su rječice i potoci ostali bez vode u posljednjih pedesetak godina, od kada su tuzlanski rudnici prokopali podzemne hodnike u potrazi za novim naslagama ugljena lignita.

Izvor Makljenovac i danas je u punom pogonu. I staro razgranato stablo makljena još uvijek se širi na istome mjestu, iznad izvora uokvirenog betonskim zidom s južne strane i zemljom sa tri preostale strane. Kamenitom, sastavljenom od pločastih škriljaca naslaganih u neprobojne krljušti koje drže zemlju od urušavanja, a vodu od gubljenja u niže slojeve rastresitoga tla.

Makljena se sjećam još iz vremena gladnih pedesetih godina dvadesetoga stoljeća, kada su suše ništile ljetinu, a ptice dovršavale ono što je preostajalo iz ralja vreline. Pod njim smo sjedili, čekajući da se natoče drveni čabrići i breme u kojima smo donosili vodu za piće. Čabriće smo držali poklopljene uvezanim ili ukrug ukovanim daščicama koje su vodu štatile od trunja, komaraca, muha i drugih nepoželjnih nametnika. Breme su imale okrugli otvor na gornjoj strani koji je začepljavan drvenim čepom omotanom komadom čiste tkanine. Otvori na nekim bremama nalazili su se i sa strane da bi olakšali i ubrzali isticanje vode. Po obliku i funkciji, breme su bile slične buradima za rakiju i vino. Razlikovale su se jedino

po tome što su bile manje i prikladnije za nošenje. Kad se brema natoči vodom do vrha, uglavio bi se gornji čep, a onda bi se puna brema stavljala na rame i nosila do kuće. Obično uzbrdo, a rjeđe poravno ili nizbrdo.

Izvor pokraj Makljenovca bio je najbolje mjesto za odmor od vrućine i duga puta. Široke i guste grane makljena, pojačane izdancima koji su strpljivo rasli iz zemlje, boreći se za svoju zraku sunca, pravile su hlad kakav se nije mogao pronaći ni u gustoj šumi. Taj hlad je odisao blagougodnom svježinom, koju je proizvodio sitni vjetrić kratkoga daha, što je neprestano pirkao iz razigranih listova makljena i njegovog podmlatka.

Ispod makljena smo ljeti smišljali različite igre, kako bi ostajali što duže u dubini njegovog hlada. Pravili smo mala jezerca u koja se skupljala voda što je otjecala kroz cijev ugrađenu u betonski zid izvora. Iznad cijevi se nalazio otvor kroz koga se mogla provući dječja glava. Otvor je služio za prelijevanje viška vode u vrijeme jačih kiša koje su ubrzano punile ne baš duboki izvor. U jezerca smo potapali noge i ruke, hladeći ih do članaka i lakata. Usput smo dlanovima hladili pregrijana lica i čela, trudeći se da snizimo tjelesnu temperaturu do podnošljive granice za vruće doba godine.

O izvoru Makljenovac kolale su različite priče među djecom i odraslima. Neke od njih prenosile su se s koljena na koljeno, kako se prenosilo sve ono što je trebalo sačuvati od zaborava.

Tako se, iz novije povijesti, najviše prepričavao događaj u kojem je glavni junakinja bila lukava lisica i odveć naivna kokoš. Ta je lisica jednoga proljeća, pred ranu zoru, upala u kokošinjac komšije Peje Andrića i zgrabila prvu kokoš koja joj je došla pod krvožderne zube. Sa kokoškom u ustima, lisica se provukla kroz ogradu i izbila pred izvor Makljenovac. Tu je, privučena bistrinom vode i snagom vlastite žeđi, spustila kokoš na zemlju i predala se gašenju žeđi zanosnim pićem. Za to vrijeme kokoš je došla k svijesti te se oteturala prema izvoru i kroz njegov otvor uskočila u hladnu vodu. Kokodakanje iz utrobe bunara toliko je iznenadilo i obezglavilo lisicu da je i sama pojurila za odbjeglom plijenom te se zaglavila u uskom betonskom otvoru. Dok je kokoš kokodakala u bunarskoj tmini, lisica je počela cviliti i skičati kao štene u stupici. Njezin cvileći glas, pojačan akustikom izvora, čule su prve komšije pa su bunovni dotrčali do Makljenovca, ne znajući u čemu je stvar. Prvi se pribrao rudar Božo koji je zgrabio kolac iz ograde i njegovim vrškom nekoliko puta odalamio lisicu po leđima i stražnjici. Rep joj je skoro prebio na dvoje, a nju do guzice nabio u bunar. Više od pola sata trebalo je dok su napuhanu i natečenu mrtvu lisicu izvukli iz vode. Kad su je položili na travu imali su šta i vidjeti. Oba oka su joj bila isključvana dok je

pokušavala uloviti na smrt isprepadanu i od vode smočenu i promrzlu kokoš. Ni kokoši nije bilo spasa, jer se ugušila u stravičnoj borbi za goli joj život.

Izvor pod makljenom bio je, nakon tog događaja, izvan upotrebe nekoliko dana dok se zadnja peruška nesretne kokoši i zadnja dlaka pogane lisice nije isprala sa zidova betona i škrljaste zemlje.

Tu priču o lisici i kokoši djeca su prepričavala kao zgodu svima koji su makar jednom u životu čuli za Makljenovac. Kitila su je dodatnim detaljima koji nisu imali veze sa stvarnim događajem, da bi priča bila što smješnija i uvjerljivija, do suza zakocenutim slušačima.

Drugu priču o tragičnom događaju na izvoru Makljenovac nismo nikome pričali. Niti nam je bilo do priče, kad bi nam ona pala na pamet. A ta priča bila je tužna do suza i morala se što prije zaboraviti. A počinjala je i završavala ovako:

U vrijeme vladavine Austrougarske na mjestu vrela Makljenovac nalazio se omanji bunar. Nije to bio pravi kamenom obzidani bunar, već se u njemu nalazilo izdubljeno stablo drveta koje je bilo ukopano da zadržava dovoljne količine vode za cijelo selo i rijetke putnike namjernike.

Na bunar su kao i uvijek dolazila djeca. Kako ona koja su majkama donosila svježu vodu, tako i manja kojima je to mjesto kraj izvora služilo za igru. Djecu je blizina vode privlačila osobito ljeti, kad jake žege sve živo stjeraju u hlad.

Tako je bilo i toga ljeta kad je započeo Prvi svjetski rat. Mušku čeljad austro-ugarske vlasti poslale su na ratišta, a žene su s djecom ostale kod kuće. Među tim ženama i mlada Kata Tunjić. Žena Jozina koji je bio na frontu, i majka tek prohodale male kćeri Ljubice. Uboga sirotinja, ali bogati ljepotom i ljudskom dobrotom.

U zao čas Kata je povela malu kćer na vrelo da donese bremu vode i opere nešto svoje i dječje robe. Da ima šta obući u nedjelju kad ide na svetu misu u brežaćku crkvu. I dok je Kata tukla prakljačom po namočenom platnu, dijete se zabavljalo puljkajući ručicama vodu iz drvenog badnja. Zaokupljena poslom i zadubljena u vlastite misli i brige, majka Kata nije primijetila kad se mala Ljubica pokliznula na rasutu vodu i pala u badanj s glavom prema dnu izvora. Kad je majka krenula da kantom zahvati vodu ukočila se nad prizorom koga je ugledala. Bose noge njezine jedine kćeri virile su iz vode, a višak istisnute vode prelijevao se preko rubova badnja.

Uz vrisak, kakav se otme ženi kada pogleda u ledene oči voljenog djeteta, Kata je izvukla ukočeno tijelo svoje male Ljubice. U grču ga je spustila na travu te poglela preko njega nastojeći istisnuti svu količinu vode koja je preplavila

djetetovu utrobu i pluća. Pomoći nije bilo. Djetetov život ugasio se u hladnoj makljenovačkoj vodi.

Obeznanjenu od plaća i boli komšije su je odnijele kući skupa s mrtvim djetetom. Opranu i osušenu košulju sa malim nejakim Ljubičanim tijelom sljedećeg je dana uzela crna zemlja.

Izvor na Makljenovcu danima je tekao bez dodira ljudske ruke. Sve dok se pokojni Andrija nije odvažio zahvatiti limenim lončićem frtalj litre hladne vode i na dušak je ispiti nakon naporne košnje. Njegov su primjer kasnije slijedili i ostali mještani, pa je izvor pod makljenom opet počeo služiti svojoj svrsi.

Priča o maloj Ljubici obišla je sva okolna sela. Mnogima je kasnije služila kao opomena da maloj djeci ne daju blizu vode.

Sjećanje na taj tužni događaj više nitko ne prepričava. Zaboravili su ga i ljudi u Čanićima. Stariji su ga odnijeli u grobove, a mlađi više ne nose vodu s Makljenovca. U njihovim kućama danas se pije i troši voda iz gradskog vodovoda.

Makljenovac je ostao samo u ovoj priči. Čami na starome mjestu na kome je oduvijek bio. Pod razraslim makljenom, čija lisnata djeca i unuci šire grane i korijenje ponad bistre i hladne izvorske vode.

U Čanićima, omanjem podmajevičkom selu smještenom u sjećanja ljudi minulog vremena. Kojeg će, mnogo godina kasnije, na početku dvadesetprvoga stoljeća moj rođo Anto Andrić staviti na internet. Da ne potone u šutnju, kako to nalaže prošlost. I kako sadašnjost od nje okreće široka vremenska ramena, koja odnose dane u ponor zaborava.

A noći skupa s njima da im se zamete trag.

* * *

TURBE

Na ulazu u Čaniće, s desne strane puta što vodi od Tuzle prema Orašju, nalazi se muslimansko turbe. Omanji objekat koji je nekada davno skovan od dasaka te ukrovljen limenim plehom, kome je vrijeme darovalo oporu tamno-smeđu boju.

Turbe se tu nalazi od davnih vremena. Nitko mu u selu nije znao godinu prve gradnje, ali je starijim mještanima znano da su tu svraćali putnici namjernici islamske vjeroispovijesti koji su, uz poneku izgovorenu molitvu, ostavljali kroz malo prozorče milodar za one kojima je taj izraz ljudske dobrote bio itekako potreban. Nije bila rijetkost da novčane priloge ostavljaju i ini dobronamjernici drugih vjera, kao i oni kojima vjera nije prijeko potrebna duhovna hrana. Njima je milodar bio izraz ljudske humanosti i znak olakšanja za možebit grješnu im dušu.

Za seosku djecu turbe je oduvijek bilo mjesto koje je privlačilo pažnju i razvijalo šaroliku maštu. Radoznale je okupirala mistična prošlost turbeta u katoličkom selu. Lakomislene je, pak, zanimala količina novca koji se nalazio u uzanom i zamračenom prostoru turbeta. I jedni i drugi imali su svoju teoriju koja se razlikovala od vremena do vremena i od posjete do posjete slučajnih prolaznika i povremenih hodočasnika.

Prvi su zamišljali, a nekad i pričali, kako je turbe sagrađeno u davno doba, nakon što su Turci zauzeli Bosnu i tu uspostavili svoju, pet stoljeća dugu vladavinu. Bilo je neke logike u takvom tumačenju postanka turbeta. Ako ni zbog čega drugog, a ono zbog činjenice da ni jedna druga vlast, osim Turske, i ni jedna druga vjera, osim islamske, nije pridavala značaj objektima takve vrste i namjene. Istini za volju, katolici su gradili male kapele, ali se u njima povremeno održavao misni obred u povodu određenih vjerskih blagdana. Turbe nije imalo takvu namjenu i ono je, isključivo, služilo za ostavljanje milodara onima koji su ga sagradili i koji su se o njemu starali.

Ključ od ulaznih vrata turbeta, koja su bila vazda zabravljena, nalazio se kod određene osobe zadužene za brigu oko održavanja objekta. Tu je osobu bilo teško vidjeti, a još teže upoznati, jer je u turbe ulazila u noćnim ili ranim jutarnjim satima kad mještani obično spavaju ili kad su zauzeti svojim poslovima. Tada bi pokupila novce i druge milodare s poda turbeta, očistila prašinu i paučinu iz mračnih uglova i otišla za svojim poslom. Šta je dalje radila s novcem nikome nije bilo poznato. No svi su vjerovali da novac i drugi milodari idu u prave ruke. Onima kojima su najpotrebniji, a dijelom i osobi koja se brine o održavanju turbeta.

Priče o turbetu koje su se širile selom, nisu se vezivale samo uz puki dolazak Turske na bosanskohercegovačke prostore. One su išle mnogo šire i dublje,

tragajući za neposrednim uzrokom gradnje turbeta na mjestu i u selu koga je nastanjivao isključivo katolički živalj. Po tim pričama tri su moguća razloga i teorije o izgradnji turbeta u selu Čanićima, blizu Previla i mjesta Duboki potok.

Prvi je pogibija turskog vojnika ili ratnog velikodostojnika koji je, baš na tom mjestu gdje je niklo turbe, ostavio svoj život vraćajući se s pohoda na Peštu i Beč. Ne ostvarivši cilj zbog kojeg se otisnuo iz Stambola u dalek svijet, tu je naletio na grupu komita koji su ga opljačkali i skratili za glavu, odnijevši mu pritom u podmajevičku zabit sablju i sve što je uza se nosio. Uključivo i konja sa sedlom od sedefa i kao sunce jarke kadife. Prema toj priči, poslije nenadne pogibije turskog velikaša, neke su imućnije gazde iz kasabe izgradili na tom mjestu turbe, kao spomen na njegove nepoznate i nemjerljive zasluge. Ima u toj priči puno praznine i nedorečenosti, pa su joj se priklanjali samo oni koji su vjerovali u moć malih komita i nemoć silnika velike Otomanske imperije da im se odupru na bosanskom tlu i malo znanom im vilajetu.

Drugi mogući razlog izgradnje turbeta je smrt svata šeih Hasan efendije koga su na tom mjestu ubili uskoci nakon što su opljačkali svatove koji su tim putem išli prema obližnjem selu Dobrnji. Da bi spasio svatove od pogibelji, šeih Hasan je ponudio vlastitu glavu, na što su uskoci i pristali. Po priči koja se među muslimanskim narodom prenosila s koljena na koljeno, šeih je pogubljen blizu brda gdje se nalazila katolička kapela odakle je, noseći u rukama vlastitu glavu, došao do potoka Bijela gdje je mrtav pronađen i sahranjen. Tu je kasnije izgrađeno turbe kao znak sjećanja na njegovu nesebičnu žrtvu za spas onih koji su išli putem stvaranja novih života.

Vezano uz isti događaj, po pripovijedanju na daleko poznatog bega Gradašćevića koji je za turskoga vakta i zemana stolovao u Gradačcu, a često za Tuzlu išao tim putem, uskočka je žrtva zapravo bio mladoženja koji je dao život da bi spasio svoju mladu i druge svatove od uskočke osvete. U njegovoj je žrtvi sadržana simbolika borbe protiv svakog zuluma i stradalništva nedužnih ljudi.

Uz navedene razloge, nije daleko od istine ni teorija po kojoj je turbe izgrađeno nakon velike kuge koja je poharala seosko stanovništvo u Bosni i Hercegovini, pomorivši pritom i ono malobrojno, koje je u to vrijeme živjelo u selu Čanićima. Po toj teoriji, turbe je izgradio beg koji je držao šire područje od Čaničkog, kako bi se odužio svojim vjernim slugama i kmetovima koji su mu uredno dostavljali propisanu trećinu od uroda zemlje i blaga u štalama. Turbe je trebalo biti mjesto sjećanja na dobre ljude bošnjane koji su svoj život dali u borbi protiv te opake bolesti. A ujedno i brana kasnijim epidemijama koje su nemilice kosile siroto i ubogo seosko stanovništvo. Posebno djecu i žene, a nešto manje muškarce koji su izbivali iz sela zbog vojnih i drugih muških obaveza.

Kako bilo da bilo, i ova je teorija imala svojih mana i prednosti u odnosu na druge, vezane uz turbe. Mana joj je bila, jer se prava istina nije do kraja znala a prednost, jer su opća stradanja uvijek bila ispred pojedinačnih. Makar se, kao i u ovom slučaju, radilo o beznačajnoj sirotinji na jednoj, i značajnom velikodostojniku turske imperije, na drugoj strani. Njegovo ime, pravo govoreći, ako se ne prihvati šeih Hasanova šehidska žrtva, niti je tko znao niti će ga ikada saznati. Pa, čemu bi onda gazde i narod iz dobrnjske kasabe turbe na dar i za nepoznatu slavu i glavu uopće gradile!?

U vrijeme moga djetinjstva, a to je bilo od početka do kraja pedesetih godina prošloga stoljeća, turbe je bilo česta meta obijanja i krađe ostavljenih milodara od strane nepoznatih počinitelja. Kad god bi neko od prolaznika kroz prozor ubacio novac ili kakav drugi dar neznanom turskom junaku ili od kuge stradalim mještanima, već narednog dana ili onog sljedećeg, neko nepoznat odvalio bi zaključana vrata ili zidnu dasku i odnio utržak ljudske dobrote. Nije se znalo koliko, jer humanost i odanost Allahu i Bogu nikada ne poznaju granice. A da ih poznaju, sigurno ih ne bi ni bilo.

Organi reda tih se godina nisu bavili uhođenjem onih koji su krali izraze ljudske milosti i dobročinstva. Imali su prečega posla i uvodili su red na seoskim sijelima koja su često završavala tučama obijesnih momaka te potezanjima direka i ko britva oštih noževa. Obuzdavanje nasilja bilo je prioritet svih prioriteta, jer su posljedice bile štetne za narodnu vlast i mladu socijalističku državu.

Nikad se nije saznalo koji su mali ili veliki dugoprstići praznili nedužno turbe, niti da li su to radili iz čistog koristoljublja ili iz nekih drugih, naoko skrivenih namjera. Tek, među djecom, šušalo se kako je neko od njih imao u sve to upletene prste. A tko i zašto, to nitko nije htio reći. Ni svojim bližnjima niti miliciji. Moglo se doduše vidjeti kako se nakon završene nastave pojedinci časte kolačima i šećerlemama u dobrnjskoj slastičarni, ali se nije moglo znati odakle potječu novci koji su ostali u kasi ili dubokom džepu lokalnog slastičara. Sumnjati se moglo, ali je sumnja u takvim prilikama bila čisto filozofski pojam. Svako je nalazio izgovor za djela koja čini, i nikom se nije moglo suditi bez opipljivih i valjanih dokaza.

Mnogo godina kasnije noćne će se haračlije poženiti i otići u svijet u potrazi za poslom i boljim životom, tako da će turbe nastaviti služiti svrsi zbog koje je izgrađeno. U njemu će se i po nekoliko dana pa i sedmica zadržavati novci koje bi ubacili putnici dobronamjernici. Sve dok ne dođe osoba zadužena za održavanje turbeta i raspolaganje imovinom koju u njemu zatekne. A koja se, po kazivanju lokalnog imama koristi za humanitarne svrhe, školovanje djece u medresama i izgradnju islamskih vjerskih objekata.

Po svršetku posljednjeg rata u kome je u raznim dijelovima Bosne i Hercegovine ostalo na stotine hiljada stradalih, Čaničko turbe je obnovljeno na način primjeren novom vremenu. Do njega su salivene i popločane betonske stepenice, tako da svako kome je na volju može do njega doći i ostaviti milodar ljudske dobrote. Bez da se kliže po blatu ili po rosnoj travi. Ili da sumnja, kako će noćni posjetioci izvući kroz prozor ono što daju Allahu i ljudima na dar.

Te, da usput spomene onoga što izgradi turbe u srcu sela u kome i danas žive ljudi od križa, što na brdu uzvišenom ponad turbeta, izgradiše lijepu katoličku crkvu. U modernom stilu, kako priliči današnjem vremenu. A spram vremena koje će tek doći.

Turbe uz crkvu.

Crkva uz turbe.

U jedinstvu bliskom čovjeku.

I čovjekoljublju, svekolikome.

* * *

ŠARGIJA I RAKIJA

Od pokojnog oca Mije naučio sam puno lijepih stvari i stekao poneku ružnu naviku. Dvije ću zapisati u ovoj u priči koja je nesklaona zaboravu. Jednu dobru i drugu po svemu, reklo bi se, lošu. U ranoj mladosti učio sam ih uporedo. Jednu uz drugu. Kako nalaže život i kako traži lijepo, a varljivo vrijeme.

Moj otac je bio dobar i plemenit čovjek. Vrijedan kao mrav. Dobrodušan kao kruh. Veseljak u društvu. Šaldžija do smijeha. Plav kao Slaven, bistrih zelenkastih zjenica. Bosanac po naravi i karakteru. Katolik i Hrvat po vjeri i narodnosti. Odan Bogu koliko i Bog njemu. Odmjeren u iću. Ali, neodmjeren u piću. Do zla đavla i teške nevolje.

Kao prvo muško dijete u porodici, oponašao sam ga i slijedio u mnogim stvarima i navikama. Najviše u poslu, a onda i u svemu ostalom. Osim, kako to ne priliči najstarijem sinu, likom i izgledom. On je sličio glumca Ričardu Vidmaru. A ja, na mater Milicu i na djeda Miću. Ta nam je razlika ostala do kraja nejasnom. I produbila se mojim daljim razvojem. S godinama sam prerastao oca. Neki kažu - nadrastao. Drugi vele - prevazišao. Ja za te priče nikada nisam mario, niti su mi one što značile. Tako me učio dobri moj otac Mijo.

Od malih nogu ocu sam bio desna ruka u poslu. On se, kao ljevak, bolje služio lijevom. Njom je zabijao čavle. Potkresavao grane s drveća. Držao cigaru između dva dima. Prebiraio žice na šargiji. Nazdravljao flašom i čašom. E, tu ću stati u nabranju očevih lijevih vrlina. Politikom se neću baviti. Za nju u ovoj priči nema mjesta.

Pričat ću o šargiji. Ili tamburi kako je u narodu zovu. O sazu, porijeklom s dalekog istoka. Drvenom žičanom instrumentu kojeg su Turci donijeli u Bosnu kad su se onomad, sabljama i topovima, borili za ulazak u Europu. Kako se i danas bore, skupa sa zemljama koje su držali pod skutom. I od kojih su prisilom ubirali harač i druga davanja od sirote raje.

Otac je šargiju svirao kako je Andreas Segovia svirao gitaru. Samo što šargija nije gitara. Niti je gitarist Segovia šargijaš kao moj otac. No, za usporedbu, to mi se čini zgodnim i teže zaboravnim.

Dok je bio momak otac je šargiju svirao u kolu, razigranim seoskim curama i momcima. Na sijelima u rodnom mu Čanićima. Šargiju nije nosio u druga sela. Tamo su šargijali domaći šargijaši i gudačom cvilili domaći violinisti. Otac se u svirci nije gurao ispred drugih. Prepuštao je svakome mjesto koje mu je pripadalo. Svoje je čuvao za sebe i svoje bližnje. Za mater, braću i sestru. Kasnije se taj krug širio i na vlastitu djecu.

Kad se oženio, otac je stavio fazanovo pero za lentu oko šešira, a šargiju okacio na klin pokraj vrata. Terzijan je zadio za tanke čelične žice. Da se ne zagubi, dok ne dođe vrijeme za svirku. A vrijeme je došlo kad sam se ja rodio. Kažu da je otac tada skinuo šargiju s čivije te odsvirao i otpjevao sve pjesme koje je do tada znao. Čak i onu koja slavi zemlju njegovog porijekla. Zemlju Hrvatsku, jer moji su davno došli od mora.

„Oj hrvatska mati nemoj tugovati. Zovi samo zovi, svi će sokolovi za te život dati“.

Tako je pjevao tada, a i mnogo puta kasnije. Naučio je tu pjesmu još kao dijete od seoskih momaka, a utvrdio je njezinu kajdu kad su ga u rat odveli domobrani. U partizanima je tu pjesmu zaboravio, ali je zato naučio mnoge druge. I njih je pjevao. Otac je bio svestran u talentu i radu. Nije se pokoravao određenim trendovima, već je pjevao ono što mu se sviđa. Kako to čini svaki meraklija koji se klanja pjesmi. I koga ne sputavaju partijske direktive i varljiva državna politika. Otac je bio Skojevac, a nikad nije postao članom komunističke partije. To mu je bio plus u pjesmi, a minus u svemu drugom. Takav mu je bio izbor. Sam je partiji rekao NE! Kako je Tito rekao Staljinu četrdesetosme, kada sam ja, u kasnu jesen, ugledao svijet. U maloj zemlji radnika i seljaka na brdovitom a trusnom Balkanu, koja se raspala netom nakon njegove smrti.

Svoje prve pjesme učio sam s ocem. Od njega sam naslijedio dobar glas i sklonost ka muzici. I danas se sjećam kad mi je kupio prvu tamburicu. Karazma se zvala. Bila je izvezena zelenim bršljanom i uokvirena s dvije žute ruže. Mati mi je na vrhu isplela kićanku kojom se karazma vješala o klin na vratima. Uz očevu šargiju. Kao što se šipka odlaže uz bubanj. Tako smo u paru nastupali moj pokojni otac i... još uvijek, živi ja. Obično nedjeljom i u dane praznika kada bi otac, u dane radničkog odmora i rudarskog slavlja, ostajao kod kuće.

Čim bi svanulo, otac bi uzeo šargiju, otvorio prozor od sobe koja gleda na selo pa razvukao po naštimanim žicama. Sitne zvučne zvjezdice najprije bi ispunile unutrašnjost sobe, a onda bi se prosule kroz prozor i odlepršale kroz krošnje šljiva, jabuka i krušaka, prema susjednim kućama. Lepršavi zvuci šargije i očeva pjesma budili su u meni želju da i sam zasviram. Popeo bih se na tronožac, pa na štokrlu te dohvatio karazmu sa čiviluka. Tronožac bi zatim prenio zajedno sa štokrlom do prozora, te zasjeo uz oca i terzijanom razvukao po žicama. Dok bi desnom rukom udarao po raštimanim žicama, prstima lijeve ruke oponašao sam očeve pokrete i slagao svirku na dječji način. Dovoljno glasan, a slabo zvučan i još manje melodičan.

U početku je moje tamburanje kvarilo očev ritam, ali se s vremenom brusilo i bivalo sve čistije i slušljivije. Brzinu očeve svirke nisam mogao pratiti. No mogao

sam pojačavati i širiti spektar boja njegove tambure. Sitni otkucaji karazme uklapali su se u duboke tonove šargije, dajući im sadržaj kakav do tada nisu imali.

Uz zvuke tambura lijepila se pjesma. Najprije očeva, a onda i moja. Ne toliko skladna koliko ugodna. Moj sitni glasić miješao se s dubokim očevim, otvarajući ga u rasponu oktave: od niskog do visokog - **do**. Kao kad se spoje glasovi slavuja i goluba. Ili kad se na nebu ukaže pastelna duga poslije iznenadne kiše.

Tako smo svirali i pjevali moj otac Mijo i ja - njegov sin. Ko gora zelena, što bi rekli naši stari ljudi.

A kad bi pjesma ispunila kuću i naš dio sela, majka je na štokrlu donosila vezenu maramu i na nju stavljala tanjur sa vrućom kukuruzom, suhim kravljim sirom i narezanim listićima suhoga svinjskog mesa, slanine i kobasice. Otac bi onda iz podruma donio poloku rakije šljivovice, a iz kredenca dvije čaše i stavio ih pokraj tanjura s mezetom. Pošto bi nasuo sebi punu čašu, a meni tek da popodi dno, flašu bi ostavio ispod štokrle da se rakija ne prolije. Zatim bi krenula zdravica: 'živio'... 'živio', a onda bi otac sasuo gutljaj, a ja poneku kap. Ja kap u grlo, a suza mi na oko. I tako sve dok kapi ne bi zasušile suze. Poslije je bilo puno lakše. Svirka i pjesma brisale su suze. A kapi rakije blažilo je meze.

Tako sam od oca učio i dobro i loše.
 Dobro za sve nas u kući.
 Loše protiv sebe samoga.
 Svirka mi je kasnije ostala u duši.
 Pjesma u glasu i mislima.
 A iće i piće u svemu ostalom.
 Kako tada, jednako i danas.
 Kad pijem, uvijek redovno zapjevam
 Kad pjevam, uz pjesmu obavezno pijem.
 To mi dođe kao šipka uz uvijek napeti bubanj.
 Nektar ljubavi uz žestok sok šljive.

Najprije ukiseljene, a onda pečene u rakijskom kazanu kod kuma Andrije Andrića.

Iz sela Čanića, onkraj Previla. A blizu Dobrnje uz mezar smještene.
 Oj Čanići selo iz prikrajka,
 Oj Andrići rodila vas majka...
 Oj Hrvatska mati, nemoj tugovati...
 Kako bi uz šargiju zapjevao otac. Kao gora zelena, kao 'tica vesela...
 Dok je u njemu bilo života...
 I dok je Bosnu krasila ljepota.

ГРЯДОВИ

MUZIKOLOGJA

Gabriela Petrović

Ein lautstarker Aufschrei gegen Rassismus: Billie Holiday und Strange fruit

Ključne riječi: *Strange fruit, Billie Holiday, rasizam, nasilje, glazba 20. stoljeća, Jazz, Blues*

Schlüsselwörter: *Strange Fruit, Billie Holiday, Rassismus, Gewalt, Musik des 20. Jahrhunderts, Jazz, Blues*

Strange fruit

Southern trees bear strange fruit,
Blood on the leaves and blood at the root,
Black bodies swinging in the southern breeze,
Strange fruit hanging from the poplar trees.
Pastoral scene of the gallant south,
The bulging eyes and the twisted mouth,
Scent of magnolias, sweet and fresh,
Then the sudden smell of burning flesh.
Here is fruit for the crows to pluck,
For the rain to gather, for the wind to suck,
For the sun to rot, for the trees to drop,
Here is a strange and bitter crop.

Seltsame Frucht

Südliche Bäume tragen eine seltsame Frucht,
Blut auf den Blättern und Blut an der Wurzel.
Schwarze Körper schaukeln in der südlichen Brise,
die seltsame Frucht hängt von den Pappelbäumen.

Hirtenszenen des tapferen Südens,
die ausbauchenden Augen und der verdrehte Mund.
Der Duft der Magnolie, süß und frisch,
dann der plötzliche Geruch des brennenden Fleisches.

Hier ist eine Frucht für die Krähen zum reißen,
für den Regen zum Ernten,
für den Wind zum Saugen,
für die Sonne zum Verfaulen,
für einen Baum zu fällen,
hier ist eine seltsame und verbitterte Ernte.

Die Vorgeschichte

Vor allem in den beiden Jahrzehnten zwischen 1900 und 1920 häuften sich die Lynchmorde in Amerika. Wie der zeitgenössische Journalist und scharfzüngige Humorist H. L. Mencken aus Baltimore erklärte, fehlte es dem Leben im Süden Amerikas bisweilen an Unterhaltung, und dann tritt *der Lynchmord oft an die Stelle des Karussells, des Theaters, des Symphonieorchesters und der anderen Zerstreuungen, die in größeren Städten an der Tagesordnung sind.*

Zu einem solchen öffentlich angekündigten "Spektakel" erschienen gewöhnlich Tausende von Menschen. Baptisten- und Methodistenpfarrer arbeiteten dabei häufig Hand in Hand mit dem Ku-Klux-Klan, indem sie in ihren Hetzpredigten den Rassenhass und die Gewalt schürten.

Die Rassendiskriminierung ebte im Laufe der Dreißigerjahre wenig ab, um 1940 kam es dann kaum noch zu öffentlichen Lynchmorden. Ein anonymmer Kommentator bemerkte dazu allerdings, eher zynisch:

Die öffentliche Meinung wendet sich allmählich ab von derartigen Tätigkeiten der Mob..., doch die Arbeit der Mob geht weiter...Jedes Jahr werden zahllose Neger gelyncht, aber ihr Verschwinden ist geheimnisumwittert, denn man bringt sie im Stillen zur Strecke, ohne das es jeder mitbekommt.

Es gab die düstere Vermutung, dass Polizei und Justiz einige der Aufgaben übernahmen, die vorher der Mob erledigt hatte. Gemäß dem Zentrum für die verfassungsmäßige Rechte, zwischen 1882 und 1968, 4743 Personen wurden in den USA von der Mob gelyncht und mehr als 70 Prozent der Opfer waren Afroamerikaner. Die Zahlen sind bis heute ungenau. Es ist unmöglich, die Dunkelziffer zu schätzen.

Billie Holiday, die, 1915 in Philadelphia geborene, amerikanische Blues- und Jazzsängerin, ist nie persönlich eine Zeugin eines Lynchmordes geworden, aber sie konnte sich ganz klar vorstellen, wie so etwas vor sich ging. Sicher hat sie mit vielen gesprochen, die über Erfahrungen aus erster Hand verfügten.

Das Lied

Strange fruit wurde in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts geschrieben und komponiert, als Abel Meeropol ein grausames Photo von südländischem Lynchen sah. Meeropol sah das Photo von Lawrence Beitler über das Lynchen von Thomas Shipp und Abram Smith, am 7. August 1930 in Marion, Bundesstaat Indiana. Das passierte bevor er in New York Billie Holiday kennengelernte.

Meeropol war Lehrer aus New York City und er unterrichtete in der De Witt Clinton High School, in der Bronx. *Strange fruit* war zuerst als *Bitter fruit* in der Januar 1937 Ausgabe von *New York Teacher* gedruckt. Es wurde unter dem Pseudonym Lewis Allen geschrieben, Namen seiner zwei Kinder die totgeboren worden sind. Er selbst schrieb die erste Musik für den Text. In den ersten zwei Jahren, nachdem es geschrieben wurde, hat man das Lied in politischen Kreisen, Sitzungen, Benefizvorstellungen und geschlossenen Events gekannt. Abel Meeropol, der in dieser Zeit ein Mitglied der Amerikanischen kommunistischen Partei war, wurde später berühmter als der Adoptivvater von zwei Jungen, Julius und Ethel Rosenberg, dessen Eltern, ein jüdisches Paar, 1953 hingerichtet wurden, beschuldigt, angeblich, das Geheimnis der Atombombe den Sowjets gegeben zu haben.

1938 trat Billie Holiday in die Artie Shaws Band ein, die komplett aus Weißen Musikern bestand, und ging mit der Band auf Tournee. Dass hatte zur Folge, dass ihr der Zutritt zu Hotels verweigert wurde, in denen die anderen Musiker wohnten, dass sie nicht mit ihnen im Restaurant essen und in der Bar etwas trinken konnte: im amerikanischen Süden hatte sie sich zu bewegen, als wäre sie auf der Flucht, sie durfte nicht einmal öffentliche Toiletten benutzen. Artie Shaw nannte die gesamte Erfahrung im Süden später *einen einzigen Albtraum*.

1939 tritt Billie Holiday in dem neueröffneten Nachtclub *Café Society* in Lower Manhattan, Greenwich Village, auf. Meeropol gab das Lied Barney Josephson, dem Besitzer des Clubs, und fragte ob Holiday es singen könnte. Zuerst war Billie nicht beeindruckt von dem Text, wahrscheinlich, weil sie noch nicht ganz bewusst von der Bedeutung des Textes war. Ihre Wiedergabe war aber ein Erfolg. Holiday sang es nächtlich und im April desselben Jahres kam die erste Aufnahme. Es war nicht leicht, das Lied aufzunehmen. Columbia Records, das Label von Holiday, weigerte sich das Stück rauszubringen. Commodore Records, zusammen mit Milton Gabler, wagten sich schließlich dazu. Billie gefiel die Atmosphäre in *Café Society*, wo sie sehr lange blieb (eine Quelle meint neun Monate, andere zwei Jahre). Barney Josephson, der Besitzer des Clubs, jüdischer Herkunft, erklärte warum er einen solchen Club gründete:

Ich hatte immer ein starkes soziales Bewusstsein. Ich glaube, ich bin einfach demokratisch erzogen worden.

Billie wusste am Anfang nicht *worum zum Teufel es in dem Song eigentlich ging*. Sie begriff erst allmählich, was es damit auf sich hatte. Aber Meeropol, der Dichter, stellt ihre Reaktion allerdings anders dar. Sein erster Eindruck war:

Der Song war ihr nicht ganz geheuer, denn er war ganz anders als die, an die sie gewöhnt war. Das ist schließlich verständlich.

Ein paar Tage später hatte er Billie wiedergesehen, und er erzählte:

Sie bot eine erstaunliche, hochdramatische und wirkungsvolle Interpretation des Songs, die jedes Publikum in seiner Selbstzufriedenheit erschüttern konnte. Genau das sollte der Song erreichen, deswegen hatte ich ihn geschrieben. Billie Holidays Gestaltung vollendete das Bittere und Schockierende, das ich mir für den Song erhofft hatte. Das Publikum spendete gewaltige Ovationen.

1947 sagte sie in einem Interview für das Magazin *Down beat*:

Ich habe mir viele Feinde gemacht. War nicht gerade hilfreich, den Song zu singen. Ich habe ihn im Earle Theatre gebracht, bis ich aufhören musste.

William Dufty, der Ghostwriter von *Lady sings the blues*, meinte:

Billie wurde jahrelang von den Behörden herumgeschubst und schikaniert... ein Grund dafür war, dass sie durch diesen Song "Strange fruit" bekannt wurde und dann auch politisch umstritten war.

Für Leonard Feather war der Song *der erste bedeutende Protest in Text und Musik. Der erste lautstarke Aufschrei gegen den Rassismus*. Für den Plattenproduzenten Ahmet Ertegün bedeutete er *eine Kriegserklärung..., den Beginn der Bürgerrechtsbewegung*. Der Schlagzeuger Max Roach fand ihn *mehr als revolutionär. Sie hat etwas ausgesagt, das wir als Schwarze alle empfanden. Keiner hat sich klar geäußert. Damit gehörte sie zu den Kämpfern, diese schöne Frau, die singen und Gefühle hervorrufen konnte*.

Billie erzählte oft, der Song erinnere sie daran, dass ihr Vater *von den Jim-Crow-Gesetzen im Süden umgebracht* worden war, und weil sie an ihn dachte, traten ihr beim Singen Tränen in die Augen. Ihr Pianist Mal Waldron sagte, sie habe oft entschieden, den Song zu singen, weil ihr das Mut machte, wenn sie sich bedroht fühlte. Er meinte:

Immer, wenn etwas nicht richtig lief, hat sie dieses Lied gesungen. Wenn ihre Garderobe nicht besonders schön war oder Polizei draußen gewartet hat oder sie behindert hat oder so.

Strange fruit

Holiday äußerte sich in ihrer Autobiographie zum Lied:

Es war während meiner Arbeit im Café Society, als ein Song entstand, der zu meinem persönlichen Protest wurde: Strange fruit...Für mich drückte es all die Dinge aus, die meinen Vater umgebracht hatten...Also taten wir drei (hier sind Sonny White, Lewis Allen und Billie gemeint) uns zusammen und erledigten die Arbeit in drei Wochen. Unterstützt wurden wir auch noch von Danny Mendelsohn, einem anderen Komponisten, der schon Arrangements für mich geschrieben hatte und geduldig mithalf den Song zu arrangieren und zu proben. Ich schuftete wie ein Pferd daran, denn ich war mir nicht sicher, ob ich es schaffen würde, einem feudalen Nachtclubpublikum all das mitzuteilen, was dieses Lied für mich bedeutete. Ich hatte Angst, dass die Leute es nicht mögen würden. Als ich das Lied dann das erste Mal sang, dachte ich, dass es ein Fehler gewesen war und dass ich allen Grund gehabt hatte mir Sorgen zu machen. Es gab überhaupt keinen Beifall, als ich fertig war. Dann fing ein Einzelner nervös an zu klatschen und dann klatschte das ganze Publikum...Die Fassung, die ich für Commodore aufgenommen habe, wurde zu meiner meistverkauften Platte. Trotzdem macht es mich immer noch jedes Mal traurig, wenn ich es singe. Es erinnert mich daran, wie mein Vater gestorben war. Aber ich musste es immer wieder singen, nicht nur, weil die Leute es sich wünschten, sondern auch, weil zwanzig Jahre, nach dem mein Vater nun tot ist, diese Dinge, die ihn umgebracht haben, immer noch im Süden passieren...

Über die Jahre hinweg hatte ich eine Reihe von seltsamen Erlebnissen, die von diesem Lied herrührten. Dieses Lied schaffte es, die Leute, die in Ordnung sind, von

den Kretins und Idioten zu sondieren. An einem Abend in Los Angeles stand mitten in dem Club, in dem ich sang, so ein Weib und sagte: "Billie, warum singst du nicht dieses scharfe Lied, mit dem du so bekannt geworden bist? Du weißt schon, das mit den nackten Körpern, die in den Bäumen schaukeln." Überflüssig zu erwähnen, dass ich es nicht sang. Ein anderes Mal jedoch beendete ich in der 52. Straße ein Set mit *Strange fruit* und ging dann sofort zum Waschraum, so wie ich es immer mache, weil mich das Singen so mitnimmt, dass mir richtig schlecht davon wird. Es nimmt mir einfach meine ganze Kraft. Nun kam also diese Frau in die Damentoilette im Downtown Club und fand mich dort völlig fertig vom vielen heulen. Ich hatte die Bühne im Laufschrift verlassen, mir war heiß und kalt und außerdem fühlte ich mich glücklich und unglücklich zugleich. Sie sah mich an und die Tränen stiegen ihr in die Augen. "Mein Gott", sagte sie, "ich habe noch nie in meinem Leben etwas so Wunderbares gehört. Dort draußen kann man immer noch eine Nadel fallen hören."

Strange fruit wurde 1939 als Schallplatte veröffentlicht und es wurde schnell bekannt. Das Lied konnte man aber selten im Radio hören. Das waren die Zeiten als die Segregation in Amerika ihren Höhepunkt erreichte. Besondere Auswirkungen hatte es, aber, auf politisch bewusste: Künstler, Musiker, Darsteller, Studenten und Intellektuelle. Im David Margolicks Buch *Strange Fruit: Billie Holiday, Café Society and an Early Cry for Civil Rights*, meint der Autor, dass vielen Prominenten die Wichtigkeit des Liedes bewusst waren. Dem großen und wachsenden Bewusstsein ist auch die Bürgerrechtsbewegung der 50er und 60er Jahre zu danken.

1941 wurde Meeropol vor dem Rapp-Coudert Komitee gebracht, angeordnet von der New York State Legislative. Sie haben den angeblichen kommunistischen Einfluss in dem öffentlichen Schulsystem untersucht und geprüft. Meeropol wurde gefragt ob er, in Bezug auf *Strange fruit*, von der CP, der kommunistischen Partei, beauftragt wurde und ob die CP es bezahlt hat, dass er es schreibt. Trotz solcher politischen Atmosphäre und eigentlichem Verbot des Liedes im Radio, zu einem Zeitpunkt war es sogar auf Platz 16 der Pop Charts.

Nachdem II. Weltkrieg wurde das Vorführen des Liedes noch schwieriger. Einige Clubs weigerten sich, dass Holiday dieses Lied vorsingt obwohl es mittlerweile zu ihrem *Signature song* wurde. Sie insistierte an Verträgen die ihr Wunsch, dieses Lied zu singen, angegeben haben, aber das hat das Problem trotzdem nicht gelöst. David Margolicks Buch über Billie Holiday gibt ein Beispiel, wo Billie in einem Club in der West 52nd Street nach der Aufführung weinte:

Did you see the bartender ringing the cash register all through?", sagte sie. *He always does that when I sing.*

Holidays Version des Liedes wurde 1978 in das *Grammy Hall of Fame* eingeführt. Es wurde auch in die Liste *Songs of the century* von der *Recording Industry of America* und der *National Endowment for the Arts* eingefügt. Seitdem wurde es aufgeführt von verschiedenen Künstlerinnen und Künstlern wie: Folk Sänger Josh White, die großen Jazz Künstler wie Abbey Lincoln, Carmen McRae and Nina Simone, Pop Künstler Sting und UB40, Opernsängerin Shirley Verrett sowie heutige Vokalistin der Popkultur Tori Amos.

Strange fruit ist nicht ein Folk Lied, auch nicht ganz Jazz oder Blues. Viele Elemente sind vermischt, was, mit dem Text zusammen, bedeutende musikalische Originalität zeigt. Es ist ein origineller Protest Lied, mit einfacher aber effektiver Poesie. In einer Zeit wo der politische Protest nicht gerade oft in musikalischer Form ausgeübt und ausgedrückt wurde, zeigt dieses Lied das Lynchen in ihrer ganzen Brutalität. Die drei kurzen Verse sind umso mehr kraftvoll wegen dessen bewusster Metapher und einer dichterischen Sprache, welche, für so ein komplexes Thema wie Gewalt und Mord, eigentlich mild ausgedrückt ist. Die Nebeneinanderstellung von der schönen Landschaft mit der Szene des Lynchens, der Geruch der Magnolien und der des verbrannten Fleisches, die Blüten, die verbunden werden mit dem südländischen Klima und *Strange fruit*, die aus rassistischer Obsession entstanden sind. Rassismus in Amerika wird in diesen Versen angeklagt, beschuldigt und ausgestellt und der emotionale Gesang, die Stimmlage von Billie Holiday, bringen dieses düstere Thema unter die Haut. Die Erzieher im Bereich der amerikanischen Geschichte, Black Studies, sozialer Geschichte, jüdisch-amerikanischer Geschichte und populärer Kultur, gemeinsam mit Musikwissenschaftlern, nehmen heute noch *Strange fruit* als ein sehr hilfreiches Beispiel wie man mit dem Thema Gewalt und Rassismus in Kunst und Kultur umgehen kann. Dieses Thema ist noch heute, nach 100 Jahren, sehr relevant, weltweit.

Literatur

- Blackburn, Julia: *Billie Holiday*, Berlin, 2005
- Holiday Billie: *Lady sings the blues. Autobiographie*, Hamburg, 1992
- Lynskey, Donan: *33 revolutions per minute: A history of protest songs, from Billie Holiday to Green Day*, New York, 2011
- Margolick, David: *Strange fruit: The biography of a song*, New York, 2001
- Szwed, John: *Billie Holiday: The musician and the myth*, New York, 2015
- McClendon, Alphonso: *Fashion and Jazz: Dress, Identity and Subcultural Improvisation*, London 2015

ГРЯДОВИ

ПЕДАГОГИЈА

Primijenjeni teatar – umjetnost ili društvena akcija

Dramska sekcija u srednjoj školi, iskustvo i praksa

Kada sam se prije deset godina počela baviti kazalištem za djecu i mlade, ni slutila nisam da ću svojim djelovanjem utjecati na razvoj njihovih kompetencija, kao ni da ću stvoriti prepoznatljiv kazališni put kojim vodim ove mlade osobe. Ono što me na početku plašilo u kreiranju predstava, danas je postalo moja snaga i vizija odgojno-obrazovnog djelovanja. Najveća prednost je u tome što sam usko vezana za nastavni proces u školama te stoga mogu primijetiti da osobe koje nisu prošle kroz školski sustav i radile u školi teško mogu razumjeti kroz kakve se sve ne/prigode susreću entuzijasti koji vode vannastavne aktivnosti. Kažem „entuzijasti”, zato što ljudi koji se bave teatrom u školama nisu nužno i educirani umjetnici, nego su to ili profesori jezika ili prosto osobe koje žele uraditi nešto više za svoju školu i učenike koje poučavaju. To nužno ne znači da je opravdano da se svatko bavi kazalištem i da su svi voditelji dramskih sekcija uvijek znali što i kako realizirati u okviru njih, nego da se kroz princip rada škole mogu aktivirati svi oni koji žele raditi, a samim tim ne znači da će ono što oni naprave biti uvijek i dobro. Na žalost i na sreću pojedinaca koji se ipak odluče na ovaj rad, dramska sekcija ima veći značaj nego što joj je zapravo dan. Rad dramske sekcije je javan, transparentan, ujedno je ogledalo škole i vrlo često progovara o različitoj društvenoj, ekonomskoj pa i političkoj tematici u školskim okvirima. Mladi ljudi žele progovoriti o važnim životnim temama, stoga ih je bitno odgojno-pedagoški usmjeriti i dati im tu mogućnost. U radu na sebi kroz različite dramske igre, dramske situacije i sigurnost koju scena pruža učenici se mogu osnažiti krenuvši od vanjskih do unutarnjih karakteristika svake individue. Kroz sudjelovanje u dramskoj sekciji otvaraju se različita područja rada na sebi kao što su: otvaranje prema drugima, jačanje komunikacije, asertivnosti, emocija, empatije, povezivanje fizičkog pokreta s govorom, upoznavanje samog sebe, jačanje osobnih kompetencija i druga. Ulagati u profesorsko zvanje je jako važno,

naročito na području dramskog odgoja. Nažalost, škole često nisu u situaciji to osigurati, stoga i prevladava intrizična motivacija usmjerena na unutarnju satisfakciju ljudi koji se ipak, pored svih problema na koje nailaze u svojoj lokalnoj zajednici, bave kazališnom djelatnošću.

Kroz ovaj period rada prigrilila sam razne kazališne žanrove, bavila se tekstovima i adaptacijama tekstova od antičkog perioda do najsuvremenijih autora koji danas pišu i objavljuju. Na taj način sam širila i svoje spoznaje o kazališnoj umjetnosti, pratila rad drugih umjetnika, ali i stekla iskustvo u odnosu na različite generacije mladih koje su se smjenjivale jedne za drugima. Učenici su imali prigodu upoznati se sa klasičnom i suvremenom književnošću i prepustiti se bogatstvu jezika koje je svako djelo sa sobom nosilo. Predstave koje sam radila s gimnazijalcima Katoličkog školskog centra „Sv. Franjo” su slijedeće: *Kralj Ibi* Alfreda Jarryja (2009), Aristofanove *Ptice* (2010), *5 minuta* Liliane Bardijewske (2011), *Most* Jetona Neziraja (2012), *UJEŽ* Branislava Nušića (2013), Sofoklovu *Antigonu* (2014) *Novelu od Stanca* Marina Držića (2015), *DNA* Dennis Kelly (2016), *Nada je san budnih* Winsome Pinnock (2017). Kao krunu mog desetogodišnjeg rada, direktno u školskim okvirima, adaptirala sam tekst i uradila režiju za mjuzikl *Začarana šuma* čija je premijera bila polovinom travnja 2018. godine. Sve ove predstave su sudjelovale te višestruko nagrađivane na srednjoškolskim, ali i međunarodnim kazališnim festivalima. Ove školske 2018/19. godine bavimo se društveno aktualnom temom Ovisnosti kroz dramski tekst *Orkestar Titanik* Hriste Bojčeva.

Prilikom formiranja grupe polaznika dramske sekcije u školi, svake godine bih održala tzv. audiciju na koju bi se učenici dobrovoljno prijavili i svojim dolaskom bi već postali budući članovi. U prvom mjesecu bih kroz različite igre istraživala njihove mogućnosti i psihofizičke sposobnosti te na taj način stvarala sliku o sudionicima. Za svakog učenika, bio glumački talentiran ili ne, nastojala sam biti karika koja će mu pomoći u osobnom rastu i razvoju. To je, po mome mišljenju, osnovni cilj rada dramske sekcije: omogućiti svakom sudioniku da dovoljno upozna sebe, svoje mogućnosti, vještine i sposobnosti koje će moći primijeniti u životu, pored promicanja i razvoja teatarske umjetnosti. U tom periodu se obično iskristalizira njihov odnos prema radu te sami učenici odluče žele li ostati na dramskoj sekciji ili ne. Ono što je u tom periodu važno jest i činjenica da se kroz igru razvija njihova, mašta, čulnost i kreativnost, međusobno se bolje upoznaju te dolazi do kohezivnosti među članovima grupe i stvaranja povjerenja. Za mladog čovjeka je važno imati mjesto na kojem će se osjećati sigurno, u kojem će moći ispoljiti svoju kreativnost i svoje vrijeme te mjesto u kojem će osnažiti svoju ličnost.

Vrlo je važno odabrati adekvatan tekst koji može apsorbirati uzrast onih koji sudjeluju u dramskoj sekciji. Događa se da se na srednjoškolskim i drugim festivalima, kao i u okviru javne prezentacije rada škola pojave predstave neprimjerene njihovim godinama, uz opravdanje voditelja da je to način kako se danas mladi izražavaju. Tu se zaboravlja odgojno-obrazovna uloga i obveza same škole koja bi trebala usmjeravati učenika prema validaciji pozitivnih ljudskih vrijednosti, a ne odobravati loše stečene navike i obrasce ponašanja koje svakodnevno dolaze iz okoline u kojoj ti učenici žive. Škola razvija poticaje za stjecanje znanja o sebi, drugome i svijetu u kojem učenik živi, poštiva i podržava individualnost svakog učenika i njegov optimalni razvoj u sigurnom ambijentu koji pruža u skladu s moralnim i društvenim normama. Dovoljna je ta spoznaja da su mladi već previše okruženi negativnim utjecajima medija i drugih faktora iz njihove sredine, te da barem u školskim uvjetima edukatori ukazuju na pozitivne ljudske vrijednosti i njihovo njegovanje kroz različite odgojno pedagoške metode u radu.

Prilikom odabira teksta treba odrediti koliko je tekst aktualan, odnosno koliko korenspodira s današnjim vremenom; kada, u kojem vremenu će se dati tekst postaviti; kojim žanrom će biti obojen. Meni je vrlo važan prvi dojam koji dobijem o tekstu prilikom čitanja te je vrlo bitno za voditelja, prije nego što uopće krene u rad s mladima, da u samostalnoj pripremi i radu na tekstu analizira i protumači dati tekst i likove kako bi mu bilo što lakše u daljem radu i analizi dramskih situacija i likova s učenicima. Zajedničkim višekratnim iščitavanjem teksta i analizom pravi se dobra podloga za nastavak rada, odnosno postavljanja samog teksta na scenu jer se na taj način dobije mnogo podataka kako o tekstu, tako i samim likovima. Pri podjeli uloga treba voditi računa o više faktora. Ukoliko su novi sudionici dramske sekcije tada je važno raspodjelu vršiti prema njihovim afinitetima kako bi se što bolje snašli na sceni te kako bi im ovo iskustvo dalo temelj za njihov dalji rad, svojevrstu sigurnost. Ukoliko su sudionici već drugu ili treću godinu u dramskoj sekciji, podjela uloga se treba vršiti na način da im se omogućí posve nova dimenzija, otklon od onoga što su prethodno radili kako bi upoznali i druge razine svoje ličnosti. Važno mi je da sudionici, prilikom izrade određenih likova, odgovore na sljedeća pitanja: Tko je taj lik? Gdje se nalazi? Odakle dolazi? Kada? Zašto? U suprotnom bi teško znali kako će na kraju taj lik realizirati. Za vrijeme postavljanja teksta na scenu i mogućeg mizanscena, i dalje se doprinosi osvještavanju i razvijanju psihofizičkih mogućnosti kroz različite vježbe vezane za scenski govor i glas (visina, boja glasa, tempo), scenski pokret, emocionalno izražavanje, gestikulaciju, mimiku, do same prirodnosti na sceni. Na takav način, njegujući svačiju osobnost, kroz iskustveni proces, dolazi do otvorenosti, uigranosti, spremnosti na rad i komunikaciju te se podjelom podjednakih zadataka stvara i timski rad među učenicima.

Postavljanje određenog mizanscena u okviru odabranog teksta omogućuje učenicima lakše svladavanje teksta, sigurnije kretanje po sceni, stvaranje odnosa među likovima, prema predmetima i ideji. Način kretanja (brzina, smjer, ritam) doprinosi i karakterizaciji likova, ali može odrediti i određenu misaonost na sceni. Na sceni ništa nije slučajno. Svaki pogled, gesta, mimika omogućavaju gledatelju da bolje spozna ono što se prikazuje na sceni. Važno je da je učenicima jasno što rade na sceni i zašto to rade, jer se tu stvara recipročan odnos s publikom: ako je njima jasno, onda će i publici biti jasno. Treba naći opravdanje na sceni za svaku scensku radnju koju određeni lik poduzima, jer na taj način učenik još bolje razumije okolnosti u kojima se njegov lik nalazi. Ovdje se krije važnost uloge voditelja dramske sekcije koji treba povezati iskustvo učenika iz svakodnevnog života s drugim ljudima i integrirati tu vrstu iskustva na sceni. Kako bi se cjelokupan proces stvaranja predstave odvijao u pravom smjeru važno je razvijati povjerenje među učenicima i voditeljem te stvarati redovne radne navike kroz ugovorene tjedne probe i druge vrste zajedničkog rada.

Odabir kostima, scenografije, scenskih rekvizita, glazbe, svjetla i dr. dolazi kada je predstava već postavljena cijela, kada učenici vladaju tekstem i prostorom. Ovi segmenti su vizualna i auditivna dopuna onoga što se predstavom želi istaći. Za mene je vrlo pozitivno iskustvo bilo kada sam radila predstave bez ovih značajki, samo s crnom odjećom, ali uz korištenje autorske glazbe kroz cjelokupnu predstavu. Učenici koji su stvarali muziku radeći sa mnom na predstavama su postajali važno vezivno tkivo predstave dajući joj atmosferu, ističući misaonost, emocije i dr. Za to su gotovo na svim festivalima višestruko nagrađivani.

Kada se proces rada na predstavi privodi kraju, mnogo mi znači da netko od kolega pogleda predstavu i da svoje mišljenje o tome. Na taj način, kao voditelj, dobijem povratne informacije o tome je li se prepoznala misaonost i ideja predstave kao i njene poruke. Kroz nekoliko učestalijih proba u par dana pred premijeru učenici uvježbavaju ritam predstave kako bi se publici mogla predstaviti u punom obimu svih vrijednosti koje je krase.

Dramska sekcija ima veliku mogućnost pridonijeti razvoju kulture govora/izražavanja. Vrlo je važno za mladog čovjeka poznavati jezične standard, ali i način govora koji odgovara određenom povijesnom periodu. Efikasnije služenje jezičnim izražajnim sredstvima daje mogućnost većeg samopouzdanja, izražavanje emocija, stvaranje vještine govora, kreiranje pojedinca koji se može izraziti u različitim životnim problemskim situacijama ali i na sceni, kako na misaonoj tako i na osjećajnoj osnovi. Isto tako, stvara se individua koja zna kada treba govoriti, a kada saslušati, verbalno i neverbalno izraziti, bogaćenjem osobnog rječnika razvija se i proces mišljenja, odnos prema drugim srodnim i različitim

jezicima te njihovo poznavanje. Jezična kultura je nezaobilazan dio opće kulture i kao takva ona predstavlja sastavni dio rada na tekstu u okviru dramske sekcije. Oživljavanjem određenog teksta na sceni nastaje umjetnički akt kojim se pisani jezik pretvara u dramu izgovorenog.

Jedan od većih problema unutar škola jest odlazak mladih osoba po završetku svog srednjoškolskog školovanja, te nemogućnost da se postavljene predstave nastave izvoditi s novim učenicima. Stoga se tu i krije razlika između rada sa srednjoškolskim uzrastom i mladim glumcima. Učenici pripremaju školsku predstavu kroz jedan ili dva termina tijekom tjedna dok mladi glumci rade svakodnevno na pripremama. Učenicima je teško stvoriti osjećaj na sceni, stoga najčešće bivaju uznemireni kada se pojave na njoj. Prostori u školama u kojima se probe izvide, gotovo do pred premijerno izvođenje predstave, su najčešće neadekvatni (hodnici, učionice sa školskim klupama i sl). Učenici imaju veliki broj različitih nastavnih predmeta koje trebaju savladati tijekom školske godine, dok studenti glume imaju veliku korelaciju među predmetima te konstantno rade na sebi. Učenici su često uključeni i u druge aktivnosti u školi, dok studenti imaju projekte putem kojih i dalje se bave oblastima vezanim za umjetnost. Studenti izgrađuju glumački zanat na osnovu kojeg će se upustiti na tržište rada, dok učenici rade na izgradnji osobnih kompetencija koje će primijeniti u socijalnoj interakciji s drugima.

Rad dramske sekcije u srednjoj školi, kao vid primijenjenog teatra, može se pretvoriti i u umjetnost i u društvenu akciju, u ovisnosti o kompetencijama voditelja i skupini učenika, odabiru teksta, načinu i sredstvima realiziranja predstave. U većini slučajeva školske predstave mnogo više progovaraju o društvenim problemima poput nasilja, delikvencije, korupcije, eksploatiranja ljudi i dr. u odnosu na profesionalne pozorišne kuće i na taj način iz potrebe za progovaranjem o važnim navedenim temama pretvaraju umjetnost u društvenu akciju.

GRADOVKH

PSIHJATRIJA

Dnevnobolnički psihoterapijski tretman pacijenata

Sažetak

Dnevna bolnica predstavlja poliklinički oblik liječenja uz vrlo povoljno rješenje povezivanja šire društvene zajednice i tradicionalne institucionalne psihijatrije, gdje pacijenti svakodnevno dolaze na tretman u bolnicu u jutarnjim satima i borave do poslijepodnevni sati. Psihoterapijski dnevnobolnički tretman omogućava pacijentima kontinuirano održavanje veze s okolinom, podrazumijeva tretman osoba oba spola, svih dobnih i dijagnostičkih skupina, uz održavanje funkcioniranja pacijenta u porodičnoj i socijalnoj sredini. Danas je to standardna forma liječenja u koji je uključen interdisciplinarni tim stručnjaka. Za pacijente uživaoca alkohola i psihoaktivnih supstanci, potencijalno homicidalne i suicidalne pacijente, te osobe sa težim tjelesnim oštećenjima, tretman u dnevnoj bolnici je kontraindikovani (Poredoš Lavor, i sur, 2008.).

U radu su objašnjene najčešće primjenjivane psihoterapijske tehnike u liječenju psihijatrijskih bolesnika Dnevne bolnice Klinike za psihijatriju UKC Tuzla.

Ključni pojmovi: psihijatrijski bolesnici, dnevnobolnički tretman, psihoterapija

Uvod

Psihoterapija je psihološka metoda liječenja, u kojoj se putem odnosa terapeuta i pacijenta razvija specifična relacija koja pomaže otkrivanju i mijenjanju određenih karakteristika pacijenta, kao i gubitku, odnosno olakšavanju simptoma. Psihoterapija je vrlo ozbiljan sistematičan planirani rad kojim se psihološkim metodama dolazi do poboljšanja stanja pacijenta ili ozdravljenja, u kojem je osnovni terapijski faktor sam terapeut. Centralni ljekoviti faktor je transfer, odnosno prijenos emocija sa pacijenta na terapeuta i analiza tog odnosa. (Klajn, 1999.)

U našoj sredini primjena psihoterapije počela je u periodu između 1930-1940. godine, pod utjecajem psihoanalitičkog učenja Freuda. Poslije Drugog svjetskog

rata psihoterapija u našoj sredini počinje se snažno razvijati, a sedamdesetih godina XX vijeka Danas je psihoterapija razvijena u našoj sredini i primjenjuje se u svakodnevnom rutinskom radu. (Mirković- Hajduković, 2015.).

U Tuzlanskom kantonu, psihoterapija se počela primjenjivati tek od avgusta 1999. god. kada je u sklopu Klinike za psihijatriju UKC Tuzla, otvorena Dnevna bolnica.

Dnevna bolnica je posebna institucionalna forma čije funkcioniranje podrazumijeva upotrebu socioterapijskih postupaka u užem smislu. Prva je osnovana u Moskvi 1930. godine zbog nedostatka bolničkih kreveta. Nakon II svjetskog rata osnivaju se dnevne bolnice u Engleskoj i Kanadi. Na teritoriji bivše Jugoslavije, prva dnevna bolnica je osnovana 1963. u Beogradu, u Zavodu za mentalno zdravlje, s rukovodiocima Dušanom Petrovićem i Miroslavom Antonijevićem. (Erić, 2006.)

Oblici primjenjivanih psihoterapijskih postupaka u dnevnoj bolnici

1. Socioterapija

Socioterapija je nastala iz iskustva socijalne psihijatrije i socijalne psihologije i počiva na korištenju blagotvornih dimenzija grupe u terapijske svrhe. Dijeli se na socioterapiju u užem i širem smislu.

Socioterapija u užem smislu čini skup postupaka koji se mogu provoditi u različitim psihijatrijskim ustanovama, od klasičnih psihijatrijskih bolnica, preko dnevnih bolnica, dispanzera i sl. Ovdje se ubrajaju: grupna socioterapija, terapijska zajednica, podučavanje bolesnika za socijalni život, okupaciona i rekreativna terapija.

Socioterapija u širem smislu predstavlja promjenu strukture i organizacije različitih psihijatrijskih i socijalnih ustanova u socioterapijskom smislu. U ovu grupu se ubrajaju: dnevna bolnica, noćna bolnica, vikend bolnica, socioterapijski klub, liječenje bolesnika u njegovoj porodici, alternativni oblici smještaja bolesnika, zaštitne radionice i specijalni fabrički pogoni. (Erić, 2006.)

1.2. Grupna socioterapija

Grupna socioterapija ima korijene u činjenici da je čovjek društveno biće. Betegay smatra da individualni metodi liječenja prenebregavaju socijalnu dimenziju čovjeka. Tek kad se bolesnici obuhvate u njihovim socijalnim odnosima

u grupi, oni se mogu do kraja razumjeti, jer se tada dobiva cjelovita slika koju čine dvije komponente, sam bolesnik i njegov socijalni kontekst. Grupa predstavlja trening komunikacije. U grupi se gaji osjećanje pripadnosti, solidarnosti. (Pennington, 1997.)

Grupa se definira kao skup osoba koje u određenim vremenskim razmacima često dolaze u dodir i čiji je broj tako mali da svaka osoba može doći u dodir s drugom, ne samo posredno, preko drugih, nego i neposredno (pomoću grupe čovjek postaje ja). Grupa ima funkciju zadovoljenja potreba, zaštite i olakšanja života. (Lamovec, 2005.)

1.3. Vrste terapijskih grupa

Foulkes (prema Erić, 2006.) razlikuje tri osnovna tipa terapijskih grupa:

- **Grupe namijenjene obavljanju određenih aktivnosti** imaju unaprijed određen efekt članova grupe: rekreativne, religiozne, debatne grupe, i sl.
- **Socioterapijske grupe** su organizirane oko određenih aktivnosti: ples, muzika, debata.
- **Psihoterapijske grupe** zahtijevaju neke osnovne uslove kao što su verbalna komunikacija među članovima, pojedinac u grupi mora biti objekt tretmana i grupa mora biti osnovno terapijsko sredstvo. Riječ je o liječenju pacijenta u grupi pomoću grupe, vodeći računa o grupi kao cjelini.

Socioterapijske grupe ne forsiraju pražnjenje patoloških sadržaja u smislu analize, već u smislu abreakcije, što vodi slobodnijem pristupu drugim ljudima. Grupa tolerira patološke oblike ponašanja, ali ih ne podstiče. Ona ide na ventilaciju konflikta, a ne na njegovu analizu. Podstiče se prilagođavanje članova grupi, a time i društvenoj zajednici. Interpersonalni odnosi se kanaliziraju u pravcu sporazumijevanja i savlađivanja emocionalne napetosti na nepatološki način. Emocionalno nabijene teme se izbjegavaju, ne koristi se konfrontacija, već isključivo podsticanje i ohrabrivanje. (Pennington, 1997.)

Ima nekoliko metoda po kojima se vode socioterapijske grupe: suportivni, racionalni, psihagoški i didaktički. Osnovna terapijska svojstva grupe su slijedeća:

- ispoljavanje skrivenih i potisnutih osjećanja,
- osjećanje pripadnosti,
- iskustvo realnosti,
- smanjenje ili otklanjanje strepnje i straha,
- terapijska grupa kao idealna porodica,

- prihvatanje vlastite ličnosti,
- prihvatanje drugih ljudi,
- sazrijevanje ličnosti.

1.4. Terapijska zajednica

Sam život u određenim ustanovama može imati terapijski efekt.

50-te i 60-te godine su bile period prave poplave terapijskih zajednica. Već od 70-ih jenjava interes za terapijsku zajednicu, pa danas sve veći broj psihijatar smatra da je ona preživjeli oblik institucionalnog socioterapijskog liječenja. (Erić, 2006.)

1.4.1. Teorijski principi terapijske zajednice

Terapijska zajednica se temelji na određenim principima koji štite bolesnikovu individualnost, tretira ga kao sposobno i odgovorno biće u koje se ima povjerenje, podstiče ga da prihvati inicijativu i uključi se u program dnevnih aktivnosti. To su:

Demokratizacija. Svi stručnjaci, koji se nazivaju terapijski tim, i svi pacijenti ravnopravno čine terapijsku zajednicu.

Autoritarna piramida je zaravnjena. Na klasično organiziranim odjeljenjima postoji hijerarhija piramidalnog tipa.

Osigurano je dvosmjerno saobraćanje – informacije se razmjenjuju horizontalno na nivou interakcija.

Sastanak terapijske zajednice – je vrijeme kada se zajednički raščlanjuju svi problemi, planovi i novosti u terapijskoj zajednici.

Tolerancija -- je dokaz da se od discipline više cijeni rasprava.

Komunalizam – raspored odgovornosti raspoređen je na sve članove terapijske zajednice. (Erić, 2006.)

Srednje osoblje ima tri uloge: autoritarnu, socijalnu i terapijsku. Ljekari kod pacijenata izazivaju ambivalentna osjećanja. Psihijatar se doživljava kao sve-moćni iscjelitelj, ali i kao sudija kojega se pacijenti plaše. Uloga ljekara u terapijskoj zajednici može se posmatrati kroz pet aspekata: socijalni, suportivni, egzemplarni, aktivirajući i interpersonalni. (Lamovec, 2005.)

1.4.2. Problemi u praktičnoj primjeni terapijske zajednice

Zbog snažnih dinamičkih sila koje su prisutne unutar i između grupa u okviru terapijske zajednice, mogu nastati problemi različite prirode: u grupi pacijenata, u grupi osoblja, javljanje tzv. mesijanske grupne dinamike, kao i specifičnih odnosa između terapijske zajednice i vanjskog svijeta. (Lamovec, 2005.)

Problemi unutar grupe pacijenata su najčešći kod bolesnika s poremećajem ličnosti. Takvi pacijenti često agresivno agiraju prema sebi (samoranjavanje) ili prema drugima, donoseći drogu, alkohol, i sl. Najbolje je da reagira horizontalna grupa, odnosno sami pacijenti. Oni treba da nađu mjeru kojom će kontrolirati konflikt grupe.

Problemi u grupi osoblja – a to su terapeuti, proizilaze iz vlastitih kompetitivnih odnosa i kompetitivnih odnosa s pacijentima.

Mesijanska zajednica – grupa nesvjesnim fantazijama izabere karizmatičkog lidera kojega idealizira. Tako se stvara rascjep između „dobre grupe“ koncentrirane oko lidera i „loše grupe“ koja predstavlja ostatak svijeta.

Problemi između terapijske zajednice i vanjskog svijeta – najvažnija uloga vođe terapijske zajednice je da održi sistem otvorene komunikacije s vanjskim svijetom. (Erić, 2006.)

1.5. Podučavanje bolesnika za društveni život

Nakon pojave neuroleptika koji su brzo „skinuli“ simptome psihičkih bolesti, skraćen je boravak pacijenata na odjeljenjima i u bolnicama. Bolesnik tako oporavljen ima još uvijek goleme strukturne promjene, a njegovo socijalno funkcioniranje je daleko ispod nivoa željenog. Npr. kod shizofrene psihoze, premorbidna apatičnost je poslije bolničkog liječenja još izraženija, manjak inicijative potpuno socijalno blokira bolesnika, a njegova potreba za socijalnom komunikacijom je minimalna ili teško poremećena. Da bi se ova socijalna sudbina bolesnika popravila, postoje postupci kao što su socijalno učenje, uvježbavanje socijalnih sposobnosti, uvježbavanje za život u zajednici, čija evolucija traje u posljednjih trideset godina. (MZZ, 2001.)

Socijalno učenje – Paul i Lentz uveli su žeton ekonomiju (token economy) na odjeljenjima ili psihijatrijskim bolnicama. Žeton ekonomija je bazirana na principima uslovljavanja. Poželjno ponašanje je nagrađeno, a za nepoželjno slijedi kazna ili izostanak nagrade. (Erić, 2006.)

Uvježbavanje socijalnih sposobnosti – metod se može primjenjivati na ambulantnim i hospitaliziranim bolesnicima. Cilj je povećavanje pacijentovih sposobnosti, kako bi ovaj bolje ovladao situacijama i zadacima iz konkretnog života. Procedura se sastoji u tome da pacijenti otvoreno iznose svoje nerazumijevanje ili nesnalaženje u određenim situacijama. Prvi korak je tada uključivanje njegovih bližnjih. (Erić, 2006.)

Uvježbavanje za život u zajednici – Stein i Test pod ovim razumijevaju cjelodnevnu edukaciju i trening pacijenata u uspješnom savladavanju zadataka i prepreka iz svakodnevnog života. U podučavanju i uvježbavanju pacijenata (training in community living) sudjeluju psihijatri, psiholozi, radni terapeuti, ali i pacijentova bliža okolina, rođaci, prijatelji, pa i susjedi. Terapijski tim odlazi u pacijentovu kuću, upoznaje sredinu u kojoj on živi, nastojeći da mu pronađu adekvatan posao, te da ga socijalno motiviraju. (Erić, 2006.)

Konstruktivno odvajanje pacijenta od porodice vrši se onda kada je očito da su njegovi životni uvjeti s mentalno higijenskog aspekta ugroženi.

1.6.. Radna, okupaciona i rekreativna terapija

Pod **radnom terapijom** se podrazumijevaju aktivnosti pretežno jednostavnog, mehaničkog karaktera, ali za obavljanje čak i najjednostavnijeg rada potrebni su strpljenje, istrajnost, poštovanje radnog ritma, organiziranje i planiranje rada. (Husein, Brown, 1995.)

Okupaciona terapija podrazumijeva rad, ali ona daje prednost individualnom pristupu i poštovanju bolesnikovih sklonosti izvan okvira isključivo fizičke i korisne djelatnosti. Sociodinamički procesi u grupi određuju stepen efikasnosti okupacione terapije. Ona prije svega znači toleranciju u pogledu izbora aktivnosti kojom se pacijent želi baviti u okviru datih mogućnosti. Odigravanje (acting out) u okupacionoj terapiji ima bihevioralni psihoterapijski karakter. (Lamovec, 2005.)

Rekreativna terapija obuhvata slobodno umjetničko kreiranje i doživljavanje takvih kreacija iz područja muzike, slikarstva, književnosti, primijenjene i pozorišne umjetnosti, a u novije vrijeme i multimedijske umjetnosti, igre, plesa i sportskih aktivnosti svih vrsta. (Husein, Brown, 1995.)

Smisao kreativnih terapija se svodi na tri temeljna cilja:

1. povratiti osobi povjerenje u sebe i druge,
2. obogatiti emocionalni život,
3. unaprijediti opće i posebne kreativne spoznajne sposobnosti.

Sa stajališta opće teorije stvaralaštva (Husein, Brown, 1995. prema Barath, 1983.; Arieti, 1979; Csikszentmihalyi, 1993.) svaka rekreativna terapija bi trebala zapravo biti multimedijски pristup i proces pažljivog vođenja osobe (u individualnom tretmanu) ili male grupe kroz poseban iskustveni proces koji će najprije „osloboditi“ ličnost od prepreka (stereotipa) svakidašnjih iskustava, počevši od temeljnih osjetilnih procesa, poput vida, sluha i dodira – faza „otvaranja“, zatim voditi osobu ili grupu u susret vrlo značajnim, ali uglavnom izbjegavanim (bolnim) iskustvima iz ličnog i/ili kolektivnog života – faza „konfrontacije“ i konačno, u tom istom procesu treba osigurati prikladna sredstva i pripomoć za iskazivanje i saopćavanje drugima svojih spoznaja i složenih emocija, na psihološki valjan način – faza „komunikacije“. (Husein, Brown, 1995.)

1.7. Tehnike opuštanja (relaksacije)

Mnogi autori smatraju da su tehnike sistemskog (dubokog neuromišićnog) opuštanja prva i temeljna vještina za kontrolu akutnog stresa, uključujući traumatski stres. Međutim, valja napomenuti da ove, kao ni druge tehnike, nisu „lijekovi za sve“. Šta više, za neke osobe ili grupe (npr. malu djecu) i u nekim prilikama (npr. u panici) vježbe opuštanja mogu biti kontraproduktivne, izazivati nemir, tjeskobu i opću odbojnost. (MZZ, 2001.)

1.8.. Likovno-oblikovne metode i tehnike

Tri su temeljna razloga zašto likovno-oblikovne metode i tehnike zauzimaju posebno mjesto u području savremenih kreativnih terapija. Prvo, traumatska iskustva se pohranjuju, prorađuju i vraćaju u svijest najčešće i u daleko najvećim količinama (oko 90%) kroz procese i obrasce vizualnih doživljaja, od blijedih i fluidnih predstava do vrlo precizno elaboriranih i fiksiranih „fotografskih“ slika pamćenja, kakve se javljaju kod PTSP-ja. Drugo, vizualno-simboličko mišljenje ima, da tako kažemo, „direktno priključenje“ na podsvjesne (nesvjesne) procese i stanja, zahvaljujući anatomsko-fiziološkom smještaju vizualnog korteksa u strukturi mozga. Na taj način, likovno-oblikovne prerade i komunikacije bi mogle i morale dati direktni terapijski učinak upravo zato što su prvi, a često i jedini, procesi kroz koje dolazi do reintegracije inače dislociranih spoznajnih (svjesnih) i afektivno-nagonskih (nesvjesnih) procesa u proradi, pamćenju i daljoj upotrebi traumatskog iskustva. Treće i konačno, vizualno-likovne metode i tehnike komunikacije su jednostavne, pristupačne i razumljive za svakog, bez obzira na starost,

intelektualne, socijalne, kulturno-jezične i druge razlike među osobama, odnosno grupama. Ta tri temeljna razloga možemo sažeti i ovako:

„Zajedničko u jednog profesionalnog umjetnika i u jednog neiskusnog učenika kreativne terapije jeste činjenica da su i jedan i drugi pronalazači vizuelnog maštanja. I jedan i drugi u granicama svojih mogućnosti tragaju za svojim nesvjesnim, a rezultat je to maštanje koje predstavlja crtom, bojom, likovima i oblicima kao autentičan trag o sebi, koji niko i nikada ne može proizvesti na isti način.“ (Husein, Brown, 1995. prema Nadeau, 1989., str. 35)

Crtanje – mediji koji se koriste su ravne, jednoboje površine: papir, platno, površine na prirodnim predmetima (npr. stablima), zidovi, pločnik, pijesak... Sredstva: prsti, štapići ili grančice, olovke (grafitne), ugljen, krede, paste, boje, tuševi (crni ili u boji)... Pod crtanjem treba shvatiti svaki onaj proces ili čin koji, smišljenom organizacijom tačaka i/ili linija, stvara odnosno izdvaja likove (Gestalte) kao perceptivne objekte iz početne pozadine. Šaranje se spada u „crtanje“. Važne su igre različitim vrstama tragova (po debljini, dinamici „kretanja“, itd.) koje je moguće istražiti i ostavljati na datoj površini nekim raspoloživim sredstvom kao „pisaljkom“. Svako crtanje, osim što potječe vizualno mišljenje, uvodi kontrolu nad nagonsko-afektivnim impulsima i zato djeluje sedativno. (Lamovec, 2005.)

Slikanje – mediji koji se koriste su ravne, jednoboje površine: papir, platno, ljudska odjeća, ljudsko lice ili tijelo, maske, površine na prirodnim predmetima (npr. stablo, stijene), zidovi, pločnik... Sredstva: prsti, dlanovi, životinjska krzna, komadi tekstila, četkice različitih veličina, vodene i druge boje, paste i krede u boji, svjetlost, elektronske naprave... (Lamovec, 2005.)

Slikanje nije „crtanje bojama“, a nije ni bezoblično „bojenje“ površina. Slikanje je svaki onaj čin ili proces koji osmišljenom upotrebom i miješanjem boja rezultira organizacijom obojenih površina u jednu percipativnu cjelinu (Gestalte) s jasno izdvojenim likovima iznad ili ispod pozadine. Boje po sebi izazivaju snažne afektivno-nagonske reakcije i stanja, a struktuirane u cjelinu (slike), postaju medijem prvenstveno za prijenos konotativnih (emocionalno-estetskih) poruka koje je, za uzvrat, teško ili uopće nemoguće „protumačiti“ (prevesti) opisnim pojmovima na nivou verbalnoga izražaja. Svako slikanje, za razliku od crtanja, ima jaču i jasniju funkciju u izazivanju (projekciji) podsvjesnih motiva ili stanja, a često umjesto sedativnog, ima i uznemirujuće dejstvo. (MZZ, 2001.)

Kolaž – mediji ravne i izdvojene površine, očišćene i očuvane, tako da bude pristupačna za „slaganje stvari“ po njoj u neobičnim kombinacijama, po volji i mašti. Sredstva su: komadi kamena, papir u boji, biljke, cvijeće, voće, povrće,

komadi drveta, krzno, rogovi, ptičje perje, otpaci (stara ambalaža), „stari“ (odbačeni) nakit i odjevni predmeti... Kolaž znači svaki onaj osmišljeni čin ili proces kojim od prije suviše poznati, „skoro zaboravljeni“, dakle, emocionalno i estetski već prilično ispražnjeni predmeti iz svakidašnjeg okruženja dobiju novo značenje s efektom iznenađenja. Kolaž je kreacija novih smislova iz mentalnih, socijalnih i estetskih otpadaka iz svakidašnjeg života. Komponiranje kolaža je složen proces, a u kontekstu terapije ima dvostruko tumačenje. Prvo, zato što na spoznajnom i emocionalnom planu on najprije traži denominaciju, dakle, brisanje „starog smisla“, a zatim nalaženje i strukturiranje novog smisla. Drugo, zato što nosi sa sobom neke elemente modeliranja, a to je dodirivanje i taktilno istraživanje predmeta. Kao aktivnost, kolaž je sigurno manje zahtjevan proces na izvedbenom planu samoga djela. Kolaž kao estetski medij je zanimljiv i posebno preporučljiv u svremenoj terapijskoj praksi. (<http://www.beranetown.net/forum/index.php?topic=250.30>)

Kiparenje – mediji čvrsti, mekani ili omekšani materijali (mase), koji se daju oblikovati nekim čvršćim predmetom ili pritiskom prstiju, dlanom, stiskom šake i sličnim tehnikama. Sredstva: mokri pijesak, blato (čisto), glina, prirodni vosak, kamen, drvo, plastelin, tijesto za pecivo, gips... Pod „kiparenjem“ shvaćamo svaki osmišljeni cilj ili proces koji vodi stvaranju (oblikovanju) nekog trodimenzionalnog predmeta i to jedino i isključivo rukama. Ovdje je ključna komponenta neposredni dodir i rad ljudske ruke sa opipljivim materijalom. Osjet dodira je jedna od bioloških najranije izgrađenih komunikacijskih veza između organizma i okruženja. Fenomenološki gledano, dodirom se provjerava je li nešto san ili java, a preoblikovanjem stvarne fizičke materije se ispituje je li ta hipoteza tačna. To čini proces i psihološke učinke posve različitim od procesa i produkcije crtanja i slikanja. Produkte kiparenja možemo opipati, uzeti iz u ruke ako su mali, igrati se sa njima ili oko njih, zaviriti u njihove unutrašnje prostore, provjeriti njihovu „dubinu“, opažati i uživati u beskrajnoj igri svjetla i tame na njihovim reljefima, mogu se zaista zagrliti ili staviti u džep, itd. Zato je kiparenje estetski proces s neizmjenjnim bogatstvom iskustava i učinaka kod svakoga, od najmlađih do zadnjih dana ljudskog života.

(<http://www.beranetown.net/forum/index.php?topic=250.30>)

Animacija – riječ je o složenim artistskim medijima i komunikacijama, u kojima se susreću i integriraju likovno-oblikovni procesi i proizvodi, s jedne strane, sa stvaralačkim procesima i produkcijama iz područja dramskog/psihodramskog izražaja, s druge. Sredstva su: autentično stvoreni ili gotovi kostimi, maske ili lutke, siluete za igru sjena, scene i scenografije, svjetlosni efekti, muzičke improvizacije uživo ili play-back... „Animacija“ doslovce znači iluzorno produhovljenje

inače neživih predmeta ili pojave. Iz ugla savremene kliničke psihoterapije, svaka animacija je, simbolički rečeno, jedno spoznajno-emocionalno njihanje između stvarnog i nestvarnog. Sa stajališta estetike, animacija je suština pozorišta kao takvog sa svojim dalekim korijenima u magijskim radnjama. Kostimiranje i šminkanje, čak i u najelementarnijem obliku, dramatično transformiraju cjelovitu ličnost.

(<http://www.beranetown.net/forum/index.php?topic=250.30>)

Rad sa muzikom – muziku ovdje treba shvatiti kao propratni medij likovno-terapijskih radionica. Najčešće je danas riječ o tzv. „muzičkim kulisama“ u pozadini glavnih aktivnosti, ali mnogi terapeuti rade s muzikom kao jednim od glavnih poticajnih medija za rad u nekoj likovnoj aktivnosti. Sredstva: šetnja i boravak u „označenoj prostoriji“, zajedničko zvučenje u grupi (npr. mumljanje), zajedničko sviranje (lupanje nogama), audio-snimke glasanja prirode (kiša), ljudskih glasanja (smijeh), klasične muzike, savremene muzike... Sa stajališta savremene neuropsihologije, procesi primanja, prorade, korištenja i stvaranja vizuelno-likovnih i zvukovno-muzičkih doživljaja su otprilike u istim subkortikalnim regijama mozga. Mnogi istraživači smatraju da su vizuelni i auditorni centri nekada bili jedno funkcionalno jedinstvo, a tek kasnije su se „specijalizirali“ u posebne informacijske sisteme. Pri radu s muzikom kao sekundarnim medijem u sklopu vizualno-oblikovnih terapija, međutim, valja računati s nekoliko ograničenja. Prvo, valja imati u vidu da velika većina ljudi, u pravilu, ne samo da nema nikakvo formalno muzičko obrazovanje, već i ne „sluša“ muziku kao izdvojenu naviku u svakidašnjem životu. Drugo, danas su javni prostori i mjesta uglavnom zasićeni kič muzikom gotovo neizdrživo jakog intenziteta (npr. disko klubovi), tako da su audioperceptivne sposobnosti ljudi, posebno djece i omladine, ozbiljno uništene čak i na anatomsko-fiziološkom planu. I konačno, iskustvo pokazuje da mnogim učesnicima likovno terapijskih radionica „muzičke kulise“ direktno smetaju, djelujući iritantno. Zbog toga neki likovni terapeuti smatraju da muziku treba izbjegavati, jer kao jak estetski medij za sebe, odvlači pažnju od likovnosti, uključujući ograničavajuće djelovanje na vizualno mišljenje i maštu.

(<http://www.beranetown.net/forum/index.php?topic=250.30>)

1.9. Terapija pokretom i plesom

Terapija pokretom i plesom je vjerojatno stara koliko i ljudska kultura, ako pojam „terapije“ shvatamo šire. Međutim, kao posebno područje stručne djelatnosti razmjerno je nova, a u našim prilikama gotovo nepoznata, jednako u stručnoj i

općoj javnosti. Temeljni cilj u terapiji pokretom i plesom je proces osvješćivanja, reintegracije i unaprjeđivanja triju elemenata u osobi, odnosno osobama, sa nekim fizičkim ili emocionalnim oštećenjem: a) predstave o sebi; b) vještine neverbalne komunikacije i c) raspona i kvalitete emocionalnih doživljaja. U osnovi svake terapije pokretom i plesom stoje igre maštanja, a ne fizičke vježbe. Terapijski programi strukturirani su tako da učesnici prolaze četiri temeljne faze, od kojih svaka faza može značiti niz specijaliziranih radionica. (Lamovec, 2005.) To su:

Faza 1 – upoznavanje (warm-up)

Faza 2 – osvješćivanje vlastite tjelesnosti (body awareness)

Faza 3 – komunikacije u grupi (group awareness)

Faza 4 – plesovi (dances).

Slično drugim područjima, terapija pokretom počiva na utvrđivanju razvojnih problema ili eventualnih ograničenih sposobnosti osobe kojoj se želi pomoći. Taj je postupak poznat pod nazivom analiza pokreta, gdje je naglasak na ocjenjivanju ovih pet temeljnih kinetičkih vještina, odnosno navika (Husein, Brown, 1995. prema Warren i Coaten, 1989.):

Obim pokreta: distribucija i redistribucija pokreta u prostoru

Balans: mirovanje u ravnoteži

Okret: rotacija oko neke osovine

Skok: polijetanje tijela u zrak

Geste: pokreti bez promjene u kretanju ili mirovanju tjelesne težine u prostoru.

1.10. Dramski izraz

Za većinu ljudi drama bi trebala značiti predstavu koja se izvodi na nekoj sceni, dakle, u jednom zamišljenom prostoru „tamo i tada“, a sve je odvojeno od gledališta. „Drama je usredotočena na komunikaciju među ljudima riječima, tijelima i emocijama. Najvažnije je ne zaboraviti da su dramske interakcije dio našeg svakidašnjeg življenja.“ (Husein, Brown, 1995. prema Warren, 1989.) Svaka drama je svojevrsna psihodrama. Ali psihodrama je posebna vrsta dramskog događanja i ima posebno mjesto u terapijskoj teoriji i praksi. Po definiciji, „psihodrama je vrsta akcijske terapije u kojoj postoji jedna centralna osoba kao protagonista (glavni lik). On ili ona predstavlja/igra uživo jedan svoj problem i povede sa sobom u igru i druge prisutne osobe (članove grupe) da predstavlja-ju/glume neke treće osobe, važne, ali trenutno odsutne sa psihološke scene. U psihodrami se sve događa ovdje i sada, bez obzira na to da li je riječ o događanju od jučer ili od prije nekoliko godina, ili je možda centralna osoba zabrinuta zbog

nekoj događanja koji očekuje iduće sedmice ili idućih godina. (Husein, Brown, 1995. prema Greenberg, 1986.). Svaka psihodrama počiva na pet pojmovnih elemenata, naglašavao je (Husein, Brown, 1995. prema Moreno, 1934), osnivač ove terapijske tehnike:

- spontanost
- dramska situacija (problem)
- posebne emocionalne veze protagonista s osobama „iz daljine“
- katarza, dakle, najprije izazivanje, pa zatim olakšanje od snažnih emocija
- uviđanje, u smislu povezivanja (razumijevanja) nekih od prije nepovezanih stvari.

U psihodramskom procesu postoji skrivena struktura događanja u tri, ponekad u četiri glavne etape:

1. uvođenje događanja (warm-up)
2. uživljavanje (enactment)
3. uključivanje publike (audience-sharing)
4. izlazna događanja (postsession rapping).

Učesnici se obično dijele na različite uloge:

- redatelj – osoba koja upravlja cijelim događajem
- protagonist – osoba koja predstavlja problem koji će se istraživati
- bliske druge osobe iz neposrednog okruženja protagonista
- publika, dakle svi ostali s promjenljivim ulogama.

Dramski izraz valja uvoditi postepeno u kreativne susrete, od privikavanja učesnika na jednostavne „igre simulacija“ (Husein, Brown, 1995. prema Franc, 1993.), do složenih igara (Husein, Brown, 1995. prema Kavalari, 1994.; Barath i sur. 1995.; Bastašić, 1990.).

1.11.. Biblioterapija

Biblioterapija se prvi put pojavila 30-ih godina prošloga stoljeća, a nakon Drugog svjetskog rata postala je prihvaćena u psihologiji i psihijatriji. Naučnu potvrdu dobila je kad su istraživanja pokazala kako su se vojnici koji su u bolnicama čitali knjige (da bi skratili vrijeme), brže oporavljali od onih koji ih nisu čitali. Biblioterapija počiva na osnovama psihoanalitičke teorije; dakle čitanje u čitatelju pobuđuje različite procese. (<http://www.beranetown.net/forum/index.php?topic=250.30>)

Autori rezultatima i pregledom stručne literature, ukazuju na terapijsku vrijednost pripovijedanja, čitanja bajki i priča, improvizacije i dramske ekspresije, kao specifičnih medija koji predstavljaju već dokazan kompleks metoda i tehnika u prevenciji poremećaja u ponašanju i funkcioniranju djece i mladih, te skupina stanovnika izloženih rizičnim faktorima za suicidalnost i štetno ponašanje. Pripovijedanje ili čitanje najčešće se koristi kao uvod u razgovornu ili hipnoterapiju, kao motivacioni sadržaj na tematskim skupovima malih i velikih terapijskih grupa, tretmanu poremećaja ponašanja i poremećaja spavanja. Ono je jednostavan i učinkovit način kako naš svjesni, kritični i logični um može pristupiti izvorima nesvjesnih emocionalnih dijelova, koji su često arhetipski i predstavljaju dijelove kolektivnog nesvjesnog. Tako se olakšava integracija ličnosti, produbljuje svjesnost i olakšava uvid, kao i kognitivno razumijevanje, te potiče bihevioralna promjena. Kreativnost koju nude bajke, mogućnost identifikacije, nuđenje uvijek pozitivnih ishoda smanjuje osjećaj beznađa, a posebno kod djece razvija maštu i duboko implementira nadu tj. pozitivnu percepciju i perspektivu budućnosti, što je moćan zaštitni i preventivni faktor koji znatno smanjuje rizik. Pripovijedanje može biti i dio aktivnosti uokvirenih pod pojmom socioterapije, ako na taj način pristupimo procesu liječenja. Možemo je shvatiti i kao rekonstruktivnu terapijsku metodu koja pojedincu omogućuje kvalitetnije emocionalno sazrijevanje i poboljšanje relacija u odnosu na društvenu sredinu.

(<http://www.beranetown.net/forum/index.php?topic=250.30>)

Pripovijedanje i filmoterapija dio su terapijskih radionica pripovijedanja priča i bajki, koje su organizirane tokom sociookupacionih aktivnosti u sklopu redovnog programa Dnevne bolnice Klinike za psihijatriju UKC Tuzla u Tuzli.

2. Suportivna psihoterapija

Za suportivnu psihoterapiju se kaže da njen cilj nisu duboke, strukturne promjene ličnosti pacijenta, da ona ne koristi psihoanalitičke tehnike kao što je interpretacija, ali da nije ni direktivna, poput bihevioralne terapije. Ono što je zajedničko različitim i mnogobrojnim definicijama suportivne psihoterapije, jeste njeno određenje preko podrške koja se pruža pacijentu tokom kraćega ili dužeg vremenskog perioda. Suportivna psihoterapija je oblik psihoterapije u kojem je pružanje podrške ključni terapijski faktor. Ciljevi suportivne psihoterapije su bolje funkcioniranje pacijenta, uspješnije rješavanje problema, lakše prilagođavanje na sredinu i ublažavanje simptoma. Nema sumnje da je suportivna psihoterapija najčešće korišteni oblik psihoterapije u kliničkoj praksi. (Erić, 2006.)

Veoma je važno u teoretskom smislu razlučiti pružanje podrške kao komponente svih psihoterapija od suportivne psihoterapije kao posebnog oblika psihoterapije. U svakoj psihoterapiji pružanje podrške se ispoljava kroz odnos terapeuta koji pacijentu signalizira pouzdanost, pružanje oslonca (do izvjesne mjere) i obezbjeđuje kontinuitet u vremenu, odnosno postojanost terapijskog odnosa. (Erić, 2006.)

2.2. Ciljevi

Ciljevi suportivne psihoterapije razlikuju se od pacijenta do pacijenta i ovise o njihovoj patologiji, svojstvima ličnosti, motivaciji, socijalnim okolnostima i go-dinama. Zajednički ciljevi suportivne psihoterapije (Lamovec, 2005.) su:

1. Uspostavljanje što višeg nivoa funkcioniranja;
2. Bolja prilagođenost okolini u kojoj živi pacijent;
3. Jačanje samopouzdanja pacijenta podržavanjem njegovih potencijala i sposobnosti;
4. Uspješnije savladavanje svakodnevnih teškoća i stjecanje veće otpornosti prema efektima stresa;
5. Prihvatanje sebe kroz prihvatanje simptoma i ograničenja i život uz simptome, a ne protiv njih;
6. Osamostaljivanje pacijenta;
7. Sprječavanje komplikacija i/ili pogoršanja.

2.3. Indikacije i kontraindikacije

Indikaciono područje suportivne psihoterapije je široko i obuhvata sva neurotska stanja i poremećaje, uključujući i poremećaje prilagođavanja i reakcije na stres, odnosno traumu, poremećaje ličnosti, ali i teža psihička oboljenja, kao što su shizofrenija i drugi oblici psihoza i svi poremećaji raspoloženja. Uz određene modifikacije, suportivna psihoterapija je često indicirana i kod suicidalnih pacijenata. (Erić, 2006.)

Primjena suportivne psihoterapije kod pacijenata s neurotskim poremećajem je sasvim različita od suportivne psihoterapije u manično-depresivnoj bolesti. Dok kod prvih težište suportivne psihoterapije može biti na jačanju sigurnosti i samopouzdanja, kod drugih je fokus često na prihvatanju odgovarajuće farmakoterapije u cilju sprječavanja recidiva. (Erić, 2006.)

Nisu određene jasne kontraindikacije za suportivnu psihoterapiju. Treba biti oprezan kod pacijenata koji pokazuju veću sklonost ka zavisnosti, jer suportivna

psihoterapija može da ojača takvu sklonost i učini ih zavisnim od terapeuta. Suportivnu psihoterapiju ne treba koristiti kao osnovno sredstvo u liječenju alkoholizma i zloupotrebe droga. Ne može se provoditi ni kod agresivnih, akutno uznemirenih ili maničnih pacijenata, kao ni kod pacijenata koji su preplavljeni psihotičnim doživljajima ili se nalaze u katatonom ili depresivnom stuporu.

Pacijenti s narcističkim ili paranoidnim crtama teže prihvataju podršku od strane terapeuta. (Erić, 2006.)

2.4. Odnos između terapeuta i pacijenta

Odnos između pacijenta i terapeuta karakteriše orijentacija na ovdje i sada, što znači da njihov odnos treba sličiti na radni savez. Terapeut treba biti doživljen kao pouzdana figura, kojoj pacijent može ne samo da se povjeri, nego i koja će pacijentu biti uvijek dostupna, makar simbolično. (Lamovec, 2005.)

Podržava se pozitivni transfer pacijenta, ali se na njemu ne insistira previše, niti se on interpretira. Zadatak terapeuta je da na vrijeme otkrije elemente negativnog transfera pacijenta, da ga razumije, ublaži ako je moguće, otkloni bez direktne intervencije. Terapeut mora voditi računa o svom kontratransferu. Kontratransferna osjećanja se mogu pojaviti kao posljedica doživljaja terapeuta da pacijent pretjeruje u svojim očekivanjima od terapeuta, previše se na njega oslanja ili da pacijent testira granice u terapiji. (Lamovec, 2005.)

2.5. Tehnika primjene

Suportivna psihoterapija se odlikuje nekim specifičnim postupcima, odnosno tehnikama:

- **Rad s okruženjem pacijenta** – odnosi u porodici, uključivanje bračnih partnera ili drugih članova porodice u terapijski proces; konflikti na radnom mjestu ili povezivanje pacijenta sa socijalnim institucijama koje bi mu omogućile da se bolje nosi s teškoćama u životu.
- **Ohrabrivanje emocionalnog pražnjenja**
- **Davanje savjeta i sugestija** – je najkontraverzniji aspekt suportivne psihoterapije zbog mogućnosti da terapeut sugerira pacijentu šta treba raditi ili kakvu odluku donijeti. Zato je bilo kakvo davanje savjeta ili sugestija opravdano samo ako je van sfere terapeutovih interesa i u potpunosti određeno pacijentu. Direktne savjete i sugestije treba davati rijetko i to u neutralnim situacijama.

Glavni problem u suportivnoj psihoterapiji je moguća pretjerana ovisnost pacijenta o terapeutu. Terapeut treba pacijentu ponuditi i druge osobe ili institucije na koje se pacijent može osloniti. Ovisnost se može reducirati smanjenjem broja kontakata, seansi i sl. (Erić, 2006.)

Zaključak

Efekti dnevno-bolničkog tretmana psihijatrijskih bolesnika su pozitivni i veoma značajni u rekonvalescenciji i osposobljavanju za svakodnevne aktivnosti i funkcionalnost u psihološkom, radnom, porodičnom i socijalnom funkcioniranju psihijatrijskih bolesnika, bez obzira na spol, dob i dijagnostičku skupinu.

Literatura

- Erić Lj.; „Psihoterapija“, Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 2006.god.
- Husein A., Brown S., Holcomb W.R. „Priručnik za savjetovanišne centre“, Sarajevo, aprila 1995.god.
- Klain E. i sur. „Psihološka medicina“ Golden marketing, Zagreb. 1999.god.
- Lamovec T.; „Psihosocijalna pomoć u duševnoj krizi“, Udruženje za uzajamnu pomoć u duševnoj nevolji „Feniks“, Tuzla, 2005.god.
- Mentalno zdravlje u zajednici- časopis o reformi, prevenciji i promociji, Vol.2, No.3; Sarajevo, aprila 2001.god.
- Mirković-Hajduković M. „Stigma i psihoterapija“, Gradovrh-časopis za književno-jezičnu, društvenu i prirodoslovnu pitanja, Matica hrvatska, Tuzla, studeni 2015.god
- Pennington Donald C. „Osnove socijalne psihologije“, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1997.god.
- Poredoš Lj., Tomić H., Mustapić J. i Znika G. (2008). Iskustva iz prakse: Dnevna bolnica: Društveno-medicinska sadašnjost i budućnost. Ljetopis socijalnog rada, 15 (2), 323-332.
- (<http://www.beranetown.net/forum/index.php?topic=250.30>)

GRADOVRH

SOCIJALNIRAD

Erna Lučić
Vanesa Malkić

Izazovi u obrazovanju socijalnih radnika u kontekstu globalne humanitarne krize

Sažetak

Velika humanitarna kriza u 21. stoljeću praćena migracionim kretanjima stanovništva nije zaobišla ni Bosnu i Hercegovinu. S obzirom na novonastalu situaciju, postavlja se pitanje kakvu ulogu treba i mogu imati socijalni radnici, odnosno kakvi izazovi se postavljaju u obrazovanju budućih socijalnih radnika. Prema međunarodnoj definiciji, osnovni principi socijalnog rada su: socijalna pravda, ljudska prava, kolektivna odgovornost i poštivanje različitost. Globalni standardi za obrazovanje i obuku u socijalnom radu također povezuju vrijednosti i načela suvremenog socijalnog rada kao struke sa standardima obrazovanja za socijalni rad. U ovom radu bavit ćemo se mogućnošću praćenja Globalnih standarda za obrazovanje i obuku u socijalnom radu u suvremenom bosansko-hercegovačkom društvu. Cilj rada jeste ukazati na značaj socijalnog rada u rješavanju društvenih problema globalnih razmjera, kao i na profesionalne izazove i nedoumice koje se stavljaju pred profesiju socijalnog rada, a samim tim i na izazove u obrazovanju socijalnih radnika koje baštini šezdesetogodišnju tradiciju.

Ključne riječi: socijalni rad, obrazovanje socijalnih radnika, standardi za obrazovanje u socijalnom radu

Challenges in the education of social workers in the context of the global humanitarian crisis

Abstract

The great humanitarian crisis in the 21st century, accompanied by the migration movements of the population, did not bypass Bosnia and Herzegovina. Given the newly emerging situation, the question arises about the role that social work can and should be, and what challenges are being posed in the education of future social workers. According to the International Definition of Social Work, the basic principles of social work are: social justice, human rights, collective responsibility and respectful diversity. Global standards for education and training in social work also link the values and principles of contemporary social work with the standards of education for social work. In this paper we will deal with the possibility of following the Global standards for education and training in social work in the contemporary Bosnian-Herzegovinian society. The aim of the paper is to emphasize the importance of social work in addressing social problems on a global scale, as well as the professional challenges and concerns placed on the profession of social work, and hence the challenges in the education of social workers who have inherited a sixty-year tradition.

Key words: *social work, education of social workers, standards for education in social work*

Uvod

Globalna humanitarna kriza u 21. stoljeću praćena migracionim kretanjima stanovništva nije zaobišla ni Bosnu i Hercegovinu. Jedna od najvećih posljedica humanitarne krize jeste velika migracija stanovništva koja je uvjetovala pojavu demografske revolucije te napravila disbalans u društvenoj i ekonomskoj sferi nerazvijenih zemalja. Veliku migraciju stanovništva nije uvjetovala samo finansijska kriza, koja je velikim dijelom uticala na pomjeranje radne snage, nego i ratna dejstva na Bliskom Istoku. Zemlje zapadne Europe su sa jedne strane objeručke prihvatile migraciju, kao izvor jeftine radne snage, ali su se s druge strane našle u nepovoljnom položaju jer su bile primorane da socijalno osiguraju ogroman broj izbjeglica. Bosna i Hercegovina također nije pošteđena negativnih uticaja globalne krize koja je dodatno poljuljala i ovako nestabilno političko tlo. Pored želje i truda da napokon otvori pristupne pregovore sa Europskom unijom, što zahtijeva niz društvenih reformi, sada se našla i na udaru izbjegličke krize.

Postavlja se pitanje gdje i na koji način profesija socijalnog rada treba i može imati svoju ulogu? Socijalni radnici imaju značajno mjesto i ulogu u ovoj globalnoj krizi i o tome govori činjenica da je tema II. međunarodne konferencije

socijalnog rada održane u Bukureštu u novembru mjesecu 2017.god. „Odgovori socijalnog rada na novu stvarnost turbulentnog svijeta“. Ono što je istaknuto na ovoj konferenciji, a na što žele dati odgovor sve humanističke nauke, jeste kakav utjecaj ima liberalizacija i neoliberalizacija na čovjeka kao pojedinca, ali i na društvo i društvene vrijednosti. U ovom radu ćemo se baviti negativnim efektima liberalnog i neoliberalnog koncepta, značajem socijalnog rada u svijetu i u Bosni i Hercegovini, kao i obrazovanjem socijalnih radnika. U dijelu rada koji će se baviti obrazovanjem budućih socijalnih radnika dotaknut ćemo se i Globalnih standarda obrazovanja i obuke u socijalnom radu te istaknuti značaj učlanjenja socijalnih radnika Bosne i Hercegovine u Međunarodnu asocijaciju socijalnih radnika (IASW). Cilj rada jeste ukazati na bitne činjenice koje mogu negativno utjecati na društveni položaj marginaliziranih skupina, ali i na značaj i ulogu profesije socijalnog rada u postizanju društvenog blagostanja za sve kategorije društva. Također, pokušat ćemo ukazati na nepovoljan položaj profesije socijalnog rada, kao i ukazati na značajne korake koji mogu pospješiti položaj ove profesije u društvenim procesima države Bosne i Hercegovine.

1. Negativne posljedice liberalnog i neoliberalnog koncepta u kontekstu globalne krize

Globalna humanitarna kriza nastala kao rezultat velike ekonomske krize koja je zahvatila američku ekonomiju te dovela do kraha američku burzu, ostavila je velike posljedice i na ostale zemlje svijeta. Pored navedenog, utjecaj na velike migracije stanovništva također su imala i ratna dešavanja na Bliskom Istoku koja su dodatno uvećala pojavu izbjegličke krize. Izbjeglička kriza je proizvela brojne reakcije u svijetu, a naročito u zapadnoj Europi koja se našla u epicentru izbjegličke krize. Demografska revolucija koja je dovela do pojave „sindroma starog stanovništva“, niske stope nataliteta te strah od nemogućnosti održavanja postojećih penzionih i socijalnih fondova utjecala je na pozitivne reakcije prema izbjegličkoj krizi zato što je promatrana kroz prizmu pristizanja nove radne snage. Zajednički izazovi s kojima se suočavaju europske zemlje, obavezuju na određenu konvergenciju socijalnih modela, iako su odgovori na te izazove često specifični. (Chapon, Euzeby, 2006: 144) Nemogućnosti europskih zemalja da se nose s problemima ekonomskog pada, starenja stanovništva, nezaposlenosti utjecale su na različite reakcije prema elementima globalne krize, pa i izbjegličke krize kao jednog njezinog dijela. S druge strane, izbjegličke krize su u pojedinim zemljama aktivirale dosada poprilično pasivne nacionalističke struje čime je etnocentrizam postao jedan od gorućih problema s kojim se Europska unija morala i još uvijek mora nositi.

U ovom radu ćemo napraviti distinkciju između ekonomske i socijalne politike, ali ćemo također naglasiti da jedna bez druge ne mogu, međusobno su uvjetovane te smatramo, iako nije pravilo, da razvijena ekonomska politika predstavlja dobar preduvjet za dobro razvijenu socijalnu politiku. Neoliberalni koncept zasnovan na tržišnoj ekonomiji je u fokus stavio stabilnost monetarnog sistema i zaštitu lične svojine. Socijalni/moralni aspekt promatran je iz ugla milosrđa, a ne obaveze za brigu prema onima koji se nisu izborili na slobodnom tržištu. Pošto su odnosi na tržištu slobodni i svjesni s aspekta učešća pojedinaca, oni ne mogu biti predmet moralnog suđenja niti socijalnih intervencija, jer se time remeti prirodni zakon i položaj pojedinaca. (Milosavljević, 2002:86) Ovakav stav uvjetovao je odsustvo socijalne solidarnosti (izuzev u zemljama Skandinavije) čime je porasla potreba za jačanjem koncepta socijalne države jer je, usljed ekonomske krize, došlo do rastuće pojave socijalnih potreba marginaliziranih grupa i pojedinaca.

Postavlja se pitanje tko bi trebao biti zadužen za konvergenciju socijalnih modela i koja je uloga socijalnih radnika u svemu tome? Stava smo da u ovakvom društvenom kontekstu metoda socijalnog rada u zajednici treba preuzeti primat nad metodom socijalnog rada s pojedincem i socijalnog rada s grupom. Orijentacija na zajednicu omogućava da se društveni disbalans regulira i daje praktičarima širu sliku socijalnih, ekonomskih i političkih faktora koji doprinose konstrukciji socijalnih problema. (Titer; Boldvin, 2017:14)

Pružanje pomoći marginaliziranim grupama i pojedincima trebao bi se kretati u pravcu osnaživanja istih, kako bi u skladu sa liberalnim konceptom zauzeli ulogu ponuđača usluga na tržištu. Ovakav pristup se pokazao uspješnim naročito u društvima kao što je Italija gdje su prisutni i razvijeni koncepti socijalnih kooperativa, kao oblika zadruga marginaliziranih pojedinaca, koji su se pojavili kao konkurenti na tržištu rada. Osnaživanje pojedinca, njihovo zastupanje i postizanje socijalne pravde u društvu su etičke obaveze socijalnih radnika i u tome se može prepoznati njihov značaj i uloga.

2. Ekonomska kriza u Bosni i Hercegovini i profesija socijalnog rada

Prema podacima iz Izvještaja¹ UNDP iz 2018. Godine u kojem se mjerio indeks humanog razvoja, Bosna i Hercegovina se našla u grupi zemalja s visokim indeksom humanog razvoja u iznosu od 0,768. Između ostalog, pored kvalitete dužine trajanja školovanja, mjerio se i bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika. Naša država zauzela je 77. poziciju od ukupno 189 zemalja čime je rangirana

¹ <http://hdr.undp.org/en/2018-update>

na pretposljednju poziciju u odnosu na zemlje bivše Jugoslavije. Ovi izvještaji imaju za cilj da ukažu regionalnim i lokalnim politikama koja su to područja u kojima treba djelovati kako bi se postiglo socijalno blagostanje ljudi. Iako pripada zemljama s visokim indeksom humanog razvoja, naša država nije zauzela visoku poziciju u odnosu na ostale europske zemlje. Posljedice ekonomske krize u Bosni i Hercegovini su:

- učešće vanjskog javnog duga na osnovu novih kredita u iznosu od 60,67%²
- niska neto prosječna plata u kolovozu 2018. u iznosu od 878,00 KM³
- prisustvo sive ekonomije
- loša privatizacija i propadanje industrijske proizvodnje
- teritorijalna neusklađenost pozitivno-pravnih propisa
- odlazak mladog i radno-sposobnog stanovništva
- niska stopa nataliteta
- visok stupanj korupcije i nepotizma.

Ovakve posljedice ekonomske krize ukazuju na alarmantno stanje u društvu i zahtijevaju opsežniju procjenu postojećih resursa zajednice te nalaženja načina za njihovo prevazilaženje. Smatramo da profesija socijalnog rada u ovom dijelu može imati značajnu ulogu te unaprijediti životni standard građana. Pristup u radu koji podrazumijeva uopćeno i opsežnije promatranje društvenih problema ukazuje nam na to da, pored toga što promjene moraju krenuti od pojedinca i koncepta socijalnog rada kao „pomoći za samopomoć“ (Levin, 2005:30), prepoznavanje negativnih trendova, ali i resursa zajednice mogu doprinijeti poboljšanju životnog standarda građana. Uloga socijalnih radnika u vremenima društvenih kriza jeste prepoznati resurse i preuzeti ulogu zastupnika za marginalizirane grupe jer one nisu u stanju izboriti se za svoje mjesto u društvu. „Glas“ marginaliziranih se u vremenu krize ne čuje. (Jugović, Brkić, 2012:97)

Prije toga, socijalni radnici se moraju uhvatiti u koštac s problemima i izazovima pred kojima se nalazi njihova profesija, a oni su sljedeći:

- nepostojanje socijalne politke i mehanizama socijalne zaštite na državnom nivou
- redukcionizam socijalnog rada
- degradirajući položaj profesije socijalnog rada u društvu
- nepostojanje standarda socijalnog rada u Bosni i Hercegovini
- birokratizacija i nedovoljna materijalna, kadrovska i supervizijska podrška
- nepostojanje komore socijalnog rada, etičkih standarda kao i licenciranja.

² https://www.mft.gov.ba/bos/images/stories/javni_dug/informacije/

³ http://www.bhas.ba/?option=com_content&view=article&id=247

Smatramo da se izazovima koji su se našli pred profesijom socijalnog rada mora pristupiti ozbiljnije u smislu da se moraju ponuditi moguća rješenja ili bar koraci prema tim rješenjima kako bi profesija zauzela mjesto na društvenoj ljestvici koje joj i pripada. Prvi korak jeste aktivno uključivanje u politički život zbog potrebe da se na odlučujućim političkim pozicijama, a koje se odnose na sferu socijalne politike, nađu kompetentni i ljudi iz struke. Profesija socijalnog rada u Bosni i Hercegovini mora imati vlastite standarde koji se moraju osloniti na Globalne standarde u obrazovanju i obuci socijalnog radnika. Ovo je značajna stavka, jer bez ovakvog pristupa profesija socijalnog rada ne može imati svoj autentični pečat u odnosu na ostale profesije, što je do sada i profesiju, ali i nauku o socijalnom radu dovodilo u degradirajući položaj u profesionalnom i u naučnom smislu. Rješenje ovog problema vidi se u formiranju saveza udruženja socijalnih radnika i drugih stručnih suradnika u oblasti socijalnih djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Putem ovakvog razvoja događaja socijalni radnici mogu pristupiti u Međunarodnu asocijaciju socijalnih radnika te biti dio globalnih i suvremenih tokova profesije socijalnog rada.

Nakon ovakvih koraka možemo govoriti o pravoj sinergiji između univerziteta i stručnjaka u praksi, koja će doprinijeti unaprjeđenju nauke o socijalnom radu, obrazovanju novih socijalnih radnika, ali i radu profesionalaca na terenu.

3. Obrazovanje socijalnih radnika i globalni standardi

Socijalni rad je praktično zasnovana profesija i akademska disciplina koja promovira društvenu promjenu i razvoj, socijalnu koheziju te osnaživanje i oslobađanje ljudi. Principi socijalne pravde, ljudskih prava, kolektivne odgovornosti i poštivanja različitosti centralni su u socijalnom radu. Upraznjavajući teoriju ljudskog ponašanja i socijalnih sistema, socijalni rad intervenira na mjestima u kojima dolazi do interakcije ljudi i njihovog okruženja.⁴ Obrazovanje socijalnih radnika treba biti usklađeno s globalnim standardima, ali također i u skladu s karakteristikama teritorija, društvene stvarnosti i potreba i procesa društva u kojem se obrazovanje vrši.

Glavni razlozi zbog kojih su razvijeni Globalni standardi su (navedeno bez posebnog reda i prioriteta):

- zaštititi “primaocē”, „klijente“ ili „korisnike usluga“ u službi socijalnog rada

⁴ Definicija je usvojena na generalnoj skupštini Međunarodne fondacije socijalnih radnika (IFSW) i Međunarodnog udruženja škola za socijalni rad (IASSW) održanoj u Adelaidi 2002. godine.

- uzeti u obzir utjecaj globalizacije na nastavni plan i praksu u socijalnom radu
- pospješiti artikulaciju širom univerziteta na globalnom nivou
- pospješiti kretanje socijalnih radnika iz jedne zemlje u drugu
- podvući razliku između socijalnih radnika i onih koji to nisu
- usporediti nacionalne standarde sa internacionalnim standardima
- pospješiti partnerstvo i internacionalne programe razmjene studenata i kadrova
- omogućiti IASSW i IFSW, putem razvijanja ovakvih smjernica, da preuzmu ulogu pospješivanja pružanja pomoći fakultetima, centrima, odsjecima ili školama socijalnog rada kojima nedostaju resursi kako bi ispunili ove preporuke. (Miković, 2007, str.262)

Sve navedeno je rezultiralo pomjeranjem granica djelovanja socijalnih radnika s unaprjeđenja općeg socijalnog razvoja, koje se zagovara u suvremenim određenjima socijalnog rada, na rješavanje tradicionalnih problema, ali i, može se reći, negativnim reperkusijama na obrazovni sistem u kojem se, bar kada se govori o nastavnim programima za socijalni rad, nedovoljno stavlja naglasak na stjecanje praktičnih saznanja za unaprjeđenje općeg blagostanja i u vrijeme kriza. (Šašić Gadžo, 2017, str. 461)

Holistički pristup, kako u nauci o socijalnom radu tako i u profesiji socijalnog rada, daje jednu opsežniju sliku u izučavanju i bavljenju određenim društvenim pojavama, ali istovremeno zahtijeva i posjedovanje znanja iz drugih srodnih naučnih disciplina kao što su sociologija, pedagogija, psihologija, pravo i druge. Obrazujući buduće naraštaje socijalnih radnika neophodno je posebnu pažnju posvetiti principu socijalne pravde i kolektivne odgovornosti, jer su u današnjem, globalnom društvu, pojedinci sve više usmjereni na sebe i svoje potrebe pri čemu su izgubili osjećaj prema kolektivnoj solidarnosti.

Socijalna pravda je stanje u kome većina ili svi članovi društva imaju ista osnovna prava, mogućnosti, obaveze i socijalne beneficije. Kao ključna vrijednost socijalnog rada ona zahtijeva zastupanje klijenta kako bi se suprotstavili diskriminaciji, represiji i institucionalnim nejednakostima. (Vidanović, 2006:365) Ako pomno proučimo sve bitne pojmove i njihove osnovne karakteristike i značenje, postat ćemo svjesni činjenice da je uloga socijalnog radnika u trenutnom društvenom kontekstu odlučujuća u postizanju socijalnog mira i pravde i u obrazovanju socijalnih radnika.

Zaključak

Globalna humanitarna kriza predstavlja izazov za pomažuće profesije koje su nastale na temelju društvenih i humanističkih nauka, pa i profesiju socijalnog rada. Društvene krize se najviše odražavaju na opće blagostanje marginaliziranih pojedinaca te fokus socijalnog rada, u skladu s etičkim i profesionalnim principima, treba biti na zastupanju ovih društvenih kategorija. Globalna kriza ostavila je velike posljedice i na Bosnu i Hercegovinu koja se već od starta nalazi u nepovoljnom položaju zbog vlastite društvene tranzicije kroz koju prolazi. S obzirom na to da je socijalni rad u Bosni i Hercegovini redukcionističkog karaktera, rad profesionalaca na promociji i primjeni metoda socijalnog rada u zajednici je kontinuiran zadatak. Indiferentan stav društva i institucija dodatno je otežao i onako nepovoljan položaj marginaliziranih pojedinaca i grupa. Zastupanje i jačanje socijalne solidarnosti i kolektivne odgovornosti može i treba biti polazna osnova profesionalaca socijalnog rada. Sinergija univerziteta i stručnjaka u praksi u promociji profesije socijalnog rada u zajednici je nezaobilazan put u nastojanju da se Globalni standardi obrazovanja i obuke u socijalnom radu primjene i u obrazovanju socijalnih radnika u Bosni i Hercegovini. Umrežavanje lokalnih, regionalnih i internacionalnih udruženja i asocijacija socijalnog rada jeste pravac u kome se treba kretati socijalni rad ne samo na regionalnom, nego i međunarodnom nivou. O ovakvoj potrebi svjedoče i zaključci s konferencija međunarodnih udruženja koje imaju za cilj ne samo razmjenu iskustava nego i uspostavljanja zajedničkih rješenja u borbi protiv posljedica globalne humanitarne krize. Međunarodne organizacije, kao što je UNDP, ali i brojne druge, godišnje publikuju različite izvještaje koji imaju za zadatak prepoznati i ukazati na rizična područja u kojima treba djelovati ako se želi postići socijalna pravda, ali i opće blagostanje ljudi. Izrada mapa zajednica kao načina prepoznavanja resursa kojima društvo raspolaže može biti dobra osnova za pokretanje različitih socijalnih akcija. Svjesni činjenice da socijalni rad u Bosni i Hercegovini nije naišao na plodno tlo u smislu prepoznavanja njegovog značaja, dodatno se ukazuje na činjenicu da osnivanje Asocijacije socijalnih radnika i socijalnih djelatnosti na državnom nivou predstavlja prioritetnu aktivnost. Osnivanje Asocijacije otvara vrata učlanjenju u Međunarodnu asocijaciju socijalnih radnika (IASW), a time i usvajanju Globalnih standarda koji će dati pečat autentičnosti profesiji socijalnog rada. Uspostavljanje socijalne politike i socijalne zaštite na državnom nivou u Bosni i Hercegovini treba biti prioritetni zadatak svih socijalnih radnika. To se može postići samo kroz aktivno sudjelovanje u političkom životu Bosne i Hercegovine.

Literatura

1. Boldvin, M., Titer, B. (2017) *Socijalni rad u zajednici: Uvođenje promjena*. Beograd: Čigoja
2. Euzeby, C., Chapon S., (2006) *Prema konvergenciji Europskih socijalnih modela*, u. Siniša Zrinščak, *Socijalna država u 21. Stoljeću: Privid ili stvarnost?* (141-160). Zagreb: Pravni Fakultet Sveučilišta u Zagrebu
3. IASSW ; IFSW (2002) *Globalni standardi obrazovanja i obuke u socijalnom radu*
4. Jugović, A Brkić, M (2012) *Socijalni rad u Srbiji u kontekstu ekonomske krize i društvene transformacije: Ljetopis socijalnog rada*, 2013., 20(1) , 91-112
5. Levin, I.(2015) *Šta je socijalni rad*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
6. Miković, M. (2007) *Socijalni rad i mentalno zdravlje*. Sarajevo: Bemust
7. Milosavljević, M. (2002) *Socijalni rad na međi vekova*. Beograd: Draginić
8. Šašić Gadžo Sabira (2017) *Obrazovanje socijalnih radnika u 21. vijeku- izazovi i poteškoće: Društvene i humanističke studije časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli DHS 2* (2017), 455-476
9. Vidanović, I. (2006) *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: Autorsko izdanje
10. <http://hdr.undp.org/en/2018-update> preuzeto, 31 oktobar 2018.god.
11. http://www.bhas.ba/?option=com_content&view=article&id=247 preuzeto, 31 oktobar 2018.god.

GRADOVKH

IZ NAŠĚG ARHIVA

Dvadeset i peta obljetnica *Hrvatskog glasnika* u Tuzli (1992-2018)

Pokretanje i sadržaj *Hrvatskog glasnika*

U povodu 25. obljetnice pojave časopisa *Hrvatski glasnik*, na siromašnoj tuzlanskoj novinskoj sceni (*i u ono ratno vrijeme, a i danas se stanje nije bitno promijenilo!*), potkraj 2018. g. u *Glasniku* je objavljen razgovor s fra Petrom Matanovićem, ratnim gvardijanom Tuzlanskoga samostana sv. apostola Petra i Pavla i pokretačem ovoga časopisa/novine.

Osim ovoga razgovora, u *Gradovrhu* prenosimo i nekoliko zanimljivih Uvodnika koje je potpisivao legendarni *glodur*, g. mr. Ljubomir Aždajić.

Fra Petre, vremena u kojima je stvaran Hrvatski glasnik nisu bila nimalo jednostavna. Možete li se prisjetiti entuzijazma ljudi koji su se okupili oko ideje Glasnika?

- Često razmišljam o tim vremenima i godinama, a najviše o prvim godinama zadnjega desetljeća dvadesetog stoljeća, od 1989. -1995. godine. Za nas, koji smo prije toga proživjeli značajan dio svoga života u jednom sasvim drugačijem društveno-političkom okruženju, sve je sličilo na loš nedosanjani san, a bila je to zbilja u kojoj smo se teško snalazili. Koliko su bila teška i opterećujuća ta vremena svjedoči činjenica da ih se još ni danas nismo riješili, iako je, od njih, prošlo više od četvrtine jednoga stoljeća.

Što se tiče nastanka *Hrvatskoga glasnika*, mislim da su tu nije radilo ni o kakvom entuzijizmu, nego o još jednom u nizu načina borbe za opstanak, u izazovima toga teškog vremena, u drugoj polovici ratne 1992. godine. Novi politički preokreti od 1989. godine, a naročito od prve ratne godine u BiH (1992),

pospješili su (za tuzlanske prilike neočekivanu) vjersku i nacionalnu homogenizaciju, kao i u drugim krajevima, i kod svih naroda u BiH. Tako su se i oko samostana u Tuzli (i drugih župnih središta) počeli okupljati katolici i Hrvati različitih profila i profesija. Zašto baš oko samostana i župnih kuća? Tu su se ljudi nekako ponajbolje osjećali svoji na svome. Mi, vjerski službenici, nismo stajali skrštenih ruku. Što više, bili smo (iako to nerado priznajemo kada se govori o političkim događanjima, ne samo u tom vremenu, nego i danas!) inicijatori mnogih političkih odnosa i rješenja, udruživanja i pokretanja! Na primjer: u samostanu je okupljen prvi inicijativni odbor za obnovu *HKD Napredak*, prvi inicijativni odbor općinskog ogranka HDZ-a, pokrenut je *Hrvatski glasnik* (u studenom 1992), obnovljeno djelovanje Društva *Hrvatski dom* (u ožujku 1993). Također, 1992. aktivnije je pokrenut rad *Kruha Sv. Ante*, *Caritasa* i različitih kulturnih organizacija!

Kada je u pitanju pokretanje *Hrvatskoga glasnika*, mislim da neću biti neiskroman ako kažem da je to jedna od mnogih mojih inicijativa u tom vremenu. Prvo sam o tome razgovarao, kako to obično biva, sa užitim krugom ljudi koje sam smatrao sposobnim da mogu nositi taj vrlo odgovoran i važan posao. Poslije toga smo proširili grupu i pozvali sve koje smo smatrali da bi nam mogli pomoći. Mnogi su se odazvali na prve sastanke, ali i vrlo brzo odustali. A neki su kasnije došli i ostali do kraja rata i kasnije!

Tako smo, radi potrebe registracije, 27.11.1992. godine, konačno održali službeni sastanak Inicijativnoga odbora za pokretanje časopisa. Budući da je kod mene taj Zapisnik, red je da spomenem sve ljude koji su sudjelovali na tom važnom sastanku, kao i zaduženja koja su, tom prilikom, dobili.

Zapisnik je vodio g. Ivica Mazić. Prihvaćen je moj prijedlog i zaključeno je da će se časopis zvati *Hrvatski glasnik*. Logo je časopisa bio, do tada uobičajeni, *Napretkov* znak: stilizirani hrvatski grb s ljiljanom u gornjoj crvenoj kockici; da se registrira prema važećim državnim propisima i Statutu *HKD Napredak*. Za privremenoga je glavnog i odgovornoga urednika izabran g. mr. Ljubomir Aždajić, za urednika u redakciji g. Stjepo Pranjić, a za registraciju je zadužen g. Anto Grbić, dipl. pravnik.

U drugoj točki je dogovoreno: nabavka kompjutera i printera (Ova su dva engleska termina nahrupila u naš jezik u drugoj polovici XX. stoljeća pa su zamjenjivana izrazima računalo i tiskač koji među nama, *glasnikovcima* nisu zaživjeli), za koju su zaduženi: g. Mirad Zadić, g. Ivica Marinović i g. Ivica Mazić. Usvojen je format lista. Za grafički dizajn lista zadužen je g. Branko Lukić. Usvojena je koncepcija časopisa: a) Sociološka i duhovna tematika, fra Petar Matanović,

b) Znanost, univerzitet, dr. Jugoslav Stahov, c) Opće aktualnosti, ratište, postrojbe, g. Anton Tadić, i g. Marko Divković, d) Zabava, život mladih, g. Zoran Ereiz i g. Marjanko Divković, e) Gospodarstvo, dr. Božo Tomić, f) Povijest, g. Zvonimir Tadić, g) Pravna pitanja, g. Anto Grbić, h) Izbor iz drugih časopisa, g. Georg Grubić, i) Kritički osvrti na događaje u društvu i druge medije, g. Lubomir Aždajić, j) Jezik, kultura govora i pisanja i lektura, g. Zvonimir Sučić.

Kasnije su zaredali odlasci iz grada i domovine pa su nam se, na važnim pozicijama *glodura*, pridružili g. Josip Velte i G. Juraj Novosel. G. Mirad Zadić je vrlo brzo otišao, a ostali su naši *hakeri* (tako smo ih mi od milja zvali) g. Jasmin Hadžimehmedović – Rašo i, poslije njega, g. Boban Bašić, dipl. ing. mašinstva.

Redovito su pisali za *Glasnik*, ne samo mi gore spomenuti, nego i mnogi drugi: ne mogu propustiti da neka vrlo važna imena ne spomenem: g. Anto Cigeljević, g. Mijo Franković, g. Husnija Omerćehajić, g. Alija Uzunović, gđa Marica Petrović (nakon odlaska g. Z. Sučića i lektorica). Drugim suradnicima se ispričavam jer sam ograničen vremenom i novinskim prostorom!

Hrvatski glasnik *tiskan je na pravom novinskom papiru što znači da se odmah razmišljalo o njegovoj kvaliteti. Tko vam je tada izašao u susret?*

- Kad riječ o novinskom papiru, u tom vremenu nije bilo baš lako do njega doći u našem okruženju! Budući da je g. Georg Grubić imao tiskaru i nešto papira, koji i nije bio baš zadovoljavajuće kvalitete, posudio nam je, dok mi ne dovezemo papir iz Zagreba. Kod njega smo tiskali prva dva broja, u četiri tisuće i petsto primjeraka. Papir smo mogli posuditi, jer smo prije toga imali zagovorenu donaciju, jednu tonu osamdeset-gramskog offset papira, u zagrebačkom *Vjesniku*, po preporuci g. Franca Motta, njihova voditelja prodaje u tuzlanskoj regiji. Prije toga smo, gosp. Franc Mott i ja, zajedno posjetili direktora *Vjesnika*! Međutim, tada papir nismo dospjeli dovesti iz Zagreba, zbog poznatih problema s putovima do Tuzle.

Kasnije smo se snalazili na različite načine: jedan dio nam je osigurala firma Doo Soli, zašto su naročito zaslužni njezini voditelji g. Drago Jurić, g. Anto Zvonar i g. Tomislav Mršić. Koliko se sjećam, jednu tonu nam je dao g. Jozo Marić, ministar za prosvjetu i kulturu u vladi Herceg Bosne. Inače sve smo radili volonterski, bez naknade. Jedino smo plaćali tiskanje. Veći dio plaćanja snosili su samostan i naše tri franjevačke župe, Šikara, Breške i Drijenča. Ponešto smo novca dobivali i od prodaje lista i donacija. Ponekad su ponešto davali i drugi župnici u tuzlanskom dekanatu, Privredna banka, na čijem je čelu bio g. Muharem Haro Abdurahmanović i Kreditna banka koju je vodio g. Pero Vasilj, prvi

predsjednik Općinskog odbora HDZ-a BiH u tuzlanskoj općini i zastupnik u parlamentu Republike Bosne i Hercegovine – sve do 1995.

Profesor Ljubomir Aždajić bio je prvi urednik Hrvatskog glasnika. Možete li se njega prisjetiti?

- Profesor Ljubomir Aždajić – vrlo je osebujan čovjek, nezaobilazan! Pravi intelektualac, enciklopedijskog znanja, dubokih hrvatsko-bosanskih-katoličkih manira. Svojim šeretskim i vrlo inteligentnim dosjetkama, znao se nositi sa izazovima vremena u kojem smo živjeli. Jako su mi godile njegove riječi, ali i tekstovi u njegovim komentarima. Kako mu je u korijenu prezimena bio orijentalizam, sam se je ponekad, posebice u šali, predstavljao kao Aždahogluu. Ili, kad ga je prilikom njegova gostovanja na TV tuzlanskoga okruga, novinar upitao zašto je u zelenom kaputu, duhovito i znakovito je odgovorio: - E nećete mi, vala, uzeti moju zelenu boju! Govorio je kako bosanski Hrvati i svi oni koji su malobrojniji u ovom vremenu trebaju imati *frajlauf* (Freilauf) inteligencije, što je on, nesporno, imao! Uvijek je ciljao na bitno, tako da se pojedinac ili grupa u tim opservacijama prepoznaju, ali da se ne uvrijede. Što se tiče vjere, pa i nacije, govorio je da više pripada ekleziji (zajednici po rođenju), nego vjeri koju Crkva ili određena nacionalna skupina, propovijeda. Uvijek sam bio začuđen kako je vješto, u vrlo kratkim Uvodnicima našega lista, prenosio naše razgovore, stajališta i poruke o aktualnoj društveno-političkoj i ratnoj situaciji u BiH i oko nje. Teško mu je naći ravna u tom poslu!

*Uredništvo na poslu,
 prosinac 1992. godine*

Mislim da ne bismo tada ni pokrenuli list, da njega nije bilo. Dolazili su i odlazili novinari različitih profesija. Predlagali, teoretizirali, a vrijeme je prolazilo. Profesor mi je često navraćao, kako se to kaže, na čašicu razgovora. Popili bismo po koju rakijicu ili čašu vina. Pričali o aktualnim zbivanjima u svijetu, a naročito u našem okruženju. Presudan dan (kada smo konačno odlučili pokrenuti list) je bio nakon moga povratka iz jedne mirovne misije između muslimanskog i hrvatskoga dijela časnika Brčanske 108. HVO brigade.

Kako su se već pojavili prvi sukobi u Hercegovini i Srednjoj Bosni između vodstva (naglašavam vodstva ili političara, a ne naroda!) Armije BiH i HVO-a Herceg Bosne, i ovdje su se počeli pokazivati njihovi reperi. Naročito, u 108. HVO brigadi. Tim je povodom iz Tuzle u brčanski kraj išla jedna mješovita delegacija, ispred vojske i civilnih vlasti. Jedini sam bio od vjerskih službenika. Nakon razgovora u Gornjem Rahiću, posjetili smo i župni ured u Zoviku. Tu sam po prvi put došao do njihova lokalnog ratnog lista, *Glas Zovika*. Bio je to za mene poticaj da, konačno, i mi započnemo sa svojim listom!

Po povratku sam zamolio g. Aždajića da on preuzme ulogu glavnoga i odgovornog urednika. Obecavao sam da ću se pobrinuti za ostalo što treba, kako bi tiskali prvi broj našega lista: od suradnika do logistike. Nećkao se i pokušao izbjeći taj angažman, govorio je da to prelazi njegove, odnosno naše trenutne mogućnosti! Pokazao sam *Glas Zovika* i u pitao - Možemo li mi tako nešto napraviti? Odgovorio je: - Možemo i bolje! Oduševljeno sam prihvatio: -Idemo na posao!

I tako je izišao prvi broj *Hrvatskoga glasnika*, oko 250 komada uoči Badnjaka, za promociju u Hotelu *Tuzla* 23.12.1992. godine. Ostali dio je već bio na raspolaganju, na sami Badnjak, 24.12.1992.

Hrvatski glasnik tada je okupljao brojne ugledne novinare. Neki od njih su rekli da je Glasnik u to ratno vrijeme bio ogromno duhovno bogatstvo!

- Već sam nešto o tome rekao u odgovoru na Vaše prvo pitanje. Dobro se sjećam profesionalnih žurnalista. Bili su tu Ivica Nosić, redoviti dopisnik zagrebačkog *Vjesnika*, Mato Bikić, novinar i dopisnik sarajevskog *Oslobođenja*, Ekrem Avdić, novinar zagrebačkog *Vjesnika*, Marko Divković, Jadranka Marković ...

Kao što rekoh, neki su od njih bili novinari velikih listova/novina, ali, i mi smo, intelektualci drugih provenijencija, amateri (bilo nas je puno više!) tim novinama ulijevali duh i bdjeli na njima. Nastojali smo sačuvati duh istine i mogućeg kompromisa, računajući uvijek da će rat proći i da treba sačuvati obraz i

dostojanstvo svakoga čovjeka/građanina i naroda kojemu pripadamo. I zbog toga su mnogi govorili da je *Hrvatski glasnik*, in summa, pravo bogatstvo intelekta, duha i istine.

*Promocija
Hrvatskog
glasnika
u Hotelu
Tuzla 23.
12. 1992.
godine*

Kako Vi danas gledate na vremena stvaranja Hrvatskog glasnika?

- Volio bih da o mojoj ulozi u svemu tome govore drugi ljudi, sudionici u ostvarivanju *Glasnika* i njegovi čitatelji. Plašim se egzaltacije i neumjerenoga zanosa projektom kojemu sam, stjecajem okolnosti, bio na čelu. Nisu svi ljudi dobre volje. Vidim da se mnogi ratni i poratni projekti koje sam pokretao sa svojim suradnicima, ili prešućuju ili omalovažavaju ili – pripisuju drugima. Nije to ništa originalno. Svjedoci smo da se olako prelazi preko nečijih i većih zasluga i da se novi ljudi, u novom vremenu ponašaju kao da sve počinje od njih. Samo bih dodao, da sam ponosan na taj veliki posao koji sam osobno vodio. Naravno, uz pomoć svih spomenutih i nespomenutih ljudi. Uvjeren sam i dalje, da je *Glasnik*, iz raznoraznih razloga, bio potreban u tadašnjem medijskom prostoru. To me je i nukalo da ga pokrenemo! Jedino što bih mu, s današnjeg iskustva, vjerojatno promijenio ime. Možda bi se zbog svojih bitnih sadržaja, kao što su Uvodnici i određeni politički komentari, kao i zbog svoje otvorenosti za druge ljude dobre volje, trebao zvati Tuzlanski glasnik. Makar, da je u svom prvotnom logu (stilizirani dio hrvatskog grba sa ljiljanom u najvišoj kocki), pored hrvatske, pokazivao i svoju bosanskohercegovačku perspektivu.

Moram, nažalost, konstatirati da je taj ljiljan, kao vrlo važan simbol i hrvatskog identiteta u BiH (po mom mišljenju), nakon mog odlaska iz Tuzle, neopravdano protjeran iz prvotnoga loga HKD *Napredak*, a naročito iz *Glasnika*. S tim logom, starim grafičkim znakom, *Hrvatski glasnik* nije ništa manje

bio hrvatski, nego što je postao, nakon tog nepotrebnoga križanja, promjene znaka i ne samo znaka! Taj je simbol bio logo koji se dobro uklapao sa Hrvatom-Tuzlakom i Hrvatom kao dijelom općeg Hrvatstva na Balkanu i u svijetu, gdje god Hrvati žive i rade. S time smo javnom i povijesno-političkom kontekstu svjedočili da smo u pravom smislu konstitutivni narod koji zna graditi i braniti svoju domovinu od onih koji su, nažalost, mnoge druge krajeve uvukli u agresivni i građanski rat. Time se izgubila bitna komponenta toga rata: da je to bila ipak agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, i besmisleni međusobni pokolj.

Kako je Glasnik tada bio prihvaćen u političkim krugovima u Tuzli?

- Koliko se sjećam, nismo nikada imali prigovora, posebice od onih koji su vodili obranu ovoga kraja, kako od političkog, tako i od vojnog establišmenta. Do mene su dolazile samo riječi pohvale i potpore, a nije bilo vrijeme kurtoazije, uglađenosti i uljudnosti! Nemam razloga ne vjerovati da nam je većina bila sklona!

Koliko je Hrvatski glasnik na početku devedesetih godina bio korektor društveno-političkih prilika?

- Mediji su uvijek važni što se tiče i građanstva, a posebice za one koji vode javne poslove jednog društva. Ne umišljam da je *Glasnik* bio korektor društveno-političkih prilika, ali kad Vi to pitate i, ako netko tako misli, laska mi! Možda je mislećim ljudima hrvatske provenijencije (neki su se još oмиšljali u izjašnjavanju!) *Glasnik* pomogao u odluci. Odjednom smo imali suradnika na izbor. Postalo je pitanje časti i prestiža imati prilog u *Glasniku*! Pretpostavljam da su političari to dobro pratili! Sjećam se jedine lažne vijesti koju smo objavili, ne provjeravajući izvor i stvarnost - da je u Gradačcu zapaljena katolička crkva. Odmah je uslijedio protest i demanti iz nadležnih političkih organa iz Gradačca, jer je to stvarno bila laž.

Kako promatrate medije danas? Postoje li uopće više u BiH mediji koji bude nadu?

- Mediji su slika društva. Kažu da nema neovisnih medija. Ako se, dijelom, i složimo s ovim stavom, dužni smo težiti neovisnosti i koliko-toliko samosvojnosti! Po svojoj vokaciji ja sam čovjek nade, ufanja, kako smo to ranije govorili. Teško mogu reći da je stanje, u svemu u BiH, pa i u medijima – beznadno. Nije lako biti novinar u ovom vremenu. Niz je prepreka u izražavanju slobode misli i iskazivanju vlastitoga stava.

U našoj osakaćenoj državi sa krivom interpretacijom konstitutivnosti njezinih naroda i građana, nastavljena je politika koja je započeta prije prošloga rata. To dovodi do frustracija i političkog nepovjerenja među ljudima koje vješto koriste čelnici sve triju naroda, pa i nespretni tzv. građanski političari. Treba se samo prijetiti Lagumdžije i njegove esdepeovsko-građanske politike. Za nju je, veliki bosansko-hercegovački domoljub fra Luka Markešić rekao da je nikako ne razumije. Teško je razumjeti avanturu Lagumdžijina koaliranja sa Esdeom i Hadezeom. Zato je i izgubio naredne izbore! Teško je u takvoj zbrci pojmova i krivih identiteta buditi neku nadu!

Općenito, koliko je u ta ratna vremena Hrvatsko kulturno društvo Napredak bilo mjesto sigurnosti?

- Sigurnosti općenito nije bilo. Što se tiče tuzlanske podružnice HKD *Napredak*, a slično je i sa središnjicom *Napretka* u Sarajevu, to društvo ne bi (bez izravnoga angažmana samostana i crkvenih ljudi uopće) bilo obnovljeno niti bi moglo u tim vremenima opstati. Na primjer, kada smo mi pokretali *Glasnik*, predsjednik naše tuzlanske podružnice g. Veno Jerković je već napustio Tuzlu. Odbor se povremeno sastajao, s tim da su popise članova društva odnijeli u Zagreb, eto, za svaki slučaj, ako bude nevolje, da se za njihova imena ne sazna. Mi smo (okupljeni oko *Hrvatskoga glasnika*) samo koristili *Napretkovo* ime, jer nam je bilo lakše registrirati list kao organ društva, nego kao neko poduzeće. Druge fajde/vajde od toga *Društva* nismo imali!

Hrvatski glasnik, koliko je doprinio očuvanju identiteta hrvatskog naroda tada?

- *Hrvatski glasnik* nije prvenstveno osnovan da čuva identitet naroda, jer čovjekov identitet čine mnogi elementi iz njegove povijesti i okolnosti u kojima živi. Mislim da narod (povijest svjedoči o bezbroj nestalih nacija) od povijesnih procesa nitko ne može sačuvati! Zato nisam pristalica teorija nekakvog krvnog, vječnog identiteta, ni domovinskog, ni onog plemenskoga. On se mijenja prema

povijesnim i drugim prilikama u kojima živi pojedini čovjek ili neka manja ili veća grupacija ljudi. Rat je pokazao da se tzv. socijalističko-komunistički identitet mnogih brzo istopio i vratio na neke prijašnje, rudimentarne identitete, na koji su se zaklinjali nama vrlo poznati ljudi. Među njima i mnogi današnji (od *hrvatskoga naroda izabrani*) arijeviski čisti hrvatski prvaci u BiH. Imena ne treba spominjati jer su u tom pogledu vrlo ranjivi i brojni! Nomina sunt odiosa!

Moj je dojam da bi se ti *naši* ljudi, preko noći, opet *preidentificirali* i objašnjavali nam kako su se morali svrstati, objašnjavali nam ono što nam je svima jasno. Ili možda nije!?

Zbog takvih se *identiteta*, nažalost, i danas vode toliki sukobi i još gore od toga - ratovi.

A u suštini toga svega je ipak borba za vlast i kapital!

Hrvatski glasnik je prvenstveno čuvao bosansko-hercegovački identitet građana Republike BiH. Pa u toj mjeri i njezine razne identitete: od religijskog do nacionalnog ili građansko-liberalnog!

Ime je časopisa i prvotni logo ono što određuje *Hrvatski glasnik*. Nomen est omen! Time smo pokazali da se ta dva identiteta, bosanskohercegovački i hrvatski, ne isključuju. Oni mogu kvalitetno egzistirati, u državi kao što je BiH, ne jedan pored drugoga, nego, onako povijesno potvrđeno, jedan s drugim!

Budući da ste bili jedan od sudionika obnove rada Napretka u Tuzli, osnivač crkvenog zbora, Hrvatskog glasnika ... razmišljate li da tu svoju povijest i sjećanja jednog dana ukoričite, odnosno napišete knjigu?

- Mnogi me ljudi na to potiču! Pa i sam o tome razmišljao. Još se nisam odlučio. Vidjet ću!

Vidite li danas taj entuzijazam u ljudima koji je nekada bio veoma izražen u HKD Napredak!

- Rekao sam da u *Napretku* nije bilo nikakvog entuzijazma. Sve se odvijalo pod određenim okolnostima i interesima ljudi. Toga sam vrlo rano bio svjestan! Npr. odmah smo, nakon obnove rada *Napretka*, probali osnovati tamburaški orkestar i pjevačko društvo. Tamburaški orkestar je zaživio već krajem 1991. godine, zahvaljujući velikom trudu g. Vinka Dobrinića, ali i mom angažmanu oko nabavke tambura i druge logističke potpore. Te godine je započeo s radom i Crkveni zbor, pod vodstvom gospođe Evice Cerić. Ali, s *Napretkovim* pjevačkim

zborom nije išlo, iako su postojale sve dobre pretpostavke za njegovu realizaciju. Ljudi su se kolebali! A onda se, u početku 1993. godine, kada se najmanje očekivalo, promijenio interesni aspekt kod tih istih ljudi, pa smo uspjeli formirati i Djevojački zbor u okviru *HKD Napredak*.

Bili su to vrlo uspješni projekti koji su ostavili duboki trag u Tuzli i šire. Crkveni zbor se održao u svojoj prvotnoj formi, radu i nastupima (poslije rata, čak i pod firmom *HKD Napredak*). Trajao je sve do 2003. *Napretkov* se, pak, zbor 1996. preselio, opet zbog određenih interesa, u novoosnovano *HKD Mažuranić* i dobio novo ime, *Puelae Salinarum*. Razlozi su bili i interesno-politički i osobni. Kratko je trajao! Slično se dogodilo i sa tamburaškim orkestrom! Hvala Bogu, od svih projekata iz toga teškog razdoblja naše povijesti, ostao je još *Hrvatski glasnik*!

Toliko o entuzijazmu naših ljudi! Moje mi spoznaje govore, da je kod većine ljudi interes na prvom mjestu, čak i jedina motivacija, a sve ostalo uglavnom spada na rijetke idealiste. Oni u većini slučajeva budu zaboravljeni ili prezreni jer su prevelika smetnja onim novim, naročito onima koji ih teško mogu pratiti, i koji onda uglavnom okreću početak povijesti od njihovog vremena. Nije lako o tome govoriti jer su spomenuti idealisti dijelom još živi, a ovi novi, proračunati i interešdžije, još življi! Sapienti sat!

DIGITALNA KOPIJA OSAMNAEST BROJEVA HRVATSKOG GLASNIKA

<https://www.hrvatski-dom.com/knjiznica/hrvatski-glasnik.html>

Osim gore spomenutog u jubilarnom broju *Hrvatskog glasnika*, u povodu ove značajne obljetnice je uredništvo portala *hrvatski-dom.com*, u rubrici KNJIŽNICA kopiralo i objavilo osamnaest brojeva (Svi brojevi koji su izašli u 1993.). Namjera je bila da se i šira javnost slikom i riječju posjeti i potakne na ovaj važan segment borbe tuzlanskih ljudi u tim mračnim vremenima, ali i danas kada živimo u dubokoj sjeni tih vremena i zbivanja iz devedesetih godina prošloga stoljeća.

OMAŽ PRVOM GLAVNOM I ODGOVORNOM UREDNIKU HRVATSKOG GLASNIKA PROF. MR. LJUBOMIRU AŽDAJIĆU

Iz zahvalnosti prema prvom uredniku *Hrvatskog glasnika*, prof. mr. Ljubi Aždajiću i u našem *Gradovrhu* prenosimo nekoliko njegovih karakterističnih Uvodnika. Prije svakog novoga broja, uredništvo bi se sastajalo i raspravljalo o sadržaju narednog lista i o svim relevantnim događajima na koje bi se toga trenutka trebali

osvrnuti u našem listu. Nakon toga on bi vrlo brzo u uredništvo donio svoj tekst – Uvodnik. I sada se s pravom može tvrditi, da se rijetko koga od urednika toga vremena moglo susresti s takvom erudicijom i spretnošću da u nekoliko rečenica jasno obuhvati ono što se željelo i trebalo poručiti našoj javnosti u tom broju lista.

UVODNIK U PRVI BROJ HRVATSKOG GLASNIKA PRENUTI SE IZ USNULOSTI

Evo, ako Bog da, od ovog Božića Hrvatski glasnik će izlaziti redovito. Nakon što su naši znameniti novinari i biznismeni došli, uzeli nam oko mjesec dana, isprepadali nas financijskim i zakonskim zavrzlamama, pa otišli, grupa novinara – amatera podastire vam za Božić ono što su sastavili. Ovaj list naš je trenutačni domet. Slijedom, vrijeme je pred nama. List ima neke crte velikih novina. Rođen je na brzini i u ratnim uvjetima. Hrvatski glasnik bi trebao biti duševan, duhovan i poučan list koji bi čitala cijela obitelj. Bio bi jedno od naših sredstava koje afirmira i na organiziranost potiče Hrvate našeg kraja. Budio bi Hrvate iz kulturne, političke i odgojne usnulosti.

Živimo u sredini u kojoj smo manji po broju, što ne znači da smo maleni po značaju. Kao konstituirajući narod Republike Bosne i Hercegovine, poštujući prava drugih, nastojat ćemo se organizirati na osnovu svoje vlastite kulture, odgoja, politike i gospodarstva. Hrvati, političari po tuđem ključu, Hrvati Jugoslaveni, komunisti, reformisti i ini, oni iz mješovitih brakova i ateisti neka nam priđu! Dođite da se dogovorimo! Otvorena srca očekujemo suradnju i pomoć u našim nakanama naše braće drugih vjera i pripadnika drugih naroda. Svi bi trebali da nam pomognu zaštititi interese hrvatskoga naroda u omjeru koji mu pripada. U tome je naša nakana i naša svrha! Mudri ljudi su po prirodi stvari inertni i sumnjičavi.

Mudri i značajni Hrvati u Tuzli su inertni, sumnjičavi, uz to i uplašeni. Većina njih je držana na marginama društvenog života! Teško ih je bilo organizirati u

Napredak, dovesti u vrhovništvo Hrvatskoga vijeća obrane. Ali, kreće se! Teškoće, jedna za drugom se savladavaju. Mi idemo naprijed!

Za Hrvate, ovo može biti prilika da od značajne manjine, postanu manjina od značaja. To je naš cilj! U ratu smo na pravednoj strani. Naš doprinos borbi protiv agresora nije sporan. Ponosni smo na naše sudjelovanje i učinkovitost.

Ovaj naš list Hrvatski glasnik, jeste i glas hrvatskoga naroda. On je, istodobno, i poziv. Hrvate, vjernike i agnostike koji se u sve značajnijem broju okupljaju u crkvi i oko crkve, Hrvate članove naše političke stranke, mlade Hrvate, bivše Jugoslavena, komuniste, reformiste treba okupiti u zajedničku frontu da bi realizirali naše ciljeve i ostvarili naše interese, ne ugrožavajući pri tome interese drugih naroda. Hrvatski glasnik je mjesto gdje se javno može definirati i objavljivati narodni interes, on je mjesto objavljivanja ideja, mjesto za artikuliranje interesa sa drugim narodima.

Hrvatski glasnik je i sredstvo animacije hrvatskog pučanstva. Ali, istodobno, on je i njegovo ogledalo na kojem ćemo raspoznavati kako afirmativnu, tako i kritičku svijest.

Uz najljepše želje za blagdan , poklanjamo Vam Hrvatski glasnik.

Ljubomir Aždajić

UVODNIK U DRUGI BROJ HRVATSKOG GLASNIKA BOSNA JE BOSNA

Ako čovjek hoće riskirati te politički djelovati u okolnostima rata kod nas mora biti brz i lukav više nego uman i odmjeran. Događaji i pojave mijenjaju se takvom brzinom, da je običan čovjek učas prisiljen mijenjati stavove pod agresivnim informacijama koje provociraju dnevne obrte situacija u kojima se nalazi.

U protekla dva tjedna desili su se izbori u Jugoslaviji i Geneva. Kontrolori suvremenog svijeta modelirali su Genevu kao da će u Srbiji doći do promjene. Sve znamenite kratice planete: UN, SAD, NATO, KESS, odvrćale su glasače od Miloševića. Uz njihovu svesrdnu podršku Panić je počeo dobivati image pravog političara koji je stigao iz pragmatične a ne diznjevске Amerike. Pobijedio je Milošević. Miloševića je neumjesno dalje „raskrinkavati“ ili mu prijetiti. Dapače, on ima neki prostor za prijetnju. Ženevska izjava ruskog ministra vanjskih

polova Kozireva vraća gotovo mitsku vjeru Srba u „velikog bačušku“. Kozirevi nagovještaji da neće ostaviti Srbiju donijeli su više glasova Miloševiću nego što su Eaglebergerovije prijetnje Srbima pomogle Paniću. Poslije izbora došla je Geneva u kojoj dalje plašenje neposlušne djece krampusom nije imalo rezona. „Treća strana u sukobu“ ubija bh ministra u transporteru UN.

Nije lako ni plemenitim lordovima niti umnim administratorima organiziranog svijeta. Bosna je sve manje Disneyland, a oni sve više Diznijiheroji.

Jad i jed BiH ublažuje samo uspjeh u otporu agresoru sve bolje organiziranih, ufati se i sve bolje naoružanih naših postrojbi.

Nadati se da je u funkciji te borbe i institucionaliziranje snažnog pokreta intelektualaca Muslimana. Program povećanja potencijala Muslimana Republike Bosne i Hercegovine za borbu protiv genocida ima doseg jednog snažnog Memoranduma.

Ljubomir Aždajić

UVODNIK U TREĆI BROJ HRVATSKOG GLASNIKA VALJA NAMA ZAJEDNO

Sad je rat, bolje je samo kada dođe mir. Sve ostalo je loše, može biti i gore. Uostalom, nitko nema pravo čak ni za neke velike ciljeve žrtvovati tisuće života sve dotle dok postoje ikakve mogućnosti da se do cilja dođe mirnim putem. Nakon neučinkovitih rezolucija Vijeća sigurnosti, nakon cinizma svjetskih moćnika koje patnje i stradanja neće taknuti osim ako njihovi interesi nisu u pitanju, ipak treba pokušati mirnim putem. Međutim, mirom se ne smije ništa bitno izgubiti od onoga što nam je oduzeto agresivnim ratom. Mirom moramo pobijediti, mo-

čemu ne smijemo biti ono što okupatori jesu.

Lj. Aždajić

ramo ostvariti naše pravedne ciljeve. Neki, pak, koji žive od rata, bogate se u ratu, najzad imaju u izgledu ratnu slavu za kojom su žudili dok su bili vojnici u miru, hoće nova rasplamsavanja. Njihovo stajalište jeste „što gore to bolje“ jer u ratu, od kojega oni žive, je sve zlo. Kako shvatiti one koji bi da se biju sa saveznicima i sapatnicima. Je li im neprijatelj suviše jak pa traže posao na drugom mjestu, ili se osjećaju toliko silni da mogu pobijediti sve. Naprama agresoru Muslimani i Hrvati moraju imati zajedničku platformu, usprkos svim problemima, zajedničko političko rješenje do kojega će će, ako je ikako moguće doći milom, ali ako je drugčije neizvodljivo i silom. Mi ni u

UPUTE SURADNICIMA

1. Radovi trebaju biti pisani u MS Word-u sa sljedećim karakteristikama: Times New Roman (TNR), 12 pt, s proredom 1,5 liniju (line spacing), uvlakom prvoga retka (first line indentation) te razmakom između paragrafa od 6 pt (spacing below). Ako se koristi neki specifičan font (grčki ili sl.), obavezno ga treba dostaviti uz rad.
2. Radovi od a) do e) iz r. br. 7 (v. dolje) opremaju se sažetkom (abstraktom) na pola kartice (do 900 karaktera, s razmacima) s maksimalno osam ključnih riječi, istim fontom (TNR) veličine 10 pt. Sažetak i ključne riječi postavljaju se ispod naslova ili podnaslova. Radovi se također mogu opremiti sažetkom i ključnim riječima na nekom stranom jeziku (engleski, njemački, talijanski, francuski...) koji se postavljaju na kraju teksta.
3. Ilustracije treba postaviti unutar teksta i obavezno ih potpisati (TNR, 10 pt); ilustracije je, uz tekst, potrebno obavezno dostaviti i u originalnim grafičkim formatima (jpg, png, pdf ili neki drugi) i u originalnoj rezoluciji/veličini. Ako se radi o notnim zapisima, grafikonima, skicama..., onda ih dostaviti u formatima ai ili pdf.
4. Pomoćni tekst, fusnote, uraditi onako kako to MS Word predviđa (insert footnote) i to istim fontom (TNR) 10 pt.
5. Bibliografski podaci (izvori i literatura) unose se na kraju teksta (TNR, 10 pt) na sljedeći način:
 - za knjige: PREZIME, Ime, *Naslov*, Grad izdanja: Izdavač/Nakladnik, godina. (u fusnoti poslije naslova navodi se stranica kao str. xx.);
 - za članke iz zbornika: PREZIME, Ime, *Naslov*, u: "Naslov Zbornika" (ur: Ime i prezime), Grad izdanja: Izdavač/Nakladnik, godina. (u fusnoti kao za knjige);
 - za članke iz časopisa/revija/magazina: PREZIME, Ime, *Naslov*, "Ime Časopisa", Grad izdanja, godište ili svezak, broj izdanja, godina, str. (u fusnoti kao za knjige).
6. Radovi podliježu recenziji.
7. Radovi se razvrstavaju u sljedeće grupe:
 - a) Originalni naučni članak,
 - b) Stručni članak,
 - c) Prethodno saopćenje,
 - d) Izlaganje na naučnom/znanstvenom skupu,
 - e) Pregledni članak,
 - f) Ostalo (kritika, prikaz, recenzija, intervju, kronika, bibliografija itd.).
8. Strana imena i nazivi pišu se izvorno. Dozvoljeno je dodati izgovor u zagradi.

Molimo suradnike da se pridržavaju ovih uputa kako bi olakšali posao Uredništvu te bili sigurni da će im članak biti korektno objavljen.

Uredništvo

